Edhem Edo Isić

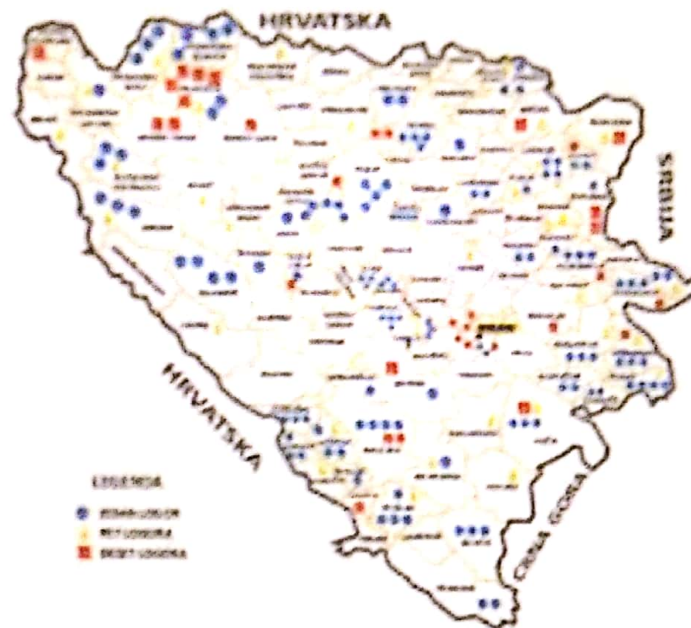
ISPIRANJE DUŠE II

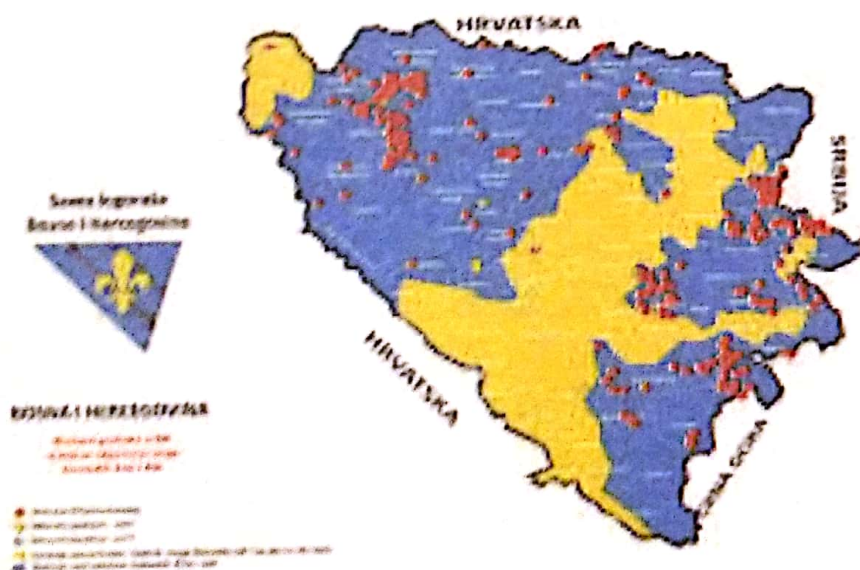
LOGORIMA PROTIV SUŽIVOTA UBIJANJEM LJUDSKOG DOSTOJANSTVA

IDC Istraživačko Dokumentacioni Centar Bošnjačke lige PZR

060-34 67 691
EDO

KARTA KONCENTRACIONIH LOGORA

KARTA MASOVNIH GROBNICA

Edhem Edo Isić

ISPIRANJE DUŠE

LOGORIMA PROTIV SUŽIVOTA UBIJANJEM LJUDSKOG DOSTOJANSTVA

Zenica, 2016.

Edhem Edo Isić
ISPIRANJE DUŠE
LOGORIMA PROTIV SUŽIVOTA UBIJANJEM LJUDSKOG DOSTOJANSTVA
(izmjenjeno i dopunjeno izdanje)

Urednik:	Hadžira Isić
Naslovna strana:	Ammar Isić
Recenzenti:	Mustafa Smajlović
	Bejruzin Hajro
	Safet Dervišević
Izdavač:	Edhem Edo Isić
DTP:	Enisa-Šeper Ibrahimagić
Štampa:	"Meligrafprint" Zenica
Za štampariju:	Melsudin Ibrahimagić
Tiraž:	1000 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4 (497.6) - 94
908 (497.6 Žepče)
Edhem Edo Isić
Ispiranje duše-ubijanjem ljudskog dostojanstva
(izmjenjeno i dopunjeno izdanje)
Zenica : Meligrafprint, 2016. - 321 str. ilustr. : 25 cm
Bibliografija : strana 319

ISBN 978-9958-890-78-9
COBISS. BH-ID 17348102

Pravda !

Nema je mnogo na svijetu,

ali što je manje ima,

to više vrijedi.

I spora je, jeste i hoće da zakasni

ali prije ili poslije - stigne...

/ Ivo Andrić /

Ko god se prepozna u ovoj knjizi, nek zna da sam baš na njega mislio.

Mome sinu Ammaru,

Prošlost ima svoj život.

Njen život su riječi sadržane u ovoj knjizi.

Prošlost koju ti ovom knjigom nudim je opis

žepačke ratne agonije, agonije za koju se sadašnjost srami.

Nemoj prošlost prezirati, zapamti je, jer se može reinkarnirati.

Nemoj se bojati budućnosti, poleti u nju sretniji bez tog

bremena prošlosti.

Predgovor

Više od stotinu puta u protekle dvije decenije pitao sam se da li ima smisla i potrebe da pišem knjigu znajući da nemam ni vremena, ni uslova, a ni spisateljskog dara. Nadao sam se da će neki od žepačkih ''intelektualaca" preuzeti tu vrlo odgovornu ulogu i da će ispuniti dužnost kako žepačka ratna agonija ne bi postala dijelom zaborava.

Najviše sam očekivao od bivših logoraša koji su, kao i ja, doživjeli životne traume a posebno one logorske. Zanm da među brojnim žepačkim logorašima ima i onih koji imaju sposobnosti i dara za pisanje, onih koji neće dozvoliti da žepačka ratna agonija ostane nezapisana. Nažalost, odnos većine njih me razočarao jer su logoraško udruženje pretvorili u društvo koje se bavi članarinom i izdavanjem isprava o logoraškom statusu onima koji su kraće ili duže vrijeme u tom statusu bili. Čak ni osnovnu funkciju u proteklih dvadeset godina nisu bili u stanju realizirati jer su u vrijeme kad sam započinjao pisanje knjige ''uspjeli" evidentirati negdje oko deset procenata logoraša ili samo onoliko koliko je njih iz žepačkih bilo deportovano u hercegovačke logore.

Odnos prema procesu za utvrđivanje odgovornosti pripadnicima tzv. "žepačke grupe"[1] ili odnos prema drugim projektima koji su se mogli i trebali realizirati ne zaslužuje ni da se pomene jer se može kvalificirati najblaže kao neodgovoran.

Nisam mogao shvatiti, a ni razumjeti tu nezainteresiranost jer se manifestirao odnos koji bi prije upućivao na to da su se logor i logorske traume desile drugima. Neznam šta je to uticalo na njihovu ravnodušnost, šta je to narušilo njihovu unutarnju ravnotežu pa da izgleda kao da se sve to događalo nekom drugom. Sasvim je svejedno da li razumiju posljedice tog odnosa ali je i ovaj osvrt upozorenje da je nedopustivo stanje ravnodušnosti i pozicija nezainteresiranosti u koju su se smjestili. To je strašno opasno stanje duše, posebno kada do nje ne dopiru ni uzvici opomene.

Jedan od naturaliziranih žepčaka, koji nije ni pozvan da opisuje žepačku ratnu agoniju učinio je to, a mene potaknuo da riješim dilemu koju sam do objavljivanja njegovih knjiga imao. Nakon što sam se uputio u sadržaj dviju knjiga tog autora ja više nisam imao obraza da se

---

1 ''Žepačka grupa" je oznaka za petnaest osumnjičenih za zločine počinjene tokom osvajačkog pohoda u Žepču

dvoumim. Odlučio sam da namjeru koju sam potiskivao, nikad namjerno, oživotvorim vođen saznanjem da zaborav potvrđuje slabost a da slabost navlači, priziva novu agresiju.

Odlučio sam da se oslobodim svoje slabosti kako moj Amar [2] ne bi doživio sve ono što sam, u ulozi logoraša, doživljavao u žepačkom vremenu zla. Odlučio sam da na ovaj način opomenem i poučim Amara i mnoge druge amare da budu oprezni kako ih ne bi zadesila moja sudbina, kako ih ne bi traumatizirali isti oni koji su se u ratnim sukobima već potvrdili kao agresivni nacionalisti, osvajaći i zli ljudi.

Kažu da pisci pišu za besmrtnost. Ja se nisam rukovodio tom mišlju, jer nisam pisac niti sam imao ambiciju da to postanem onako kako je to na primjeren način kazao Disraeli[3] " o piscu koji to nije". Moja je želja bila da sve one koji budu čitali knjigu potaknem na razmišljanje i na traganje za nekim odgovorima koji se iz naslova knjige nude. Uskraćen za dar pisanja a bez ambicije da se ušlepam u društvo kojem ne pripadam raspolagao sam samo željom da kroz svoje traumatično logorsko iskustvo predstavim i dio patnji žepačkih sugrađana kako ne bi bile prepuštene zaboravu. Motiv za pisanje sadržan je i u potrebi da se ne mirim sa stanjem, da ne šutim, da ne pristajem na nešto što je necivilizacijski sadržaj, što nije normalno i društveno prihvatljivo. Moja unutarnja svijest i glas razuma me tjerao na ovakav izbor, da on bude poticaj za promjenu postojeće svijesti i zastupljene paradigme ponašanja, da bude mehlem za duše onih koji su proizveli žepački ratni haos, da na ovaj način mojim hrvatskim sugrađanima pokušam podići glavu i osloboditi ih zabluda i predrasuda. Želja je da knjiga bude podsjećanje svim pačenicima o tome da se nikad više sa svojom naivnošću ne dovedu u status žrtve. Da im proživljeno u žepačkom vremenu zla bude opomena i upozorenje da će im svaki novi dan svanjavati samo ako budu budni.

Kad oni koji su nered proizveli i dalje bdiju opterečeni zabludom, pačenici ne smiju spavati kao što uglavnom čine.

Sa ovom knjigom koju pišem nakon više od dvadeset godina ne započinjem novu kavgu između prošlosti i sadašnjosti. Vođen mišlju Čerčila[4], želio sam da ona bude od koristi za buduće vrijeme kako se i budućnost ne bi zamračivala prošlošću. Nisam patio i ne patim od žaljenja.

[2] Ammar Isić, sin autora knjige

[3] Benjamin Disraeli, 1804-1881.godine, britanski političar, premijer i pisac

[4] Vinston Čerčil, 1874-1965.godine britanski političar, državnik, premijer i pisac.

Naprotiv, kad bih imao na raspolaganju i druge izbore, moj pogled bi uvijek bio okrenut prema budućem vremenu. Ali isto tako ne žalim ni trena za logorskom prošlošću, jer je ne bih nikom na svijetu ponudio.

I pored proživljenih trauma ja nisam postao umoran od života jer pred sobom imam i ova cilj koji slijedim, kojim upravljam sve svoje napore, svaku svoju misao. Tom cilju sam se poćeo primicati sa prvom knjigom a sa ovom mu se primićem još više i to za mene dosta težim, ali najkraćim putem, pravim putem, putem koji nudi istinu, makar mi ona, što se ne isključuje, donosila nepriliku. Ja istinu ne jurim, ja je znam, ja sam je živio u nehumanim uslovima i nikad se te istine ne mogu i neću odreći.

Odgovor na pitanje zašto sam se odlućio da pišem ovu knjigu nalazi se u potrebi za znanjem. Čovjek bez znanja je kao drvo bez korijena. Ko ne poznaje i ne priznaje sebe i svoje, kako može onda prihvatati i priznavati tuđe. Cijena neznanja i naivnosti plaćala se glavom.

Mnoge su žrtve bile istovremeno i žrtve vlastite naivnosti, jer su se poput ovce izdvajali iz stada a onda magićno slijedili pogled zlih ljudi. Nažalost, uvjerili su se u to kad je već bilo kasno jer su se iz neznanja i naivnosti prepustili "vukovima u jagnjećoj koži". Ova knjiga je i opomena za buduće vrijeme kako se ne bi ponovila stara mudrost " da se drvo sjeti svog korijena tek onda kad naiđe oluja".

Bilo je svakako i dilema prije nego sam odlućio da sklapam kockice koje su u vezi sa žepaćkom ratnom agonijom. Bilo je ili pisati ili šutjeti i možda biti "pametniji". Na kraju me na pisanje potaknulo saznanje da se svega toga ne mogu osloboditi, niti sve to zaboraviti. Nisam želio pod tepih stavljati najtužniju žepaćku priću s kraja dvadesetog stoljeća.

Motiv za pisanje knjige u nastavku pronašao sam i u jednom starom natpisu[5] o tome da je knjiga vrednija od svih spomenika, jer ona sama gradi spomenike, pogotovo što predstavlja ono što se dogodilo a o čemu je vrlo malo napisano. Vjerujem da će knjiga na svoj način biti moje pamćenje, tumać događaja ali i naslijeđe mom Ammaru, brojnim drugim amarima i generacijama koje dolaze. Vjerujem također da će ona biti u funkciji razumijevanja i boljeg shvatanja ondašnjeg vremena, društvenog trenutka i žepaćkog totaliteta u ratnim zbivanjima. Nadam se da će knjiga naći svoje mjesto i ostvariti uticaj na Žepčake, pa i na druge, onako i onoliko koliko je ponudila za taj uticaj.

[5] Stari egipatski natpis

Moja je želja da sa ovom knjigom na neki način probudim tišinu kod onih koji je budu čitali. Ona istina ne nudi ništa novo, osim onog što se ranije dešavalo i desilo, ne nudi ništa više od onog što se već dogodilo. U nekom stadiju života, ponekad se i u najobičnijem čovjeku razbukta i rasplamsa iskra hrabrosti koja je do tada nepoznata tinjala u njegovim grudima i tada se on odluči na djelovanje o kojem prije nije ni sanjao i u koje, nekad poslije, čak i sam jedva da povjeruje. Druženje sa knjigama je pomoglo da u to povjerujem i da ponudim najviše što u okviru vlastitih sposobnosti mogu.

Ova knjiga namijenjena je iskrenom, objektivnom čitaocu, a ako pak bude i onih koji drugačije misle uvjerit će se kako je nije napisala mržnja, već običan, iskren čovjek kome je stalo da Žepče ponovo bude grad po mjeri sreće i zadovoljstva za sve njegove stanovnike bez obzira na njihovu naciju, vjeru.

Uvod

Vrlo često tokom života troši se energija tamo gdje nema baš neke koristi. Zbog toga ima smisla biti u stanju zapitanosti, kao prvom koraku u smjeru razumijevanja stanja, potreba, izazova... i u traženju odgovora za bolja rješenja, za postupanje i za djelovanje koje će ishoditi koristi posebno u prelomnim društvenim ali i životnim situacijama.

Priznajem da i sam budem u takvom stanju jer nedostaje snage da gradim i izgradim ''filter" koji bi pomogao da se ispuni životni smisao i potreba za činjenje koje će koristi ljudima i široj zajednici. Istina, na puno stvari se ne može uticati jer objektivne okolnosti sprečavaju da se čini i učini određena korist i to se ne može promijeniti, ali je takođe istina da svako od nas sam odlučuje i odluči šta će činiti i koliko učiniti dobrog ili ne daj Bože zlog djela.

Nema dakle zapitanosti nad samim sobom i nad svojim djelovanjem kao što vrlo često nema ni svođenja računa sa samim sobom na kraju svakog dana, sedmice, mjeseca, godine, na kraju života Ne spadam među one koji račun sa samim sobom ne svode ali se često s razlogom pitam šta se to dešava pa se ne poduzima sve što se može poduzeti kako bi se stanje popravljalo, posebno zbog toga što nema zapreka koje bi to onemogućile. Otuda i zapitanost zašto se čeka da neko drugi popravlja stanje ili da to stanje popravlja neko ko je mnogo gori.

Zapitanost dolazi do izražaja posebno onda kad se svode ti računi sa drugima jer je te račune mnogo lakše svoditi nego svoditi račune sa sobom, sa samim sobom. To je čak neophodno kad se pristupa drugima, kada se piše o drugima, kada se sudi drugima ili o drugima i zaključuje o njima, kada se izražavaju stavovi o njima ili kad ih se smješta na stranu dobra ili zla.

U redovnim, svakodnevnim poslovima neizbježno je susretanje sa ljudima, sa njihovim karakterima, navikama, potrebama, njihovim naravima, percepcijama, zabludama, nagonima, frustracijama ... koje su kadkad nedokučive da bi ih se u kraćem periodu moglo razumjeti, da bi im se moglo posvetiti.

Te ljudske relacije traže da se pronalaze odgovori i da se učini napor da se rasvijetle okolnosti stanja u koje budemo dovedeni, da se osvijetle i afirmišu dobra djela, ali da se osvjetle i doline mraka u nama i oko nas.

Iako nas se upućuje da se treba kloniti svega onoga što se nas ne dotiče, ima pojava koje nas se itekako tiču i koje traže da ne budemo u statusu neznalice, da ne ostanemo u tom statusu, da ne budemo u statusu onih koji iz svog postupanja i djelovanja ne nude koristi iz brojnih prilika, situacija, kušnji i izazova. Prije sedam godina odlučio sam da savladam svoju dimenziju poriva, svoju dimenziju hajra vođen porukom Božijeg poslanika [1] "kako je najbolji čovjek onaj koji koristi ljudima". Pokušao sam tada savladati i dimenziju straha ali je to savladavanje bilo polovično i zadržano samo na nagovještaju. Čekalo je neke nove impulse i poticaje ali i određenje onih koji su bili na putu zla o tome da li su ostali na tom putu.

Kada sam te godine napisao i objavio knjigu sa naslovom "Ispiranje duše" nisam ni razmišljao da će me knjige drugih žepačkih autora koje opisuju žepačku ratnu agoniju, potaknuti da pišem o istoj tematici ali na potpuniji i sveobuhvatniji način. Smatrao sam da trebam dopuniti sve ono što sam iz straha propustio, da trebam uložiti dodatni napor sa najčistijom i najplemenitijom namjerom da ispunim svoju dužnost i ostvarim ranije potvrđenu spremnost da u okviru svojih mogućnosti i sposobnosti, potpuno slobodno, namjerno i svjesno, ispunim unutrašnji stav prema žepačkoj ratnoj agoniji, prema onima koji su je pripremali i proizveli i prema posljedicama te agonije. Shvatio sam da me tadašnji strah prijećio da drugima, pa i široj zajednici pružim sveobuhvatniji uvid u žepačku ratnu agoniju. On je razlogom moga površnog pristupa u ponudi spoznaja ali i manjka koristi za sve koji su patnjama bili izloženi kao i onima koji su zla djela činili ili ih slijedili.

To je bio razlog da sam punu istinu nagovijestio ali i odložio za neko drugo vrijeme.

Sada, kada su me drugi "osokolili" mogao sam sa većom opuštenošću i sa veće vremenske distance pisati o tom vremenu zla, razumijevati odnose i procese, vidjeti u njima mnogo širu sliku u odnosu na životnu situaciju i događaje iz kojih se mogu razaznati i prepoznati dublje, skrivene namjere, poruke i lekcije, a sve kao dio šireg plana okupacije i na njoj zasnovanog sistema, odnosa i upravljanja procesima. Zbog toga sam odlučio da ranije saopćenu namjeru ne odlažem i da započnem sa pisanjem radi vlastite dobrobiti i dobrobiti svih oko mene, znajući da preduzimam sve najbolje što mogu a da se pri tome ne vodim namjerom

[1] Hadis Božijeg poslanika Muhameda s.a.v.s.

da povrijedim druge, pa ni one koji su te moje, i ne samo moje, životne traume i poremećaj normalnog životnog toka i izražaja proizveli.

Za tu odluku, pored već objavljenih žepačkih rukopisa, potaknuo me ibn Samit [2] koji je svom sinu prenosio misao poslanika Muhameda s.a.v.s. o tome kako je Allah prvo stvorio pero sa naredbom da piše o svemu sve do sudnjeg dana.

Samo na taj način mogao sam upoznati i samog sebe, samo sa djelovanjem na takav način mogao sam ispuniti svoju dužnost i spoznati koliko vrijedim i kako me i koliko vrijednim vide drugi. Pri tome se nisam ni najmanje kolebao mada sam imao i druge mogućnosti izbora. Odabrao sam put koji je čovječniji, da na taj način prevaspitujem sve one koji su činili zla, bili njegova podrška ili slijedili put zla.

Uostalom, Luther [3] je znao zašto je đavlu učinio to što je učinio. Znao je da se đavo samo tinte i pera boji, da ga se samo uz pomoć tinte i pera može odagnati i spriječiti da ne čini nova zla. Znao sam također da dobra namjera sama po sebi nije dovoljna da bi se ostvario poduhvat, da bi se napisalo jedno dokumentarno djelo, djelo koje svjedoči o vremenu zla i o ljudima koji su zla činili. Iako mi se namjera ponekad činila kao ludost, iako su te ambicije prevazilazile moje sposobnosti, u razmišljanju je dominiralo ono ''naprijed'', a ne odustajati, jer ako se ne počne neće se nikad ni završiti.

Svakako da me na pisanje poticalo, ne samo ubijanje dostojanstva koje je bilo jasno da jasnije nije moglo biti, nego i bol i to bol ne toliko tjelesnog, koliko onog netjelesnog.

Obje boli, bilo ona tjelesna ili ona duševna tražile su da pišem i tjerale na razmišljanje posebno o tome kako moja logorska knjiga života nije zatvorena i zapečaćena jer je ostavila životne ožiljke, tragove i posljedice koje će me do smrti pratiti.

Svjestan sam da sam zabilježio samo mali dio stradanja bošnjačkog stanovništa na žepačkom području. Pri zapisivanju koristio sam se onim što je najrelevantnije, a to je vlastito iskustvo, kao i autentična građa koja mi je bila na raspolaganju. Ako sam uspio, a mislim da jesam, da tekstom obuhvatim samo određenu količinu vremena ili životnog puta, učinio sam dovoljno, učinio sam da ova knjiga bude korisno djelo dragocjenije

---

[2] Ubada ibn as-Samit, saputnik poslanika Muhameda s.a.v.s. i jedan od uspješnih terenskih zapovjednika

[3] Martin Luther /10.11.1483-18.02.1546 / njemački reformator, duhovni vođa, doktor teologije

od svih usmenih priča koje se, zbog ovih ili onih razloga rađe podastiru. U opisivanju određenih događaja, što su iznimne situacije kao što su silovanja, poštovao sam princip zaštite identiteta žrtava.

Iako je bilo dosta limitirajućih faktora nisam se pokolebao da istrajem na ovoj zadanoj dužnosti, jer se nisam mirio sa pričom koja je zastupljena u žepačkom ambijentu sa poznatom frazom "šta je bilo-bilo je". Znao sam da se na takav način ne čini dobro ni narodu koji je bio u statusu žrtve a ni onima koji su proizveli nered u žepačkom vremenu zla. Zbog tih i niza drugih razloga odlučio sam da dodam mrvicu istine i mog viđenja stradanja bošnjačkog stanovništva, ali ne na način kako je to, na zahtjev sugrađanina da pregleda novine i odbijajući taj zahtjev, odgovorio žepački doktor [4] "da bi ih pogrešno pročitao, pa pogrešno protumačio i onda krivnju adresirao onome ko je ustupio novine".

[4] Poznati žepački doktor Drago.

Ulaznica u Žepče

"Ulaznica" u Žepče

Putovao sam mnogo, konačio u brojnim gradovima i gradičima, mnogo obilazio, dosta toga vidio i čuo, mnogo pročitao, bio sam pod nebesima istočno i zapadno, sjeverno i južno od mog grada, ali ljepotu neba nigdje nisam tako silno doživljavao kao u gradu ispod Orlovika.

Brojni su veći ili manji gradovi ali svaki od njih ima neko svoje obilježje, obilježje po kome su prepoznatljivi. Ima gradova velikih, lijepih i manje lijepih, ima gradova nužnosti, prevrtljivih, ništavnih, častoljubivih, slastoljubivih, brojnijih i manje brojnih, stiješnjenih, razuđenih, razbacanih, uređenih i neuređenih, budnih, uspravanih i nečujnih, ima ih koji su deverli i manje deverli, napačeni, osvajani i neosvojivi, sa stoljećima dugom povješću...

Svaki od njih ima nešto po čemu je poseban, ono što ga čini takvim, poznatim ili manje poznatim. Neke gradove obilježava arhitektura, neke prirodni ambijent i zelenilo, neke njegovo vlastito trajanje, neke od njih prepoznajemo po tradiciji, neke prepoznajemo po dobru, neke po zlu. Nešto od toga se stoljećima prenosi sa generacije na generaciju, nešto od toga se pamti, nešto se priča i prepričava. Prepoznajemo ih po nivou razvijenosti, po industriji, po stambenim objektima i njihovoj veličini, po znamenitim ličnostima, po sajmovima, vašarima, po uređenim parkovima, po nesrećama, prirodnim katastrofama, ratnim tragedijama, po duši koju imaju ili nemaju, po...

Kada se uči, kada se čita, kada se saznaje, onda je svaki grad obaška, ali je i jedan omeđen prostor za sebe. Kada se obilazi, putuje, kada se sluša i gleda dobro otvorenih očiju onda se može zapaziti da je to baš tako.

Svako od nas ima svoj stav o gradu i svako od nas gradove vidi ili doživljava na svoj način, svako će različito poimati i izravno doživljavati svoj, ali i sve druge gradove. Ukusi su sasvim različiti. Sve kad bih i htio to promijeniti ne mogu, pogotovo u pogledu na moj grad.

Na grad Žepče, na gradić koji ima stoljećima dugu i burnu prošlost, gradić sa pet do šest hiljada duša, ni malo ni mnogo, za mali gradić u samom srcu Bosne i Hercegovine. Ljepote grada, grada opjevanog, grada ispod Jeleč planine, grada mog rođenja su u meni i niko ničim ih ne može oskrnaviti bez obzira na pokušaje kojih je bilo kako u davnoj, tako i u nedavnoj prošlosti.

Ne znam ko je prvi u svijetu uočio, pa to kazao ili napisao da ima gradova koji imaju svoju dušu. Neki su kasnije tvrdili da su to gradovi koji imaju svoju prošlost, a ja s razlogom dodajem da Žepče, pored duše svoje, ima i svoj duh-žepački duh. Vjerovatno takvih gradova ima puno po svijetu ili ih njihovi žitelji i posjetioci tako doživljavaju. Takav gradić je bez sumnje i Žepče. Nisam posebno istraživao jer mi to i nije bio cilj, ali nigdje nisam pronašao da na svijetu postoji grad ili naselje sa takvim nazivom. Ima doduše sličnih naziva, ali identičan naziv nisam pronašao, zasigurno ga i nema.

Iz Žepča, grada iz središta države, odavde iz sredine, mnoge se stvari drugačije vide. Za neka mjesta ima se običaj reći da u njima i oko njih mnoge priče počinju. I ovdje je slično samo što je malo onih koji će te priče zabilježiti, ovjekovječiti, učiniti da se prepliću u duhu vremena i njega u tom vremenu i vremenima. Ova knjiga je i u toj funkciji, da ponudi sadašnjim i budućim generacijama dio priča iz njegovog trajanja kako zaborav koji sve više zadovoljava svoju pohotu ne bi nadvladao. Svi ti događaji u njegovom trajanju, sve i da se hoće, moraju ostaviti bar neki neizbrisiv trag, trag koji će se nositi u sjećanjima, makar on imao mučnu nevolju i čemer u okrutnosti raznih vremena, uključujući i sadašnje vrijeme. Žepački stanovnici, i ne samo oni, suočeni su ne samo sa elementarnim zahtjevima okrutnog životnog trajanja, nego i nesmiljenošću istorije. Na ovom se žepačkom prostoru laž uglavljuje u svoj svojoj punoći. Povijesno pamćenje na ovom prostoru, nažalost, neće oblikovati udžbenici i činjenice u njima sadržane. Oblikovat će ga samo lični doživljaj, indiviualno iskustvo od prvih početaka do danas.

Okolnosti su odlućile i uticale da Žepče mogu posmatrati i sa druge strane, da usmjerim pogled, ne iz njegove unutrašnjosti, nego spolja. Pogled koji ranije baš i nisam bio u prilici upirati, a nije doduše bilo ni povoda da ga posmatram sa strane. Znam da se vrijeme ne može vratiti, bude mi zbog toga žao, ali tako je. Mnogo toga bih imao za reći, napisati, mnogo šta u njemu popraviti jer vidim šta je najvažnije za popravljati, ali moj pogled do onih koji su gradu pokušali uzeti dušu ne dopire.

Oni Žepče ne vide spolja, ne vide ga sa "strane" kako to ja vidim. Istina jeste da nam se pogledi sudaraju ali i razilaze jer nema iskrene želje i volje da se grad "oćisti", da se uprljano počisti i da se prašina rastjera sa tajni koje su svjedok jednog vremena,koje i dalje svojom tišinom pričaju.

Pričaju o onome šta se radilo da se ''ubije'' žepački duh, šta se sve radilo a nije smjelo, što se sve dogodilo na ovom malom prostoru.

Talasi života na žepačkom prostoru odzvanjaju uprkos tome, ali bi bilo bolje da budu svjedokom vremena, da svjedoće o tome radi budućnosti, radi njegovog budućeg trajanja.

Nema nikakve sumnje da je Žepče dijelilo sudbinu Bosne i Hercegovine i da je, što fakti potvrđuju, bilo i ostalo deverli glave i teške sudbine. Kroz istoriju su ga gazile vojske i osvajači iz daljeg i bližeg okruženja. Strani osvajaći su dolazili , zadržavali se kraće ili duže vrijeme i prolazili ili bili vračani odakle su i dolazili. Žepče je i u skorašnjem vremenu bilo poprište ratnih sukoba u agresiji prema državi od strane udruženih neprijatelja iz bližeg okruženja i u osvajačkom pohodu na teritorij koji je djelo žepačke nacionalističke pomame.

Žepče se u tom vremenu šćučurilo a sa njim i odbjegli, protjerani duh grada., duh koji se, samo u sjenama, s vremena na vrijeme, pojavljivao i iskobeljao između tragične sudbine kojoj je grad bio izložen. Nije bilo ni onih, do providnosti, tankočutnih bljesaka jer su ugašeni u osvajačkom pohodu onih koji su bili, ali i onih koji su, radi tog pohoda, dojezdili u grad.

Oni su se doimali kao dlanovi na rukama, koji trenjem, pritišću i izgone žepačkog duha zatočenog u gradu, koji su nasiljem ''utjerivali'' novi, mračni duh grada.

Sve ono što se decenijama, pa i stoljećima na ovom oskudnom prostoru taložilo i izrastalo u žepački duh, u duh ovog grada, nestalo je a umjesto toga oživljena patina starog nacionalističkog nagona i zla koje ga je pratilo.

Teško je to bilo i povjerovati, ali se desilo a ko u to ne vjeruje ili izražava sumnju, neka zakorači u današnje vrijeme, jer će u tišini sve to osjetiti. Osjetit će da tog žepačkog duha više nema, spoznat će neko novo, hudo vrijeme koje ne priznaje vremena prije, vremena bivša, prošla, koje ne priznaje trud prijašnjih žitelja, bosanskih-žepačkih ljudi da taj žepački duh učine prepoznatljivim.

Osjetit će da je nestalo snova i nade koja se vijekovima ugrađivala na ovom prostoru. Svaki napor da pronađe bar dio tog duha bit će uzaludan a autohtoni to neće ni primjetiti suočeni sa egzistencijalnim nedaćama s kojima se hrvu radi pukog preživljavanja.

Život se uglavnom svodi na sporo vegetiranje na okrajcima bivšeg žepačkog duha i sa fatalističkim mirenjem s nemogućim koje je pretvoreno u moguće. To istina nije samo žepački fenomen, nije jedinstven "slučaj" ali je činjenica da je u njemu stanje, koliko god izgleda iznutra, još uvijek rovito i racionalno, ali i socijalno pocijepano, podijeljeno i razdrto na front onih koji su žrtve i onih koji su svoje sugrađane pretvorili u žrtve.

Suprostavljenost je, iako se to ne želi priznati, još uvijek evidentna. Takvu novu nit žepačkog prostora, a grada u njemu posebno, proniknut će svaka razumna sonda jer će urođeni instikt prepoznati slike ovog, u odnosu na bivši žepački duh.

Prepoznat će da je grad prepolovljen, rascijepljen na one koji majoriziraju i vladaju i na one koji su majorizirani i dovedeni u podanički status, kojima je pravo na snove zamijenjeno tragičnim razdiranjem i unakaženom slikom nepravednosti u njihovom gradu.

Bošnjaci u Žepču nikad nisu dijelili Žepče. Nisu imali ni u primisli da to čine. Nisu to radili ni tokom agresije koja se desila krajem devedesetih godina prošlog stoljeća. Ne rade to ni u današnje vrijeme, niti će to raditi u budućnosti. Oni su imali i imaju potrebu da iskazuju i potvrđuju privrženost gradu, da potvrđuju i dokazuju svoje duhovne, kulturne i druge vrijednosti koje su produkt ljudske duše i ljudskog promišljanja. Uprkos činjenici što su nepravedno majorizirani nastavili su živjeti u ambijentu koji nije "njihov", u ambijentu koji se svakim danom sve više hrvatizira od strane onih koji su im radili o glavi, koji su nastojali da dominiraju i da ostvare nadmoć u svakom pogledu. Nastavili su život kao žrtve nacionalističke pomahnitalosti, ali opet, kao što su to stoljećima činili, sa nastojanjem da šire ideju uljuđenosti, čovjekoljublja i vjere koja je držala i održavala moralna načela.

Nažalost, u ovom gradu, u jednom istom gradu, pod istom kapom nebeskom, blizu su, ali i daleko jedni od drugih, daleko od onih koji su im "darovali" podanički status. Jedni pored drugih nastavili da žive, jedni da žive svoju pačeničku sudbinu, a drugi svoju sramotu. To ih i dalje dijeli, a opet i jedni i drugi vuku za sobom ono što zapravo jesu.

Dramatični i tragični događaji u još uvijek podijeljenom Žepču, dopiru kao izbledjela sjećanja na prošli rat i njegove strahote, ali više kao tišina, kao da se slušaju u tišini u kojoj kratkotrajnom pamćenju ostaje tragičan i javnom istorijom zabilježen nekrolog uz imena ubijenih Šahbaza, Samira, Hasana, Muhameda, Bajre, Haruna, Mujage, Mustafe, Edina, Kasima, Ramiza, Sakiba...

U toj tragičnoj obnovljivosti ratnih sudbina mnogi su preživjeli, ''vratili se'' u život bolesni ili psihički rastrojeni a intimno razočarani u svoje komšije, susjede, sugrađane hrvatske koji i nakon svega pokušavaju skriti nečasnu ulogu i prevaru.

Izgleda to onako, kao da se sve to pomalo pušta niz rijeku. Od istine se bježi a na nju čekaju i bošnjačke žrtve i Bog, a do tada, bošnjačka žrtva će, sve to, pomalo zaboravljati, a Bog, tako kažu, ionako sve oprostiti.

Žepče ono koje volim, to nije ovo sadašnje Žepče, onakvo kakvo je bilo, kakvog sam ga zavolio. Nemam ništa protiv ni ovog sadašnjeg Žepča, ali ono više nije ''moje'', meni se ne sviđa jer u njemu nema duše. Nije sačuvalo svoju dušu i to ne ono malo duše, nego mnogo, mnogo duše. Teško će je, nažalost, više i pronaći sa onima koji su ga izdavali i izdali, koji su ga pretvorili u ''njihov'' hladni grad. Meni su u mislima ostala sjećanja na Žepče sa dušom, sa besprijekornom dušom, za razliku od ovog današnjeg koje nije ništa drugo nego spavaonica, grad bez ukusa i mirisa, bez žive duše na ulicama, trotoarima, parkovima. To ''moje'' Žepče sa dušom je nekada vrvilo od života a danas samo u prijepodnevnim satima i noću za vikend kad se u kafiće sabere hrvatska mladež iz okolnih sela.

Možda je ovo razmišljanje, zbog ogorćenosti, samo subjektivni osjećaj ili to moja podsvijest želi da prikaže u izbledjelim uspomenama i sjećanjima, ili je možda riječ o nećemu sasvim drugom. Ono što je nepobitno jeste da vidim, da gledam sve to, ali pogled ništa ne govori, umjesto pogleda govori stezanje moga srca. Moje srce govori i ono što se ne vidi.

Svaki otkucaj srca kao da doziva po jednu uspomenu, svaka nova bora na licu kao da priča svoju priču, a ima ih, posebno one logorske, koje su ostavile svoj trag, kao da govore puno toga, kao da izgovaraju umjesto riječi koje, dok ovo pišem, teško pronalazim.

Uprkos toj logorskoj traumi, imam neki inat, ne dam se, jači sam bio od bokvice-što su me više gnječili ja sam postajao sve jači. Kad god su me udarili sebi su lomili ruku. I u današnje vrijeme se borim, evo i na ovaj način, sa željom da popravim zle da budu bolji ljudi, da više misle o sebi ali i o drugima oko sebe, da vrate dušu koju su uzeli ''mom'' gradu.

Iako sam u ''svom'' gradu preživio najveće patnje, ja se svaki put kad god dođem u Žepče zastidim. Zastidim se što su ''mom'' gradu priskrbili epitet logorskog grada i što još uvijek ne žele da popravljaju sebe u tom gradu.

Istorijska obilježja

Pod današnjim nazivom Žepče se pominje prije više od šest stoljeća ili tačnije od 14. oktobra 1458. godine. Taj pisani spomen vezuje se za bosanskog kralja Stjepana Tomaša i njegovu povelju izdatu logotetu, visokom činovniku Stjepanu Ratkoviću. Dokumentom se logotetu potvrđuju ranije od despota dati posjednik kao i novi posjedi koji se daju. Prvi pisani trag o Žepču i njegovom postojanju, dakle, stariji je od otkrića Amerike, od otkrića kojeg je ostvario Kolumbo davne 1492 godine.

Nakon prvog spominjanja Žepča o njemu se nakon toga nije ni moglo znati mnogo toga , posebno u ranom periodu osmanske vladavine. Nije se znalo da li je Žepče grad ili selo. Negdje sam pročitao kako je jedan od istoričara zapisao "da je sramota za svakog čovjeka koji ne poznaje kraj u kojem je rođen ili koji je životom vezan za njega, te ako ne zna svoje korijene iz kojih je potekao". Godinama sam tragao za istorijskim podacima o Žepču, o gradu u kojem sam rođen, prelistavao knjige i druge dostupne dokumente i svaki od njih je upućivao na već pomenuti datum prvog spominjanja grada.

Dostupni izvori potvrđuju također da se prvi tragovi ljudskog življenja na žepačkom području vezuju za razdoblje neolita, na lokalitetu kod Novog Šehera i za bronzano doba na lokalitetu kod Brezovog Polja. Period s kraja bronzanog doba i s početka željeznog doba područje centralne Bosne naseljavaju ilirska plemena a nakon toga dolazi i do seobe evropskih naroda na ova područja, uključujući i žepački prostor, koji to "domaće" stanovništvo na ovim prostorima nazivaju ilirskim. Izvori tvrde, a to su ostaci rimskih kuća, da romanizirani Iliri ostavljaju tragove svog postojanja i na žepačkom području / na pr. lokalitet Novog Šehera /. Peto i šesto stoljeće istoriografi vezuju za prodiranje Germana, Gota, Slavena... a deseto, jedanaesto i dvanaesto stoljeće tretiraju predbogumilskim i bogumilskim razdobljem u kojem se žepačko područje ne pominje. Period vladavine bosanskih kraljeva obilježio je četrnaesto i petnaesto stoljeće, dakle sve do osmanske vladavine. Iako pouzdanih izvora nema, tvrdilo se da je u to vrijeme izgrađena žepačka tvrđava u funkciji odbrane. Pretpostavlja se da je sazidana 1458. godine na lijevoj obali rijeke Bosne, sa jednim zidom u samom koritu rijeke a da je porušena tek 1891. godine.

Nezna se na čemu je utemeljena ova tvrdnja jer još uvijek nema svoju potvrdu u pisanim izvorima, pogotovo što ni drugi izvori iz sredine petnaestog stoljeća ne daju povoda za potvrđivanje te pretpostavke. Prenosi se da su Žepčaci kroz povijest bili prepoznatljivi po borbenosti, pa je i ta tvrđava bila od pomoći i služila kao bedem u odbrani.

Prenosi se takođe da se Eugen Savojski, jedan od osvajača ovog prostora, po povratku sa osvajačkih pohoda, žalio da je u bitkama na najžešći otpor nailazio u "žepčancu na šancu", osvojivši ga 1697. godine.

Osim naprijed navedenog, čak se i na temelju osmanskih izbora nije mogla jasno označiti pozicija Žepča u prvom periodu osmanske vladavine na ovom prostoru. U prvim godinama osmanske vlasti Žepče je, po svemu sudeći, bilo nedefinisano a pretpostavlja se da je bilo pusto i da je pripadalo nekon od marionetskih bosanskih kraljeva. Tek kasnije, sa uspostavom stabilnije osmanske vlasti, Žepče se kontinuirano javlja u osmanskim izvorima u različitim povodima i sadržajima. U tim izvorima prvi put se javlja 1485. godine, ali i taj izvor samo nagovještava veliki dio ranijih nepoznanica.

U prvim godinama osmanske uprave Žepče se smješta u nahiju Brod i u toj nahiji ostaje sve do 1516. godine a tek nakon toga biva pripojeno nahiji Maglaj u čijem sastavu je sve do kraja šesnaestog stoljeća. Tek od tog perioda Žepče dobija potpuniju cjelinu, mahalu nastanjenu isključivo muslimanskim stanovništvom iz okolnih seoskih naselja, što bi moglo pretpostaviti početak formiranja gradskog naselja. Dalje širenje Žepča nastavljeno je uz i oko Ferhat-begove džamije sa već formiranom mahalom i znacima njegovog zanatskog razvijanja.

Tek se u prvoj polovini sedamnaestog stoljeća Žepče diferencira po mahalama kao sastavnim dijelovima, kada bivaju formirane mahale / Varoš, Gornja i Donja, te Ali-begova mahala /, a nešto kasnije i naselje ili mahala na desnoj obali rijeke Bosne.

Period slabljenja osmanskog carstva i problemi izazvani istočnom krizom bili su povod za nove osvajačke pohode na državu, pa i na žepački prostor, kada svojom diplomatskom inicijativom i odlukama Berlinskog kongresa, Austro-ugarska dobija saglasnost i mandat za okupaciju. To je izazvalo velike reakcije i nezadovoljstvo domaćeg stanovništva uz odlučnost da se odlučno suprostavi odlukama tog kongresa i okupaciji koja će uslijediti. Sredinom jula 1878.godine austro-ugarske vojne formacije započele su vojne operacije za okupaciju.

Zbog svog položaja, duboko u središtu Bosne, oko Žepča i Maglaja je vršena koncentracija značajnog broja odbrambenih snaga za suprostavljanje okupatoru u njegovom daljem prodiranju dolinom rijeke Bosne. Potpomognuti drugim odbrambenim jedinicama na žepačkom je prostoru pružen snažan otpor. Izvori potvrđuju da je borba trajala cijeli dan i da su tek u predvečerje odbrambene snage, zbog pretrpljenih velikih gubitaka i zbog daleko veće nadmoči okupacijskih jedinica, morale da se povuku prema Vranduku a žepačko stanovništvo preseli sa lijeve na desnu obalu rijeke Bosne. Žepče je zauzeto 7. augusta 1878. godine a u njega austro-ugarska vojska smješta sjedište katoličke crkve kao dio maglajske župe.

Tokom svoje viševjekovne istorije Žepče se pojavljuje kao mjesto značajnih vojnih sukoba.

Prvi put Žepčaci pružaju otpor jedinicama kojima je komandovao Eugen Savojski. Tada su se 18. oktobra 1697. godine žepačke jedinice sukobile sa austrijskom vojskom.

Druga značajna bitka odigrala se 30.oktobra 1850. godine u vrijeme intervencije Omer-paše Latasa i treči značajan boj kod Žepča je bitka u okviru otpora okupaciji austro-ugarske vojske.

Period fašističke okupacije / 1941-1945.godina / pripada dobu skorije historije. U tom periodu Žepče postaje dijelom Nezavisne Države Hrvatske i pod njenom vlašću ostaje sve do 14.aprila 1945.godine. Taj period je, zbog poznatih razloga, poprilično siromašan relevantnim podacima o stanju za vrijeme okupacije, osim što se, iz izvora te vlasti, napominje da se u Žepču nije zadržavao veći broj okupacijskih snaga, niti je Žepče bilo centar važnijih postrojbi. Ne spori se da je Žepče i okruženje bilo pošteđeno većih stradavanja, osim stradavanja i protjerivanja žepačkih Jevreja u logore. Ustaška vlast je održavala privid normalnog svakodnevnog života, uprkos ratnim zbivanjima. Za vrijeme te vladavine događaji su se odvijali tako da je hrvatsko i muslimansko stanovništvo nastojalo sačuvati živote i imovinu,

Pod vlašću NDH Žepče je bilo kotar koji je obuhvatao četiri općine / Žepče, Zavidoviće, Novi Šeher i Vozuću / ali je malo podataka u vezi sa načinom funkcioniranja te vlasti.

Partizani u Žepče nisu dobro došli jer je žepački prostor bio plodno tlo za ustaštvo i ustašku ideologiju. Sa borbama u okruženju nastojali su osloboditi grad.

Prvi njihov značajniji pokušaj oslobođenja Žepča desio se 1943. godine, ali su Žepčaci slavili oslobodenje tek 14. aprila 1945.godine.

U vrijeme pripadanja bivšoj Jugoslaviji Žepče je mijenjalo svoj status ali je u najvećem periodu imalo status općine. Iako sa značajnim komparativnim prednostima, posebno komunikacijskim, razvoj Žepča, u komparaciji sa općinama iz okruženja, nije imao prepoznatljiv zamah. Poznato je i zašto.

Važniji događaji iz žepačke istorije

Nije mi namjera da se bavim istorijom, pogotovo ne hronologijom kao nekom vrstom pomoćne istorijske nauke koja proučava računanje vremena kroz istoriju. Namjera je da iz dostupnih istorijskih izvora preuzmem one datume, odnosno godine koje su u istoriji žepačkog kraja imale značaj, ne samo u istorijskom smislu. Vođen sam ciljem da čitaocima ponudim te događaje radi praćenja slijeda, odnosno niza istorijskih dešavanja i da bi se u odnosu na taj niz, koliko je moguće, prezentirala istina a žepački događaji pravilno procjenjivali. Ko se odlući da pomnije iščitava objavljene knjige i rukopise o žepačkom kraju moći će se uvjeriti da su njihovi autori te žepačke događaje iz dalje i nama bliže prošlosti posmatrali iz različitih uglova u zavisnosti od cilja koji se želio postići. Neki od tih događaja tumaćeni su i predstavljeni na sasvim različite načine sa očiglednim razlikama koje zbunjuju i ne nude njihovu objektivnu sliku. Najviše se o tim razlikama može prepoznati i spoznati iz oznake autorstva knjiga ili rukopisa. Iz autorstva se može razaznati ''filovanje" podataka po matrici etničke pripadnosti autora. Ipak, kada su u pitanju istorijski događaji koji imaju važnost za žepački kraj, nema velikih razilaženja i različitih tumačenja koja bi napuštala kriterij objektivnosti, osim kad je u pitanju odnos prema novijoj istoriji u kojoj se isti događaji, posebno oni iz ratnog perioda, različito interpretiraju.

Iz više izvora prenosim hronološki zabilježene događaje iz žepačke istorije.

Godina 1244.

Vezuje se za povelju ugarskog kralja[1] u kojoj se prvi put pominje brodska župa kojoj je pripadalo i Žepče.

Godina 1380.

U povelji bana, odnosno bosanskog kralja[2] nabrojene su oblasti bosanske države a među njima i usorska oblast kojoj je pripadao i žepački kraj

[1] Ugarski kralj Bela IV, 1206-1270.godine, mađarski kralj.

[2] Bosanski kralj Tvrtko, za vrijeme čije vladavine je srednjovjekovna Bosna prostorno bila najveća

Godina 1458.

Žepče se u pisanim tragovima pominje prvi put u u povelji bosanskog kralja[3] o posjedima

Godina 1485.

Popisani su carski i sandžakbegovski vlasi u Žepču sa 48 domaćinstava. Izvori kazuju da su prije toga carski vlasi bili nastanjeni i u selu Papratnica.

Godina 1516.

U Žepču je popisano 31 vlaško domaćinstvo a u selu Papratnica 10 vlaških domaćinstava.

Godina 1568.

Izgrađena je džamija Ferhadija a izgradio je Ferhat-beg, odnosno Ferhat-paša kako ga je zvalo žepačko stanovništvo.

Godina 1584.

Prema osmansko-turskom teritorijalnom ustrojstvu žepačka nahija pripadala je tešanjskom kadiluku.

Godina 1604.

Popis bosanskog sandžaka je, u maglajsku nahiju, uz sela Papratnica, Željeća, Ljeskovica, Bistrica, Golubinja, Branković i Lupoglav, svrstao i Žepče.

Godina 1623.

Provoncijalni izvještaj [4] pominje maglajsku župu kojoj je pripadao i žepački kraj.

[3] Bosanski kralj Stjepan Tomaš, 1411-1461.godine ban Bosne od 1353.godine te kralj Bosne od 1377 do 1391.

[4] Fra Marijan Pavlović ,

Godina 1626.

Izvještaj o putu u Bosnu [5] pored ostalog sadrži i opis utvrde Žepče.

Godina 1683.

U vrijeme bečkih ratova [6] veći broj katolika iz žepačkog kraja se, u strahu od odmazde turskih vlasti, seli u slavonsko područje, a istovremeno se na žepačko područje naseljavaju muslimani čime se znatnije mijenja tadašnja demografska slika.

Godina 1715.

Novoosnovana vrandučka kapetanija u svom sastavu imala je i Žepče.

Godina 1737.

Pisani izvori prvi put pominju katoličku župu Žepče

Godina 1750.

Uvode se matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih u tadašnjoj žepačkoj župi a podaci evidentiraju na bosančici do 1766.godine a potom na latinskom jeziku do 1813.godine do kada su se matične knjige i vodile.

Godina 1750.

Zabilježeno prisustvo vojne posade u Žepču sa 107.vojnika.

Godina 1768.

Zabilježen boravak apostolskog vikara, biskupa [7] i tim povodom u izvještaj o žepačkoj župi svrstano 10 naselja žepačkog kraja.

---

5 Anastazije Jurjević, 1590-1640.godine, skladatelj crkvenih napjeva
6 Bečki ratovi , 1683-1699.godine
7 Fra Marijan Bogdanović, 1765-1817.godine iz Kreševa, apostolski vikar, latinist i ljetopisac

Godina 1785.

Zabilježena tajna vojno-politička misija brodske graničarske regimente i opis četverostrane žepačke tvrđave opasane nasipom.

Godina 1808.

Jedan franncuski izvještaj bilježi postojanje skele u Žepču, na rijeci Bosni.

Godina 1813.

Zabilježen boravak u žepačkoj župi biskupa [8] gdje je održao svetu krizmu i evidentirao 334 katoličke kuće u župi.

Godina 1816.

Zabilježena izgradnja i četvrde džamije u Žepču / gornjo-mahalska džamija /

Godina 1825.

Uz posredstvo franjevaca organizirano masovnije doseljavanje katolika sa hercegovačkog kamenjara. Masovnije doseljavanje trajalo sve do 1840.godine.

Godina 1830.

Sjedište žepačke župe preseljeno u Osovu.

Godina 1847.

Zabilježeno u župi Osova kapelansko službovanje fra Grge Martića [9] koje je trajalo do 1850.godine.

---

[8] Fra Augustin Miletić, 1763-1831.godine, biskup

[9] Fra Grgo Martić, 1822-1905.godine, hrvatski i bosansko-hercegovački franjevac, pjesnik, književnik

Godina 1857.

Zabilježen pohod Omer-paše Latasa na Žepče. U pohodu stradavaju mnogi, najviše katolici a Žepče biva opljačkano. Administrativnim mjerama koje provodi, Žepče smješta u tešanjski kotar u sastavu banjalučkog okruga.

Godina 1857.

Uz odobrenje turske vlasti podiže se kamena crkva u Osovi.

Godina 1863.

Kroz Žepče prolazi izgrađeni cestovni put Sarajevo-Brod.

Godina 1864.

Pominje se postojanje povelikog hana u vlasništvu porodice Šaćiragić

Godina 1865.

U novoj političko-administrativnoj podjeli Žepče dobija status kaze / kotara / i smješta se u sastav banjalučkog sandžaka.

Godina 1865.

Izdaje se satiričko-polemički list pod nazivom ''Bismillah'' / u ime Boga / a u ulozi urednika je kapelan [10] iz Ponijeva.

Godina 1875.

Na osnovu carskog fermana Žepče postaje vašarski grad. Vašar se održavao od 01. do 03 augusta a kasnije u dane 15., 16. i 17. augusta. Istim fermanom je određen petak za sedmični pazarni dan. Oktroisana vladajuća struktura 1993. godine ukida vašar a pazarni dan, sa petka, prebacuje na subotu.

[10] Fra Franjo Momčinović, 1885-1957.godine vikar u Kreševu i kapelan u Ponijevu

Godina 1878.

Austrougarska vojska pokušala osvojiti Žepče ali je taj polušaj bio neuspješan zbog nedovoljnih snaga okupatora i zbog pruženog snažnog otpora.

Godina 1878.

Zabilježeno da je osnovana telegrafska stanica.

Godina 1879.

Prvi voz iz Broda krenuo u pravcu Žepča.

Godina 1879.

U Žepču uspostavljena prva vojna pošta.

Godina 1881.

Izgrađena kapela u Žepču, a u ulozi graditelja bio je prvi žepački župnik [11]

Godina 1882.

Osnovan žepački dekanat.

Godina 1884.

Desila se posjeta Žepču nadbiskupa Stadlera [12]

Iste godine dodijeljena koncesija za izgradnju pilane na vodeni pogon na ušću Papratnice, što je preteča za stvaranje preduzeća za preradu drveta ''Krivaja''.

---

[11] Fra Jakob Marić, 1844-1887.godine u Žepču, gvardijan, dekan i župnik

[12] Josip Stadler, 1843-1918.godine, Slavonski Brod, hrvatski svećenik i vrhbosanski nadbiskup

Godina 1886.

Zabilježeno proputovanje željeznicom kroz Žepče carskog nadvojvode Albrechta. Tom se prilikom interesirao za džamije, ali ne i za crkve što je kod katolika izazvalo nelagodu.

Godina 1886.

Utemeljeno društvo za zaštitu od požara, što je bila preteča budućeg dobrovoljnog vatrogasnog društva u Žepču.

Godina 1888.

Počele pripreme za gradnju nove crkve u Žepču

Godina 1891.

Srušena stara žepačka tvrđava. Na toj je lokaciji u novo doba izgrađen stambeno-poslovni objekat ''Park 32"

Godina 1892.

Izgrađena zgrada osnovne škole u Žepču.

Godina 1897.

Izgrađena pravoslavna crkva u Žepču.

Godina 1905.

Uspostavljena podružnica muslimanskog društva ''Gajret".

Godina 1908.

Osnovano bosansko magnezitno preduzeće a.d. ''Žepče".

Godina 1910.

Zabilježen početak rada industrijskog postrojenja za preradu drveta, što je preteča preduzeća ''Našička'', a potom velikog prometnog i trgovačkog preduzeća ''Bosna''.

Utemeljena industrija prerade drveta.

Godina 1915.

Naređena zabrana održavanja vašara i drugih manifestacija zbog opasnosti od širenja bolesti kolere, tifusa i dr.. Iste godine zabilježena veća smrtnost stanovnika, posebno djece usled bolesti poznate tada pod nazivom rikavac.

Godina 1915.

Zabilježene veće vremenske nepogode koje su uzrokovale poplave u Žepču ali bez veće štete.

Godina 1917.

Zabilježeno da se do tada desio najveći požar u Žepču u kojem je izgorjelo 27 kuća i isto toliko pomoćnih i ekonomskih objekata.

Godina 1921.

Zabilježene pripreme za osnivanje hrvatske banke u Žepču. Osnivači su zaključili bankovni zavod i dioničko društvo.

Godina 1925.

Zabilježeni pokušaji iskopavanja naslaga magnezita, a prva iskopavanja počela 1936.godine.

Godina 1929.

Uspostavljena nova teritorijalna organizacija u kraljevini sa 9 banovina sa smještanjem Žepča u drinsku banovinu.

Godina 1937.

Izgrađen dom vatrogasne čete Žepče.

Godina 1937.

Žepče dobija vodovod i kanalizaciju.

Godina 1939.

Izgrađen vatrogasni toranj u Žepču.

Godina 1939.

U novom ustroju kraljevine formirana banovina Hrvatska, a Žepče dobilo status kotara. Zbog izbijanja drugog svjetskog rata, iako je trebalo, Žepče nije pripalo banovini.

Godina 1940.

Otvorena ženska zanatska škola.

Godina 1941.

Žepče se nalazi u sastavu Nezavisne Države Hrvatske.
Zabilježen upad manje partizanske jedinice u šumsku manipulaciju u Papratnici.

Godina 1942.

Zapaljena tvornica ''Našička" i u požaru do temelja izgorjela.

Godina 1942.

Zabilježeno da su partizanske jedinice izvršile napad na prugu Sarajevo-Brod.

Godina 1944.

Zabilježeno rušenje partizanskog aviona iznad željezničke stanice u Žepču. Krilo aviona bilo je do 1991.godine spomen obilježje u Žepču, kada je odlukom tadašnje vlasti uklonjeno.

Godina 1945.

Sredinom aprila zabilježeno povlaćenje njemačkih snaga sa žepačkog područja i oslobađanje Žepča sa ulaskom partizanskih jedinica, pa se 15. april sve do 1991. godine obilježavao kao datum oslobođenja Žepča.

Godina 1945.

Otvoren dječiji dom za smještaj ratne siročadi. Evidentirano je preko 100 ratne siročadi, ali svi nisu bili štićenici doma.

Godina 1946.

Zabranjeno vođenje matičnih knjiga u vjerskim institucijama a uspostavljeno njihovo vođenje u državnom organu.

Godina 1947.

Gradi se željeznička pruga Šamac-Sarajevo koja prolazi kroz Žepče.

Godina 1948.

Realiziran prvi poratni popis stanovništva u bivšoj državi. Žepče je imalo 3.763 stanovnika, a muslimani se izjašnjavali kao neopredijeljeni.

Godina 1950.

Osuđena grupa hrvatskih građana iz Žepča zbog stvaranja križarsko-terorističke grupe.[13]

---

[13] Novokomponovani demokrati iz HDZ strukture ovaj proces smatraju montiranim sudskim procesom.
Vođa terorističke grupe bio je fra Emanuel Kljajić iz Šehera.

Godina 1953.

Realiziran drugi popis stanovništva. Prema tom popisu općina je imala 11.736 stanovnika.

Muslimani su se u većini izjašnjavali kao neopredjeljeni.

Godina 1955.

Zabilježeno osnivanje i početak poslovanja pogona za punjenje mineralne vode pod nazivom

''žepački kiseljak" koji je radio sve do 1967. godine.

Godina 1958.

Osnovano zanatsko-uslužno preduzeće pod nazivom ''Mahnjača" sa više sadržaja djelatnosti.

Kasnije će to preduzeće postati prepoznatljiv žepački brend u tekstilnoj i kožarskoj industriji.

Godina 1960.

Zabilježene poplave od izlijevanja Bosne i Krajnjače i plavljenje skoro cijelog grada.

Godina 1961.

Zabilježen završetak radova na proširenju katoličke crkve u Žepču.

Godina 1962.

Narodni odbor općine proglasio Tita počasnim građaninom Žepča.

Godina 1966.

Zabilježen dolazak časnih sestara na crkvenu službu u Žepču.

Godina 1968.

Zabilježeno izlijevanje rijeke Krajnjače i plavljenje manjeg dijela grada.

Godina 1969.

Zabilježen početak radova na proširenju i asfaltiranju magistralne ceste Sarajevo-Bosanski Brod, koja prolazi kroz Žepče.

Godina 1970.

Zabilježen početak izgradnje tvornice namještaja u Žepču.

Godina 1971.

Zabilježen popis stanovništva prema kojem je žepačka općina imala 16.906 stanovnika.

Muslimani se prvi put nisu izjašnjavali kao neopredijeljeni ili sa drugim identitetom.

Godina 1971.

Okončani radovi na izgradnji novog armiranobetonskog mosta preko rijeke Bosne.

Godina 1971.

Zabilježene pripremne radnje za izgradnju tvornice sintermahgnezita u okviru zeničke "Vatrostalne", ali do izgradnje nikad nije došlo.

Godina 1972.

Zabilježeno izlijevanje rijeke Krajnjače i plavljenje

Godina 1974.

Zabilježeno paljenje i rušenje drvenog mosta koji je spajao lijevu i desnu obalu rijeke Bosne.

Godina 1977.

Počinje da se gradi drugi kolosjek željezničke pruge Doboj-Zenica koji prolazi kroz Žepče i omladinsko naselje u Žepču za smještaj mladih graditelja.

Godina 1979.

Katolička župa Žepče proslavlja 100 godišnjicu svoje neprekidne misije.

Godina 1981.

Realiziran popis stanovništva u bivšoj zajedničkoj državi. Prema popisu u gradu je živjelo 4.257 stanovnika a u tom broju je popisano 54% muslimanskog stanovništva.

Godina 1983.

Zabilježeno avio-snimanje zemljišta na žepačkom području i uspostava novog premjera.

Godina 1984.

Okončani radovi i otvoren Dom kulture u Žepču.

Godina 1990.

Održani prvi višestranački izbori na kojima je za skupštinu opštine Žepče relativni pobjednik bila Hrvatska demokratska zajednica.

Osnovane su, kao ogranci, Stranka demokratske akcije i Hrvatska demokratska zajednica koje će se politički sukobljavati ali i zajednički vladati u općini.

Godina 1991.

Organiziran šesti po redu popis stanovništva u bivšoj državi. U žepačkoj općini popisano je 22.966 stanovnika.

Godina 1991.

Zabilježeni počeci uspostavljanja paravojnih struktura na žepačkom području sa organiziranjem Hrvatske narodne zaštite, kao preteći kasnijem Hrvatskom vijeću odbrane.

Godina 1992.

Organiziran referendum o samostalnosti i nezavisnosti Bosne i Hercegovine, a referendumska odluka je ubjedljivom većinom podržana i u Žepču.

Godina 1992.

Hrvatski pripadnici i obveznici napuštaju teritorijalnu odbranu i pripadnost policijskoj strukturi i organiziraju se u Hrvatskom vijeću odbrane, kao paravojnoj formaciji.

Bošnjački obveznici ostaju privrženi državnom ustrojstvu snaga za odbranu u okviru teritorijalne odbrane i policijske strukture a kasnije TO transformišu u Armiju BiH.

Godina 1992.

Osnovan bošnjački Radio Žepče.

Godina 1992.

Zabilježeno uspostavljanje Kriznog štaba za područje općine kao tijela koje će koordinirati aktivnosti u odbrani od agresora. Krizni štab će se kasnije transformisati u Ratno predsjedništvo općine i postati kasnije oktroisano tijelo u funkciji Hrvatskog vijeća odbrane.

Godina 1992.

Ratno predsjedništvo općine, bez učešća bošnjačkih članova, donosi odluku o pristupanju općine Žepče paradržavnoj tvorevini Hrvatskoj Zajednici Herceg Bosna.

Godina 1992.

Zabilježena uspostava ratnog radija HVO-a u Žepču.

Godina 1992.

Od kraja godine zabilježeno uspostavljanje i djelovanje hrvatsko-muslimanskog koordinacionog tijela sa funkcijom da razjašnjava i otklanja nesporazume između tih naroda.
Ovo tijelo djelovalo je do maja 1993. godine

Godina 1993.

Od početka ove godine selezijanci su i zvanićno počeli ostvarivati uticaj na žepačkom prostoru.

Godina 1993.

Paradržava već djeluje na žepačkom prostoru jer se od februara uspostavljaju automobilske tablice sa šahovnicom i ''že" oznakom. Bile su u upotrebi do 1998. godine.

Godina 1993.

Zabilježen je poćetak osvajačkog pohoda na žepački prostor od strane postrojbi HVO-a [14]

Godina 1993.

Početkom jula na više lokacija na žepačkom prostoru se uspostavljaju logori za bošnjačko stanovništvo. [15]

[14] Osvajački pohod na žepački prostor postrojbe HVO-a započele su 24.juna 1993.godine. Pohod je prouzročio blizu 800 žartava na žepačkom prostoru a blizu 5000 bošnjačkih stanovnika je prognano
i protjerano sa žepačkog prostora. Posljedice osvajačkog pohoda su nemjerljive.

[15] Od početka jula 1993.godine na žepačkom prostoru su uspostavljene logorske destinacije u ''Silosu", u hangarima ''Nove trgovine", u žepačkom tunelu, u OŠ Žepče, u OŠ na Perkoviću, u Lovačkom domu, u poljoprivrednim i stočarskim objektima, privatnim objektima...
U hercegovačke logore deportovano je blizu 500 bošnjačkih zatočenika.

Godina 1994.

Početkom ove godine počinje sa emitiranjem lokalna tv stanica u organizaciji HVO-a Žepče.

Godina 1994.

Sredinom marta zaključen je sporazum između Hrvata i Bošnjaka, koji je i na žepački prostor donio mir, ali i razočarenje pripadnika postrojbi HVO-a jer su se morali pomiriti sa činjenicom da se osvojeno i uzurpirano mora vratiti. [16]

Godina 1994.

Tokom ove godine a u organizaciji paradržavnih struktura vlasti uspostavljaju se u Žepču i počinju sa radom nogometni klub ''Žepče'', muški rukometni klub pod nazivom ''Croatia'', muški košarkaški klub pod nazivom ''Žepče'' i šahovski klub ''Žepče''. Svi ovi klubovi takmičili su se na prostoru koji su osvojile postrojbe HVO-a, odnosno na prostoru paradržavne tvorevine Hrvatske Republike Herceg Bosna.

Godina 1994.

Zapovjednik žepačke brigade HVO-a i optuženik za ratne zločine [17] biva promaknut u generala. To je drugi general u povijesti sa žepačkog prostora.[18]

Godina 1995.

U aprilu održana sjednica Skupštine opštine uz prisustvo samo hrvatskih odbornika. Skupština je na toj sjednici ''izabrala'' načelnika opštine. [19]

---

[16] Sporazum potpisan 18.03.1994.godine u Vašingtonu / poznat kao ''vašingtonski sporazum'' / Ovim je sporazumom uspostavljena Federacija BiH.

[17] Ivo Lozančić, zapovjednik žepačke 111 xp brigade

[18] Junuz Ajanović 1890-1945.godine general porijekolom iz Žepča koji je vršio odgovorne zapovijedne dužnosti u kvislinškoj tvorevini NDH.

[19] Za načelnika je izabran Mato Zovko, koji broji već sedam mandata a i aktuelni je načelnik opštine Žepče.

Godina 1995.

Selezijanci u Žepču započinju realizirati ideju o otvaranju selezijansko-hrvatskog školskog centra čime započinju podjele u obrazovnom sistemu i ostvarivanje nacionalnog uticaja na sistem obrazovanja.

Godina 1995.

Krajem godine uspostavlja se Opštinsko poglavarstvo / sa nazivom koji asocira na ustašku ideologiju / sa vijećem i načelnikom općine, a bez prisustva bošnjačkih predstavnika u vlasti izabranih u 1990. godini.

Godina 1995.

Krajem godine nastavlja se i u bankarskom sektoru slijediti matrica nacionalnog uticaja.
Zabilježeno je otvaranje i početak rada prve poslijeratne banke koja djeluje kao ispostava Zagrebačke banke.

Godina 1996.

U septembru te godine održani prvi poslijeratni opći izbori. Na izborima u Žepču ućestvovao samo HDZ jer su bošnjački birači svoje izborno pravo ostvarivali u raseljeništvu i izbjeglištvu.

Godina 1996.

Krajem oktobra otvoreno spomen obilježje poginulim bojovnicima HVO-a.[20]

Godina 1997.

Iz humanitarnih izvora izgrađen i za hrvatsku djecu otvoren prvi dječiji vrtić u Žepču.

---

[20] Spomen obilježje hrvatskim žrtvama stradalim na hrvatskim ratištima i u osvajačkom pohodu na žepački prostor. Izgrađen je u strogom centru grada da bi slao poruke o "vlasništvu" na žepački prostor.

Godina 1997.

Dana 01. juna ove godine zabilježeno je da je prvi put nakon ratnih sukoba kroz Žepče prošao voz koji je saobraćao na relaciji Zenica-Maglaj.

Godina 1997.

Održani prvi poslijeratni lokalni izbori. Ove izbore bojkotirali su hrvatski birači nezadovoljni što birački spisak nije obuhvatio hrvatske birače sa osvojenog teritorija.

Godina 1997.

U oktobru započele pripreme za izgradnju katoličkog školskog centra ''Don Bosco" u Žepču uz blagoslov kardinala Puljića.

Godina 1998.

Pod nadzorom OSCE-a održani opći izbori na kojima su bošnjački birači svoje biračko pravo ostvarivali iz raseljeništva i izbjeglištva.[21]

Godina 1998.

Zabilježena obnova objekta časnih sestara tzv. ''Kloster" i njihov povratak u taj samostan.

Godina 1999.

Početkom godine puštena u rad nova energana u okviru preduzeća ''Krivaja".

---

[21] Koliko je nacionalistički zov bio snažan i izražen i četiri godine nakon sukoba, potvrđuje otklon mogućnosti da se od strane hrvatskih birača podrži kandidat kojeg će podržati i bošnjački birači. U ulozi kandidata bio je ugledni bh režiser, kulturni djelatnik i veliki patriota Gradimir Gojer.

Godina 1999.

Početkom aprila izvršeno je službeno spajanje dviju policijskih struktura u okviru MUP-a Zeničko-dobojskog kantona. [22]

Godina 1999.

Krajem novembra otvorena selezijanska katolička škola ''Don Bosco''

Godina 2000.

Početkom aprila izvršene pripreme za izgradnju nove župne crkve u Žepču.

Godina 2000.

Vrše se intenzivne pripreme za povratak prognanog bošnjačkog stanovništva u Žepče.

Godina 2000.

Početkom aprila održani drugi poslijeratni lokalni izbori. Hrvatski birači ponovo su bojkotirali izbore a njihov bojkot je proizvod ultimativnog zahtjeva za uspostavljanje novih opštinskih granica na žepačkom prostoru. Izbori za žepačke organe vlasti su poništeni a bošnjački birači po drugi put bivaju ''namagarčeni''.

Godina 2000.

Otvoren novi gradski vodovod.

Godina 2000.

Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini donio odluku o integraciji Opštine Žepče. [23]

---

[22] Spajanje je izvršeno pod velikim pritiskom institucija međunarodne zajednice a kasnije će se potvrditi i sa pristajanjem na ultimativni zahtjev o proširenju opštinskih granica.

[23] Odluku je donio Wolfgang Petritsch a odlukom je uspostavljena majorizacija i dominacija hrvatskog stanovništva jer je općini pripojeno 18 sela iz susjednih općina Maglaj i Zavidovići.

Godina 2001.

Zabilježeno održavanje protesta udruga domovinskog rata u znak protivljenja optužnici i podršci za petnaest osumnjićenih za ratne zločine počinjene u Žepču.

Godina 2001.

Visoki predstavnik u BiH donio konačnu odluku o integraciji općine i o izmjenama granica.

Odlukom uspostavljeno prijelazno vijeće sa ingerencijama općinskog organa vlasti.

Godina 2002.

Zbog emitiranja sadržaja nacionalističkog karaktera zabranjen rad hrvatskoj radio postaji Žepče.

Godina 2002.

Zabilježen početak rada kablovske televizije u Žepču, što je prvi put u povijesti.

Godina 2002.

Održani općinski izbori na izmjenjenim granicama žepačkog prostora. Izborna pobjeda darovana je HDZ-u i njenom kandidatu za načelnika opštine.

Godina 2002.

Krajem godine izvršeno konstituisanje izabranog sastava općinskog vijeća.

Izvršen izbor načelnika i zamjenika načelnika opštine.

Godina 2004.

U haremu gornjomahalske džamije ukopano 70 žepačkih šehida.

Godina 2004.

Održani opći izbori sa darovanom dominacijom HDZ-u.

Godina 2005.

Ukinuta supervizija za Žepče, uspostavljena odlukom Visokog predstavnika u BiH. [24]

Godina 2005.

Otvoren poslovni inkubator pri udruženju poduzetnika i poslodavaca Žepče.

Godina 2005.

Počela sa radom općinska organizacija Bošnjačka zajednica kulture ''Preporod'' Žepče.

Godina 2005.

Žepče je prvi put u svojoj istoriji dobilo semafor koji je postavljen na raskrsnici regionalne ceste Zavidovići-Žepče.

Godina 2006.

Otvorena spomen soba žepačkim šehidima.

Godina 2006.

Otvorena obnovljena Ferhat-pašina džamija.

Godina 2006.

Zabilježeno osnivanje i početak rada Centra za socijalni rad Žepče.

---

[24] Ulogu supervizora za Žepče vršili su : Richard Wiliams, Alexander Rhotert, Barbara Leaf i Orlando Fusco.

Godina 2006.

Izgrađen i pušten u upotrebu uređaj za prečišćavanje otpadnih i kanalizacionih voda.

Godina 2007.

Usvojena odluka o uspostavi Dana općine Žepče.

Godina 2007.

Započele pripremne radnje na izgradnji sportske dvorane "Don Bosco" u Žepču.

Godina 2007.

Započele pripremne aktivnosti za izgradnju porušene Ali-begove džamije u Žepču.

Godina 2007.

Nakon šest godina medijskog mraka ponovo odobren rad i emitiranje programa na žepačkom radiju.

Godina 2007.

Zabilježen početak rada Radio postaje Žepče u privatnom vlasništvu.

Godina 2008.

Povodom obilježavanja jubilarne 550.godišnjice, otvorena spomen fontana u centru grada.

Godina 2008.

Održani općinski izbori. Izborna pobjeda darovana HDZ-u i njenom kandidatu za načelnika.

Godina 2008.

Svećano obilježen jubilej - 550.godina od prvog pominjanja Žepča u pisanim izvorima.

Godina 2010.

Otkrivene spomen ploče sa imenima 407. poginulih pripadnika postrojbi HVO-a.

Godina 2011.

Održani mirni protesti pod motom ''Stop majorizaciji Hrvata u Bosni i Hercegovini".

Godina 2011.

Izgrađen i pušten u promet pješački nadvožnjak na regionalnoj cesti Žepče-Zavidovići.

Godina 2012.

Svećano otvorena sportska dvorana ''Don Bosko" u Žepču.

Godina 2012.

Održani općinski izbori. Izborna pobjeda darovana HDZ-u i njenom kandidatu za načelnika.

Teritorijalna obilježja

Granice na ovim prostorima, uključujući i žepački prostor, pokušavali su određivati drugi ne dozvoljavajući da prošlost postane istorijom. Krnja ili naopaka svijest o istoriji rađala je i poticala različita tumačenja prošlosti. Svaka je nacionalna istorija za sebe odabirala one koji joj u datim okolnostima izgledaju najpovoljnije i najpoželjnije, a da pri tome zaobilaze i zaobiđu principe objektivnosti i univerzalne vrijednosti.

Ideologizirana svijest pravila je i na ovom prostoru vlastite scenarije prošlosti navodeći podanike i poslušnike da ih bez pogovorno prihvačaju i da u njih bez rezervi vjeruju.

Instikti iz ranijeg perioda, iz prošlosti, posebno iz vremena ustaške Nezavisne Države Hrvatske, pa i oni najdublji, primitivni koji su do početka raspada bivše države bili uspravani ili pod ''kontrolom'', probuđeni su i postali pogubni sa teško izmjerljivim posljedicama.

Oni su probudili nacionalistički virus i porodili nastojanje da se osvoji žepački teritorij, da se osvoji to žepačko teritorijalno ''ostrvo'' i onda svojata kao ''hrvatski'' teritorij. Udruženi sa svojim ''neprijateljima'' krenuli su u osvajački pohod i u obračun sa muslimanskim narodom, manifestirajući mržnju, nasilni karakter i histeriju sa ciljem njegove eliminacije i etničkog čišćenja sa ovog prostora.

Dokumentacioni izvori koji su mi bili dostupni upućivali su me na ocjenu da je, kroz istoriju, Žepče i žepački prostor u cjelini bio predmetom osvajačkih interesa i administrativno teritorijalnih promjena. Taj interes bio je proizvod teritorijalne pohlepe na isti način na koji je to bio i cijeli teritorij Bosne i Hercegovine. Prvi znaci interesa za svojatanje i prisvajanje prostora prepoznati su još s kraja trinaestog stoljeća, sa nastojanjima da se ostvari uticaj.

Vlaški, odnosno pravoslavni a kasnije srpski i katolički a kasnije hrvatski interesi počeli su se na ovom prostoru isprepletati još i prije turskih osvajanja. Katolički interes je prepoznat u vrijeme jačanja ugarskog uticaja na žepačkom prostoru. U početku posredan, kasnije je bivao sve osjetniji uticaj katolicizma sa franjevcima preko kojih se tada, posebno u vjerskom pogledu, ostvarivao. Vlaški, odnosno pravoslavni uticaj je znatno kasnio i počeo se vidljivije prepoznavati od četrnaestog stoljeća u vrijeme vladavine kralja Tvrtka.

Nesporne su činjenice do kojih sam došao da se žepački prostor nastojao svojatati, kako od strane onih koji su bili u ulozi osvajača, tako i od onih iz okruženja koji su, potpomognuti iz njegove unutrašnje strukture, u kontinuitetu izražavali teritorijalne pretenzije. Dostupni izvori su potvrdili te interese i uticaje u prošlosti baš kao što su prisutni i u današnje vrijeme i to u najpogubnijoj formi. Prije osmanskih osvajanja, prema nekim nepotvrđenim izvorima, Žepče je bilo pod ugarsko-hrvatskim uticajem i nadzorom, ali je taj uticaj prvo slabio, a onda i potpuno prestao sa osmanskim osvajanjem i okupacijom.

U vrijeme osmanske okupacije Žepče i žepački prostor je više puta mijenjao administrativno-teritorijalni status. Promjene koje su se dešavale u okupacionom stanju u najvećoj mjeri su se odnosile na status i na pripadanje širim upravnim područjima. U početnom periodu osmanske vladavine Žepče je u upravnoj podjeli bilo dijelom brodske nahije i u tom statusu ostalo sve do početka šesnaestog stoljeća. Tek nakon toga, nakon što se osmanlijska vlast etablirala, žepački prostor se pripaja maglajskoj nahiji a od 1584. godine i u sastavu tešanjskog kadiluka.

Osvajački pohod habzburške vojske nakratko je uskratio pripadanje ovog prostora osmanskom carstvu.

Tokom duge osmanske vladavine Žepče je mijenjalo svoj status kao što se desilo i 1865. godine kada je dobilo status kaze u okviru banjalučkog sandžaka.

Za vrijeme austro-ugarske uprave žepačko područje je imalo status sreza sa sreskom upravom, sreskim nadležnostima kao što su sudstvo, javna uprava, žandarmerija, a da je u gradskom ataru organizirana gradska općina u kojoj se upravljalo prema tada važećem zakonu [1]. Na nivou općine se biralo gradsko vijeće i gradonačelnik sa izbornim pravom koje je uključivalo poštivanje ključa nacionalne, odnosno konfesionalne zastupljenosti. I kao kotarsko središte u to vrijeme, Žepče je bilo važno upravno središte sa svim kotarskim ingerencijama. To je potvrda da je Žepče neosnovano uživalo privilegiran status koji je favorizirao austro-ugarsku i hrvatsku komponentu na štetu drugih naroda.

U to vrijeme je Žepče, sa statusom grada, bilo zajednica žitelja što je zadržala u početnom periodu i kraljevska država.[2]

---

[1] Zakon o upravljanju gradskim općinama u BiH od 1907.godine

[2] Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, monarhija koja je osnovana 1918.godine

Teritorijalnim promjenama koje su se dešavale tokom 1927. i 1928. godine[3] Žepču su, u okviru administrativnih podjela, oduzimana, pa dodavana sela a sve u funkciji interesa jednog naroda. Preferiranje tog interesa potvrđuju i promjene iz 1931.godine kada se gradskom dijelu mehanički priključuje veliki seoski teritorij što je imalo za posljedicu i promjenu nacionalno-vjerske strukture, a što je sve skupa imalo znatnog negativnog uticaja i na društveno-političke odnose u Žepču, pa i šire.

Čitav taj kompleks novoproizvedenog stanja prelamao se i na proces upravljanja sve do početka II svjetskog rata, pa i kasnije. U vrijeme II svjetskog rata, Žepče sa statusom kotara, bilo je sastavnim dijelom Nezavisne Države Hrvatske [4] sa pripadanjem velikoj lašvanskoj župi. Žepački je kotar obuhvaćao četiri općine iako tada nije imalo status grada a politika ustaške vlasti bila politika nacionalne isključivosti i progona drugih. Uprkos međusobno suprostavljenim nacionalnim odnosima, hrvatska je nacionalna ideologija bila isključivi okvir u kojem su se trebali ''oblikovati" muslimani u procesu razgradnje njihovog identiteta. Granice žepačkog prostora mijenjale su se i u periodu bivše zajedničke države[5] kada se Žepče teritorijalno vračalo u okvire koji su primjereni njegovom značaju ali i bili brana za veće teritorijalno okupljanje po nacionalnoj matrici naslijeđenoj iz ustaškog perioda.

Upravo zbog obilježja te politike pritisak za teritorijalne promjene je značajno reduciran ali je žal za promjenama stalno bio prisutan i čekao pogodnu priliku da se aktuelizira. Svaka je prilika korištena da bi se dokazivalo i dokazalo kako je žepački prostor zapravo ''hrvatski teritorij" sa žalom koji je bio evidentan onda kada je od tog prostora ''otkinut" šeherski kraj. Najveći žal zabilježen je u vrijeme komunističke vladavine o kome svjedoće zabilješke '' da su nakon drugog svjetskog rata komunističke vlasti iz tadašnjeg žepačkog kotara umjetno izdvojile veći broj hrvatskih naselja pripojivši ih susjednim općinama Maglaj i Zavidovići. Te teritorijalne promjene imale su svoje opravdanje a prije svega u potrebi da se ostvari slabljenje ustaške ideologije i hegemonističkih apetita. Promjene su izvršene sa reorganizacijom lokalne uprave [6].

Tek mnogo kasnije se potvrdilo da su imale svoje puno opravdanje i utemeljenje. Nova prilika za promjene koje bi zadovoljile teritorijalne

[3] Uredba o reorganizaciji državne uprave u kraljevini SHS od 20.05.1929.godine

[4] Nezavisna Država Hrvatska, marionetska država, kvinsliška tvorevina osnovana 10.04.1941. godine

[5] Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija uspostavljena nakon drugog svjetskog rata.

[6] Reorganizacija lokalne uprave iz 1961.godine

apetite pružila se u procesu raspada bivše države, kada, od nacionalističkih jastrebova, oktroisana općinska vlast, bez učešća predstavnika ostalih naroda, donosi odluku da se žepačko područje pripoji paradržavnoj tvorevini[7]. Način na koji se želio rješavati teritorijalni problem je bila čudna odluka žepačkog nacionalističkog vođstva jer je podrazumijevao ''izlazak'' tog teritorijalnog ''ostrva'' iz teritorijalnog sastava države.

Kako se ta odluka nije mogla provesti jer je proizvod upada u pravni sistem države, uz mržnju i nacionalističku pomamu organizira se osvajački pohod na širi žepački prostor sa ciljem da se primjenom nasilja, progona i etničkog čišćenja zaokruži teritorijalni nacionalni interes na žepačkom području. Osvajački pohod je imao znatno veći teritorijalni apetit koji se podudarao približno sa teritorijem nekadašnjeg kotara, odnosno sa područjem koje je svojevremeno bilo u teritorijalnom određenju u vrijeme ustaške vladavine. Kako se u osvajačkom pohodu ostvareni teritorijalni okvir nije mogao pravno utemeljiti, kako se paradržavna tvorevina nije mogla ostvariti, ta nacionalistička ideologija započela je lobistički hod kod međunarodnih institucija involviranih u mirovni proces u državi kako bi se ostvarile teritorijalne pretenzije i taj prostor ''upakovao'' kao žepački prostor sa dominacijom hrvatskog puka na tom prostoru.

Ta općinjenost ''hrvatskim'' gruntom za žepački prostor rezultirala je strašnim posljedicama u osvajačkom pohodu. Te posljedice nisu bile smetnja tadašnjem visokom predstavniku[8] u državi da dekretom potpuno promijeni nacionalnu sliku žepačkog kraja jer je na necivilizacijski način uspostavljen teritorijalni okvir, koji je obilježen kao ekskluzivni etnički prostor. Tadašnji visoki predstavnik je donio odluku[9] kojom je žepačka općina u odnosu na granice iz bivše države proširena za 18 naselja iz susjednih općina Maglaj i Zavidovići.

Odlukom su žepačkoj općini pripojena naselja Adže, Pire, Ponijevo, Matina, Ljubatović, Grabovica, Čusto Brdo, Komšići, Radunice, Globarica, Branković, Donji Lug, Gornji Lug, Vrbica, Debelo Brdo, Osova, Vinište i Gornja Lovnica.

Posljedice te pogubne, nemoralne i nepravedne odluke vidljive su i petnaest godina nakon njenog donošenja, a izvjesno je da će biti još vidljivije u budućnosti.

---

[7] Hrvatska Republika Herceg Bosna, paradržavna tvorevina utemeljena krajem 1991.godine

[8] Volfgang Petrić, rođen 1947.godine, austrijski diplomata koji je u periodu 1999-2002.godine vršio dužnost Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini.

[9] Odluka Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini iz 2000.godine

Geografska i demografska obilježja

Grad Žepče se ugnjezdio u središtu države, na obalama rijeke Bosne, na četrdesetom kilometru od Zenice i na istoj udaljenosti od Doboja i na udaljenosti od Sarajeva 123 kilometra. Granične općine sa Žepćem su Maglaj, Zavidovići, Zenica i Teslić. Kroz Žepče prolazi magistralni put Sarajevo-Bosanski Brod i željeznička pruga Ploče-Bosanski Šamac. Kroz Žepče dakle, u dužini od oko trideset kilometara vode glavni drumski i željeznički pravci kroz Bosnu i Hercegovinu. Žepče je povezano sa modernim saobraćajnicama sa svim krajevima zemlje. Još prije nekoliko stoljeća Žepče je imalo urbanističke konture varošice, odnosno malog gradića. Ovaj prelijepi gradić u srcu države, u srednjoj Bosni leži na 18 stepeni 2' geografske dužine i 44 stepena 25' geografske širine, na nadmorskoj visini od 219 metara.

Staro i novo gradsko jezgro okruženo je plodnim poljima, blagim padinama i brdima obraslim bjelogoričnom i crnogoričnom šumom. Sam grad smješten je u dolini rijeke Bosne koja ga dijeli na dva dijela. Veći dio grada, zapravo čitavo gradsko jezgro sa okruženjem nalazi se sa lijeve strane rijeke Bosne. Gradsko jezgro kao dragulj i kao jedno od najstarijih bosansko-hercegovačkih urbanih naselja plijeni osebujnom ljepotom stare, ali i nove arhitekture uklopljene u nerazvijeni ambijent. Sa desne strane je naselje Preko iznad kojeg je brdo Orlovik sa najvećom nadmorskom visinom od 597 metara, Inače, najveću nadmorsku visinu na području općine ima planina Mahnjača, sa 1.332 m. nadmorske visine. Planina Mahnjača nalazi se na granici sa općinom Zenica i poznata je iz bliže istorije po presudnim bitkama sa okupatorskim snagama iz drugog svjetskog rata.

Područje općine proteže se na preko 300 četvornih kilometara površine, od čega je stotinjak kilometara najplodnijeg zemljišta u dolini rijeke Bosne, stotinjak kilometara čine livade, pašnjaci i voćnjaci, dok je ostatak prekriven šumom hrasta, bukve, jele, graba i drugim šumskim rastinjem.

Srednja godišnja temperatura na području općine je + 9,9 stepeni. Kao i na većem prostoru Bosne i Hercegovine klima je kontinentalna, sa zimama koje su snježne i hladne, a ljeta duga i topla. Meteorolozi su izmjerili da je najhladniji mjesec januar sa prosječnom temperaturom

od minus 0,2 stepeni, a da je najtopliji mjesec august sa prosječnom temperaturom od plus 20,5 stepeni. Metorološki izvori potvrđuju da je apsolutni maksimum dostignut 29. augusta 2003. godine kada je temperatura iznosila +40 stepeni, a apsolutni minimum 13.januara 2003. godine sa -27,5 stepeni celzijusa.

Granice žepačke općine mijenjale su se njegovom istorijskom trajanju u zavisnosti od vladajućih ideologija i njihovih politika. Posljednja od tih teritorijalnih promjena izvršena je 2000.godine od strane Visokog predstavnika u BiH. Ta je promjena, izvršena dekretom i mimo svih civilizacijskih standarda, značajno promjenila demografsku sliku žepačkog kraja.

Ove posljednje teritorijalne promjene proizvod su i osvajačkog pohoda na žepački teritorij od strane udruženih hrvatskih i srpskih hegemona potpomognutih paravojnim strukturama.

Demografska slika Žepča mijenjala se u žepačkom istorijskom hodu. Prvi dostupni izvori govore da je Žepče kao seosko naselje bilo nastanjeno vlaškim stanovništvom. O kojem broju stanovnika iz sredine petnaestog stoljeća je riječ nije poznato, ali prema broju domaćinstava u vrijeme prvog spomena u osmanskim izvorima Žepče je imalo 48 domaćinstava među kojima su i dva muslimanska. Pretpostavljajući prosječan indeks domaćinstva sa 6 do 8 stanovnika moguće je izvoditi ocjenu da je u to vrijeme u Žepču živjelo 330 do 350 stanovnika.

Taj broj stanovnika nije se bitnije mijenjao ni s početka 16.stoljeća jer sigurnosni i razvojni ambijent nije bio baš privlačan za migracione procese. Prema osmanskim izvorima 1530. godine Žepče je imalo 32 domaćinsta i prema istom indeksu oko 230 do 250 stanovnika.

Već od sredine šesnaestog stoljeća zabilježen je novi migracioni trend sa padom populacije. Žepče je tada predstavljeno kao selo sa 21 domaćinstvom, odnosno sa oko 140 do 150 stanovnika, a tek u drugoj polovini tog stoljeća dolazi do intenzivijeg naseljavanja, kada Žepče dobija potpuno novu cjelinu, mahalu nastanjenu pretežno muslimanskim stanovništvom.

Zabilježeno je da je Žepče tada imalo 54 domaćinstva a da se broj stanovnika mogao kretati od 320 do 430. Kako su okupacija i druge okolnosti određivale dalji tok razvitka, već u drugoj polovini šesnaestog stoljeća broj domaćinstava raste na 130 sa pretpostavljenim brojem stanovnika od 700 do 900.

Sedamnaesto stoljeće označeno je sa novom dinamikom razvoja ali i povećanjem broja domaćinstava i stanovnika. Prema izvještaju biskupa [1] Žepče je imalo 180 "turskih kuća" a za pretpostaviti je da je tada prešlo granicu od 1.000 stanovnika i da je od tada nastavljen još intenzivniji razvoj sa konstantnim povećanjem broja stanovnika. Već od tada je bilo teže pratiti migraciona kretanja i demografsku sliku jer se mijenjao administrativni status područja koja su pripadala ovom prostoru.

U periodu austro-ugarske vladavine Žepče potvrđuje svoj pravni status opštine i sa gradom urbane gradske strukture. Već prema prvom popisu iz 1885.godine gradska općina Žepče imala je 1.880 stanovnika, a prema popisu iz 1910.godine Žepče se predstavlja malim gradom koji jedva prelazi 2.000 stanovnika. Zabilježeno je da Žepče ima 2.053 stanovnika. Migracioni procesi su nastavljeni a potvrda se nalazi u rezultatima popisa iz 1921.godine kada je popisano 1.878 stanovnika ili za 8,5% manje nego na prethodnom popisu. Kasnije teritorijalne promjene otežavala se praćenje migracija i demografske slike, što je potvrdio popis iz 1931.godine kada je, u novom teritorijalnom obimu zabilježeno 1.959 stanovnika.

Novije doba potvrđuje novu demografsku sliku Žepča. Popis iz 1981. godine bilježi 4.257 stanovnika a sa popisom iz 1991.godine nastavljen je trend porasta stanovnika, jer je popisan 5.571 stanovnik. Žepačka općina koju su činila 23 naselja prema tom popisu imala je 22.966 stanovnika. Nakon osvajačkog pohoda sredinom 1993.godine, novih teritorijalnih promjena koje su proizvod dekreta i nastojanja da se općina predstavi "hrvatskim" teritorijem, općini su priključena 22 naselja iz susjednih općina Maglaj i Zavidovići, što je broj stanovnika pomjerilo na preko 30.000 i sa znatnim, za sada još nepoznatim povećanjem broja stanovnika za gradsko područje.

---

[1] Marijan Maravić, biskup koji je 1655.godine sačinio izvještaj o domaćinstvima.u Žepču

Nacionalna i vjerska obilježja

Kao i u mnogim drugim bosanskohercegovačkim sredinama kroz stoljeća je i Žepče bilo i ostalo kolijevka suživota naroda svih nacionalnih i vjerskih pripadnosti. Život tu, na obalama rijeke Bosne je, kao za domaćinskom sofrom, dijeljen na ravnopravne mrvice nafake. Oduvijek je ovdje čovjek, ma koje nacije i vjere bio, živio jedan pored drugog, jedan uz drugog, odolijevajući životnim nedaćama kroz dugu i burnu istoriju. Nemili događaji u ratovima, pa i u najnovijem s kraja dvadesetog stoljeća, uvijek su iznova najupečatljivije dokazivali da nema života bez suživota. Baš onako kako na najbolji način kazuje stara mudrost "da se drvo na drvo oslanja, a čovjek na čovjeka".

To potvrđuju dostupni istorijski izvori i vjerskim objekti izgrađeni na žepačkom prostoru.

Nema pouzdanih tragova o tome kako je izgledala nacionalna povijest na žepačkom prostoru u pradavna vremena i kakvi su se uticaji isprepletali. Općenito je poznato da je nacionalna povijest na razmeđi uticaja, pa i ova žepačka i da je stalno bila podložna uticajima u većoj ili manjoj mjeri u zavisnosti od niza faktora, a prvenstveno teritorijalnih.

Od prvih znakova kojima se potvrđuje postojanje i trajanje u vremenu nacionalna struktura je potvrđivala multinacionalni karakter. Nacionalna većina na žepačkom prostoru mijenjala se u zavisnosti od društvenog ambijenta koji su uspostavljali osvajači ili oni koji su vladali.

Žepački prostor je kroz stoljeća potvrđivao da je zajednički život različitih naciona moguć i da se stoljećima taj životni princip potvrđivao kao potreban i poželjan. Bez obzira na nacionalnu pripadnost ljudi su bili upućeni jedni na druge kako bi živjeli i preživljavali mnogobrojne izazove i iskušenja kojih na ovom prostoru nije manjkalo.

Brojni primjeri kroz povijest su potvrđivali vrijednosti zajedničkog života, vrijednost multi-zajednice i zajednički organiziranog života. Potvrđivali su to primjeri o međusobnom uvažavanju, priznavanju i slobodnom životu sličnih, a po nacionalnim identitetima, različitih ljudi. Bilo je i nesporazuma. Svi oni, a skoro da su zanemarljivi ako se ne računaju ratni sukobi s kraja dvadesetog stoljeća, dolazili su izvana ili su bili proizvod nepoznavanja.

Pravoslavni i katolički, kasnije srpski i hrvatski interesi počeli su se na ovom prostoru isprepletati još u trinaestom stoljeću kada je sa jačanjem ugarskog uticaja bio osjetan i uticaj katolicizma sa franjevcima koji su ga ostvarivali. Pravoslavni uticaj je neznatno kasnio i počeo se vidljivije prepoznavati od četrnaestog stoljeća, od vladavine prvog bosanskog kralja.[1]

Područje današnjeg gradskog jezgra Žepča Turci su zatekli sa 48 vlaških domaćinstava što nedvosmisleno potvrđuje značajnu prisutnost vlaškog stanovništva, koje je u osmanskom carstvu imalo poseban pravni status koji je podrazumijevao samoupravu njihovim zajednicama pod vođstvom knezova.

Nema doduše pouzdanih podataka o njihovom etničkom porijeklu i o pravoslavnoj vjeri, ali sve upučuje da je to bilo tako. Pretpostavlja se da su osmanske vlasti kao vlasima tretirale i pripadnike drugih etničkih skupina, ali i njihovih vjera koje su imale slićna obilježja.

Podaci iz 1516.godine kazuju da je u naselju Žepče bilo 31 vlaško domaćinstvo.

Osim vlaške prisutnosti u tom naselju su se nalazili i drugi stanovnici. Prema popisu iz 1604.godine spominju se domaćinstva koja su imala posjede, a njihovi posjednici se prepoznaju po krščanskim i muslimanskim imenima. Izvori potvrđuju da se sa sigurnošću krščanska imena mogu dovesti u vezu sa katolicima / kao na pr. Pavel sin Grgurov ili Petar sin Matijašev / dok su druga, uvjetno rečeno, vlaška.

Izvori upučuju na vjerovatnoću da je katoličko stanovništvo porijeklom iz dinarskih, hercegovačkih krajeva. U spomenutom popisu spominje se i mahala sa zajednicom muslimana koja je koncentrisana oko džamije Ferhat-bega i u neposrednom njenom okruženju. Na osnovu izvora do kojih je došao, ugledni bosanskohercegovački povijesničar [2] je pretpostavio da je pomenuta džamija izgrađena 1568.godine. Isti izvori kazuju da je uz džamijskog imama i mujezina mahala imala još oko 100 muslimanskih muškaraca od kojih je 91 njih porodićno, dakle, u porodićnom statusu. Ti izvori tretiraju, ne samo to naselje nego i širi žepački prostor. Prema jednom biskupskom izvješću iz 1655. godine u Žepču, tada već manjem gradiću, bilo je 180 muslimanskih kuća i čak tri džamije dok nije bilo ni jedne crkve.

[1] Tvrtko I Kotromanić, 1338-1391.godine, bosanski ba do 1377.godine a potom prvi bosanski kralj.

[2] Hamdija Kreševljaković, 1888-1959.godine, bosanskohercegovački povijesničar i književnik

Nekih stotinjak godina kasnije Žepče je ostalo na približno istom nivou brojnosti domaćinstava ali se počinje spominjati kao kasaba sa tretmanom kao manje gradsko naselje.

Izvori također kazuju da je katoličko stanovništvo na žepačkom području postalo dominantno u 18.stoljeću dok vlaško, tj.pravoslavno stanovništvo gubi na prisutnosti. U to vrijeme zabilježena je izraženija demografska obnova i revitalizacija katoličkog stanovništva. U samom gradu 1768.godine zabilježeno je vrlo malo katolika, tek njih 19, dok su ostali živjeli u okolnim selima.

Iz podataka o popisu iz 1879.godine bilježi se u gradu 1.591 stanovnik od čega 166 katolika, 1.395 muslimana, 14 pravoslavaca i 16 jevrejskih stanovnika a iz popisa 1885.godine 1.880 stanovnika od čega 344 katolika, 1.407 muslimana, 48 pravoslavaca i 81 stanovnik jevrejskog identiteta.

Izvori podataka iz popisa od 1910.godine gradu Žepču pripisuju 2.053 stanovnika od čega 451 hrvatskih, 1.442 muslimanskih, 52 srpskih i 105 jevrejskih stanovnika, da bi 1931.godine bio zabilježen blagi pad broja stanovnika. Podaci kazuju da je u gradu bilo 397 hrvatskih, 1397 muslimanskih, 102 srpskih, 53 jevrejskih i 10 ostalih stanovnika.

Vidljivo je da je stanovništvo sa muslimanskim identitetom bilo dominantno u strukturi a ta dominantnost je dobila na značaju posebno u novijoj istoriji zbog otklona zapreka u pogledu nacionalnog određenja, pokušaja osporavanja nacionalnog identiteta, ali i zbog drugih razloga. Popis iz 1981.godine daje podatke da je u gradu živjelo 4.257 stanovnika, da ih je sa hrvatskim nacionalnim identitetom bilo 935, da je broj muslimanskog stanovništva skoro udvostručen i da je u strukturi zastupljeno sa 2.337 stanovnika,da je popisano 252 stanovnika srpske nacionalnosti te da je popisano 733 ostalih.

Popis koji je prethodio žepačkoj ratnoj agoniji zabilježio je 5.571 stanovnika u gradu od čega 1.450 pripadnika hrvatskog naroda, 3.367 stanovnika muslimanskog identiteta, 270 stanovnika sa srpskim nacionalnim identitetom i 484 stanovnika iz reda ostalih.

Bosanskohercegovački muslimani kao narod dugo vremena nisu priznavani. Od početka su bili zapostavljani i stalno izlagani srpskim i hrvatskim nastojanjima da ih "pridobiju" sa ciljem njigove asimilacije u Srbe ili u Hrvate. Otuda i vrlo česti udari na njihov nacionalni, pa i vjerski identitet, što svjedočimo i u današnje vrijeme / primjer

osporavanja jezika ili sl. / sa pokušajima osporavanja, pa i sa fizičkim represalijama. U traganju sam došao do brojnih podataka o tome da je muslimansko stanovništvo i u vrijeme austro-ugarske vladavine, a kasnije i u doba kraljevine, najdoslednije odbijalo srpsko ili hrvatsko nacionalno određenje prihvatajući u većini status neopredjeljenih, ali to nisu bili u stanju efikasno otkloniti jer nisu mogli ostvariti potreban uticaj. Te ideje uvijek su, dakle, dolazile iz susjedstva, iz Srbije i iz Hrvatske, koje su tada, kao što to čine i u današnje vrijeme, pretendirale na dio teritorija Bosne i Hercegovine. Uprkos tome što su se muslimani uvijek smatrali posebnim narodom sa svojom istorijom, kulturom, tradicijom, predstavnici nacionalnih ideologija iz pomenutih zemalja pokušavali su ih svrstati u nenacionalne kako bi ih se što lakše podjarmilo i asimiliralo. Svi ti njihovi pokušaji ''nacionalizovanja" muslimana doživljavali su neuspjehe, baš kao što je i posljednji pokušaj s kraja devedesetih godina prošlog stoljeća. Brojni arsenal represivnih i drugih mjera su poduzimali nastojeći da ih nestane kao nacionalnog, političkog i kulturnog činioca, da im se zatre svijest o sebi kao posebnom narodu i sjećanje na viševjekovnu istorijsku i državnu tradiciju, posebnost, autonomnost i bosansku državmnost.

Za vjerski život na području Žepča i okoline može se reči da je bio dosta šarolik i bez većih previranja. Postojanje više vjerskih zajednica osnovna je karakteristika vjerskog života i ambijenta na žepačkom prostoru. Latinski izvori kazuju da se na prostoru ondašnje Bosne još u drugoj polovini dvanaestog stoljeća raširilo patarensko učenje. Neki od tih izvora upučuju i na prave krstaške pohode protiv patarena, a da je to tako kasnije se potvrdilo i u pismu bosanskog kralja [3] koje je uputio papi, obavještavajući ga da je teško voditi borbu protiv Turaka jer je u kraljevstvu većina bogumila koji više vole Turke nego katolike. Oko tumačenja nastanka Crkve bosanske potrošeno je mnogo istraživačke energije i podastrto mnogo istraživačkih teza. Budući da nema izvora koji ta istraživanja vezuju za žepačko područje ostaje samo mogućnost da se pretpostavlja njeno trajanje i kraj kao i na ostalim bosanskohercegovačkim područjima.

Na žepačkom prostoru zabilježeno je u to vrijeme postojanje katoličke i pravoslavne vjere, a to je, nakon osmanlijskih osvajanja i dokaz da je islam imao toleranciju naspram ostalih vjerskih zajednica.

---

[3] Stjepan Tomaš, 1411-1461.godine, kralj Bosne, kraljevao od 1443.godine do smrti.

Uostalom ta vjerska učenja su preživjela osmansku okupaciju dok je jedino bogumilstvo iščezlo u susretu sa islamom. Sa osmanskim osvajanjima koja su uključivala i žepački prostor Turci su donijeli i znatne promjene kako u urbanom, socijalnom, tako i u kulturnom i vjerskom pogledu, ali je interesantno da je malo bilo izvornog turskog u toj kulturi. Turci su, prema dostupnim izvorima, bili samo prenosnici islamske kulture, koju su i oni kao osvajači u značajnoj mjeri poprimali.

Nesporno je da je sa dolaskom osmanlijskih osvajača na ove prostore, među raznim idejnim i kulturnim uticajima i islam ostavio neizbrisive tragove u svim domenima i sadržajima življenja, a među njima i vjerske objekte kao nerazdvojivi dio ukupne baštine muslimanskog stanovništva. Sa pojavom osmanlijskih osvajača na žepačkom prostoru započinje i izgradnja vjerskih objekata - džamija koje će biti od presudnog značaja za dalje egzistiranje islama. Koncentracija tih objekata u gradskom dijelu, a izgrađene su četiri, imala je itekako značaja za širenje islama. Potvrda se nalazi u činjenici da se i Žepče može pohvaliti sa tim vjersko spomeničkim zdanjima a jedno od njih[4] se obnavlja i restaurira u tom osmanskom stilu.

Vatikanski izvori iz trinaestog stoljeća spominju bosanske krstjane, progone heretika i početke obnove vjerskog života, ali se taj period ne vezuje za žepačko područje. Tek sa prvim pominjanjem Žepča, sredinom petnaestog stoljeća, zabilježene su aktivnosti i pojačani interes za žepački prostor. O tome govore dokumenti o osnivanju crkvi i kapela, ali opet ne na području Žepča, nego u mjestima u njegovoj blizini. Žepče se kao katolička župa pominje tek u sedamnaestom stoljeću. Katolička žepačka župa, pod upravom franjevaca pominje se prvi put 1737.godine, koja je prema izvješću biskupa[5] brojala 626 katolika. Boj katolika ove župe stalno se povećavao. Tako je već 1761.godine brojala 845 katolika a 1768. godine 940 katolika. Njihov se broj na žepačkom prostoru povećao 1776. godine na 1.016 a već 1797.godine na 1526 katolika

Pravoslavlje je takođe imalo svoje neizbrisive tragove u viševjekovnom životu na žepačkom prostoru. Nema doduše pouzdanih podataka kada je svoju vjersku misiju započela pravoslavna crkva, ali je nesumljivo potvrđeno da je pravoslavna zajednica bila prisutna i u

---

[4] Alibegova džamija, poznata i kao Trzanska džamija izgrađena u osmanskom stilu u 17.stoljeću

[5] Pavao Dragičević, 1694-1773.godine, franjevac iz Fojnice posvećen u biskupa 1741.godine

vrijeme prvog spominjanja Žepča. Raspoloživi podaci i pretpostavke ukazuju da se intenzivnije djelovanje u toj zajednici vezuje za osamnaesto stoljeće a da se izgradnja crkve vezuje za 1894. godinu. Pretpostavlja se da je pravoslavna crkva na žepačkom prostoru postojala i prije ali nema pouzdanih podataka koji bi to potvrdili.

Žepački prostor svojevremeno je obilježila i jevrejska zajednica koja je sve do pred II svjetski rad brojala preko 200 stanovnika. Pretpostavlja se da su Jevreji u Žepču bili prisutni ranije ali da se njihovo masovnije doseljavanje vezuje za osamnaesto stoljeće kada je i osnovana mala sefardska općina. Sinagogu su izgradili 1903.godine. Sve njih pogodio je holokaust i logorska sudbina a samo mali broj je preživio logorske torture.

Žepče je dakle bilo i ostalo grad bogomolja koje su bile orijentiri za njegovo prepoznavanje. U njegovoj glavnoj ulici, na udaljenosti od dvijestotine metara nalazile su se pravoslavna, katolička crkva i dvije džamije i nikad do osvajačkog pohoda 1993.godine nisu bile ni granica, ni međa koja je razdvajala. Naprotiv, ti vjerski objekti su stvarali ambijent u kojem su se rađale, rasle, živjele i umirale brojne generacije Žepčaka. One su bile duša grada.

Tek u osvajačkom pohodu desila se nesreća u kojoj su se udruženi osvajači okrenuli ne samo prema bošnjačkom stanovništvu, nego i prema džamijama, njihovim bogomoljama.Tada su sa merakom rušene sve džamije koje su bile dostupne a rušenja svjedoćila razaranje, divljaštvo i primitivizam. Taj rušilački nagon, nažalost, nije mogla zaustaviti ni njihova starost, niti kulturno-istorijska vrijednost. Zbog poremećenog sistema vrijednosti džamije su rušene sistematski i planski, po sistemu. Građene i održavane stoljećima srušene su ili zapaljene u trenu, za nekoliko minuta. Njihovi rušitelji, prividno jaki, pokazivali su samo dokaz nemoći, jer su iza njih graditelji, neimari, dobročinitelji došli i pokazali kako pobjeđuje civilizacija, kako pobjeđuje novi život, kako pobjeđuje dobro nad zlom. I nakon okončanja sukoba i zatvaranja logora trebalo je vremena, da se nakon ratnog orgijanja vrati glas mujezina, baš kao u dane kad to nikom nije smetalo, kad nije paralo uši. Bar sam tako osjećao, jer je meni prijalo sazvučje tonova, zvukova zvona i glasa mujezina.

Kulturna obilježja

Kažu da je kultura ogledalo jedne sredine, ogledalo u kojem se odražava njena svijest, tradicija, vjerovanje. Oni koji tako razmišljaju su u pravu jer kultura ne poriče ništa, ničemu ne robuje i sve na svoj način prerasta. Kulturni sadržaji ostaju za vijećnost, oni pokazuju, oni tumaće, ja bih rekao i dokazuju. Kao najuzvišenije poslanje čovjeka, ona u svom istorijskom hodu pomaže da se bolje shvata svijet, omogučava drugima da ga shvate. Od svih laži najmanje laže a gdje se bez neprihvatljivih uticaja nastanila pomagala je i pomogla da bude manje surovosti i nereda. Nisam baš kompetentan da pišem o žepačkoj duhovnosti i o žepačkom kulturnom stvaralaštvu, ali se, zbog tematske cjelovitosti žepačke povijesti koju predstavljam, upuštam u bilježenje na osnovu dostupnih tragova koji su pisani, ali i tragova, dosta skromnih, koje su ostavljali preci u predajama, običajima, navikama, u tragovima koji su obogaćivali žepački prostor u kulturnom stvaranju i ispoljavanju u djelima nosilaca kulturnih sadržaja, ali i njegovih stanovnika.

Žepačka istorija, pa i ona kulturna zapisuje se od njegovog prvog pominjanja. Budući da je ovaj prostor mijenjao svoj status, da su se upravljački izmjenjivali njegovi gospodari, to su te okolnosti imale značajnog uticaja i na stvaranje kulturne klime. Prve kulturne institucije javljaju se u okrilju vjerskih institucija, a vjerski službenici, sve do austro-ugarske vladavine, bili su, uglavnom, nosioci opismenjavanja, pa i određenih kulturnih sadržaja.

Kulturni se život u tom vremenu odvijao prvenstveno na pojedinaćnoj ravni i po džamijama, crkvama a kasnije u nacionalnim društvima, školama i kulturnim institucijama.

* * *

Zabilježeno je da je prva građanska čitaonica osnovana davne 1880. godine.

Slijedilo je osnivanje "nacionalnih" biblioteka ili čitaonica.

1902. godine osnovana je hrvatska čitaonica u Žepču

1906. godine osnovana je muslimanska čitaonica u Žepču.

Nema podataka o srpskoj čitaonici, osim što je uz 1927. godinu zabilježeno osnivanje prosvjetnog doma iz dotadašnje srpske biblioteke i čitaonice što upućuje da je osnovana u vremenu osnivanja hrvatske i muslimanske.

Po broju bibliotečkih naslova to su bile skromne knjižne zbirke, isto kao i broj njihovih članova. Zabilježeno je da je hrvatska čitaonica 1929. godine imala 150 naslova, većinom poučnog sadržaja i da je te godine imala svega 79 članova.

Zabilježeno je takođe da je 1920. godine muslimanska čitaonica imala 120 naslova i 50 članova. Postojanje gradske čitaonice sa 360 naslova vezuje se za 1927. godinu.

Za 1931.godinu vezuje se spajanje srpskog prosvjetnog doma sa "Prosvetom" a iz muslimanske čitaonice 1937. godine nastaje omladinski klub sa 120 naslova.

Nakon drugog svjetskog rata, 1945. godine u Žepču se osniva narodna biblioteka koja 1957. godine ima 842 knjige, 1964.godine 1.244 knjige, 1958.godine 2.115 knjiga i 495 čitalaca, a već u 1973. godini knjižni fond je znatno bogatiji sa 4.390 knjiga.

Godine 1984 izgrađen je Dom kulture Žepče koji će kao javna ustanova funkcionirati do sadašnjeg vremena, a u okviru njega i biblioteka, kao nosilac određenih kulturnih sadržaja, u prvom redu književničkih, izložbenih, promotivnih i drugih.

Biblioteka je do pred osvajački pohod imala značajan knjižni fond koji je, kao i ostala dobra, pretrpio veće devastiranje i uništenje. U porartnom periodu biblioteka započinje sa svojom funkcijom i knjižnim fondom od oko 8.000 naslova. Od 2003. godine biblioteka djeluje kao samostalna javna ustanova sa knjižnim fondom koji se stalno obogaćivao i dostigao preko petnaest hiljada naslova.

* * *

Od 2005. godine u okviru biblioteke je uspostavljena zavičajna zbirka sa zavidnim knjižnim fondom pisaca i likovnih stvaralaca sa područja Žepča.

Prvi tragovi književnog i pjesničkog stvaralaštva zabilježeni su sa pjesmama iz druge polovine osamnaestog stoljeća. Riječ je o pjesmama najpoznatijeg žepačkog buntovnika[1], o pjesmama kojima se izražava revolt protiv turske vlasti, kojima se izražava briga za Bosnu, na način da

---

[1] Abdulvehab Ilhamija Žepčevi,1773-1821.godine, sufija, šejh, žepački imam i pjesnik koji je pisao na bosanskom, turskom i arapskom jeziku. Njegovom imenu pridodavani su počasni nazivi kao što su sejjid i baba koji su ga predstavljali kao učenog i poštovanog čovjeka. Najpoznatija je njegova pjesma "Čudan zeman nastade" sa stihovima kojima ustaje protiv zuluma tadašnje turske vlasti.

''Bosna nije više avlija i đulistan carevine, već njezina otvorena rana koja je krvarila''. Stihovima pjesme

''Čudan zeman nastade,
sve zlikovac postade,
šta se hoće zaboga...
zlo nam svako postade,
dobrih ljudi nestade...

kazivao je, u nevakat, zorli istine, rizikujući i vlastiti život. Stihova pjesme koji su ukazivali na nezdravo stanje, koji su upozoravali, nije se odricao ni nakon prijetnje smrću.

Njegovo djelo govori mnogo i o vremenu u kojem je nastalo, a to je razmeđe između osamnaestog i devetnaestog stoljeća, vrijeme kada je osmansko carstvo već u dubokoj krizi. Slabljenje moći tuske vlasti proizvodilo je anarhiju, bezvlašće, korupciju, pa i otvoreno suprostavljanje direktnim i indirektnim pobunama. Uprkos ravnodušnosti tadašnjih prvaka, pa i bosanske uleme u tako kriznom vremenu javljaju se umni i hrabri, a među rijetkima i jedan od najhrabrijih sa žepačkog prostora, da svojom riječju upozori i pokuša uticati da se stanje popravlja. Riječima ustaje protiv neznanja i nepravde, pristajući na žrtvu za te ideale.

Krajem osamnaestog stoljeća rođena je u Žepču pjesnikinja [2] koja je svojim stihovima, iskrenošću osjećaja izražavala ljubavne priče, ali i ljubav prema svojoj domovini.

Iako najpoznatija žena čije su pjesme štampane i objavljene, možda je zbog ljubavi koju je stihovima izražavala prema otadbini, zbog tih iskrenih osjećaja prema otadžbini i bila prepuštena zaboravu, posebno u vremenima koja su obilježena negiranjem njene otadžbine i nastojanjima da je ne bude. Zbog tih iskrenih osjećaja prema domovini prenosim samo dio te prelijepe otadžbinske pjesme

''Lijepa Bosno, ti kolijevko sreće,
Tebi moje duše mis'o kreće
Za te srce silovito bije
Crljenom se nebu molba vije''

[2] Anka Topić 1882-1956.godine, prva bosansko-hercegovačka pjesnikinja čija je zbirka pjesama objavljena 1908.godine. Pisala je otadbinsku i ljubavnu poeziju. Prva zbirka pjesama objavljena je pod naslovom ''Izgubljena zvijezda''.

U novije doba Žepče je iznjedrilo dosta pisaca, pjesnika, likovnih umjetnika koji su svojim stvaralaštvom obogaćivali žepačku kulturnu baštinu. Sadržaj dozvoljava da se zabilježi:

- izdavanje satirično-polemičkog lista ''Bismilah'', 1865. godine [3]
- izdavanje lista ''Sillah'' u periodu od 1900.do 1910. godine [4]
- izdavanje zbirke gataka 1907. godine pod nazivom ''Gatke bosanske mlađarije'',
- izdavanje knjige, odnosno publikacije ''Mahnjača'' 1983. godine,[5]
- izdavanje knjige pod nazivom ''Dobrovoljno vatrogasno društvo Žepče'' 1986.godine [6]
- izdavanje knjiga ''Vilinsko kolo'', ''Orat ćemo žepačko polje'', ''Bošnjački tespih'',
- ''Šehidske storije'', ''Legende i satire''i druge [7]
- izdavanje knjige pod nazivom ''Molila sam ih da me ubiju'' [8]
- izdavanje knjige pod nazivom ''Draga moja majko Bosno'' [9]
- izdavanje knjige ''Harun i njegovo Žepče'' 2000.godine [10]
- izdavanje knjige pod nazivom ''Povijest katoličke crkve u Bosni i Hercegovini'' [11]
- izdavanje knjige ''Pogledi u prošlost i kulturu Žepča, Zavidovića, Maglaja... [12]
- izdavanje ''Glasnika'' Glavnog stožera HVO-a Žepče [13]
- izdavanje knjige pod nazivom ''Šejtansko kolo u žepačkom polju'' [14]
- izdavanje knjige pod nazivom '' U kljunu zelene ptice-istinite priče o šehidima Bosne'' [15]
- izdavanje brošure pod nazivom ''Naše Žepče gnijezdo sokolovo''[16]

[3] List je uređivao fra Franjo Momčinović
[4] List je uređivao Nezir Nalić
[5] Knjigu je uredio i za izdavanje pripremio Anto Augustinović sa saradnicima
[6] Knjigu je uredio i za izdavanje pripremio Anto Augustinović.
[7] Knjige je napisao Hajdar Hulucija, poznati žepački pisac i pripovjedač.
[8] Knjigu je napisao i izdao Irfan Ajanović, žepački pisac, pjesnik i političar.
[9] Knjigu je, kao autor napisao i za izdavanje pripremio Irfan Ajanović
[10] Knjigu je napisala Nidžara Ajanović, književnica.
[11] Knjigu je 1997.godine, kao autor pripremio za izdavanje Anto Augustinović
[12] Knjigu je 1995.godine, kao autor pripremio za izdavanje Jozo Džambo
[13] Glasnik je izdavan u vremenu od 1992. do 1995.godine a u ulozi urednika bio je Anto Marinčić
[14] Knjigu je 2003.godine, kao autor pripremio za izdavanje Hasagić Muharem, žepački pisac
[15] Knjigu je 2004.godine, kao autor pripremio za izdavanje Suad Hadžić, žepački pisac.
[16] Brošuru je 1998. godine , kao autorica pripremila i izdala Emina, Mirjana Majić

- izdavanje knjige pod nazivom ''Kronologija žepačkog kraja 1458-2008.godine"[17]
- izdavanje knjige pod naslovom ''Kronološka povijest izgradnje katoličkih žepačkih crkava"[18]
- izdavanje knjige pod nazivom ''Ljetopis katoličke župe Žepče"[19]
- izdavanje knjige pod nazivom '' Općina Žepče ili ključ za funkcioniranje Federacije BiH"[20]
- izdavanje romana pod nazivom ''S onu stranu"[21]
- izdavanje poslovnog vodića Općine Žepče[22]
- izdavanje brošure pod nazivom ''Slikom i riječju kroz Žepče"[23]
- izdavanje publikacije pod nazivom ''Izbor iz govora i obraćanja"[24]
- izdavanje knjige pod nazivom ''Ispiranje duše-logorom protiv suživota"[25]
- izdavanje brošure pod nazivom ''U labirintu života"[26]
- izdavanje Zbornika hrvatskih branitelja 111 xp žepačke brigade[27]
- izdavanje romana pod nazivom ''Lijepa kao moja Bosna"[28]
- izdavanje brošure ''Žepče i njegova okolica"[29]
- izdavanje knjige pod naslovom ''Kome je smetao"[30]
- izdavanje brošure 1997.godine pod nazivom ''xp Žepče" autora Pere Topića
- izdavanje knjige pod nazivom ''Žepče u vremenu zla"[31]
- izdavanje knjige pod nazivom ''Sjećanja na žepački logor"[32]
- izdavanje knjige pod nazivom ''DemoNkratsko ubijanje tijela i duše-Ratni dnevnik"[33]

---

[17] Knjigu je u povodu 550-e godišnjice Žepča, kao autor pripremio za izdavanje Franjo Marić
[18] Knjigu je 2007. godine, kao autor, pripremio za izdavanje Franjo Marić
[19] Knjigu je 2000. godine, kao autor za izdavanje pripremio Franjo Marić
[20] Knjigu je 2000. godine, kao autor, pripremio za izdavanje Anto Marinčić, žepački pisac
[21] Roman je 1997. godine, kao autor pripremio za izdavanje Anto Marinčić
[22] Poslovni vodić izdala je udruga poslodavaca 2002.godine
[23] Brošuru je 2008. godine izdala Asocijacija roditelja i prosvjetnih radnika
[24] Publikaciju je kao autor pripremio za izdavanje Safet Dervišević
[25] Knjigu je 2009. godine, kao autor pripremio za izdavanje Edhem, Edo Isić
[26] Brošuru je izdala BZK ''Preporod Žepče 2006.godine
[27] Zbornik je 2001. godine, kao autor pripremio za izdavanje Mirko Šimunović
[28] Roman je 1995. godine, kao autor pripremio za izdavanje Ivica Tomić
[29] Brošuru su 1998. godine, kao suautori pripremili Franjo Marić i Liljana Grbelja
[30] Knjigu je 2014. godine, kao autor pripremio za izdavanje Safet Dervišević
[31] Knjigu je 2014. godine, kao autor pripremio za izdavanje Safet Dervišević
[32] Knjigu je 2014. godine, kao autor pripremio za izdavanje Safet Dervišević
[33] Knjigu je 1999.godine, kao autor pripremio za izdavanje Pero Topić

U novije vrijeme a u organizaciji žepačkog ''Preporoda'', postala je tradicionalna kulturna manifestacija pod nazivom ''Dani Abdulvehab Ilhamije'' kojom se obilježava njegov lik i djelo, kao i manifestacija pod nazivom ''Sjećanje na književnika Nedžada Ibrišimovića'' u znak obilježavanja njegove mladalačke vezanosti i ljubavi prema Žepču.

* * *

Tradiciju i običaje žepačkog kraja obilježavala su kulturna društva čije se djelovanje bilježi s početka dvadesetog stoljeća. Godine 1906. zabilježeno je djelovanje podružnice muslimanskog društva ''Gajret''sa 13 članova a 1907.godine i djelovanje hrvatskog društva ''Napredak'' sa 12 članova. Nema podataka o djelovanju srpskog društva, ali se pouzdano , na osnovu drugih institucija iz tog vremena, može tvrditi njegovo djelovanje.

Nakon drugog svjetskog rata društvima koja su imala nacionalni predznak i koja su njegovala isključivo nacionalnu kulturu i tradiciju, je uskraćena mogućnost da djeluju na očuvanju tradicije i običaja. Iz tog perioda, od 1974. godine, zabilježeno je djelovanje kulturno-umjetničkog društva pod nazivom ''Slovo o Žepču'' koje je, sa oko sedamdeset članova, imalo dramske, folklorne i recitatorske sadržaje. Tokom djelovanja društvo se mijenjajući nazive pojavljivalo kao društvo ''Radnik'', kao društvo ''Mahnjača'', kao društvo ''Orlovik'' . Tek se, nakon raspada bivše države i ''otvaranja'' procesa demokratizacije, omogućava organiziranje društava i kulturnih zajednica sa nacionalnim predznakom.

Nakon punih 45 godina ''zabrane'' 1991. godine se obnavlja rad i organizuje hrvatsko kulturno društvo ''Napredak'' a potom i organiziranje društava ''Concordia'' Žepče, hrvatsko kulturno umjetničko društvo ''Naši korijeni'', hrvatsko kulturno društvo ''Ognjišta'', kulturno umjetničko društvo ''Ilhamija''. Godine 2001. nakon povratka bošnjačkog stanovništva iz raseljeništva obnavlja se i djelovanje kulturno umjetničkog društva ''Slovo o Žepču''.

Godine 2005. godine organizuje se podružnica bošnjačke kulturne zajednice ''Preporod'' Žepče koja je, sa folklornim, dramskim i promotivnim sadržajima, nosilac kulturnih događanja za bošnjačko stanovništvo u Žepču. Redovno organizira već godišnje tradicionalne manifestacije, književne večeri, likovne izložbe, promocije knjiga, bajramska prela sa muzičkim sadržajima.

Hrvatsko kulturno društvo ''Naši korijeni" iz Bistrice, osnovano 1999. godine, sa stotinjak članova i folklornom, dramskom i pjevačkom sekcijom njeguje i afirmiše kulturnu baštinu Hrvata sa ovog prostora a već je ''Bistričko preklo" tradicionalna manifestacija koja se organizira svake godine. Kulturno umjetničko društvo ''Ognjišta" osnovano je 1994. godine, broji oko stotinu članova i isključivo sa bavi njegovanjem izvornog blaga i hrvatskih običaja žepačkog kraja. Tradicionalno se organizira manifestacija ''Dani miholjskog ljeta".

U gradu djeluje društvo ''Concordia" koje je svoje djelovanje obnovilo 1999.godine i već tradicionalno organizira manifestaciju ''Žepačko ljeto" sa brojnim sadržajima.

* * *

Misteriozni tragovi daleke prošlosti koji su otkrivani vezuju se i za Žepče.

U prvim iskopavanjima obavljenim davne 1895. godine na novošeherskom lokalitetu [34] pronađeni su ostaci objekata iz rimskog doba. Iskopavanja su nastavljena 1906. do 1908. godine na istom lokalitetu sa nalazištem naselja koje potiće iz perioda neolita.

Tragovi iz neolitskog doba pronađeni su i na drugim lokalitetima [35] na žepačkom području.

Novija istraživanja i iskopavanja otkrila su postojanje misterioznih kamenih kugli.

Te kamene kugle sa 0,9 kubnih metara zapremine i sa 1,2 metara visine, pored lokaliteta u žepačkom okruženju, pronađene su i na jednom lokalitetu [36]na žepačkom području.

Osim njihovog otkrića drugi detalji, uključujući i vrijeme nastanka, nisu poznati.

Druga po veličini kamena kugla pronađena je takođe na žepačkom području, na jednom imanju[37] u blizini naselja. Bio sam na tom imanju, dugo posmatrao kamenu kuglu i čudio se obliku i veličini, ali i nepoznanicama koje je prate.

Jedna od otkrivenih kamenih kugli sa žepačkog područja našla je svoje mjesto ispred žepačkog doma kulture kako bi svjedoćila i

---

[34] Lokalitet Gormile i lokalitet Kraljevine.

[35] Lokalitet kod Ponijeva i lokalitet izmedu Matine i Ozimice

[36] Lokalitet Brankovići

[37] Imanje Ante Tomića iz Ozimice kod Žepča.

žepački prostor pridružila brojnim drugim nalazištima kamenih kugli u okruženju.

* * *

Na bosansko-hercegovačkom teritoriju zabilježen je veliki broj različitih nošnji naroda koji žive na ovom prostoru. Sve one, kroz stoljeća i dugi niz godina nosile su i nose u sebi elemente ili tragove elemenata mnogih društvenih zbivanja pa i kulturnih uticaja koji svoje izvorište imaju u balkanskim, mediteranskim i orijentalnim kulturama. Malo je dostupnih izvora iz davne prošlosti, ali neki od njih, koji datiraju iz šesnaestog stoljeća, ukazuju da su u to vrijeme nošnje imale nacionalna, odnosno vjerska obilježja. U jednom od tih izvora [38] se kazuje o odijevanju pripadnika obaju krščanskih naroda koje, skoro identično sa odijevanjem muslimana, sa razlikama koje nemaju sadržaj u nošnji. Mnogo više pojedinosti u vezi sa narodnim nošnjama iz tih vremena ponudio je poznati putopisac [39] ali samo za određeni teritorijalni okvir.

Promjene koje su se dešavale u društvu donosile su i određene promjene u narodnoj nošnji ili nošnjama. Malo je poznato da je svojevremeno čak propisivana boja i vrsta odjeće [40] a propisu o odijevanju morali su se potčiniti i katolici i pravoslavci i jevreji koji su živjeli na ovim prostorima. Već devetnaesto stoljeće obiluje većim brojem podataka u vezi sa nošnjom, jer se pruža detaljniji opis pojedinih nošnji, kako po narodnoj pripadnosti, tako i po sadržaju tih nošnji.

U toj šarolikosti narodnih nošnji su i nošnje i varijante nošnji koje su se koristile na žepačkom prostoru, a koje su imale mnogo zajedničkih karakteristika na širem-srednjobosanskom prostoru. Dostupni izvori kazuju da su bile zastupljene različite varijante hrvatskih i srpskih nošnji na širem prostoru a da je nošnja muslimana, uglavnom bila ujednačena.

Ženske nošnje imale su neke posebne karakteristike a činile su ih duge do gležnja košulje od pamučnog ili mješanog ''beza'', koje, na žepačkom prostoru, nisu praćene pregačama. Tu nošnju je upotpunjavao crveni fesić na glavama djevojaka a kod žena razni oblici kotura od pruča sa bijelom četvrtastom maramom koja nije imala vez.

---

[38] Knjiga putopisca Benedikta Kuripešića iz 1530.godine.

[39] Evlija Čelebija sa putopisom iz 17.stoljeća

[40] Propis Hašamudin paše iz 1794.godine.

Muške nošnje za ovaj prostor bile su ujednačenije, nego ženske. Košulje su platnene, bez veza, sa širokim rukavima i sa ''kericama'' na rubovima rukava.

Odjeću je upotpunjavao fes i oko njega crveni vuneni šal kod srpskog i hrvatskog stanovništva, a bijeli šarani peškiri kod muslimana. Fesovi kod hrvatskog stanovništva su sasvim tamne boje, gotovo crni, kod srpskog nešto svjetlije boje, a kod bošnjačkog otvoreno crveni. Kožni pojas bensilah bio je karakterističan za sve nošnje srednjo-bosanskog područja, uključujući i žepačko.

Narodne nošnje su do kraja devetnaestog stoljeća izrađivane u domaćoj režiji, a izrađivale su ih žene od vune, lana, konoplje i kože. Od lana i konoplje tkalo se platno za osnovne dijelove odjeće, za košulju, gače, kao i za ženske marame i za pokrivanje glave.Čisti lan se koristio za izradu prazničnih dijelova odjeće. Vuna je imala najveću primjenu u izradi nošnje, jer se od nje izrađivalo sukno za sve gornje haljetke, kako ljetnje, tako i za zimske uslove, kao i za čarape, pregače, torbe.

Imučniji ljudi nosili su dijelove odjeće od crne čohe vezene crnim gajtanima, a to su ferman, ječerma, i koparan, kao i čakšire koje su bile nabrane u struku, pozadi. Austro-ugarska okupacija donosi određene promjene, prvenstveno u pogledu materijala koji su se koristili za izradu nošnji.U primjeni su sve više fabrički materijali, gdje dominiraju pamučne tkanine.

* * *

Razvoj općenito, a pogotovo u novije doba je nezamisliv bez izvora informacija.

Skromne mogućnosti priječile su Bosnu i Hercegovinu, pa time i žepački prostor, da uspješno prate same početke razvoja radija i televizije i da se u taj proces uključe bez velikog zaostajanja u odnosu na bliže i dalje okruženje. Koristeći se uslugama tadašnjeg radija Sarajevo, tek se od 1959.godine mogao pratiti radijski program na cijelom bosansko-hercegovačkom prostoru. Razvoj lokalnih radio stanica započinje tek od 1970.godine sa 24 lokalne radio stanice i od tada se ubrzano širi radijska mreža koja je u vrijeme pred agresiju imala 51 lokalnu radio stanicu. Žepački prostor u to vrijeme nije bio u toj radijskoj mreži, ali su već naredne godine, po nacionalnom konceptu organiziranja, osnovane dvije radio stanice.

Te 1992. godine osnovan je bošnjački radio Žepče, a iste godine započinje emitiranje radijskog programa i ratni radio HVO-a Žepče, koji se nakon osvajačkog pohoda transformiše u hrvatsku radio postaju.

Tokom 2002. godine, zbog emitiranja nacionalističkih sadržaja zabranjeno je emitiranje programa hrvatskoj radio postaji, a bošnjački radio, zbog ekonomskih teškoća, prestaje sa radom i sa emitiranjem programa.

Sve do 2007. godine Žepče je bilo u informativnom mraku kad je u pitanju informativna funkcija koja se ostvaruje putem lokalnih medija. Te godine se daje dozvola za emitiranje i u funkciju stavlja lokalni radio pod nazivom Radio Žepče.

Na emitiranje televizijskog programa na bosansko-hercegovačkom prostoru trebalo je čekati do 1961. godine ali i tada za samo vrlo mali broj korisnika. Tek od 1969. godine, tadašnja Televizija Sarajevo bila je osposobljena da pruža usluge na širem bosansko-hercegovačkom prostoru, uključujući i žepački prostor, prvo na jednom, a potom i na dva kanala.

Na lokalnu kablovsku televiziju u Žepču trebalo je čekati do 2002. godine, kada se osniva u okviru javne ustanove za kulturu.

* * *

Žepačko područje je živopisni kraj koji je, zbog komunikacijskih prednosti, lahko dostupan ljubiteljima turističkih sadržaja. Nije veliki mamac za privlačenje avanturista i zaljubljenika u skromnu turistićku ponudu.

Značajne lićnosti koje se dovode u vezu sa Žepčem

Grad, objekti u njemu, sva dobra i materijalne vrijednosti su mrtve stvari sve dok ih ljudi ne počnu koristiti za svoje potrebe ili upravljati njima. A među ljudima, stanovnicima ovog prostora bilo je poznatih i manje poznatih lićnosti, a najviše onih koji su tu živjeli i otišli u zaborav iz kojeg se ponekad otrgnu u sjećanjima najbližih.

Kao i sve druge sredine, tako se i Žepče prepoznaje, pored ostalog i po poznatim lićnostima koje su na neki način povezane sa žepačkim krajem svojim rođenjem ili koje su na bilo koji drugi način ostavile prepoznatljiv pečat. Žepče se ne može pohvaliti znamenitim istorijskim lićnostima svjetskog formata ali je svakako iznjedrilo lićnosti koje su svojim životom, radom ili profesionalnim angažmanom ostvarile zavidne karijere ili postigle značajne uspjehe. Svakako da je žepački prostor iznjedrio i lićnosti koje su na neki način zadužile ovaj kraj, lićnosti u čijim djelima uživaju ili se nadahnjuju generacije.

Mnogi od njih ostavili su neizbrisiv trag u žepačkoj povijesti ili su ostala svjedoćanstva za neke od njih u sferi religije, politike, umjetnosti, književnosti, muzike, razvoja grada, privrede, sporta. Istorijski izvori bilježe i potvrđuju da je na ovom prolaznom dunjaluku, većina poznatih lićnosti sa žepačkog prostora činila dobra djela, ali su također zabilježene i poznate lićnosti koje se prepoznaju po tamnijoj strani svog djelovanja i po teškim posljedicama koje su svojim djelovanjem prouzroćili žepačkom stanovništvu. Među takvima su i poznate lićnosti koje se prepoznaju po izdaji, koji su izdavali ovaj prostor i njegove žitelje. U mozaiku žepačke povijesti, svi oni su ostavili tragove koji potvrđuju da su oni ili njihova djela ostali jači od zaborava. Za grad i njegove žitelje, neke od njih se prepoznaje po tome što su stvarali i gradili, a neke po tome što su razarali i rušili ne samo izgrađene objekte i druga dobra nego i odnose među ljudima. Srcima žepačkih stanovnika bili su i ostajali bliži oni koji su bili dobrotvori i stvaraoci. Nekima su nažalost, bili bliži oni koji su činili zla djela i proizvodili štetne posljedice po grad i njegove stanovnike. Uzimam sebi slobodu da, u galeriju poznatih lićnosti koje se životom ili djelima obilježavali sebe i žepački kraj, svrstam sljedeće značajne ili poznate lićnosti.

Ferhad-paša

Iako nije porijeklom sa žepačkog prostora, za taj prostor ga vezuje dobroćinstvo jer se prepoznaje i pamti kao graditelj prve i po trajanju najstarije žepačke Ferhad-pašine džamije.

Prema dostupnim ali i nepotvrđenim izvorima džamiju je sagradio 1568.godine i godinu dana nakon toga umro i bio ukopan na mezarju u Tešnju.

Ali-beg

Nema pouzdanih podataka o njegovom porijeklu, ali se on i njegovo ime vezuje za Žepče jer se prepoznaje kao graditelj Ali-begove ili trzanske džamije, kako je često danas zovu.

Pretpostavlja se da je izgrađena u 17.stoljeću i da je to tada bila jedina potkupolna džamija.

Mehmed Buzadži

Nema dostupnih i pouzdanih izvora o njemu i o njegovom porijeklu, osim što se njegovo ime vezuje za izgradnju gornjo-mahalske džamije i kao graditelj te džamije.

Eugen Savojski [1]

Nema ništa u njegovom porijeklu što bi ga dovodilo u vezu sa žepačkim prostorom osim događaja iz 1697.godine kada je predvodio osvajački pohod na bosansko-hercegovački teritorij, uključujući i žepački prostor. Zabilježeno je da je u pohodu osvojena i zapaljena žepačka tvrđava.

[1] Eugen Savojski, 1663-1736. godine, princ, austrijski vojskovođa i državnik, poznat po značajnim pobjedama u bitkama sa turskim osvajačima

Ahmed-paša Dizdarević [2]

Samo ga porijeklo vezuje za Žepče. Prema dostupnim izvorima u vrijeme osmanske vladavine službu je započeo kao ćehaja, potom je bio bosanski namjesnik a kao namjesnik služio je u Janovi, Epiru i Skadru. Zbog odanosti i revnosti u službi promaknut je u vezira.

Abdulah ef. Karahodža

Rođeni je Žepčak. Bio je imam Ferhat-pašine džamije i muderis u žepačkoj medresi.

Poznat je i kao autor pjesme ''Bošnjakuša".

Abdulvehab Ilhamija Žepčevi[3]

Rođeni je Žepčak. Bio je imam Ferhat-pašine džamije u Žepču, derviš, teolog i sufijski pjesnik. Posebno je prepoznatljiv po pjesmi ''Čudan zeman nastade" u kojoj bez ustezanja kritikuje nepravdu i nasilje koje je provodila turska vlast na bosanskom prostoru. Zbog stavova koje je prenosio u pjesmama biva pogubljen od strane Dželaludin-paše i ukopan u Travniku gdje se i danas nalazi njegovo turbe.

Omer-paša Latas [4]

U žepačku galeriju poznatih lićnosti svrstavam ga ne zbog žepačkog porijekla, nego zbog osvajačkog pohoda 1850. godine u kojem osvaja, pokorava i pljačka Žepče.

---

2 Ahmed-paša Dizdarević, 1697-1717. godine, ćehaja a potom bosanski namjesnik koji je promaknut u vezira

3 Abdulvehab Ilhamija Žepčevi, 1773-1821. godine Školovao se u Žepču i Tešnju a potom i diljem osmanskog carstva stičući znanja i zvanja iz oblasti fikha, hadisa i tefsira. Među rijetkim ućenim ljudima u ono vrijeme pisao je na bosanskom jeziku. Pisao je i na turskom jeziku a nešto manje i na arapskom jeziku. Rijedak je među učenim ljudima čija ga je istinita i pravedna riječ koštala života.

4 Omer-paša Latas, 1806-1871. godine, srpskog porijekla, časnik austrijske vojske poznat po prebjegu turskoj vojsci, nekad najljućim neprijateljima. Služeći u turskoj vojsci stigao je do čina maršala turske vojske.

Fra Grga Martić[5]

Iako rođen u blizini Posušja u galeriji je poznatih lićnosti jer je njegovo službovanje u kraćem periodu vezano za žepačko područje. Školovao se u kreševskom samostanu a jedno kraće vrijeme službovao kao kapelan u Osovi kod Žepča. Inače je poznat po svom književnom, kulturnom, prosvjetnom i političkom radu.

Mehmed-beg Kapetanović

Nije porijeklom iz Žepča a u galeriju poznatih lićnosti ulazi kao glasoviti vrandučki kapetan koji je život na dunjaluku završio u Žepču, gdje je ukopan 1863. godine u haremu Ali-begove, odnosno trzanske džamije.

Fra Mato Nikolić[6]

Nije porijeklom iz Žepča, ali je kao franjevac i liječnik službovao u Žepču gdje je i sahranjen na groblju u Osovi.

Fra Jakov Marić [7]

Rođen je u Žepču. Poznat je kao prvi žepački župnik. U vrijeme službovanja sagrađena je kapela u Žepču.

Junuz Ajanović [8]

Rođeni je Žepčak. Bio je časnik u vojci austro-ugarske i u vojsci Kraljevine Jugoslavije, a potom u hrvatskom domobranstvu za vrijeme

[5] Fra Grgo Martić, 1822-1905.godine, epski pjesnik, pripovjedać, putopisac, teolog. Godine 1844.godine biva zaređen u sveštenika. Autor je epskih djela kao što su Prosvetnici, Boj na Kosovu i Memoari zapamćenja. Po okončanju turske vladavine snažno se protivi nastojanjima da se BiH priključi Srbiji, a istovremeno zagovara ujedinjenje Bosne i Hercegovine sa Hrvatskom.

[6] Fra Mato Nikolić, 1784-1844.godine sveštenik i poznati liječnik. Po njemu se zovu neki zdravstveni objekti i bolnica u Novoj Bili.

[7] Fra Jakov Marić, 1844-1897.godine, učitelj i župnik u Žepču

[8] Junuz Ajanović, 1890-1945.godine, poznat kao prvi general sa žepačkog prostora. Zbog saradnje sa okupatorom u drugom svjetskom ratu suđen je i strijeljan.

drugog svjetskog rata. U vrijeme Nezavisne države Hrvatske bio je na službi u SS kod njemačkog redarstva a pred kraj rata zapovjednik 12.imotske divizije HOS-a. Bio je i ostao odan ustaškoj ideologiji.

Anka Topić [9]

Pjesnikinja rođena u Žepču. Zabilježeno je da je prva žena u Bosni i Hercegovini koja je objavila samostalnu zbirku pjesama pod nazivom ''Izgubljena zvijezda''. Posebno je vrijedna otadžbinska i ljubavna poezija. U sjećanje na pjesnikinju danas naziv jedne ulice u Žepču nosi njeno ime.

Ismet Muftić [10]

Rođen je u Žepču, školovao se u Žepču gdje je završio pučku školu, ruždiju i nižu državnu gimnaziju, a potom u Sarajevu, gdje je završio šerijatsku sudačku školu i u Zagrebu na pravnom fakultetu. Radio je kao vježbenik u šerijatskom sudu, te kao predavač islamskog vjeronauka i kao vjeroučitelj u školama u Hrvatskoj. Godine 1922. postaje zagrebački muftija i u tom svojstvu oblikuje islamski vjerski život. Postaje i ostaje sljedbenik ustaške ideologije u vrijeme NDH i jedan od bliskih saradnika ustaškog poglavnika Pavelića. Zbog saradnje sa okupatorom osuđen je na smrtnu kaznu koja je i izvršena strijeljanjem.

Hajdar Hulusija

Rođen u Žepču 1930.godine gdje se i školovao a dalje školovanje nastavio u Tuzli i Sarajevu. Od 1970.godine živi i radi u Zenici. Poznati je književnik žepačkih korijena. Napisao je i objavio zbirku pripovjedaka ''Vilinsko kolo'', zbirku šehidskih storija ''Bošnjački tespih'', objavio zbirku pjesama, satira, eseja pod nazivom ''Žubori i šapat'', ''Legende'' i druga djela.

---

[9] Anka Topić, 1882-1956.godine. Prepoznatljive su dvije njene pjesničke teme : ljubav i domovina. Godine 1998. pripremljen je i objavljen reprint prve zbirke njenih pjesama.

[10] Ismet Muftić, 1876-1945.godina, zagrebački muftija koji je bio bliski saradnik ustaškog poglavnika Ante Pavelića. Poznata je njegova poruka muslimanima '' volja svevišnjeg Allaha je htjela, da uz pomoć ustaša u zemlji i inostranstvu i savezničkih vojski, kucne radosni čas za Hrvate, katolike i muslimane... U ovom radosnom trenutku kličem : neka Allah svevišnji poživi poglavnika i sve ustaše...''

Rade Kondić [11]

Nema žepačko porijeklo ali je život okončao na žepačkom prostoru. Kao komandant pete krajiške kozarske brigade poginuo je na žepačkom prostoru 1944.godine.

Ljerka Njerš [12]

Porijeklom sa žepačkog prostora. Školovala se u Zagrebu u školi primjenjene umjetnosti i na akademiji likovnih umjetnosti. Poznata je i priznata likovna umjetnica.

Fra Florijan Čulinović [13]

Nema žepačko porijeklo ali je svojom dugogodišnjom službom vezan za žepački kraj. Službovao je u Žepču u periodu od 1945 do 1982. godine kao žepački župnik i ostavio neizbrisiv trag u crkvenoj misiji. Predstavljao se dobrim čovjekom, pa su ga vrlo često označavali kao "dušom od čovjeka".

Muhamed Tokalić [14]

Rođen je u Žepču ali je najveći dio života proveo u Rijeci kao ugledni biznismen, veliki humanista i dobrotvor. Jedan je od osnivača Islamske zajednice u Rijeci i prvak u njenim aktivnostima.

---

[11] Rade Kondić, 1914-1944. godine, major koji je 1945.godine proglašen narodnim herojem u bivšoj državi. Do ratnih sukoba u Žepču jedna ulica i škola nosile su naziv po njegovom imenu.

[12] Ljerka Njerš, rođena 1937. godine u Begov Hanu. Priredila je preko 80 samostalnih izložbi a u Žepču je u zavičaju umjetnice postavljena galerija na kojoj je predstavljeno njeno slikarsko i keramičarsko djelo.

[13] Florijan Čulinović, 1911-1966. godine. žepački župnik. Malo je poznato da je nakon drugog svjetskog rata proganjan zbog podrške ustaškoj ideologiji i da je zbog toga čak promijenio ime i prezime / Čulina Cvitan / Bio je zaljubljenik u Bosnu i teško mu je padalo njeno razaranje. Sahranjen je na zagrebačkom Mirogoju.

[14] Muhamed Tokalić, 1929-2009. godine, označavali su ga svemirom dobroćinstva. Prvi je donator za izgradnju porušene Ali-begove džamije u Žepču.

Slavko Kraljević

Nije rođeni Žepčak ali je poslom i dužnostima koje je vršio bio vezan za Žepče. Istaknuti privredni rukovodilac i dugogidišnji generalni direktor preduzeća ''Mahnjača'', koje je pod njegovim rukovođenjem dostiglo razvojni bum i sa proizvodima postalo prepoznatljiv brend ne samo u okvirima bivše države, nego i na inostranom tržištu.

Edib Muftić

Rođen je 1923. godine u Žepču a školovao se u Sarajevu, Tuzli i Zagrebu. Poznati je esejist, bibliotekar i prevodilac. Pripremio je i objavio, pored ostalih, knjige ''Običaji bosanskih muslimana'', ''Običaji Bošnjaka'', ''Nasrudin i Bošnjaci''. Umro je 1998.godine.

Hasan Mujkić

Iako nije porijeklom sa žepačkog prostora ostavio je neizbrisiv trag u razvoju općine. U više mandata vršio je odgovornu dužnost predsjednika općine a na kraju radnog vijeka i dužnost glavnog direktora u preduzeću ''Mahnjača'' Žepče. Prepoznatljiv je njegov angažman u razvojnim programima koji su inicirani u privrednoj komori gdje je jedno vrijeme angažiran

Hafiz hadži Mahmud Moranjkić

Rođen je 1913.godine u Srebreniku, dakle po porijeklu nije vezan za žepački kraj ali je za Žepče vezan službom imama u Ferhat-pašinoj džamiji od 1958. godine pa do penzionisanja 1982. godine. Vršeći službu imama u posebno teškim okolnostima ostavio je neizbrisiv trag na razvoj islamske zajednice na žepačkom prostoru. Umro je 2000 godine u progonstvu, u statusu raseljene osobe.

Šefik Mujkić

Rođen je u Žepču 1942. godine. Poznati je žepački novinar, hroničar i dopisnik mnogih štampanih i elektronskih medija. Njegove su novinarske hronike počinjale i završavale sa napisima iz Žepča i žepačkog

kraja. Preživio je logorske torture i mučenja, pa i tjelesno sakaćenje sa odsjecanjem uha. To traumatiziranje i logorski nehumani uslovi ubrzali su njegovu smrt. Umro je 2002.godine.

Ivica Radoš

Rođeni je Žepčak, poznati poslenik u djelatnosti šumarstva i u preduzeću "Krivaja", politički i javni radnik. Njegov angažman najprepoznatljiviji je u vremenu vršenja dužnosti predsjednika općine Žepče. Tu dužnost vršio je u više mandata i ostavio značajnog traga u razvoju općine.

Irfan Ajanović [15]

Rođeni je Žepčak. Školovao se u Žepču i Sarajevu. Poznati je pjesnik, pisac i političar. Nakon prvih višestranačkih izbora dokučio je vrh, do tada, kratke političke karijere, doguravši do dužnosti saveznog poslanika u bivšoj državi. Autor je pjesama i knjiga. Objavio je knjige "Draga moja majko Bosno" i "Molila sam ih da me ubiju".

Nedžad Ibrišimović [16]

Nije rođen u Žepču ali nosi žepačko porijeklo, djetinjstvo, odrastanje i početno školovanje. Otuda je Žepče smatrao svojom čaršijom i stalno mu se vraćao i nadahnjivao za nova književna ostvarenja. Jedan je od najvećih bosansko-hercegovačkih pisaca i jedno vrijeme predsjednik društva pisaca BiH.

---

[15] Irfan Ajanović, 1940.godine. Jedan je od osnivača Stranke demokratske akcije i njen prvi predsjednik u žepačkoj organizaciji. U vrijeme agresije na BiH zatočen u logorskim kazamatima od sredine 1993. godine do 1995. godine. U više mandata je vršio dužnost federalnog zastupnika.

[16] Nedžad Ibrišimović, 1940-2011.godine. Autor je brojnih književnih djela i dobitnik brojnih nagrada za ta djela. Vrhunac književnog ostvarenja je roman "Vječnik". Pored ostalih napisao je djela "Ugursuz", 'Braća i vezizi", "Car si ove hefte", "Knjigu Adema Kahrimana", "Zambaci moje duše" itd. U porodičnoj kući u Žepču je spomen soba a u znak sjećanja se svake godine organizuje književno veče posvećeno ovom velikom piscu.

Popović pop Ratko, Radomir

Porijeklom nije vezan za žepački kraj ali jeste dugogodišnjom vjerskom službom.

Kao paroh pravoslavne crkve u Žepču službovao je u periodu od 1953. do 1976. godine i ostavio značajnog traga u izgrađivanju odnosa na žepačkom prostoru. Umro je 1987. godine

Nidžara Ajanović

Rođena je 1949. godine i svojim književnim stvaralaštvom vezana za Žepče i žepački kraj.

Poznata je književnica koja je objavila značajna književna ostvarenja. Posebno su prepoznatljiva djela ''Harun i njegovo Žepče" i ''Geler s mojim imenom"

Franjo Marić

Rođen je 1955. godine, porijeklom sa žepačkog kraja. Školovao se u Žepču, Zavidovićima i Zagrebu. Poznati je i priznati povijesničar a u opusu su nezaobilazna i djela koja tretiraju karakteristike žepačkog kraja, kao što su ''Kronologija važnijih događaja žepačkog kraja", ''Ljetopis katoličke župe Žepče" itd.

dr. Marko Jozinović, nadbiskup

Rođen je 1920.godine na širem žepačkom prostoru. Školovao se u Maglaju, Travniku i Sarajevu. Godine 1944. zaređen je u sveštenika a 1977. godine imenovan za biskupa. Zbog podrške ustaškoj ideologiji i za klerofašizam biva osuđen a petogodišnje zatočeništvo provodi u zeničkom zatvoru. Umro je 1994. godine.

Perica Jukić [17]

Rođen je u Žepču 1950. godine. Po obrazovanju inženjer elektrotehnike.Raspad bivše države ga, zbog odanosti ustaškoj ideologiji lansira u politiku i već 1992. godine biva oktroisan za predsjednika žepačke općine. U paradržavnoj tvorevini Hrvatska Republika Herceg Bosna vrši najodgovornije dužnosti.

Ivo Lozančić [18]

Rođen je u Žepču. Jedan je od osnivaća HDZ-a i njen predsjednik na žepačkoj općini. U vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu svrstava se uz nacionalističku i ustašku ideologiju, a sa pozicija koje je imao izravno djelovao na rastakanju Bosne i Hercegovine.

Bio je zapovjednik 111 xp brigade koja je u osvajačkom pohodu na žepački teritorij,"odbranila" Hrvate žepačkog kraja.

Wolfgang Petritsch [19]

Nije porijeklom sa žepačkog prostora ali je ovom prostoru nanio najveću nepravdu. Koristeći se ovlašćenjima kao Visoki predstavnik u BiH dekretom je promijenio granice općine Žepče priširujući teritorij općine za 18 naselja iz susjednih općina Maglaj i Zavidovići.

Ova odluka proizvela je nesagledive posljedice jer je nagradila osvajača i, mimo civilizacijskih standarda, proizvela majorizaciju i dominaciju hrvatskog puka na žepačkom prostoru.

---

[17] Perica Jukić, 1950.godine. U vrijeme agresije na BiH svrstava se na stranu hegemonističkih snaga i postaje jedan od ključnih ljudi u paradržavnoj tvorevini HR HB, gdje vrši dužnost potpredsjednika vlade i ministra odbrane. Istovremeno je i predsjednik HVO-a Žepče. Osumnjičen je za ratne zločine počinjene u Žepču tokom osvajačkog pohoda na žepački teritorij.

[18] Ivo Lozančić, 1957-2007.godine. Prvi hrvatski general sa žepačkog prostora. U poratnom periodu vršio dužnost zastupnika u Parlamentarnoj skupštini BiH i zastupnika dijaspore u Saboru Republike Hrvatske. Osumnjičen je za ratne zločine koji su počinjeni tokom osvajačkog pohoda na žepački teritorij. Poginuo je u saobraćajnoj nesreći koja se dogodila 2007. godine.

[19] Wolfgang Petritsch, 1947.godine, austrijski diplomata i politolog. U periodu od 1999. do 2002. godine u Bosni i Hercegovini vršio dužnost Visokog predstavnika UN-a. Objavio je knjigu u kojoj je pisao o diskriminaciji bosansko-hercegovačkih Hrvata u BiH. Ostat će zabilježen kao ličnost koja je zloupotrijebila povjerenu dužnost i povlaćila poteze u korist Hrvata u Bosni i Hercegovini.

Beba Selimović

Nije rođena u Žepču ali se sa udajom, Žepče primaklo njoj i ona njemu. Rođena Trebinjka poznata je interpretatorka narodnih pjesama i sevdalinki. Ispjevala je brojne pjesme kao što su ''Poletjela dva goluba", Crven fesić nano", ''Ko se ono brijegom šeće", ''Alija se do jezera krade", ''Sinje more i dubine tvoje" itd.

Mato Zovko

Rođen je u Žepču 1959. godine. Sa pravničkim zvanjem obavljao je poslove u općinskom organu uprave. Od 1995. godine je načelnik općine Žepče. Načelničku dužnost vrši preko 20 godina. Aktuelni je načelnik općine, a po dužini načelničkog staža nema mu premca u cijeloj državi.

Ostani đe si, jer za to đe si, baš i jesi

Ostani đe si, jer za to đe si, baš i jesi

Odvajkada se u Žepče, nekad vašarski gradić, dolazilo, kratko boravilo i odlazilo, ali bogami i ostajalo. A kako i ne bi kad je riječ o gostoljubivom gradiču u kome niko nikome nije smetao, niko nije pitao ko si, šta si, kakav si. Stizali su mladi, stari, muški i ženski i tu ostajali da žive sa autohtonim Žepčacima svih vjera i nacija. Ljudi su u Žepče dolazili, ne samo da ga posjete i da prođu, nego i da ostanu, da tu, baš tu u malom vašarskom gradiču sviju familijarno gnijezdo, porode nasljednike i doprinesu razvoju i narastanju grada.

Puno je primjera kojima se to može potvrditi, a jedan od njih je, bar za mene, posebno važan i karakterističan jer govori o čovjeku koji je daleke 1945. godine u Žepče došao.

Došao i ostao. Asim, moj rahmetli otac, tada mlad i poletan, radin i vrijedan, odabrao je Žepče za svoju stalnu životnu destinaciju i u njoj lokaciju za svijanje budućeg porodičnog gnijezda. Došao je iz Novog Šehera i sa sobom donio zavičajni nadimak "šeherac". Došao je kao partizan, kao partizanski borac, antifašista i to u gradić koji je, samo malo prije njegovog dolaska, bio ustaško uporište.. Nije trebalo puno vremena da "došlo šeherac" zavoli grad i komšiluk, a bogami da i komšiluk zavoli njega.

Sa ženidbom je odaslao ozbiljnu poruku da mu se čaršija "primila" i da je on "primio" čaršiju kao svoj životni izbor i destinaciju. Od tada, njemu i njegovoj maglajki Seniji, očito je, povratka više nije bilo, pa ni u mislima, baš kao u onoj crnogorskoj izreci " ostani đe si, jer za to đe si, baš i jesi" [1]. Mom ocu Asimu i majci Seniji bilo je dakle suđeno da zajednički "polete" u život i da zajedno podijele više teržak, nego lijep, ali srećan i dostojanstven život. Ostali su u Žepču da formiraju porodicu, da se brinu o njoj i da se suoće sa životnim izazovima, da se svakodnevno, mukotrpno bore za preživljavanje u tadašnjim oskudnim i vrlo teškim poratnim životnim uslovima.

Iako siromašni, neposredno nakon drugog svjetskog rata, oni su trpili težinu životnih uslova i dostojanstveno istrajavali u borbi za životno preživljavanje mukotrpno radeći i zarađujući mrvice hljeba kojima su hranili porodicu koja je svake godine bila sve brojnija.

---

[1] Misao Petra Petrovića Njegoša, 1813-1851.godine, crnogorski vladika, državnik i književnik.

Plijenili su poštenjem, čestitošću i radinošću a oni koji su ih poznavali govorili su kako se sa poštenim radom kućilo i namicalo u kući vrijednog šeherca. Sve se moglo dogoditi, mogli su se podnositi izuzetno teški životni uslovi, ali se nije moglo desiti da se gubi ili izgubi dostojanstvo i čast porodice.

"Voda može oprati sve, samo ne može oprati ukaljani obraz".[2]

Vrlo često je otac rahmetli koristio ovu narodnu mudrost kako bi nama podastirao prioritete i moralna načela, pa i onda kad je neimaština mogla dovoditi u iskušenje. Iako su bili vanredno vrijedni, živjelo se skromno, moglo bi se reći sirotinjski. Na sirotinjskoj sofri uvijek je bilo više usta nego kašika. Mrvica hljeba se ljubila prije nego što se stavljala u usta. Nikad neću zaboraviti pouke i upozorenja majke rahmetli, kada bi nam govorila "djeco, mrvice na podu plaču, samo ih vi ne čujete". Nismo to tada baš razumijevali, kao što nismo shvatali ni težinu situacije i napore roditelja da se zaradi samo da ne budemo gladni i bosi. Danas o tome češće razmišljam i pokušavam odgonetnuti kako se u uslovima neimaštine moglo uštedjeti za kupovinu placa za izgradnju kuće, kako se mogla graditi bilo kakva kuća i uz sve to zadovoljavati egzistencijalne potrebe, makar i na vrlo skromnom nivou. Sada razumijem da su sve te velike brige pripadale samo roditeljima, a nama, njihovoj djeci, jedina briga je bila kako se riješiti gladi, kako ne dozvoliti da se stomak primiće kičmi. Kao i druga djeca rođena u siromaštvu i neimaštini, i mi smo svoje brige rješavali čim bi namirili želudac, makar i sa zelenim voćkama ili nedozrelim paradajzom pozajmljenim u žepačkim voćnjacima i baščama.

Šeherac postupa bolje sa konjima nego što mnogi postupaju sa ljudima.

Radio je Šeherac u šumarstvu kao šumarski radnik u preduzeću "Krivaja". Radio je izuzetno teške i naporne poslove sjekaća, rabadžije, utovarivača trupaca, posao capinera, skupljača borove smole. Najduže je radio poslove šafora, odnosno kočijaša u šumarstvu.

Vlastite konje moj otac nije nikad imao, ali se nikad nije dogodilo da konji s kojima je radio ostanu gladni ili žedni. Da gladuju. Prvo je konje namirivao, hraneći ih sijenom ili im dajući zob, pa je tek nakon toga i sam

[2] Stara narodna mudrost

se hranio, ako je šta imao. Sjećam se kako je često govorio ''da je veliki grijeh upregnuti konje gladnih stomaka..., konji su ti je k'o insani, samo što ne govore". Pričalo se''da je Šeherac znao ponekad i podviknuti na konje, zamahnuti bićem, ali nikada, za četrdeset godina rada i druženja sa konjima nije spuštao bić na njihove sapi, uprezao ih je i opterečivao onoliko koliko su mogli , bez većih napora potegnuti".

Prilikom boravka u logoru često sam se sjećanjem vraćao na to vrijeme i na priče koje sam kao dijete slušao u komšiluku o tome kako je moj otac imao odgovoran odnos prema konjima o kojima se brinuo i kako je postupao sa njima neuporedivo bolje nego su mnogi postupali sa ljudima ili se odnosili prema njima.Te priče sam dovodio u vezu sa neljudskim odnosom bojovnika prema logorašima, sa odnosom koji nije prilićio ni životinjama.

Radeći poslove u šumarstvu bezbroj puta je znao omrknuti, ali i osvanuti u šumi, a ne rijetko, kada je bilo posla ''preko glave" danima sa posla nije ni dolazio kući. Radio je kako se kaže ''crnački", kako bi sve brojnijoj porodici osiguravao egzistenciju i zadovoljavao najnužnije životne potrebe.

Gradit će mo novu kuću

Sjećanjem se vraćam u rano djetinstvo u vrijeme kad nisam imao ni punih sedam godina.

Sa njemu svojstvenom ozbiljnošću i odlučnošću jednog dana je odapeo ''gradit će mo novu kuću". U prvi tren to nisam mogao ni povjerovati jer sam kao djete osjećao porodičnu neimaštinu i mislio da se iz takvih uslova nova kuća može samo graditi u snovima. Osjećaji su bili pomiješani, izmjenjivala se skeptićnost sa radošću. Zato sam sa nevjericom išćekivao trenutak koji će biti prvi znak očevog nagovještaja o izgradnji nove kuće. I desio se. Moj skepticizam je brzo odlepršao onog trenutka kad se započela rušiti stara kuća. Tada sam bio sasvim siguran da će se nova kuća graditi, ali još uvijek sa nevjericom da je to iz neimaštine moguće. Bilo je to davne 1963.godine. Prionuli smo na rušenje stare kuće i odmah na njenim temeljima započeli gradnju nove. Iako nisam imao ni punih sedam godina osjećao sam se većim i snažnijim. Radio sam kao veliki, ništa mi nije bilo teško, jer sam skontao da se nešto važno događa. Radio sam poslove primjerene mojoj dobi, odvozio otpadni materijal,

ćistio radilište, usluživao starije i stalno im bio pri ruci za njihove potrebe. Umora je bilo ali ja ga nisam osjećao. Započeti graditi kuću u takvoj neimaštini bila je velika hrabrost. Pa ipak, za dvadeset i jedan dan kuća je bila podignuta i spremna za uselenje, zahvaljujući upornosti i prijateljima koji su nesebićno pružali pomoć. Tek danas shvatam koliko je otac imao prijatelja. To je za današnje prilike gotovo nepojmljivo jer je primaran interes komšija, susjeda, interes koji u velikoj mjeri isključuje prijateljstva i brigu za komšije. Ocu su priskočili u pomoć iskreni prijatelji jer su znali da njegova djeca borave na staji i da nije preporučljiv duži boravak u takvim uslovima. Dok je trajala izgradnja kuće otac, majka i sestre boravili su u očišćenom prizemnom dijelu staje gdje se nalazila peć i ostatak kućnog namještaja. Šestorica moje brače i ja boravili smo na pojati na kojoj se skladištilo sijeno za stočnu ishranu. Ohrabren podrškom prijatelja znao je često govoriti '' sine, drvo se na drvo oslanja, a čovjek na čovjeka... jesmo siromašni ali smo bogati sa prijateljima".

Bili su tu kad je bilo najpotrebnije. Ako je trebalo prevoziti ciglu i drugi građevinski materijal sa željezničke stanice do temelja kuće, tu je bio Numan [3] koji je ustupao svoga konja. Ako je trebalo prevoziti šljunak koji se vadio iz rijeke kod mlina, tu je bio Nazim [4] koji je ustupao svoje konje i to ne samo za taj prijevoz, nego i za rad sa konjima za druge poslove kako bi otac dodatno zarađivao da bi prehranjivao brojnu porodicu. Za svaki takav ''dodatni" posao znali smo jer bi sofra bila bogatija, a da bi se namakla i potvrda tog povremenog blagostanja znao sam majku upitati ''je li to babo opet radio kod Nazima" i u pravilu dobijao odgovor ''jeste sine, i danas je babo radio kod Nazima". Uvijek bi u tim prilikama vidio radost na licu majke, zadovoljstvo i razdraganost što su joj djeca bolje večerala. Svaki put to bi za nas bila gozba spram uobičajenih obroka. Tada bi se na jelovniku obično našao kukuruzni hljeb, kuhani krompir, grah bez mesa, ili sa dodacima osiromašena čorba.

Majka je od ništa pravila nešto.

Majka je inače bila izuzetno vrijedna i domišljata domaćica. Neimaština ju je mučila ali je u toj neimaštini, iz nužde, naučila da ''od ništa napravi nešto", samo da djeca nisu gladna i bosa. Često razmišljam o tome kako bi i koliko ocu bilo teže da u majci nije imao ''desnu ruku" koja je održavala kuću i u oskudici uspijevala spravljati jela za ishranu.

---

[3] Numan-Veizbeg Maličbegović, ugledni Žepčak i dobročinitelj

[4] Nezim Čaušević, ugledni žepački gazda i dobroćinitelj

Porodica Asima "Šeherca"

Davno još, stote godine prije nove ere Ciceron je izrekao poznatu maksimu [1]koju prepoznajemo sa opisom različitih vremena i običaja ili sa čudnim vremenima i čudnim običajima. Vjerovatno je još tada Ciceron predskazao nama, budućim generacijama, promjenjivost vremena i običaja, želeći ukazati kako se vremena mijenjaju, a s njima i običaji, da će se vremena i običaji zaboravljati. Prevedeno na naše uslove može se sa sigurnošću potvrđivati njegova maksima, jer sa sjetom pričamo o vremenima prošlim. Pričamo o zemanu starom, pomalo zaboravljenom, baš kao što će biti zaboravljeno vrijeme naše i običaji naši. Tako je i sa starim bosanskim običajima koji sve više postaju dio zaborava.

Istina je da svako vrijeme nosi svoje breme i da je nekad vakat bio drugačiji. Danas se o njemu samo ponekad priča, a možda će u skorijoj budućnosti izumrijeti i ta priča o životu i običajima iz ondašnjeg vremena. Vrijeme i običaji u kojem su živjeli moji preci bili su drugačiji, baš kao što su i vrijeme i običaji mojih roditelja bili drugačiji od vremena ovog.

Neuporedivo drugaćiji su vakat i običaji u moje vrijeme. Upravo zbog toga se sjećanjem vračam na vrijeme u kojem su živjeli moji roditelji kako bi se bar djelić sjećanja sačuvao od zaborava koji je svake godine sve pohotniji i kako bi se osvježile crtice uslova života i perioda odrastanja. Porodica mog oca Asima i majke Senije bila je porodica sa kamarom djece. To je u ono vrijeme bila prava blagodat, ukras koji je pružao nemjerljivo zadovoljstvo življenja.

Asimova i Senijina porodica bila je po brojnosti velika porodična tvrđava, čvrsta sama po sebi i kompaktna iznutra. Zidine te tvrđave u porodićnom domu čuvali su otac i majka, osiguravali je i vodili svu brigu o njoj. Vodili su brigu o ukrasu te tvrđave, o svojoj djeci, nastojeći osigurati minimum uslova za njihovu bolju budućnost. U toj porodićnoj tvrđavi u kojoj su se prelamali njihovi bračni odnosi roditelja, prelamali roditeljski odnosi prema nama, djeci, te odnosi između nas, brače i sestara, znalo se za red, za pravila koja se poštuju i primjenjuju u porodici, ali i za pravila koja se imaju poštovati izvan porodice, u komšiluku, u široj zajednici.

Znalo se za pravila koja su slijedila poštovanje starijih, poštovanje roditelja, za pravila u komunikaciji sa drugim ljudima.

---

[1] O tempora o mores- maksima Marka Tulija Cicerona, državnika, filozofa i govornika

Čuvari te porodične tvrđave brinuli su o nama, o svojoj djeci potvrđujući bez rezervi svoju roditeljsku, ljudsku i društvenu odgovornost za naš razvoj, odgajanje i obrazovanje kako bi postali čestiti, radini, pošteni i moralni ljudi. Iako u neimaštini, bili smo jaka porodica, porodica koja je imala svoju dušu po kojoj se prepoznavala. Bila je to po svemu, osim po blagostanju, uredna i harmonična porodica u kojoj su se poštovali roditelji, u kojoj su se slušali, pa i onda kada smo mislili da nisu u pravu.

U našoj porodičnoj tvrđavi živjelo se u slozi uz puno poštovanje roditeljskog autoriteta. Nije bez razloga stara izreka koja kaže ''da nije teško postati otac i majka, nego je teško biti pravi otac i majka''. I pored teških životnih uslova svi smo bili sretni i nikad nismo zaboravljali obaveze prema roditeljima i prema porodici.

Danas bih poželio da se nekako vrati Ciceron i da mu kažem kako je bio u pravu. Mogao bi saznati mnogo šta novog pa i u odnosu na porodicu i njenu promijenjenu ulogu, spoznati neke nove običaje i naš odnos prema porodici i porodičnim vezama i običajima. Upravo zbog toga opisujem porodicu Asima ''Šeherca'' i hanume mu Senije, porodicu mojih roditelja. Porodicu koja je, u izrazito teškim uslovima, izrodila šesnaestoro djece, četrnaest sinova i dvije kčeri. Rat je dočekalo samo nas devetero, jer su u prvim mjesecima života, zbog siromaštva i bolesti umirali ostali. Umirali su u prvim mjesecima života.

Najstariji od nas Ismet je među prvima sa ovih prostora služio u misiji mira na Golanskoj visoravni u kontingentu mirovnih snaga UN-a. Fikret rahmetli preselio je na ahiret 1992.godine a treći po redu preselio je 1948.godine, dakle već u prvim mjesecima života. Odmah nakon njegovog preselenja rodio se Mujo koji je preselio na ahiret 2007. godine.

Dva brata blizanca preselila su na ahiret u 1951. godini, brzo nakon rođenja. Brat Muhamed rođen je 1952. godine i upamćen kao izuzetno vrijedan mladić, ali je i on zbog teških poslova koje je radio preselio u četrdesetoj godini života. Sestra Mirsada rođena je 1953. godine a godinu dana iza nje na ovaj svijet je došao brat Esad koji je na dužnosti komandira policije u željezarskom bataljonu bio među prvima u odbrani od agresije.

U 1955. godini na ahiret su, nakon samo četiri mjeseca života, preselila još dva brata blizanca, a onda u život, tačno 28. jula 1956. godine sam ''poletio'' ja i to, koje li slučajnosti, samo tri mjeseca nakon smrti žepačke pjesnikinje [2].

[2] Anka Topić, pjesnikinja žepačkih korijena poznata po ljubavnoj i otadžbinskoj poeziji.

Kada sam ja imao tri godine pridružila mi se sestra Senada rođenjem u 1959. godini a godinu dana iza Senade, dakle 1960.godine i najmlađi brat Senad, kojem je, kao i meni, bilo suđeno da preživimo pakao logorskog džehenema.

Roditelji su, i pored silnih teškoća, istrajavali na važnoj ulozi nas djece, koji smo sa njima činili jednu homogenu porodicu. Porodična unutarnja dinamika imala je presudan uticaj i na nas kao individue i doprinosila uspješnosti porodićnog života. Roditeljski odnos prema nama imao je sadržaje podrške ali i roditeljske kontrole kojom se izražavala briga za svakog od nas i emocionalna veza koju su nesebićno razvijali. U odnosu prema nama nisu se ponašali autoritarno sa krutim pravilima u porodićnom životu. Prije bi se moglo reči da su se ponašali autoritativno na način koji je sadržavao granice u ponašanju, a ponekad i discipliniranje.

Nije to bilo striktno pokoravanje i neosjetljivost prema našim zahtjevima i potrebama, ali jeste bilo izraz poštovanja i uvažavanja roditeljskog autoriteta. Naravno da su od nas tražili poslušnost, kao centralnu vrlinu na kojoj su se određivala ostala pravila, norme i vrijednosti.

Kako smo odrastali nastojali su uključivati nas i u porodićne odluke i aktivno nas usmjeravati na građenje porodićnih odnosa i na međusobno pomaganje. Prema nama su bili, ne strogi, ali odgovorni, osjećajni, predusretljivi i pažljivi i koliko je bilo moguće uključeni i upleteni u naš rast, razvoj, odrastanje i odgoj. Gotovo u svim situacijama ponašali su se uvijek isto i prema svakom od nas. Nekad se, meni ili nekom od nas, činilo drugačije, ali to je zbog našeg nejednakog postupanja u određenim situacijama.

Odgajani smo na način koji je razvijao samopouzdanje i usmjerenost na postizanje ciljeva. Kažu da se svaka građevina, pa i ona najmanja, sastoji od sitnih cigli. Što su cigle bolje postavljene i poredane, to je i građevina ljepša i sigurnija. Tako su i u našem djetinjstvu roditelji postavljali cigle, one najvažnije životne cigle koje su bile i ostale polazna tačka u našem razvoju. To je, pokazalo se, bila najbolja roditeljska investicija jer su odgojili plemenitu, kvalitetnu, dobru i sposobnu djecu i u jako teškim uslovima ih osposobili da grade i izgraduju vlastiti život, te da budu dragocjen potencijal i za zajednicu.

Ništa nije moglo pomutiti čistoću porodičnih odnosa bez obzirta na mnoge izazove i faktore koji su bili dominantni u određivanju kvaliteta porodičnog života. Porodična neimaština bila je konstanta ali i pored toga ona nije mogla ugroziti sistem vrijednosti koji je bio uspostavljen u porodičnom ambijentu, niti ugroziti sistem vrijednosti u zajednici, kao ni etička načela.

Neimaština jeste imala uticaja na kvalitet života, ali ne i na pomanjkanje nekih vrijednosti porodičnog života, osim što su se znatno smanjivale šanse za zadovoljavanje naših potreba, uključujući i šanse u obrazovanju. Nismo se lišavali porodičnih vrijednosti, niti smo odgajani u nepovjerenju, u sebičnosti, u mržnji, u vulgarnosti, u nezainteresiranosti za druge, u depresivnosti, u beznadnežnosti, u nesigurnosti. Iako je bilo teško nije bilo zlovolje, nepravde prema drugima, nije bilo zavisti a ni duhovnog siromaštva.

Staza djetinjstva

U starom gradskom jezgru Žepča "potekao" sam u život. Bilo je to 28.jula 1956.godine i samo tri mjeseca nakon smrti malo poznate žepačke pjesnikinje [1] koja je ostala u memoriji kao prva bosanskohercegovačka žena koja je objavila zbirku pjesama. U godini mog rođenja hroničari su zabilježili da je žepačka biblioteka imala samo 842 knjige na 1.736 stanovnika u gradskom području. Ovu činjenicu naglašavam s razlogom, jer će knjige obilježiti moj život, bit će mi najvjerniji saputnici i jedno od najvažnijih zanimanja kojim sam se bavio, zanimanja koje su životne okolnosti tražile i nametale. Za vrijeme odrastanja i početka školovanja nisam bio ljubitelj učenja i knjiga ali će knjige kasnije postati moja ljubav i izvor zarade za egzistencijalne potrebe. Imao sam dobre porodične preporuke ali ne i odgovarajuće uslove za školovanje. Cijelo vrijeme školovanja bilo nas je istovremeno po sedam školaraca iz porodice.

Bio sam učenički aktivan onoliko koliko je trebalo za prolaz u naredni razred. Nisam smatrao da je to nešto posebno važno, da je to važan kriterij u kvalificiranju za određeni posao. Imao sam u životu dosta oskudica, ali je jedna od njih, s obzirom na moju prirodu, bila dominantna. To je oskudica u tom početnom obrazovanju koju sam popravljao mnogo kasnije.Tu sam oskudicu rješavao na posve neobičan način. Ne u procesu redovnog obrazovanja, nego u susretu sa knjigama, u poslu prodaje knjiga koji sam sa zadovoljstvom radio. Taj posao sam doveo do savršenstva zahvaljujući čitanju i prezentaciji pročitanog. Naravno sve to bilo je ostvarivo zahvaljujući i podršci prijatelja. Mnogi ljudi imali su ili imaju oskudicu u prijateljima. U danima mladosti svaki od nas nastoji da stekne što više poznanika, jarana, prijatelja, jer je to nešto što se njeguje, što se razvija, ustaljuje i učvršćuje po ritmu života. Još u mladalačko doba sam spoznao da sve što se njeguje da je vrednije i dragocjenije, baš kao što je i sa prijateljima. Čovjek u različitim povodima i poslovima sreće mnoge ljude u svom životu. Svakodnevno sreće stare poznanike i upoznaje nove, ali samo pravi i iskreni prijatelji ostave tragove u duši. Bivalo je tokom odrastanja i kasnije prijatelja sve više i više. Meni je druženje sa knjigama, a kasnije i vlastiti biznis u ugostiteljskoj djelatnosti pomogao da ne oskudijevam u prijateljima.

---

[1] Anka Topić, žepačka pjesnikinja

Iskrenog prijatelja doživljavao sam kao stablo, kao kakvo lijepo drvo ili lijepa biljka o kojoj se samo u superlativu i sve najljepše govori i priča i to sa ozraćjem ljubavi. Pravo prijateljstvo smatrao sam kao veliki dar i baš zbog toga je ono i rijetko, jer je riječ pravog prijatelja uvijek iskrena, a zalihe prijateljstva neizmjerno velike. Imao sam ih puno i bili su moje najmoćnije oružje, bar sam to tako gledao. Kako je vrijeme prolazilo saznavao sam da se ta sehara prijateljstva prazni, a u ratnom periodu pogotovo. Tada je zavladala prava nestašica, bivalo ih je sve manje, a prijateljstvo se trošilo kao što se i život troši. Spoznao sam da je ratni haos poremetio i te prijateljske relacije i da je sve manje onih koji se tako mogu predstavljati.

Vlastito iskustvo je to potvrdilo da je dosta tih nekadašnjih ''prijatelja'' odlepršalo kao što odlepršaju pahulje snijega. Zbog takvih se često prekoravam što sam bio toliko naivan i što sam mislio da imam prijatelje koji to nisu bili. Došlo je to nesrećno vrijeme u kojem se obistinila stara mudrost [2] da vrijeme kule ruši i prijateljske duše suši. Iako sam se borio za očuvanje prijateljskih veza i prijatelja, iako sam i sebe u tome stavljao na probu, oni su se, na moje veliko razočarenje, nezaustavljivo rasipali. Na sreću, dobrih insana uvijek ima, ima onih koje sam upoznavao kao Božije odabranike koji su tu da pomognu u nevolji i da svjedoće da zlo ne smije imati zadnju riječ. Oni su, kad je bilo najteže, djelima potvrđivali da je prijatelj bliži od bližnjeg.

Imao sam i jednu, rano otkrivenu, ''mahanu'' koja me vrlo često diskvalificirala i bila važnija nego sve one druge, pozitivne. Ta ''mahana'' bila je sklonost da o svim stvarima formiram vlastito mišljenje i da se njega držim k'o pijan plota. Upravo zbog te ''mahane'' ja se nisam uklapao u uobičajeni kliše.

Ona me diskvalificirala u očima onih koji su presudno uticali na životni put mladih ljudi. Tada nisam ni znao u čemu je stvar, ali mi je kasnije koristila za usmjerenje na sasvim drugi životni pravac. Ustvari, ja sam živio neku skromnu egzistenciju između povremenog angažmana u onome što sam radio i onog što su drugi željeli da radim.

Uz braću i sestre odrastao sam u kuči sloge i ljubavi. Moglo je manjkati hrane, odjeće, obuće... ali nikad nije majnkalo sloge i ljubavi. Otac je znao vrlo često ponavljati staru mudrost o tome kako složna braća dvore grade, a nesložna razgrađuju.

---

[2] Stara narodna mudrost

Kao školarac, osnovac, često sam ljetne raspuste provodio u zavičaju moje majke. Sa radošću sam tamo odlazio i skupljao mrvice životnog iskustva. Mnogo je lijepih uspomena iz tog perioda. Kao učenik osnovne škole doživljavao sam lijepe, ugodne, ali i tegobne trenutke. Ma koliko taj period, zbog porodićne neimaštine, označavao kao tegoban, ipak je to najljepši dio mog života. Da budem do kraja iskren, teško mi je bilo prihvatati činjenicu da mnogo toga nisam imao kao što su imali moji vršnjaci, školske kolege.

Porodićnu situaciju sam razumijevao ali mi je oskudica za noviju đačku torbu, za nove patike, za moderniju odjeću... teško padala. Školski pribor je bila posebna priča. Koristio sam već upotrebljavan pribor, olovke, trokute, šestar, bojice, gumice... Sve knjige za nastavne predmete nisam imao nego sam najčešće posuđivao da bih naučio. Sveske su bile nove, ali ne i za svaki predmet.

Kao i druga djeca, koja su odrastala u siromašnim porodicama, kakva je bila i moja, želio sam što prije odrasti kako bih mogao pomoći roditeljima i olakšati im teret.

Ime i nadimci

Od kada je svijeta bio je i ostao dominantan civilitzacijski običaj davanja ili nadjevanja imena. To nikada nije gubilo na značaju pogotovo što skoro niko ime ne dobije slučajno. Uvijek tu ima neke simbolike ili veze sa drugima iz uže i šire porodice ili iz okruženja.

Ime u pravilu daju roditelji da bi se obilježilo, opisalo ili kazalo nešto smisaono ili simbolićno. Kriteriji su različiti i uglavnom zavise od ukusa i želja onih koji ime dodjeljuju. Nisam istraživao razloge zbog kojih su me moji roditelji odredili po imenu koje nosim, ali je, vrlo brzo, što je inače trend novijeg doba, ono skraćeno u verziju koja je mnogo kraća, upotrebljivija i slađa. Tako sam se "okitio" prvim nadimkom "Edi" koji je zapravo skraćenica mog imena i po kome sam u komunikaciji mnogo prepoznatljiviji.

Međutim, đaku iz siromašne porodice ''lijepili" su se i drugi nadimci od strane učitelja, prijatelja. Neki od njih su imali puni efekat jer su ostali u upotrebi u svakodnevnici. Sa nadimcima se izražavala naklonost ali i omalovažavanje. Prvi od "školskih" nadimaka došao je kao ''poklon" od nastavnika. Sjećanjem se vraćam na svog prvog učitelja koji je predavao

samo u prvom polugodištu, ali i to je bilo sasvim dovoljno da mi isporući nadimak ''bumbar''. Prozvao me tako pred svim učenicima i tražio odgovor o nečemu čega se ne sjećam, ali se vrlo dobro sjećam učitelja koji me ''počastio'' nadimkom ''bumbar''. Nisam se trudio da zapamtim ništa što je u vezi sa tim učiteljem, jer ga zbog nadimka nisam cijenio, niti sam odobravao njegov ne pedagoški način ophođenja, pogotovo zbog činjenice da su sva djeca brzo prihvatila taj nadimak. U početku se na nadimak nisam odazivao ali je, kako je vrijeme prolazilo, postajao dio mene i znak mog prepoznavanja. Danas razumijem tog učitelja i njegov rezon sa nadimkom, da ništa loše nije mislio, da je to bila neka naklonost, čak su neki znaci upučivali da sam, po izgledu, bio simpatičan. Bio sam malo krupniji od drugih, dosta bucmast sa rumenim obrazima, što je bio povod za odabir nadimka. Te osobenosti i nemirni duh, razložno su u to vrijeme opravdavale ''prišiveni'' nadimak. Slijedili su potom i ostali nadimci a dva od njih će ostati da traju, jedan i do današnjih dana. Drugim nadimkom poćastio me učitelj zvani ''beg'' [3] ali se na taj nadimak nisam odazivao jer mi nije godio. Taj me nadimak omalovažavao i s nelagodom sam ga prihvatao. Mnogo kasnije sam shvatio da je imao svoje utemeljenje, pa i trajanje, ali mi se nije sviđao i nikad ga nisam prihvatio svojim nadimkom.

Mnogo kasnije, u vrijeme kad sam, kao trgovački putnik, počeo raditi sa knjigama, ''nepravda'' je djelimićno ispravljena. Knjige su odlučile da dobijem nadimak ''književnik''. Ovaj nadimak darovali su mi prijatelji, a ja sam ga opravdavao poslom kojim sam se bavio i ''izletom'' na teren pisanja knjiga.

Bez ikakve sumnje, najupečatljiviji lik iz tih školskih dana, bio je Rašid[4] nastavnik matematike. Fascinirala me njegova pojava jer me likom neodoljivo podsjećao na mog brata.

Imao je distancu prema učenicima koja je kod njih proizvodila osjećaj strahopoštovanja. Bio je pravičan i imao krajnje korektan odnos prema svakom učeniku. Od njega sam naučio najviše ali i dosta toga što mi je kasnije u životu koristilo, u prvom redu radne navike i profesionalan odnos prema poslu. Sudbina je htjela da učenik i nastavnik zajedno budu u logoru i to u ''šestici'', u toj logorskoj ćeliji smrti.

---

[3] Ismet Mehmedbegović, jedan od poznatih žepačkih učitelja

[4] Rašid Maličbegović, nastavnik i poduzetnik

Prvi zarađeni hljeb

Nakon završene osnovne škole u osmogodišnjem trajanju dogodilo se ono što i mnogoj drugoj djeci iz siromašnih porodica. Umjesto da upišem srednju školu, zapošljavam se u žepačkoj firmi koja se bavila preradom drveta i postajem jedan od najmlađih radnika.

Takav životni zaokret diktirala je situacija u porodici, u kojoj su dva starija brata na služenju vojne obaveze a očeva penzija nedostatna za egzistencijalne potrebe. Nakon dvogodišnjeg osposobljavanja postajem lakirer i radim poslove koji nisu preporućljivi za tu životnu dob. Nepune tri godine proveo sam radeći poslove lakirera u tada ''državnoj'' firmi, a to su ujedno bile i prve zarade koje su olakšavale egzistencijalne potrebe porodice. Poduzetnićki duh manifestiran je mnogo ranije. Desilo se to u devetoj ili desetoj godini života za vrijeme ljetnog raspusta.

Otac je preuzeo obavezu da u dužini od oko stotinu metara zagradi imanje u komšiluku koje je vlasništvo uglednog žepačkog hadžije [5]. Moja radna obaveza je bila da donosim parmake, odnosno tzv.''lepirice'' koje je otac prethodno pripremio i ''bradvinkom'' istesao od hrastovog drveta i da ih pridržavam dok se zakivaju na noseće kočeve pobodene duboko u zemlju. Ekser po ekser, parmak po parmak i posao je završen.

Prisustvujem predveče činu obračuna i isplate dnevnice ali šutim k'o zaliven. Imam i želju ali se ne usuđujem da je saopštim. Hadžija kao da je predpostavio moju želju reče '' i mali je zaradio svoju dnevnicu''. Da šta ne pokvari od hadžijinog nauma, preduhitrim oca i kažem da mi se sviđa mali kramp i da bi to, za moje godine, mogla biti nagrada. Posljednju riječ nisam ćestito ni izgovorio a već je slijedilo hadžijino odobravanje i mali kramp je završio u mom vlasništvu. Kao što se mala djeca raduju poklonu i ja sam se radovao tom dobitku, jer će alatka poslužiti za nove poslove.

Već narednog dana kramp je bio u funkciji. ''Namirisao'' sam mogućnost za zaradu na lokaciji na kojoj su radnici ''Krivaje'' ložili vatru. Rano ujutro, sa malim krampom u rukama, uputio sam se na željezničku stanicu i započeo skupljati ostatke ugašenog drveta i uglja. Skupljao sam te ostatke čitavu heftu a potom sakupljene ostatke upakovao u jednu vreču koju sam odnio tada poznatom žepačkom kovaču.

Nisam dugo čekao da kovač uzvrati uslugu.

[5] Arif Šaćiragić, poznati Žepčak

''Poklepao'' je kramp za koji je otac kasnije napravio novo štilo pa sam tako dobio potpuno novu alatku. To je bilo prvo obrtničko sredstvo za rad u mom vlasništvu. Neizmjerno sam se radovao što sam stekao alat za rad čak više nego što su se djeca iz imućnijih porodica radovala biciklima ili drugim stvarima. Shvatao sam porodičnu situaciju i nastojao, koliko sam u tim godinama mogao, radom namicati nagrade za školski džeparac i tako olakšati i ublažavati porodičnu oskudicu i smanjivati očeve brige.

Mnogi su zapazili, a neki od njih bez ustezanja potvrđivali jednu veoma značajnu i danas rijetku karakteristiku, a to je dobar kučni odgoj kome se i u tako brojnoj porodici i neimaštini pridavao izuzetan značaj. Nije to bio odgoj kakav se pokušava u današnje vrijeme "prodavati" odgoj koji bi bio zasnovan na privilegiji i na njima zasnovanom uspjehu, nego je to bio izraz dostojanstvene borbe i svakodnevne žrtve u borbi za egzistenciju i za uspjeh u životu.

Sve što sam počeo raditi i što sam kasnije u životu radio odlikovalo se upravo tim odgojnim vrijednostima i u neagresivnom, savjesnom i odgovornom pristupu obavezama.

Kada sam se vratio iz raseljeništva niko nije bio sretniji od mene. Nestalo je razočarenja zbog stanja u kojem sam zatekao poharanu i opljačkanu kuću onog trenutka kada sam vidio da alat nije opljačkan. Pored ostalih stvari, pronašao sam očevu ''bradvinku'', ali i moj kramp sa kojim sam ostvarivao prve ''zarade''. Odnio sam kramp na ponovno ''klepanje'' i nasađivanje a onda zamolio prijatelje u ''Krivaji'' da na njemu ugraviraju tekst '' nema ljepšeg mirisa od mirisa umornoga babe''. Taj miris ostao je prisutan i nosim ga u sjećanju. Poslije napornog rada, a posebno nakon koševine, otac bi se oznojio. Kao dijete, zavlaćio bih glavu pod njegov pazuh i udisao miris znoja. U mladalačko doba, u sjećanje na te dane, kupovao sam redovno parfem "miris pokošenog sijena".

Porodična neimaština

Bili smo siromašna porodica. Nedostajalo je svega. Nije bilo dovoljno ni novca ni drugih sredstava koja su bila neophodna za osnovne životne potrebe, za hranu, za odjeću, obuću, za održavanje higijene. Pouzdano znam da je u to poratno vrijeme mnogo drugih živjelo u neimaštini i siromaštvu, ali se naša neimaština, meni činila najvećom.

Tog stanja neimaštine nismo se stidjeli, niti nas je pretjerano žalostilo. Možda je nas djecu više žalostila želja da nešto imamo nego što je samo stanje siromaštva. Nije nas bilo sramota priznati da živimo u neimaštini jer smo se radom i poštenim odnosom borili protiv nje.

Ipak smo neimaštinu trpili, podnosili, jer bila je naša i nama lakše snošljiva jer u sebi nije sadržavala ni trunke sramote. Živjeli smo u svome i na svome i nikom nismo smetali a neimaštinu lakše podnosili jer su i naši prohtjevi bili neuporedivo skromniji. Ako se imalo za jedno, moralo je biti za sve, isto, jednako. Majka je sve to morala rasporediti, da pretekne svima. Ako nije bilo za jedno, nije bilo ni za druge. Znam da je majci bilo teško. Teško je bilo i nama, ali znam da je njoj bilo najteže. Valjalo je svakodnevno pripremiti obroke za brojnu čeljad. Znam da nekad nije bilo dovoljno ni za jedan obrok ali je ona uspijevala, ni sam ne znam kako, praviti dva, tri obroka.

Naša porodica, iako siromašna, nije bila siromašna duhom. Moglo je manjkati svega, hrane, obuće, odjeće... ali nikada nije manjkalo sloge i porodićne ljubavi. Drugi su znali naše stanje. Nisu nas zbog toga sažaljevali. Naprotiv, pružali su podršku i ljubav koja se samo tako mogla razumijevati. Pokazivali su respekt i poštovanje. Nisu okretali leđa a ni mi nismo davali povoda za takav odnos. Izražavali su puno poštovanje i uvažavanje.

Kad su pomagali, a činili su to često pomagali su s namjerom da nam olakšaju stanje neimaštine ali još više sa namjerom da što prije iziđemo iz stanja neimaštine. Puno je onih koji su imali razumijevanje i iskreni nijet da pomognu. Otac je bez ustezanja hvalio dobročinitelje Nazima, Numana, Ibrahima, Adema, Mustafu, Nazifa, Ismeta i Muhameda, Ivu, Franju, Budimira, Ivicu, Marka, Iliju, Margaretu, Gordanu, Ramiza...

Bili smo primjer porodice koja je uprkos neimaštini imala skladan život i sretnu čeljad.

Otac je bio neobićno vrijedan, radio je i donosio koliko je mogao.

Majka je to znalački raspoređivala a u neimaštini uspijevala čak i štedjeti. Nije pokazivala znake očaja kad joj je bilo teško, kad djeci nije mogla priuštiti ono što im je trebalo. I tada se prisiljavala na osmijeh kako mi njenu muku ne bi opazili. Trudila se prikriti to stanje pred nama.

U oskudici smo se okupljali oko zajedničke sofre uz nezaobilaznu kukuruzu, puru, vareniku. Kretali smo u školu i bosi i u opancima, zepama, patikama i jedni druge ispomagali.

Otac je često znao govoriti ''kako složna brača dvore grade, a nesložna razgrađuju". Tu njegovo pouku smo i prakticirali. Slogu i ispomaganje manifestirali smo najviše u snabdjevanju odjećom i obućom. To se nasljeđivalo od starije brače. Čim njima otješnja ili kad se steknu uslovi da se njima nabavi novo, ''uskakao" sam u njihovu odjeću ili obuću i niko nije bio sretniji od mene. Sjećam se detalja iz prvog razreda osnovne škole kada sam od starijeg brata dobio patike. Iako su bile poprilično pohabane, za mene je to bio vrhunac sreće, jer se u to vrijeme vrlo teško dolazilo do obuće.

Bogastvo porodice bili smo mi, njihova djeca. To im je bilo nešto najljepše u životu i nikad im nije nedostajalo ljubavi i pažnje uprkos teškoćama koje su ih pratile.

U današnje vrijeme samo treba zamisliti funkcioniranje tako brojne porodice, porodice u kojoj se u moje vrijeme istovremeno školovalo sedmero djece i šta bi to značilo biti u takvom, životnom izazovu danas. Trebalo je samo zamisliti radost oca, majke i nas djece, nakon što je, iz neimaštine, izgrađena nova kuća. Niko nije bio sretniji od nas kad smo useljavali pod krov nove, ali tada još uvijek nedovršene kuće. Takav radosni sjaj u očima roditelja nisam nikad do tada vidio, osim u svećanim prilikama koje su nas uglavnom zaobilazile. Priredili su druženje i gozbu za prijatelje i dobroćinitelje i na taj način izrazili zahvalnost za nesebićnu podršku i pomoć.

A onda, nakon što su ispratili goste, otac je pogledao majku i umornim ali radosnim glasom kazao "ženo moja, deder nam sada pristavi kahvu, punu džezvu, do vrha". Sva u čuđenju, majka je uzvratila "pa dobro Asime, malo prije si sa gostima kahvenisao, zar treba opet".

Odgovor se nije dugo čekao. "Jesam ženo kahvenisao, ali sada hoću s tobom, onako, po istilahu da kahvenišem". ''Nemoj zaboraviti ni na djecu, njima napravi nešto da i oni popiju, veselje je. Razmuti im makar šećerli vode da se i oni zaslade", nastavio je govoriti otac.

Majka je razumjela oca i njegovu želju da radost uselenja u novu kuću podijeli sa ukučanima, sa svojom djecom. Otac i majka su uz kahvu nastavili priču o izgradnji, onima koji su pomagali ali i o novim porodićnim planovima, a ja utonuo u razmišljanje o tome kako za radost i sreću ne treba puno onima koji ionako nemaju mnogo.

Borba za egzistenciju

Na pragu punoljetstva shvatio sam da moram učiti i nadoknaditi propušteno. Da bih postigao što više, napuštam preduzeće u kojem sam počeo raditi i poput Odiseja [1] otiskujem se od moje žepačke Itake [2]. Bilo je to u oktobru 1974.godine. Prva stanica u bijelom svijetu bio je slovenački grad Jesenice.

Dočekuje me, što je za slovenačko podneblje karakteristićno za to doba, tmurno, kišovito jutro... Dolazim tu umoran od noćne vožnje, bezvoljan, tužan, praznih džepova... Trebao sam se, kao osamnaestogodišnjak, javiti na posao u jeseničku željezaru, ali sam i ne zakoračivši shvatio da meni nije mjesto pod slovenačkim nebom, bar kad je u pitanju posao sa one strane željezarske kapije. U traganju za poslom odlučujem nastaviti put prema Rijeci gdje su već živjela dvojica brače, Fikret[3] koji je tu radio i Muhamed[4], koji se tu školovao. Susret sa bračom nosio je u sebi radost, zadovoljstvo ali i zabrinutost.

Sretni su što se vidimo ali i zabrinuti za moju radnu neizvjesnost, obzirom da i njima nije bilo nimalo lahko u ovom gradu, jer su živjeli dosta tegoban život. Da im tegoban život ne ćinim još težim, donosim odluku da se vratim odakle sam i krenuo. Moje putovanje u traganju za poslom trajalo je negdje oko mjesec dana. Po povratku u Žepče zapošljavam se u molerskom preduzeću koje se bavilo molerskim i farbarskim poslovima. Negdje baš u to vrijeme radnici tog preduzeća lakirali su i farbali drvene barake i restoran, odnosno radničku menzu koja je uspostavljena na lokaliteti Male Rijeke za potrebe radnika koji su radili u šumarstvu. To je na neki način bio "terenski rad" jer su radnici na tom lokalitetu ostajali sa poslom petnaest, pa i više dana.

Radio sam te poslove negdje oko mjesec dana i uživao u prirodnom okruženju na tom prekrasnom lokalitetu na kojem se mogao vidjeti medvjed i mnoge druge životinje, moglo čuti njihovo oglašavanje noću ili mogao slušati pjev ptica u ranim jutarnjim satima. Primio sam mjesečnu plaču i spustio se u žepačko polje.

---

[1] Odisej, glavni lik u Homerovoj "Ilijadi i Odiseji" a opisuje se kao pustolov.

[2] Itaka, drugi najmanji od sedam Jonskih otoka, poznat iz epa "Ilijada i Odiseja" i kao postojbina Odiseja.

[3] Fikret Isić, 1947-1992.godine, prerano preselio, ostavivši iza sebe dva sina.

[4] Muhamed Isić, 1952-1992.godine, prerano preselio, ostavivši iza sebe dvije kčerke i sina.

Zavolio sam taj posao i moguće je da bi se nakon primljene plače i kraćeg zadržavanja u gradu, ponovo vratio da se nije desila situacija koja će iz temelja promijeniti moj način života.

Sa dolaskom kući čekala me je vijest o tome da Irfan [5] traži poštenog, okretnog i spretnog momka za posao na prodaji knjiga. Vijest me obradovala jer je dolazila od čovjeka kojeg sam, od žepačkih intelektualaca, najviše cijenio, uvažavao i poštovao. Već u to vrijeme on je bio jedan od najuspješnijih trgovačkih putnika u poslovima prodaje knjiga. Kao da je bio predodređen za taj posao. Višegodišnja praksa, brojnost uspostavljenih ljudskih veza, istančani osjećaj u komunikaciji sa ljudima i znalački odabir najboljih naslova donosili su izvanredne rezultate. Za njega u tom poslu nije bilo tajni a to su potvrđivali mnogi koji su se bavili ovim poslom, kao i kupci koji su izražavali neskriveno zadovoljstvo kupljenim naslovima. Uostalom, to su potvrđivala i primanja koja je ostvarivao iz tog posla.

Nisam se dvoumio, pogotovo nakon što mi je pružio informacije o tome kako se i zbog čega počeo baviti tim poslom. Posrećilo mu se da kupi knjigu od jednog trgovačkog putnika, da se upozna sa karakteristikama posla i sa zaradom koja se iz tog posla može ostvariti. Presudan motiv za "biznis" sa knjigama, govorio je "bila je visina zarade koja je u to vrijeme bila znatno iznad zarada prestižnih rukovodilaca". Da bi me ohrabrio za ovaj posao govorio je: "najvažnije je da imaš dobru volju, a sve ostalo se tokom vremena uči i nauči".

Poslušao sam savjete i upute ovog divnog čovjeka i prihvatio se posla. Prvu knjigu prodao sam u Tešnju. Interesantno je da prvu knjigu nisam prodao u svojstvu trgovačkog putnika nego u svojstvu "pomoćnika" za taj posao, u svojstvu radnika koji je tog dana vršio istovar i utovar knjiga. Bilo je to u "Enkeru" tada novootvorenoj tešanjskoj tvornici koja je zapošljavala uglavnom mlađe radnike.

Posmatrao sam kako to radi Irfan, upijao znanje, pratio način komunikacije sa kupcima i divio se njegovom umijeću da približi knjigu čitaocu. Prvi "radni dan" u tešanjskoj tvornici bio je više nego uspješan. Ostvarena je prodaja koja je prezilazila sva očekivanja. Učinak je višestruko nadmašio plan prodaje za taj dan. Sreći nije bilo kraja, jer sam uspješno položio ispit a radost je bila još veća kada je svoje zadovoljstvo iskazao moj učitelj ne samo riječima, nego i dobrom nagradom.

---

[5] Irfan Ajanović,

Od tada pa sve do pred nagovještaj raspada bivše države vrlo uspješno smo zajedno radili na prodaji knjiga. Bilo je i kraćih prekida u tom poslu, a najduži se desio prilikom odsluženja vojnog roka. Zahvaljujući tom poslu i ostvarenim zaradama već sam došao u situaciju da taj "biznis" sa knjigama proširim i sa otvaranjem knjižare u dvorištu žepačkog srednjoškolskog centra.

Od tog perioda više sam samostalno radno angažiran budući da se Irfan posvetio političkom radu u Stranci demokratske akcije koju je za žepačko područje osnovao i bio njen prvi predsjednik.

Prodaja knjiga je omogućila da biznis proširim na ugostiteljsku djelatnost. U prizemlju vlastite porodićne kuće otvoren je restoran i picerija i vrlo brzo postao prepoznatljiv po kvalitetu usluga kao jedan od najatraktivnijih ugostiteljskih objekata u žepačkom kraju iz tog vremena. Objekat je dočekao rat, preživio ratne strahote, ali je, nažalost tokom 2000.godine devastiran. Obnova nikad nije došla na red, jer se pljačkaški stampedo započet sa ratnim osvajanjem nastavio sa modernijim načinima i metodama pljačkanja i pustošenja privatne imovine.

Porodične nevolje

Svaki put kada se sjećanjem vratim na svoje djetinjstvo razmišljam o porodici, o kućnoj atmosferi koja je skoro uvijek bila na visini. Krasilo je povjerenje, iskrenost, dobro raspoloženje, vjernost, razumijevanje kako između roditelja, tako i između roditelja i djece, ali i između nas djece. Sjećanjem se često vraćam na svakog od članova naše porodice, na krajnje odgovoran odnos i na muke i vrijeme u kojem smo odrastali, odgajani i učeni moralnim načelima, sjetim se lijepog odgoja kao najvrednijeg nasljedstva koje smo naslijedili u našoj porodici. Razabirem sjećanja i napora koji su se ulagali kako bi svako od nas postao kompletnom ličnošću a ne da budemo paraziti nesposobni da se osamostalimo. Svakom od nas darovane su duševne osobine kao što su smjelost, poštenje, pravda, ljubav krijepost, požrtvovanost... Sjetim se životnih uslova u kojima smo živjeli. Nismo imali ni mnogo, ni malo, više malo. Imali smo, kako se obično kaže-onako, više skromno, nego dovoljno.

Imali smo manje nego što nam je trebalo, onako srednje,. Malo se kupovalo, kupovalo se samo kad je nešto trebalo. Ipak, tada smo bili nekako sretni. Radovali smo se kad bi bilo malo više. Rijetko smo se svađali, skoro da i ne pamtim da smo to činili. Živjeli smo zapravo po mjeri skromnosti, onako i onoliko koliko je minimalno trebalo, koliko je jorgan bio dug.

Kao porodica, bili smo kao jedna domovina srca sa razvijenim plemenitim osjećanjima, sa ljubavlju koja je tegobni život činila potpunijim i milijim. Svako od nas djece je postao tako što je rođenjem zakoračio u porodicu koja ga je neodvojivo pratila i kazivala ko je, gdje pripada, ko je doista. "Stupali" smo u porodicu i iz nje u ovaj svijet, stupali po sudbinskom određenju i redoslijedu i u njoj postajali i opstajali, neki i danas, a mnogi, prerano, do svog životnog kraja. Život je čudo. Vrijeme donese i odnese, dogodi se i prođe, a onda ostanu samo sjećanja, kada naviru stare slike i porodični mirisi.

Vrijeme je donosilo i pomjene u porodici. Dešavale su se bez nekog reda. Možda sa nekim smislom koji je meni nedokučiv. Sudbina je pohodila i uvijek iznova, na način prethodno pokazivan, zamahivala svojim mačem i odnosila članove iz porodice. Dešavalo se ono što je moralo, što je zapisano, a ne ono što bi se htjelo i željelo. Sudbina uzme

jedno po jedno za ruku, pa povede, baš kao što majka vodi dijete stazama djetinjastva i odrastanja. Sudbina odvede, do te granične situacije da bi mene i ostale članove u porodici podsjetila na prolaznost i na osvježavanje misli o pravom životnom smislu.

Sudbinski odlasci iz porodice započeli su još prije mog rođenja. Sedam godina prije mog rođenja porodicu je, već u prvim mjesecima života, zbog teških životnih uslova i neimaštine, napustio tek rođeni brat. Tri godine poslije, pridružili su mu se dva para blizanaca, i oni u prvim mjesecima života. Na godinu dana prije mog rođenja, porodicu su, nakon samo četiri mjeseca života, napustila još dva brata blizanca.

Sve to saznavao sam mnogo kasnije, u vrijeme odrastanja. Prvi doživljeni rastanak u porodici desio se sa očevim preselenjem. Desilo se to u vrijeme kad sam navršavao trideset godina života. Neopisiv je osjećaj tuge za taj gubitak, pogotovo što sam bio vezan za oca i što sam u ranom djetinjstvu u mnogim stvarima oponašao oca i u tome osjećao zadovoljstvo. Čak i onda kad je, na prvi pogled, izgledao hladan i strog, to se nije odražavalo na moju ljubav prema njemu, niti na njegovu roditeljsku ljubav prema meni, bez obzira što to nije imalo vanjskih manifestacija. Ma koliko dugo se pripremali za smrt drage, voljene osobe, za to nikad nisam bio spreman. Kad se desilo očevo preseljenje na drugi, bolji svijet, osjećao sam neopisivu prazninu na mnogo načina. Trebalo je dosta vremena za vračanje u normalu i za prilagođavanje novoj porodićnoj situaciji. Jer, otišla je jedna od mojih najdražih veza sa onim što i ja jesam. Za taj rastanak, iako sam strpao već trideset godina, nisam bio dovoljno jak. Teško sam se suoćavao s tim i sa tom novom situacijom, sa tom velikom porodićnom promjenom i prazninom.

Nemjerljivo tugovanje pojaćavali su brojni osjećaji koje i pored svih napora nisam uspijevao uravnotežiti, jer gubitak drage, najdraže osobe iz porodice nisam prihvatao. Uspomene i sjećanja nezadrživo su navirala vračajući me na lijepe trenutke. Naravno da su se sjećanjima na te zajedničke trenutke pridruživale i misli o tome zašto je to moralo tada biti, zašto se dogodilo kad je mogao još puno toga učiniti u životu a nas dodatno osnažiti.

Koliko god je tuga razdirala, toliko ili još više sam osvježavao sjećanja ispunjen ponosom jer me naučio mnogo čemu dobrom, prije svega svojim primjerom ''udahnuo'' je u mene radne navike i poštenje. Često mi je u vrijeme odrastanja govorio ''sine lijenost je gora od bolesti,

bolje je i džabe raditi, nego džabe sjediti". Iako je preselio, još dugo je u ušima odzvanjao njegov glas koji je bio izraz roditeljske topline, ali i strahopoštovanja. Koristio je svaki povod, svaku pogodnu priliku da upozori "djeco, pod mojom kontrolom ne smijete ukrasti, ako treba ja ću... , vi morate čuvati obraz porodice, obraz vaših roditelja, jer što god da uradite loše, svako će reči kako je to uradilo dijete iz naše porodice".

Nije propuštao da korisne savjete upučuje i kčerkama, našim sestrama, govoreči "kčeri, čuvajte obraz za muževe i sebe, kao što je vaša majka sačuvala obraz meni i sebi... niko neće reči da ste vi, ne dao Bog, rospije, već će reči da je žena od tog i tog kurva... Nastavljao je u istom upozoravajućem tonu " ako to muškarac i uradi, mušku se lakše progleda kroz prste..."

Podsjećao je "da će u kafani svako reči njegovom sinu kako mu je otac lola i bekrija, a za njegovu majku to neće govoriti, zato kčeri, čuvajte obraz".

Ako nije bio u prilici da svojoj djeci ponudi radosti koju su imala druga djeca, ako nije bio u prilici da im ponudi rahatlokum, baklavu, halvu... a to najčešće nije mogao, ali je za to mogao i jeste davao korisne savjete, savjete koji su bili slađi i korisniji od svake druge radosti ili slatkiša. Do njegovog preselenja nisam se često sjećanjem vračao na njegove poruke, upute, savjete, ali sam se, nakon njegovog preselenja, vrlo često vračao u sjećanja i u razmišljanja o njegovom tegobnom životu, o životu u kojem je stalno bio na nogama, u životu koji nije imao predaha, jer je nužda tjerala da se mnogobrojna djeca izvedu na pravi put.

Predeverao je drugi svjetski rat, predeverao poslijeratnu borbu za preživljavanje, predeverao i svakodnevno bio u borbi sa neimaštinom, borio se za krov nad glavom i uz sve to da odgoji djecu koju je neizmjerno volio. Preselio je na dan održavanja žepačkog vašara u vrijeme kada se od vručine sve topilo, ali ni to nije prijećilo ljude da ga u ogromnom broju i na dostojanstven način isprate na bolji svijet.

Predeverao sam to bolno iskustvo iako sam bio svjestan da je samo pitanje vremena kad će nas neko iz porodice napustiti, kad će otići. Znao sam da su životni gubici uopće, pa i u porodici, univerzalna pojava i da sve na ovom svijetu ima svoj početak i kraj, ali i u tome postoje razlike. Nekome životni kraj dođe prije, nekome mnogo kasnije, ali svakom dođe.

Od tada, mene je smrt, ona tužna, mračna strana života stalno pratila i bila skoro stalno prisutna. Bila je kao beskrajan niz umiranja

najrođenijih. U životu sam doživio mnogo porodićnih gubitaka, jednostavno su me pratili ti gubitci i rastanci sa najrođenijim. Da sam ikako mogao ne bih na to pristajao, ali su "odlasci" najdražih bili realnost i nakon svih nemirenja s njima. Znao sam da ne mogu raspolagati ni svojim, a pogotovo ne mogu raspolagati životima najdražih, ali svejedno, sa njihovom smrču se nisam mirio. Borba za egzistenciju raspoređivala nas je po bivšoj državi a najstarijeg od brače u misiji mira i daleko od bivše zajedničke države. Od šesnaestero rođenih ratne sukobe dočekalo je nas devetero djece. Ratne strahote učinile su svoje. Nastavljeno je "osipanje" najdražih članova porodice. Skoro u jednoj godini "cijenu" ratnih strahota platila su dva brata. U vrijeme logorskog zatočeništva preselila je i meni najdraža osoba, moja majka. To me je razorilo jer bojovnički hajvani nisu dozvoljavali da na bolji svijet ispratim najdražu osobu. Danas često o tome razmišljam i pitam se da li sam učinio sve što sam mogao za voljenu majku, da li i ja nosim dio krivice za stanje u kojem se našla, da li sam mogao učiniti drugačije.

Pitam se da li sam učinio sve što sam mogao za majku koja me na divan način poučavala o životu. Bila je ponosna na svoju djecu, baš kao i mi što smo bili ponosni na nju i na sve ono što je činila i učinila za nas. Divili smo se njenoj izdržljivosti, njenoj hrabrosti, snalažljivosti, brizi i svakodnevnoj borbi kako bi omogućila djeci ono što su danas. Nije zaslužila takav ispračaj na bolji svijet i zbog toga me prati neki neopravdani osjećaj krivnje, vjerovatno kao normalna reakcija koja se javlja u vremenu tugovanja za gubitkom najvoljenije osobe. Bio sam u situaciji u kojoj sam na neki način skupljao, prikupljao i taložio bolove drugih i onih koji su dočekali logorski džehenem. Trebalo je izdržati zatočeničke, logorske uslove u kojima se našla bolesna majka, najmlađi brat, njegova supruga sa troje djece i četvrtim na putu, sa sestrom i njene tri kčerkice, sa snahom od umrlog brata i njene dvije kčerke. Osim majke koja je preselila brzo nakon izlaska iz logora, ostali su preživjeli logorski džehenem, ali su posljedice i logorske traume presudile i najmlađem bratu koji je od tih trauma pojačanim nostalgijom, preselio daleko od rodnog ognjišta.

Moć sudbine

Moć sudbine

Mnogi ne vjeruju da sudbina uopće postoji ili jednostavno ne žele vjerovati u to jer im je tako mnogo ugodnije i jer na taj način mogu lakše da budu i da ostanu u uvjerenju da su oni ti koji odlučuju o svim sadržajima svog života ili o sadržajima života drugih. Mnogo je lakše da se sve što se u životu događa pripisuje slučajnostima ili nečem drugom a pri tome da se zanemari okolnost da se ništa, ama baš ništa, ne događa slučajno. Misle da sve što se dogodi, da se jednostavno tako dogodilo bez obzira na činjenicu da se u stvarnosti događaju situacije koje potvrđuju upravo suprotno. Slučajnost se samo usputno pomene jer se okolnosti i događaji nisu mogli sagledati i razumijevati ukoliko se pojavni nivo događaja ne promatra dublje i u svim aspektima. To posebno dolazi do izražaja onda kad se određeni događaj desi i kad se na njega ne može uticati, kad se ne može mijenjati, pa ni onda kada takav događaj ima ključni uticaj na smjer života, odnosno na dalji tok života ili životni sadržaj.

Ovaj osvrt o sudbini činim zbog veze sa žepačkim ratnim haosom koji su proizveli drugi. To što su moćni ili moćniji tada odlućivali i odlučili da se desi, što su odlućili da bude, bez obzira na to kako se i koliko moglo na to uticati posebno u smislu eventualnog drugačije ishoda, desilo se i bilo je. Bilo je u vremenu koje predstavljam kao vrijeme žepačke ratne agonije. U tom komadu vremena neko je drugi ili "nešto drugo" je napravilo odabir, sačinilo scenarij i odredilo pozornicu za odigravanje predstave života u kojoj sam doživio teško životno iskustvo i izazove, doživio teško ponovljiv odnos čovjeka prema čovjeku. Agresivni nacionalisti i teritorijalni osvajači proizveli su stanje u kojem sam neočekivano spoznao samog sebe ali i sve one koji me okružuju, naravno i one koji su tu pozornicu teških životnih izazova i pozornicu smrti proizveli.

Može se to na ovaj ili onaj način pripisivati sudbini ili određenju ali je činjenica da su moju slobodnu volju u tom vremenu ratnog haosa žepački ekstremni osvajaći potpuno isključili i onemogućili svaki izbor. Izbora zapravo nije ni bilo osim da se prihvati nametnuto stanje terora i svakodnevne borbe za održanje u životu makar i u nemogućim životnim uslovima. Da sam imao mogućnost izbora svakako bih odabrao normalno i svima prihvatljivo stanje medunacionalnih odnosa i zajednički život u međusobnom razumijevanju i toleranciji.

Nažalost, taj sudbinski, presudan životni momenat ali i smisao življenja u tim ratnim uslovima odabrali su drugi, zapravo oni koji nisu slijedili put dobra, put sigurnosti i mira, koji su ignorisali prirodni, društveni, vjerski put ljudskog, nacionalnog i vjerskog uvažavanja i poštovanja. Slijedili su put nereda, nedjela, prisile, put za koji su planirali i činili zla djela.

Ova knjiga je dijelom i kazivanje o sudbini mojoj i o sudbini žepačkih sugrađana i sapatnika jer sve riječi sadržane u njoj jesu samo puko sredstvo te sudbine. Uostalom to je na vrlo ubjedljiv način opisivao poznati italijanski pisac[1], tvrdeći da smo, uprkos našim željama da izmjenimo sudbinu, primorani da svojeručno dotaknemo nemogućnost da se ona izmjeni.

Baš tako je sudbina uzela i mene za ruku i vodila me, kao što majka vodi malo dijete pored sebe, na stazu granične situacije moga života i moga bića uopče. Sudbina me tako okružila, opkolila, zapravo se nadvila nada mnom i usredsredila na način da trpim i izvršavam sve ono što su neprekoračive ili teško prekoračive situacije u životu.

Sve to podsjeća samo na već dogođeno i to na način kojim su drugi uzmahivali maćem moje sudbine. I ne samo moje. Opisuje se mali dio o tome kako me sudbina doticala. Istina ne onako kako je nekada čin slijetanja komarca na nos nekog kralja bio presudan da se ujed komarca dadne na zlo. Moja i sudbine mojih sugrađana su različite jer je sudbina odredila da kralj, nekad najmočniji čovjek umre jer mu je bilo mrsko da mahne rukom i otjera komarca s nosa. On je bio u neuporedivo boljoj situaciji jer se mogao spasiti samo sa jednim zamahom ruke. Ja sam mogao mlatarati i rukama i nogama svaki od 276 dana provedenih u logoru i opet sudbinu koju su drugi predodredili nisam mogao izmjeniti, ne bih se mogao spasiti.

Bilo koja ili bilo čija sudbina, bez obzira na njenu dužinu, trajanje, složenost svede se na jedan trenutak u kome se shvati ko si i ko su drugi koji s tobom dijele životni prostor. To nažalost, mnogi nisu shvatili misleći da će sve što se činilo proći nesmetano i bez bilo kakvih posljedica. Oni koji su određivali moju sudbinu nisu shvatali da je sudbina promjenjiva i da se nakon razdoblja nereda, u pravilu, dođe u razdoblje zatišja i

[1] Umberto Eko: "To sudbinu i predodređenje kazuju sve velike povijesti a funkcija nepromjenjivih priča upravo je u tome –uprkos svim našim željama da izmjenimo sudbinu, primorani smo da svojeručno dotaknemo nemogućnost da se ona izmjeni".

otrežnjenja koje razumne parališe a vrlo često preokrene i sudbinu. Svi oni koji su traumatizirali mene i moje sugrađane nisu davali ni zračak nade da sudbina ima drugačije ishodište, da se poboljša i da naša životna priča poprimi drugačiji i manje bolan tok. To su mogli učiniti jer su imali na raspolaganju takve mogućnosti, mogli su da budu bolji a ne da se pretvore u čudnu sortu, u sortu koja, kao da je genetski modifikovana za zlo.

Nagovještaj nesreće

Kao i mnogi žepački sugrađani, i ja sam bio u zabludi računajući da nije moguće da se desi nesreća koja se nagovještavala a pogotovo ne da se desi na način da se ubija zarad nekih mračnih ideoloških, političkih ciljeva. Iako se buduća katastrofa spremala i bila na vidiku nisam je naslućivao u takvim razmjerama. Tu iluziju su pojaćavali neodgovorni politčari govoreći da nema ništa opasno u onome što je bilo vidljivo kao priprema budućih ratnih sukoba koji su neminovno nagovještavali nesreću.

Kao i mnogi drugi sugrađani i ja sam vjerovao da će taj nacionalistički propuh proći, da on nije u interesu nikome i da bi svi bili veliki gubitnici u haosu kojeg bi proizveli nacionalistički destruktivci. Mislio sam da će nakon tog propuha opet sve biti normalno, da se ne treba plašiti i bojati, da se može mirno spavati, jer se za ratni haos nisu "stekli uslovi".

Nažalost, konformizam, neuviđavnost, lakoumnost i podcjenjenost uslova sa iluzijom koja se podastirala, ostavili su mene, ali i moje žepačke sunarodnike nedovoljno pripravnim i nepripremljenim za zlo koje se nagovještavalo. To je mene, ali i sve ostale činilo dodatno teško ranjivim pred nasiljem koje se valjalo prema nama a da toga nismo bili dovoljno svjesni. Iako su ratni sukobi bili pred nama i nagovještavali ratni haos, nesreću smo isključivali nadajući se da će nas mimoići. Nesreći nismo išli u susret ali smo je našim konformizmom prizivali i prizvali. Došla je na krilima a otišla pješice, kako je to svojevremeno kazivao poznati francuski pisac [1]. Kao i inače, ni ova nesreća nije došla sama, ali nije došla ni kao Božije određenje, nego kao izraz ljudske hipokrizićnosti, pohlepe, licemjerja i osvetoljubivosti, nesreća u kojoj su agresivni nacionalisti otišli u drugu krajnjost preobrazivši svoje karaktere u nemilosrdne, bahate, okrutne, arogantne, podle i pokvarene.

Ta nesreća se teško podnosila ali je pomogla da bolje upoznam sebe, ali i da spoznam karakter ljudi oko sebe i njihovo neprilično oblikovanje. Ni najmanje nisam bio kreator te nesreće, kao što to nisu bili ni bošnjački sugrađani da bi se mogla primjeniti izreka poznatog sufijskog pjesnika " šta tražiš, to traži tebe". Tu ratnu nesreću nisam tražio ali je ona ipak našla mene i sve bošnjačke sugrađane sa žepačkog prostora, pa i šire.

---

[1] Francois Marie Arouet-Voltair, 1694-1778.godine, francuski književnik i povijesničar.

Tu nesreću sam teško podnosio i zbog toga ni sam ne znam odakle da je počnem opisivati. Sve je to tako daleko a istovremeno toliko blizu da su mi mnogi detalji te nesreće, te logorske strave još u svježem sjećanju i nakon proteka vremena od dvadeset i više godina.

Ima sjećanja koja se tako duboko i snažno urežu u vijuge čovjekova mozga da ih poslije ni vrijeme, niti išta drugo nisu u stanju da izbrišu ili da ih potisnu u zaborav. Upravo se na takav način urezalo u moje pamćenje sjećanje na tu ratnu nesreću, na logor i logorske traume.

Možda je uzrok tome i što sam neposredno proživljavao tu torturu na svirep način, možda drugačije nego većina ostalih logorskih zatočenika, bar mi se tako činilo. Sve to je imalo snažnog uticaja da zapamtim i memorišem baš svaki detalj. Vjerovatno su i svi drugi imali isti osjećaj i slično ga doživljavali, ali je za mene to bio sudbonosni doživljaj.

Sačuvao sam te prizore od prije dvadesetak godina u svoj njihovoj jasnoći, bez i najmanje dvoumljenja. Ti prizori snažno su se urezali u moju glavu i ostali u njoj baš kao što je to nagovještavao Orwel [2], Eliot [3] ili možda neko treći.

Za svako živo biće neke su stvari neizbježno zlo, a neke od njih su dobro. Isto tako svako živo biće ima svoje prirodne potrebe naspram kojih se nešto određuje kao korisno, a nešto kao nekorisno ili kao štetno. Kada se karakterizira nešto dobrim, a nešto zlim ili štetnim ne pridaje se neko posebno značenje već se naglašava samo činjenica kako to, koliko i u kojoj mjeri utiće na svakog od nas. Naša, dakle i moja specifićna svijest čini da se sve to registruje na jedan poseban način, a posebno ono što se određuje kao zlo, kao nesreća.

Crta koja je sa organiziranjem logora prekoračena bila je zapravo pregrada koju je čuvala struktura zla. Ta pregrada je prekoračena, jer je dimenzija zla postavila snažan zid koji je obilovao vrlo snažnim, otežalim, totalnim crnilom koje je svakim danom postajalo sablažnjivije i krvoločno agresivnije. Na samom početku nije se moglo ni pretpostaviti da će se desiti neviđena tortura, da će se provoditi sistematski, da će se u tom logorskom ambijentu život odvijati bez ikakvog reda, da će pravila života kreirati, ne konvencije o zaštiti prava zatočenika, nego nepisana pravila koja su stvarali stražari, čuvari, agresivni i pijani bojovnici, primitivci i manijaci. Nije se znalo da je većina njih, još ranije, na hrvatskim ratištima potvrdila svoju krvoločnost, nečasnost, beščašće i podmuklost.

---

[2] George Orwell, 1903-1950.godine, engleski pisac

[3] Thomas Eliot, 1888-1965.godine, engleski pisac, dobitnik nobelove nagrade 1948.godine.

O psihoanalizi nemam pojma, niti bih išta pametno o tome mogao napisati. Nisam se doduše ni trudio da saznam, kao po onom poznatom geslu "o tome ne želim ništa znati". Nisam ni jedini, jer je to geslo vrijedilo i za većinu ostalih logorskih zatočenika. Kad se logorsko zatočeništvo desilo zažalio sam što se nisam potrudio da što-šta saznam, da saznam mnogo više o lošim ljudima,o njihovoj poremećenosti i nagonu da ponižavaju i ubijaju ljude. Da sam više znao mogao sam pretpostaviti situaciju u kojoj se zli ljudi podsmijevaju mojoj muci, manje bih očajavao i drhtao u tom stanju, u stanju u kojem su vladali "zakoni" tih primitivaca i novopečenih dušmana. Vjerovatno sam još tada, dok je sve bilo na početku, lelujavim mislima u periodima između jave i sna i obratno, ubijeđivao sebe i druge da će, i pored svih pukotina u glavama zlih ljudi, logorski ambijent biti primjereniji, da će biti više svjesnosti o odgovornosti, da će biti više pristojnosti i samokontrole. Nadao sam se da će logorsko zatočeništvo kratko trajati i da će biti lišeno nečasnog postupanja koje zagorčava i ugrožava život. Očekivao sam od njihovih nalogodavaca više tolerancije i suosjećanja, više odmjerenosti i dobroćinstva te odmjereniji način postupanja koji bi zatočenike oslobađao negativnih vibracija, konfuzne logorske okoline i nesnalaženja u toj situaciji. Nažalost, nije bilo tako, prije bi se moglo reči da sam logorsko stanje i sudionike u njemu doživljavao kao kavez u kome su pitomim životinjama suprostavljeni divlji ljudi.

Teret odgovornosti

U svakom vremenu, svaki narod, pa i na žepačkom prostoru, ima svoje probleme i iskušenja kroz koja su prolazili, pa i ona najteža. Ta iskušenja jednostavno život nameće i testira kako se odnositi prema tim lakim i tako jednostavnim životnim situacijama a ponekad i prema izuzetno teškim, koje sa sobom nose katastrofalne posljedice. U svakodnevnom životu susrećemo se sa mnogim suprotnostima, a one najteže među njima su u zamkama pred koje nas život u svojoj nepredvidivosti dovodi. Tada se najčešće, dođe u situaciju nepodnošljivosti života, u koju se dovedete ili vas drugi dovedu, kada se izvrši vlastiti izbor ili izbor drugih koji se pokaže potpuno krivim. Sve te suprotnosti su lakše savladive u naizgled običnim životnim situacijama sve dotle dok se, prema vlastitoj percepciji odgovornosti izbora, ne počnu najdirektnije ticati ne samo pojedinačne, moje sudbine, nego i sudbina svih onih koji vas okružuju. Ovo podsjećanje na moguće životne situacije u kojima budemo ili u kojima jesmo, u kojima se opredjeljujemo, u kojima mislimo i odlućujemo, vezujem s razlogom za odgovornost svakog od nas u izgradnji zdravog prostora i odnosa na tom prostoru kako bi se izbjegavale i izbjegle opasnosti narušavanja slike o čovjeku koji bi trebao da predstavlja savršeno ili približno savršeno društvo, odnosno kako ono ne bi postalo zarobljenikom jednog velikog logora koji pruža samo privid normalnog života ljudi.

Nažalost često smo svjedoci stanja koja odstupaju od ovog civilizacijskog zahtjeva, stanja u koje nas dovode ili dovedu pojedinci ili zajednice koje se ponašaju neodgovorno.

Poredim to sa maglom koja je znak vremenske promjene ili znak nestabilnosti vremena kada hladan zrak pada dole u nizinu, a topliji ostaje na visini, na planini, znatno visočije. U tom hladnom zraku koji je dole ostaju, zadržavaju se sve prljavštine, znaci ili derivati zagađenja. Slično tome je i u životu, kada ljudi dođu u iskušenje, kada ih životne prilike ili neprilike poljuljaju i učine nestabilnim, kada razni vjetrovi i oluje zapušu, kad se rastjera magla, tada se jasno vidi vlastita pozicija i pozicija ljudi oko sebe, pa i onih koji zbog različitih interesa i pobuda proizvedu zagađenost, nered i nestabilnost. Slično stanje svjedoćili smo i u žepačkoj ratnoj agoniji kada se, zbog mržnje i zablude, a radi postizanja prvenstvenog cilja u odbrani nakaradnih nacionalističkih i ideoloških motiva, pojedincima navukla dunjalučka magla na oći, pred njihova srca

i u duše, pa su postali kratkovidi i nesposobni za izbor odgovornosti prema sebi i prema drugima.

Njima je u takvom stanju kao životni izbor nametnut prioritet nacionalnog jedinstva sa onim što je najstrašnije u njegovom korijenu, sa slikom zla, pojedinaca i masa koje postaju jedno. Što je još pogubnije, magla koju su im ideolozi navukli na oči bila je jača od vida, jer su im pogled na životne izazove zamutili, ućinili ih nesposobnim da vide. Još je poraznije kad im je ta magla pomutila razum, kad je postala jača i od razuma, pa i od ''srčanog vida'', od onog što je razumsko, što je intuitivno, što je za ljudsku dušu instiktivno poimanje i razlućivanje.

U žepačkoj predratnoj situaciji, bez ikakve dvojbe, strateg, glava, mozak, kreator, začetnik svakog proizvedenog zla i nesreće, pomutnje veza i odnosa među ljudima, je predrasuda, nacionalistička i hegemonistička zabluda koja je imala uticaj i moć na misli, maštu, osjećaje, razum, dušu labilnih i nekarakternih ljudi.

Ta zabluda i njene moći preko kojih je djelovala na ljude, na njihova djela, riječi, postupke, ponašanja je postala svojevrsna komanda vojsci indoktriniranih pojedinaca i masa. Ona ih je navodila i zavodila svojim moćnim, pomamljivim nacionalističkim zovom poznatim još iz prošlosti u pokretu ''za lijepu našu" ili '' za dom spremni".

Taj zov zasjecao je duboko u ljudskost a njihov život doveo pred izbor odluke između dobroga i lošeg, između dobra i zla, između mirnog rješavanja problema i kavge, između suživota u miru i straha, između stvarnih prijatelja, susjeda, komšija, sugrađana i ''neprijatelja", između tolerancije i viših civilizacijskih vrijednosti i nereda, sukoba i nesreće, između društvene, ali stvarne, smrti i oportunog života, između žrtvovanja pravde za lažni mir, truhle dogovore i kompromise sa zlim ljudima. Sav taj egzaltirani nacionalistički zanos koji je pratio kolektivni hrvatski duh mržnjom omamljenog puka na žepačkom prostoru jedino je moguće razumijevati i shvatiti u poimanju psiholoških kategorija hroničnog manjka zdravorazumskog prosuđivanja, iako znam da psihološka objašnjenja, ma koliko bila značajna, nisu dovoljna da razjasne tu nacionalističku kugu. Ta je kuga potpalila fitilj za osvajački pohod, iznjedrila nesreću i sva zla koja je taj pohod donio, uzdrmala i oborila s nogu na hiljade Bošnjaka žepačkog kraja i proizvela brojne žrtve.

I ne samo to, osvajački pohod donio je nastavak ubijanja već davno ubijenih jer su naslednici te nacionalističke ideologije i dvadeset godina

nakon prestanka ratnih sukoba nastavili u stopu slijediti svoje ideološke prethodnike i mentore, imbecilno se sprdajući i izrugujući žrtvama i preživjelim žepačkim pačenicima.

Vrlo često razmišljam o tome kako je sve to moglo zaobići žepački prostor. Nisam siguran šta bi to u onim okolnostima u okruženju značilo, to je, po meni, uvijek pitanje metafiziranja i lamentiranja nad tim komadom vremena o tome šta bi bilo-kad bi bilo. Naravno da mi je odgovor na to pitanje nedokučiv a neodgovorljivost je možda i najbolji odgovor za sve ono šta ostane u stanju nesaznatljivog. Prije sam sklon tvrdnji da je, bez obzira na taj nacionalistički naboj, bilo moguće da žepački prostor bude izostavljen od naleta nacionalističke kuge i na njoj stvorenog duha, da je bilo više odgovornosti, međusobnog uvažavanja i povjerenja.

Da li je dakle, nužnost samog vremena, istorijskog trenutka i uvezenog scenarija morala uzrokovati da se na žepačkom prostoru takvo što dogodi ili bi se čekao neki drugi trenutak da se odgodi i možda kasnije, oživotvori sa manjim posljedicama.

Ta nedokučivost bila je moj stalni nadražaj koji misli nije zaustavljao, već ih je gurao i nagonio na neprekidno i neprestano razmišljanje i na pitanje zašto je nužnost vremena i niz nepovoljnih okolnosti uzrokovalo da se takvo zlo dogodi i srući na žepački prostor.

Čovjek bi htio da se ovaj svijet napravi boljim kako sam i sam smatrao i želio da se bar dovede u neku ravnotežu u kojoj će dobro nadvladati ''sile mraka" i nadaleko ih nadmašiti i na najmanju mjeru svesti stvaranje uslova koji uzrokuju patnje ljudi, a u tome i patnje dobrih, nevinih ljudi koji su bili izloženi torturi i stradavali kao nemoćne civilne žrtve.

Mnogo je nespornih činjenica i podataka koji potvrđuju da se u tom vremenu zla na žepačkom prostoru srljalo u ambis u kome se humanost, neki unutrašnji ili međusobni odnosi harmonije potpuno isključuju. To je bilo vrijeme u kome su ''sile mraka" narušile ravnotežu, kada je zao čovjek pokazivao i dokazivao da se nije evolutivno razvio da bi shvatio da je zlo koje se čini velika greška, odnosno da shvati štetnost takvog ponašanja i da ga rezolutno odbaci.

Nisam provjeravao evolutivne razvojne faze, a i moj nivo znanja o tome je skroman, ali vjerujem da je veliki broj duša koje nastanjuju ljudska tijela u današnjem vremenu još uvijek u nekoj ranoj fazi razvoja. Imam osjećaj da je za današnjeg čovjeka još uvijek potrebno da se ostvari za neostvareni stepen razvoja kako bi se njegova duša ''usidrila"

u njemu i onda bez bilo kakvih uticaja bila svjestan njegov gospodar, odnosno gospodar misli, osjećaja, fizičkih aktivnosti, ponašanja, a ne da ga dovodi ili dovede u stanje konfuzije ili nereda. Na takav osjećaj i na razmišljanje me upućuje činjenica da se sa svakim novim stoljećem ostvari i ostvaruje napredak u svjesnosti ljudi a da je u svijetu, pa i na ovom žepačkom prostoru, mnoštvo nesporazuma i nasilja. Ne ulazeći u razmatranje duhovnih sadržaja, sa mojim znanjima to bi značilo da bi se duša čovjeka trebala još razvijati kako bi bila u stanju "preuzeti vlast" i da onda sasvim normalno upravlja čovjekom, kako u misaonim, tako i u djelatnim sadržajima.

Iskustvo moje, a i svakodnevne informacije koje su dostupne upućuju na to da je čovjek na ovom stepenu razvoja izložen različitim uticajima i shodno tome osjetljiv na različite situacije i promjene koje vrlo lako uzrokuju poremećaj, oboljevanje i teže bolesti. Mislim da je to tako i sa dušom čovjeka. Po islamskom tumačenju koje mi je najbliže jer pripadam islamskoj vjeri, rađamo se kao bezgrešni i takvi preuzimamo i nosimo svoj teret, svoju odgovornost.

Kasniji razvoj i sve što se u tom razvoju dešava i desi je isključivo teret svakog od nas pojedinačno. Tokom razvoja, baš kao i tijelo, duša se može uprljati i zamračiti, pogotovo kod ljudi koji su više skloni spoljašnim uticajima, koji iskazuju neposluh i neodgovoran odnos prema drugim ljudima, koji se ne ponašaju u skladu sa moralnim principima i pravilima. Takvi se obično dovedu u rizično stanje, u stanje u kome duša oboli, zaprlja se i tako zaprljana vodi u ambis, u propast, ne samo pojedinca, nego je uzrokom propasti ili nereda koji se čini drugim ljudima i zajednici. Na takvo duševno stanje i mogućnost da se duša uprlja podsjećaju me poučne misli Rumija[1] o prioritetima uljepšavanja i o tome da primarno treba uljepšavati svoje srce i dušu a ne svoje tijelo koje je spoljašna slika čovjeka. Svoju je misao poredio sa odijelom čovjeka, pa i skupocjenim, koje ne znaći i posjedovanje zdrave duše.

Ovaj ugledni pjesnik je tvrdio da je veličina duhovnosti koja se nalazi u ljudima sasvim različita. Potvrda te njegove teze nalazi se i u našem vremenu koje obiluje primjerima različite duhovnosti kao izraz oboljevanja duše ili društvenih previranja koja uzrokuju duhovne razlike, duhovne devijacije i nepravilnosti.

---

[1] Mevlana Dželaludin Rumi, 1207-1273.godine perzijski islamski filozof, sufijski pjesnik

Mnogo se duša uprljalo u vrijeme koje je prethodilo osvajačkom pohodu na žepački teritorij. Te duše uprljali su ideolozi nacionalističkog i hegemonističkog projekta koji su presudno uticali da dobri žepački ljudi-pripadnici hrvatskog puka, komšije, susjedi, a nekima od nas i prijatelji, pokupe taj virus nacionalističke pomame i da sa tim virusom koji je metastazirao tokom sukoba i nakon "osvajanja" žepačkog prostora počine najteže zločine. U tom bolesnom stanju uzeli su sebi za pravo da sami određuju šta je "dobro" za njih, pa i za druge, makar cijeli svijet upozoravao, tvrdio suprotno i podsjećao da je to što čine veliko zlo jer ga nadahnjuje i određuje nacionalistička strast koja je u velikoj mjeri zamračila njihove duše i umove. Zamračila im duše do stadija u kojem su ubijali ljude, ponižavali ih, maltretirali, u logore zatvarali i progonili i to samo zato što su drugačiji po vjeri i naciji.

To je bio izraz teškog oboljenja njihovih duša jer su postali ovisnici od te nacionalističke strasti i zbog nje bili spremni sve staviti na kocku-čast, ugled, dostojanstvo.

Nisu bili u stanju, a trebali su nadići sami sebe i ne pokazivati neprijateljstvo, ljigavost, neljudskost i mržnju. Očito je da su interesi politički, ideološki, nacionalistički, postali važniji od shvatanja da će ti interesi pojedince i zajednicu dovesti u vrlo težak položaj, u veliko neprijateljstvo i krvoproliće.

Agresija, osvajački pohod i uspostavljanje logora

Na nebu iznad Bosne i Hercegovine gomilali su se tamni oblaci koji su nagovještavali agresiju još u vrijeme dok su Slovenci vodili svoju presudnu bitku za bijeg iz bivše države. Sve je bilo gotovo prije nego što je bilo gotovo. Ova nekadašnja jugoslovenska republika u "bratstvu" sa drugim republikama pod okriljem raspadajuće jugoslovenske federacije, još godinama ranije imala je plan izdvajanja iz te zajednice na putu za osamostaljivanje.

Jedino slijepi nisu mogli vidjeti da će se taj slovečaki cilj ostvariti. Slijedio je blic upad bivše jugoslovenske armije potpomognute srpskim paravojnim formacijama sa namjerom da se silom zaustavi put ove republike ka njenoj samostalnosti.[1] Onako kako se desio blic upad te armije, desio se i njen poraz jer su se slovenačke odbrambene snage žestoko suprostavile.

[1] Agresorski napad na Republiku Sloveniju započeo je 27. juna 1991. godine. Ishod agresije je poraz agresora i neovisnost Republike Slovenije.

Nakon poraza slijedilo je povlaćenje jedinica bivše armije iz te republike i usmjeravanje te paklene armijske mašinerije na Hrvatsku. Riješeni da po svaku cijenu a bez Slovenije, sačuvaju ostatak bivše jugoslovenske federacije, a razgoropađeni porazom, jugoslovenski generalštab i njegovi generali, tu ''narodnu" armiju osiono okreću na Hrvatsku i agresivno je napadaju s ciljem da je po cijenu ogromnih žrtava i teških posljedica, zadrže u sastavu bivše države. [2]Oružane hrvatske snage pružile su snažan otpor agresiji i uspjele zaustaviti početni agresorski napad a u daljem toku otpora slomiti i paravojne strukture koje su već bile uspostavljene u kninskoj krajini. Ostaci te jugoslovenske ''narodne" armije i paravojne strukture doživljavaju poraz koji je ishodio njihovo povlaćenje sa teritorija Hrvatske.

Sa novim porazom i "gubitkom" Hrvatske u sastavu krnje jugoslovenske federacije i sa izmjenjenim planovima, težište agresije usmjerava se prema Bosni i Hercegovini. Sa hrvatskog teritorija povlaće se sve armijske jedinice koje su ućestvovale u agresiji i raspoređuju za agresorski napad na Bosnu i Hercegovinu. Koncentrišu se oružane snage bivše armije i organiziraju srpske paravojne strukture u okviru već uspostavljenih srpskih autonomnih oblasti i gomila oružje i municija za planirani agresorski napad na Bosnu i Hercegovinu. Tenkovi i ostala borbena vozila gaze po bosanskom teritoriju, špartaju bosanskim cestama, ulaze u gradove i sa ulaskom siju strah.

Bosna i Hercegovina je u to vrijeme postala najveći ''magacin" najubojitijeg oružja. Jedna od najvećih i najopremljenijih vojnih struktura na evropskom tlu kreće u agresorski napad na nenaoružani narod kojeg je decenijama ''čuvala" od drugih agresora. Petokrake na ''titovkama" završavaju u blatu a zamjenjuju ih preko noći kokarde sa mrtvačkim glavama na srbijanskim kapama koje su i krojene po šablonima velikosrpskih planera.

Pridružuju se i poznate četničke šubare pod kojima su počinjeni strašni zločini tokom drugog svjetskog rata. Da bi se osujetili planovi velikosrpkih hegemona, otklonila opasnost od agresije i spriječila agresija organizira se i održava referendum [3] na kojem su se građani određivali o

2 Agresorski napad na Republiku Hrvatsku započeo je u aprilu 1991. godine. Ishod je potpuni poraz velikosrpske hegemonističke politike i neovisnost Republike Hrvatske.

3 Referendum je održan 29. februara i 01. marta 1992. godine. Na referendumskom izjašnjavanju ućestvovalo je 64,3% stanovnika BiH sa pravom glasa a njih 99,4% se izjasnilo za nezavisni status Bosne i Hercegovine.

statusu Bosne i Hercegovine. Rezultati referenduma i priznanja Bosne i Hercegovine kao nezavisne i suverene države, koja su uslijedila, bila su "povod" za agresiju.

Vojne i paravojne strukture sa ogromnim oružanim potencijalima upalile su "gorivo" za realizaciju velikosrpskog hegemonističkog projekta i započele provoditi plan sa metodama koje su karakteristične za najokorjeliji fašistički koncept. Svesrdnu pomoć u agresorskom napadu na državu ostaci bivše "narodne" armije imaju u paravojnim srpskim strukturama koje su masovno naoružavane još u pripremama za agresiju, te brojni dobrovoljci iz susjednih država. Te paravojne strukture i druge ekstremne strukture zaigrale su đavolje kolo u državi koja je to bila prije svake od susjednih zemalja. Agresorski napadi sa nezapamćenom svirepošću, započinju na rubnim dijelovima Bosne i Hercegovine, u prvom redu u podrinjskom i istočnohercegovačkim dijelovima države. [4] Započinje sa pokoljem, ubijanjem i progonom nesrpskog stanovništva sa tih prostora. Započeto etničko čišćenje i progon se nastavlja i na drugim područjima prema velikosrpskim hegemonističkim mapama a prati ga pokolj i uspostavljanje logora na teritoriju pod srpskom kontrolom.

Nacionalističke strasti razvijaju mržnju do savršensta a teritorijalne aspiracije dojučerašnje neprijatelje "spajaju" u namjeri da dijele Bosnu i Hercegovinu. Iscrtavaju se karte o "srpskom" i "hrvatskom" teritoriju na području Bosne i Hercegovine i agresorski napadi stavljaju u funkciju osvajanja tih teritorija. Po uzoru na srpske teritorijalne aspiracije i hegemonizam a indukovani naslijeđem ustaške ideologije, bude se teritorijalne aspiracije i kod hrvatskih nacionalističkih jastrebova. Dostupni dokumenti, posebno nakon uspostavljanja Hrvatske Republike Herceg Bosna potvrđuju ciljeve hrvatske ekspanzionističke politike koja se demaskira sa zaključcima [5] kojima se jasno i nedvosmisleno potvrđuje vjekovna težnja za dijelovima Bosne i Hercegovine i za proglašavanje hrvatske države na "hrvatskim" prostorima na teritoriji Bosne i Hercegovine i da nikakvo drugo rješenje nije prihvatljivo.

To je podrazumijevalo i zahtjev da se taj cilj vojnički ostvari, a on je uključivao progon i etničko čišćenje sa "hrvatskog" prostora.

---

[4] Agresija na Bosnu i Hercegovinu započela je 01.aprila 1992.godine kada su paravojne srpske strukture izvršile napad na Bijeljinu i počinile strašne zločine.

[5] Zaključci rukovodstva HDZ-a od 12.novembra 1991.godine sa sastanka održanog u Grudama.

S tim ciljem je i uspostavljena paradržavna tvorevina i organizirano Hrvatsko vijeće odbrane, kao paravojna struktura. Proces uspostavljanja paradržavne tvorevine započet je u maju 1992. godine a nastavljen u junu iste godine sa zapovijedi o formiranju izvršne vlasti u svim općinama na području te paradržavne tvorevine.

Pripadao sam onim bosansko-hercegovačkim građanima koji su vjerovali da će nas, veći ratni sukobi, zaobići jer će, računao sam, svijet stati u zaštitu tek priznate države Bosne i Hercegovine. Čak i onda kad se zlo počelo kotrljati po Bosni i Hercegovini, nisam gubio nadu da će to tako i biti. Bio sam pun optimizma i računao na višedecenijski zajednički život.

Mislio sam da će ratni sukobi, ako ih i bude, kratko trajati i da će u odbranu višestoljetnog državotvornog statusa Bosne i Hercegovine ustati patrioti iz reda svih bosansko-hercegovačkih naroda, svih vjera i nacija.

Nažalost, vrijeme i kasniji razvoj događaja je pokazao da ni zapadni susjedi, koji su se predstavljali "saveznicima" u borbi protiv srpskog agresora, ne misle dobro Bosni i Hercegovini, tada već međunarodno priznatoj državi. Ekstremni nacionalistički hrvatski prvaci, instruisani i podržani od glavnog nacionalističkog ideologa a zadojeni ustaštvom, započinju "zapišavati" teritorij kojeg treba osvojiti svojatajući ga kao dio "hrvatskog" teritorija koji treba pripojiti Hrvatskoj.

Udruženi srpski i hrvatski hegemonisti radi teritorijalnih pretanzija proizvode ratni haos a bošnjačko stanovništvo dovode na prag pakla. Na udaru tih ekstrema sa istoka i sa zapada je bošnjačko stanovništvo koje, zbog nacionalne i vjerske pripadnosti, treba pobiti, protjerati i etnički očistiti sa markiranog "srpskog", odnosno "hrvatskog" prostora. Poruka je da islamu i njegovim simbolima, mjesecu i zvijezdi, nema mjesta gdje je krst, odnosno križ, poruka je da se glas ezana potpuno ugasi a pojača zvonjava crkvenih zvona.

Već prve nedužne žrtve i razaranje materijalnih dobara otvarala su oči. Dalekovidi rodoljubi, a među njima i prijatelj Irfan, su me prizvali "pameti" govoreći kako nema druge nego se organizirati i braniti od agresora. Tada sam shvatio da patriote ove zemlje nisu čekale, nego su dosta ranije započeli pripreme za odbranu predviđajući nadolazeću ratnu agoniju.

Kako je vrijeme prolazilo sve više sam se divio i u sebi nosio poštovanje prema tim prvim braniteljima koji su se branili srcem a

agresor, naoružan mržnjom, napadao artiljerijom i drugim naoružanjem. Sjećam se tih prvih početaka u pripremama za odbranu iz 1992. godine i patriota iz Breze koji su, uz sve rizike, došli da braniteljima prenesu brojna iskustva sa drugih ratišta i podršku za suprostavljanje osvajaćima u ratnom paklu koji je i nas čekao.

Agresija na žepački prostor

Zbog teritorijalnog položaja nisu se u početnom periodu agresije pretpostavljali žešći sukobi sa agresorom. Dodirna tačka za sukobe mogao je biti iz pravca teslićkog područja jer je to bilo "granično" područje sa položajima agresora. Sve odbrambene snage u tom početnom periodu agresije bile su usmjerene na odbranu od agresorskog napada koji bi dolazio sa tog područja.

Armijske jedinice i postrojbe HVO-a imale su dogovorene i utvrđene zone odgovornosti prema području sa kojeg je agresor mogao djelovati.

U početnoj fazi odbrane taj koncept je sa manje ili više teškoća funkcionirao. Problemi su počeli kad se i žepački prostor našao u fokusu hegemonističkog interesa i kad se počeo svojatati kao "hrvatski" prostor. Dojučerašnji "saveznik" u odbrani od agresora je zbog te nacionalističke zablude odlućio da "prisvoji" žepački prostor i da na tom prostoru uspostavi svoju političku, vojnu i civilnu vlast. To se i desilo. Odbranu od agresora preuzimaju armijske jedinice a političke, vojne i civilne hrvatske strukture na žepačkom prostoru intenziviraju aktivnosti za pripreme osvajačkog pohoda i za potčinjavanje bošnjačkih struktura. Pripreme se intenziviraju krajem 1992. godine nakon što je odlučeno da se srednjobosanka, odnosno žepačka zajednica priključi tada već uspostavljenoj Hrvatskoj zajednici Herceg Bosna. Ozbiljnost tih hegemonističkih namjera nije se shvatala u toj početnoj fazi svojatanja žepačkog teritorija, odnosno shvaćena je kada je već bilo kasno, kada je bilo očito da će se tim teritorijalnim aspiracijama morati suprostaviti na način na koji se suprostavlja agresorima.

Već u januaru 1993. godine bilo je potpuno jasno da je rasplet neminovan, da je neposredno pred žepačkim vratima, te da će se samo čekati pogodan trenutak za otvaranje fronta na žepačkom prostoru. Kada su sve pripreme za osvajački pohod privedene kraju, trebalo je radi potpune sigurnosti u uspjeh osvajačkog pohoda ojačati se dodatnim

snagama uključujući i uspostavljanje saradnje sa srpskim paravojnim strukturama. Mnogo je znakova koji su osvajački pohod nagovještavali, ali se tim znakovima nije pridavao potreban značaj.

Iako je izgledalo da su ratni sukobi u Žepču gotovo isključeni, oni su se ipak desili i to na najbrutalniji način. Sa podrškom paravojnih srpskih snaga započelo je ratno orgijanje, baš onako kako je to u drugom povodu pisao poznati sufijski žepački pjesnik [6] u stihovima:

''Čudan zeman nastade,
se zlikovac postade,
šta se hoće zaboga
Već takata nestade,
zlo nam svako postade
dobrih ljudi nestade,
šta se hoće zaboga ...

Najveće zlo u Žepču počelo je 24. juna 1993. godine. Niko nije očekivao baš ovakav razvoj situacije. Računali smo da će se zajedničkim snagama agresorske namjere zaustaviti ali se ispostavilo da je neprijatelj našeg neprijatelja i naš neprijatelj.

Spremali smo se za odbranu u agresiji od vuka, a naletjeli na zmiju, baš onako kako to kazuje jedna mudra izreka[7]. U svemu je bilo tako jer niti smo izbjegli agresiju i osvajački pohod na žepački prostor, niti smo dobili ''plemenitijeg'' neprijatelja. Ispostavilo se da smo manje poznavali svoje susjede, komšije nego što smo bili svjesni svojih grešaka.

[6] Abdulvehab Ilhamija Žepče
[7] Albanska narodna izreka

Sedam dana trajale su ulične borbe, a sedmi dan, dakle 30.juna 1993. godine, prenijeli su naoružani bojovnici poruku komandanta brigade[8] o predaji komande sa pozivom da se predaju i pripadnici armijskih jedinica, odnosno da se stave pod kontrolu HVO-a kako bi se izbjegle veće žrtve.

Međutim, dogodilo se ono što se dogodilo. Grad je gorio, grad se razarao usprkos ranijem dogovoru da se iz grada izvuku "duge cijevi". Mahala u kojoj sam živio bila je tada jedini dio grada koji nije doživio veća razaranja i paljevine, tako da je u tom dijelu grada našlo utočište blizu tri hiljade žena, djece, starijih. Nakon čina predaje i zarobljavanja u logoru će završiti preko 3.200 žena, starih i djece i oko 750 muškaraca.

O tom periodu u svojoj knjizi[9], žepački političar i pjesnik piše: "Dok razmišljam o svemu, dok konfuzne misli bruje mi glavom, u isto vrijeme spopada me i nekakvo osjećanje apatije, bespomoćja, ali i dostojanstva,

---

[8] Galib Dervišić,komandant 319. slavne žepačke brigade Armije BiH

[9] Knjiga "Draga moja majko Bosno" autora Irfana Ajanovića

ponosa. U logoru smo, zarobljeni smo, poniženi od jučerašnjih komšija, ali oni nas nisu pobijedili, nisu nas porazili. Nisu mogli. Tek kad su četnike i njihove tenkove pozvali u zločinačku pomoć, kada su spalili Žepče, mi smo bili primorani na predaju. Možda smo mogli izdržati još dan, dva, ali komandant naše brigade je postupio ispravno. Nije dozvolio nastavak razaranja i paljenja Žepča i ljudske gubitke. Učinio je ono što bi svaki normalan komandant učinio. Odlučio se na predaju. Vrijeme i povijest će kazati je li bio u pravu, je li učinio sve što je trebalo prije sukoba, kako je vodio odbranu u toku sukoba, je li ispravno postupio na kraju sukoba. Vrijeme i povijest će kazati šta su učinili, a šta nisu oni koji su bili odgovorni za odbranu Žepča na nivou trećeg korpusa Armije BiH sa sjedištem u Zenici, šta su mogle učiniti brigade iz susjednih mjesta, iz Zavidovića, Zenice, Maglaja, Tešnja"... Na istoričarima i hroničarima je da verifikuju pravu istinu o počinjenom zlu u Žepču. Ja nisam ni istoričar, ni hroničar, već običan građanin, koji piše ono što je svojim očima vidio i što je na svojoj koži doživio.

Prevara

Svako od nas je, ne jedan put, osjetio kako je biti prevaren. Bezbroj puta sam bio u toj situaciji i izložen prevarama, više sa onim malim bezazlenim, nego sa prevarama koje su proizvodile znatno teže posljedice. Suočavanje sa prevarama skoro je svakodnevno. Manifestiraju se u raznim oblicima i u brojnim zanimanjima. Prevarama su skloni trgovci, prodavaći, ugostitelji, političari, mađioničari, vračare... i mnogi drugi. Nekad pristanemo da i sami budemo prevareni ili da u prevarama ućestvujemo svjesno ili nesvjesno. Svako od nas zna kako se nakon prevare osjeća. Osjećanja su pomiješana ali dominiraju ona koja potvrđuju naivnost, glupost, prevarenost. U zavisnosti od veličine štetnih posljedica nisu isključenja ni teža stanja koja prevare proizvedu, od osjećaja gorčine u ustima do nekog nenormalnog bijesa koji stišće grudi, koji navlači mrak na oči.

Na vlastitoj koži se osjećaju razlike između "stvarnog svijeta" i onog koji bi željeli ili nekad zamišljali da bude. Svjesni smo toga ali ostajemo u naivnosti smatrajući ljude boljim nego što jesu, smatrajući naše okruženje boljim nego što stvarno jeste. Mnogo je ljudi koji se upuštaju u različite oblike prevara. Mnogo je i ciljeva koji se prevarama žele ostvariti i ostvarivati.

Nije bez osnova poznati filozof[1] kazao " da se divljaci uzajamno proždiru, a da se pitomi uzajamno varaju". Zaista jeste tako. Iako je pokuđena, ljudi se međusobno varaju, lažu jedni drugima, pa i u lice, obmanjuju se. Naravno da ima i prevara u kojima ljudi žele da budu prevareni ili pak znaju da će biti prevareni jer im to pruža neku izgubljenu ili novu nadu. Nisam siguran da je to prevara ali život ima svoje momente, privlačne ili manje privlačne i neodoljive koji se čine ugodnijim i izvjesnijim sa prevarom ili prevarama, bez obzira što će se spoznati da nema srećan završetak. Naviknuti na prevare, neki od prevaranata tvrdit će da je i sam život prevara.

Ni prevare u ratnim sukobima nisu rijetkost. One se, kao svojevrsna ratna vještina, koriste na različite načine s ciljem da se ostvari pobjeda, prikrije ratni cilj ili da se ostvari neki drugi ratni cilj. Najčešće se koristi u "primitivnim" ratovima koji su motivirani predrasudama, osvetama,

---

1 Arthur Schopenhauer, 1788-1869. godine, njemački filozof. Sa djelom "Svijet kao volja i predodžba" smatra se utemeljiteljem metafizičkog pesimizma.

pljačkom, progonom, a koje u pravilu prate izrazito nasilne karakteristike. Naravno da se ne isključuju ni prevare u ostalim ratnim sukobima a najčešće su zastupljene u ratnoj strategiji osvajača, onih koji pokreću ratove zbog različitih ratnih ciljeva.

U takvim ratnim sukobima gdje se ne poštuju pravila ratovanja, ljudski kapaciteti osvajača ili porobljivača su skromni ali su zato vrlo sposobni za konkretne akcije koje uključuju i prevare.

Zabilježen je hadis poslanika[2] da je i sam rat varka i da oni koji varaju nisu naši, te da će na sudnjem danu nositi zastavu primjerenu veličini prevare. Nažalost, upute iz hadisa nisu se "primile" na žepačkom prostoru i desilo se što se desilo.

Kao ratna vještina prevara je bila zastupljena u ratovanju još u pradavna vremena. Najilustrativniji takav primjer nalazimo u trojanskom ratu i u legendi vezanoj za taj rat. Iako je cijela ta priča obavijena legendom mita, ona se uzima kao primjer uspješne ratne prevare kako bi se ostvario ratni cilj. Sasvim je svejedno da li je prevara motivisana ljepotom ili prikrivanjem pljačkaškog karaktera rata. Nama je rodonačelnik epske poezije [3] povodom te prevare, u epskoj kulturi ostavio pojam "danajskog dara", sintagmu koja se odnosi na drvenog konja , kojeg su osvajači ostavili ispred vrata opsjednute Troje kao lažni dar, kojim, u zamjenu za darovani privid, darovatelj dobija nešto što je za njega izuzetno vrijedno, značajno i bitno. Sve to je, po legendi, lijepo smišljeno i upakovano kao izvanredna prevara, baš kao i u slučaju žepačkog osvajačkog pohoda. U ratnim vještinama siromašan, zapovjednik žepačke brigade HVO-a [4] prevario je komandanta žepačke armijske brigade [5] kako bi ostvario ciljeve osvajačkog pohoda. Znao je zapovjednik žepačke brigade HVO-a da na drugi način, osim sa prevarom, neće moći osvojiti i etnički očistiti žepački prostor i porobiti bošnjačko stanovništvo. Ne sporim da je to u ratnim sukobima "legitiman" način borbe ali sė u žepačkim uslovima pokazao kao vanredno prizeman i podmukao način za ostvarivanje ciljeva.

Možda je u ovom slučaju veća odgovornost na prevarenom nego na onom ko je varao, jer je previdio mnoge očigledne činjenice o

[2] Muhamed.s.a.v.s. Božiji poslanik

[3] Homer, legendarni grčki pjesnik. pretpostavlja se da je živio u 7. i 8. stoljeću p.n.e.

[4] Ivo Lozančić, zapovjednik 111 xp brigade HVO-a. Poginuo krajem 2007. godine u saobraćajnoj nezgodi.

[5] Galib Dervišić, komandant 319 brigade Armije BiH

pripremanom scenariju u odnosu prema državi i žepačkom prostoru. Za ilustraciju prenosim sjećanje službenog vozača[6] komandanta žepačke armijske brigade.

"Tog jutra, 24.juna 1993. godine, u ranim jutarnjim satima, kako je i uobičajeno, otišao sam u Zavidoviće da preuzmem poštu za komandu armijske brigade, ne sluteći da će do napada doći baš tog dana. Istina jeste da je atmosfera dovedena do usijanja, ali sam se nadao da će razum nadvladati i da će se eventualni sukobi izbjeći. Po povratku sam bio neprijatno iznenađen vidjevši da su sukobi već u toku. Po dolasku, javljaju da je u zeničkom naselju ranjen jedan od branitelja[7] i da sa komandnim vozilom treba da ga preuzmem i odvezem u žepački dom zdravlja. Teško ranjenog branitelja sam smjestio na zadnje sjedište vozila i ne razmišljajući o već ratnoj atmosferi u gradu, odvezao ranjenika. Odmah po dolasku u dom zdravlja konstatovana je smrt. Kolegu koji je bio u pratnji i mene dočekala je grupa od desetak, do zuba naoružanih bojovnika predvođenih njihovim zapovjednikom[8] koji su nas razoružali i uhapsili. Desetak minuta smo se ubjeđivali a onda nas je, na veliko iznenađenje pustio, jer nas je poznavao. Vozilom smo nastavili kretanje kroz grad u pravcu direkcije trgovačkog preduzeća gdje je bilo sjedište komande armijske brigade. Grad je već bio u plamenu. Na naše vozilo koje je bilo u pokretu je gađano iz pješadijskog oružja. Pucalo se iz svih pravaca jer su bojovnici bili raspoređeni po tom dijelu grada. Više puta je vozilo gađano i pogođeno a mi smo bez povreda uspjeli doći do komande brigade. Tijelo ubijenog branitelja ostavili smo u domu zdravlja i nikad nisam saznao za njegovu sudbinu.

Sukobi se nastavljaju i drugog dana. Postrojbe HVO-a u ulozi osvajača napadaju iz svih pravaca, budući da su još od januara 1993. godine počeli razmještati svoje snage po gradu, ukopavati i utvrđivati te položaje. Armijske jedinice pružaju otpor i pokušavaju zaustaviti postrojbe HVO-a u njegovim namjerama da osvoje Žepče. Taj drugi dan sukoba je već upučivao na razmjere, na žestinu i na posljedice po stanovnike grada, posebno po bošnjačke stanovnike, budući da je, osim bojovnika, zastupljenost hrvatskog puka u gradu bila zanemarljiva.

---

6 Besim Gljiva, pripadnik armijske 319. brigade na rasporedu vozača u brigadi.

7 Sakib Prijić, bio je prva bošnjačka žrtva u osvajačkom pohodu žepačke HVO brigade.

8 Mirko Jakovljević, pripadnik 111 xp HVO brigade i zapovjednik ozloglašene bojne "Andrija Tadić". Umro je od posljedica ranjavanja sa ratišta.

Ocjenjujući stanje dramatičnim komanda armijske brigade pokušava zaustaviti dalju eskalaciju sukoba, vjerujući da je još uvijek moguće osnaživanje sporazuma zaključenog tri dana prije početka sukoba o smirivanju tenzija i o nenapadanju. Još uvijek je u značajnom dijelu armijske komande preovladavalo uvjerenje da do žešćih sukoba neće doći, a ako se i dese, da će biti brzo neutralisani i pored toga što je tadašnji komandant O.G."Bosna"[9] nekoliko dana prije početka osvajačkog pohoda upozoravao na ratnu izvjesnost koja je za žepačko područje bila na vidiku. Tog drugog dana sukoba u armijsku vezu "upada " zapovjednik žepačke 111 xp brigade i traži da se sukobi "zaustave" te da se prekinu ratna dejstva a da se o drugim pitanjima razgovara na nivou komandanata brigada na izdvojenoj lokaciji u naselju Golubinja. Zahtjevu je udovoljeno a podrazumijevao je njihov zajednički odlazak do naselja Donja Golubinja i Brezovo Polje, nesmetan izlazak hrvatskih stanovnika iz tih naselja prema Žepču i nesmetan izlazak bošnjačkih stanovnika sa područja Ozimice, Novog Šehera i iz drugih naselja na tom prostoru. Budući da je komandant brigade prihvatioo prijedlog, dao je nalog da pripremim vozilo za taj zadatak, da se osiguram sa pancirkom što je i on učinio.

Golfom dvojka bijele boje odvezli smo se do petlje na regionalnom putu, na ulazu u Žepče. Na tu se lokaciju, u golfu dvojka crvene boje, dovezao i zapovjednik 111 xp žepačke brigade. Ja sam u armijsko vozilo preuzeo zapovjednika žepčake HVO brigade a komandant armijske brigade vozit će se u vozilu sa HVO oznakama do dogovorene lokacije. Pred polazak je dogovoreno da se tokom vožnje drže otvorena bočna stakla na vozilima kako bi se pratio tok primirja i intenzitet eventualnog otvaranja vatre. Po dolasku u Golubinju komandant armijske brigade je izdao naredbu komandatnu bataljona da se omogući nesmetan izlazak hrvatskih stanovnika koji ranije nisu napustili ta sela prema Žepču, odnosno prostoru koji su u tom trenutku kontrolisale postrojbe HVO-a. Naredba je u cijelosti ispoštovana, sve i jedan hrvatski stanovnik sa tog prostora izišao je bez ijednog incidenta. Po povratku, primičući se Žepču čula se jaka artiljerijska i minobacačka vatra iz pravca Ozimice. Tražio sam od zapovjednika žepačke HVO brigade da uspostavi vezu i provjeri šta je u pitanju, jer se, prema dogovoru, civilima sa tog područja trebao

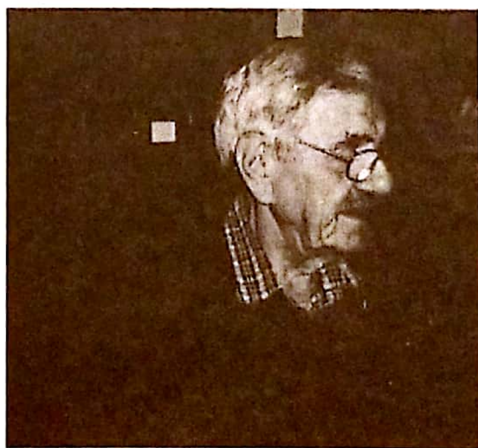
[9] Refik Lendo, general Armije BiH a u vrijeme žepačkih sukoba bio na dužnosti komandanta Operativne grupe "Bosna". Aktuelni je načelnik općine Novi Travnik.

osigurati nesmetan prolaz prema Žepču, odnosno prema prostoru koji su kontrolisale armijske jedinice. On je sa podsmjegom odgovorio da mu je žao ali da ne može uspostaviti vezu jer mu je ''iscurila'' baterija u motoroli. Tada sam shvatio da smo prevareni. Prevare sam se pribojavao cijelo vrijeme i od samog početka me progonila sumnja u iskrene namjere zapovjednika HVO brigade. Nažalost, propuštena je velika prilika da se zaustave borbena dejstva. Sa dolaskom na polaznu lokaciju preuzeo sam u armijsko vozilo komandanta armijske brigade i velikom brzinom se odvezli prema komandi brigade jer je prema nama otvarana puščana vatra sa određenih HVO pozicija. Tokom vožnje sam rekao komandantu ''zajeba nas zapovjednik Ivo''.

Nastavak žepačkog ratnog haosa je poznat. Dodatno je usložen sporazumom o saradnji sa srpskom paravojskom, čijim je jedinicama iz pravca Teslića omogućen nastavak osvajačkog pohoda i ubrzan čin predaje armijskih jedinica. Kao i najveći broj pripadnika armijske brigade, završio sam u logorskom džehenemu a kasnije i kao kopač rovova na položajima srpske paravojske. Sudbina je htjela da sam, nakon nekoliko mjeseci logorskog staža, uspio pobjeći iz logorskog pakla i uključiti se u odbranu kao pripadnik 16. divizije.

Ivo Lozančić

Galib Dervišić

Uspostavljanje logora

Evidentne su razlike o broju logora i drugih zatočenićkih mjesta tokom agresije i ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini. Brojke o logorima su različite u zavisnosti od izvora do izvora.

Jedni izvori barataju sa brojkom od oko 600 logora, drugi o nešto većem broju.

Prema podacima udruženja logoraša u Bosni i Hercegovini je tokom agresije i ratnih sukoba bilo uspostavljeno oko 1.350 logora i drugih zatočenićkih mjesta. Uzimam taj podatak vjerodostojnim jer tretira logore koji su bili organizirani za pripadnike sva tri bosanskohercegovačka naroda i za ostale. Tom broju logora pridružuje se i žepački logor koji je uspostavljen na osnovu odluke vlade paradržavne tvorevine Hrvatska Republika Herceg Bosna, a na terenu organiziran od strane tadašnjeg vođstva lokalnog HDZ-a i lokalnog zapovjedništva paravojnog HVO-a.

Karta o lokacijama uspostavljenih logora u Bosni i Hercegovini

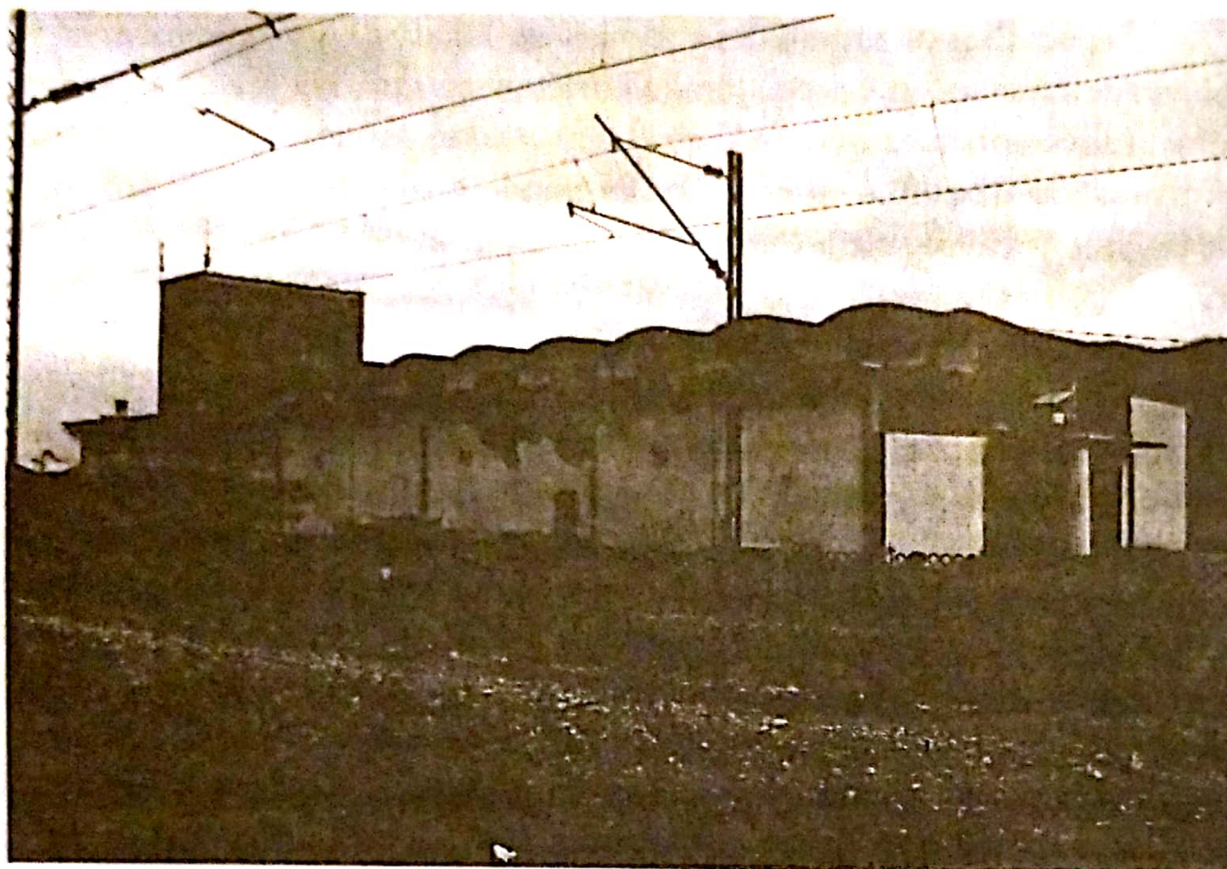
Žepački logor organiziran je na više lokacija, u više zatočeničkih objekata. Za zatočenje zarobljenika korišteni su školski objekti, skladišta, silos, tunel, sportske dvorane, objekti za stoku, privatni objekti... Logor je uspostavljen odmah po predaji komande armijske brigade, odnosno sa 01. julom 1993.g odine. Logor je trajao punih devet mjeseci, odnosno 270 dana.

Zatvoren je 31. marta 1994. godine.

Nakon što se predala komanda žepačke armijske brigade uslijedila su masovna hapšenja ne samo pripadnika armijskih jedinica, nego i civilnog stanovništva. Bošnjačko stanovništvo sa "okupiranog" žepačkog prostora je protjerano iz svojih domova. Zbog neodgovornog odnosa ni do danas se nije utvrdio tačan broj žepačkih zatočenika u logoru, ali se sa velikom pouzdanošču može govoriti o tome da je kroz žepački logor u ralićitom vremenskom trajanju prošlo preko četiri hiljade zarobljenih pripadnika armijskih jedinica, žena, starih, djece.

U odnosu na procjenjeni broj logorskih zatočenika u Bosni i Hercegovini, žepački logorski zatočenici participiraju sa blizu 2% u strukturi ukupnog broja zatočenih. U hercegovačke logore je depostovano 435 bošnjačkih žepačkih zatočenika ili preko 10% u strukturi ukupnog broja zatočenih. U žepačkom logoru ubijena su ili umrla od premlaćivanja 33 zatočenika, što je 3% u strukturi ukupnog broja ubijenih. Za neke od ubijenih ni do danas nisu pronađeni posmrtni ostaci. Tokom trajanja logora svi zatočenici su svakodnevno bili izloženi torturi i nasilju sa životom u užasno nehigijenskim logorskim uslovima.

Torturi koja je obuhvatala mučenja, premlaćivanja, ponižavanja ... najviše su bili izloženi zatočenici koji su zatočenički staž skupljali u silosu, a najtežim oblicima nasilja koje je obuhvatalo sakaćenje i ubijanje bili su izloženi zatočenici smješteni u tzv. "šestici".

Silos kao najozloglašenija logorska destinacija

Žepački logor sa zatočeničkim objektima funkcionisao je kao prostor zatočenja i lišavanja slobode, kao mjesto za posebne namjene kao što su ispitivanja, mučenja, premlaćivanja, kao mjesto za zatvaranje žena i djevojaka, za njihovo silovanje, kao mjesto za fizičku i psihičku torturu, kao mjesto pljačkanja i pripreme zatočenika za progon i etnicko čišćenje.

Za organiziranje logora, za torturu i nasilje zatočenika u logoru i za ubistva počinjena u logoru ili na prisilnom radu na prvim borbenim linijama niko još nije odgovarao.

Istina, pokrenut je postupak utvrđivanja odgovornosti za pripadnike tzv. "žepačke grupe" koju čini četrnaest osumnjićenih, ali taj postupak traje blizu dvadeset godina i veliko je pitanje da li će žepačke žrtve dobiti satisfakciju i dočekati pravdu i osudu zločina i zločinaca.

Posebno zabrinjava odnos u slučaju odgovornosti za ubistva počinjena u logoru. Iako se pokušavaju predstaviti kao pogibije u ratnim dejstvima ni jedno od ubistava nije rasvjetljeno a još uvijek, nažalost, nema ni odgovornih.

Zarobljavanje

Predaji grada i zarobljavanju prethodili su događaji kojih ću se sjećati do kraja života.

Nalazio sam se u to vrijeme na liniji odbrane u gradskom dijelu, između vatrogasnog doma i nogometnog stadiona, kada iznenada dotrčava Senad[1] i donosi za nas iznenađujuću i šokantnu vijest. U trku govori "predajemo se" i pojašnjava da je Adnan [2] prenio vijest da je Galib[3] sa zapovjedništvom žepačke 111 xp brigade dogovorio predaju. Nekolicina nas koji smo bili tu na položaju se zagledamo, ne vjerujući. Pokušavam odvratiti Senada od namjere da u ratnom haosu pretrčava do svoje kuće koja je prethodne noći zapaljena, ali ne uspijevam. Protivim se, pokušavam ga na svaki način zaustaviti, ali se on otrgne i potrči najkraćim pravcem prema kući. Pozdravljam se sa Senadom i vičem za njim "ne čini to, vrati se..., poginut ćeš, a onda ti ništa neće trebati". Nakon izvjesnog vremena, hvala Bogu, vratio se iscrpljen, nervozan i žalostan, ali je ostala glava na ramenima. To je, uz gubitak kuće, u toj situaciji tada bio najveći dobitak. Zajedno tugujemo. Srca se stežu jer naša čaršija gori.

Sve je u plamenu. U vatri gore i sagorjevaju ne samo naši domovi, nego i naši mladalački snovi, naše ljubavi, naše uspomene... Do sabaha šutimo, ne progovaramo skoro ni riječi. Sve nas guši nemoć, steže nas u grlu, duše kao da su se skamenile...

Nakon vijesti o predaji međusobno se halalimo. Suze same naviru, kvase lica i nemože ih se zaustaviti, kao da navještaju teške dane. Naše stanje na položaju, u to vrijeme, imalo je dvije mogućnosti o kojima treba neizbježno odlučiti. Prva je predaja po zahtjevu komande brigade, a druga je značila nastavak borbe i pružanje otpora osvajaćima. Uz kolebanje u odlučivanju, pitanje je bilo da li se prikloniti prvoj ili drugoj mogućnosti. Nastavak otpora u već izvjesnoj bojovničkoj dominaciji upućivao je na mogućnost tragićnog kraja, na pogibiju. Predaja se činila komotnijom i izvjesnijom mogučnošću jer, računali smo, neće donijeti životnu opasnost, neće ugroziti život, osim što će nas potčiniti bojovničkoj komandi.

---

[1] Senad Mačković, pripadnik armijeske jedinice i logorski zatočenik.

[2] Adnan Mešić, 1958 pripadnik armijskih jedinica na dužnosti načelnika štaba u žepačkoj brigadi.

[3] Galib Dervišić, komandant žepačke brigade Armije BiH.

Izbor između te dvije mogućnosti nije bio lahak. To je vrlo težak i neprijatan položaj u kojem se čovjek nalazi, kad treba, ili kad mora da bira između dvije podjednako neprijatne situacije. Naravno da je bila i treća mogućnost, mogućnost bijega u "sigurnost", ali na nju u tom trenutku nismo ni pomišljali. Bili smo kao između dvije vatre i na kraju se priklonili pozivu za predaju. Odbacujemo naše oružje u živicu pored kuće kod koje smo na položaju u nadi da će ih, ako to situacija dozvoli, neki od pripadnika armije pronaći i koristiti u daljim borbenim dejstvima. Predaju bojovnicima učinit ćemo bez oružja jer bi oružje bilo ratni plijen i vjerovatno kasnije upotrijebljeno u borbi protiv pripadnika armijskih jedinica.

Stižemo u mahalu... Jedna manja grupa pripadnika armije sprema se na proboj.

Ja se i dalje kolebam. Ostati na liniji odbrane ili krenuti u proboj. Posmatram najmlađeg brata Senada [4] razmišljam o njegovom položaju, o tome da mu je supruga Jasminka [5] trudna, da već ima tri kčerkice koje treba zbrinuti. Posmatram sestru Senadu i njene tri kčerkice, snahu Mirsadu, udovu brata Muhameda, sa dvije kčerkice. Posmatram te male pupoljke pred kojima je još mnogo godina da rascvjetaju, da se suoće sa životnim izazovima. Pogled se najviše zadržava na majci, starici sa preko sedamdeset godina... Srce mi se steže, kao da se sprema da iskoči, da ukaže na strašne zlokobne slike koje nas čekaju. Razapinjem se u tom misaonom bunilu u pokušaju da mi podsvijest ponudi, otkrije što je najbolje, što je najsigurnije. Znam da je majka bolesna, da je teži dijabetičar, da je imala tegoban život koji ju je istrošio, da je imala šesnaest poroda, da je odgajala, odgojila i odhranila devetero preživjele djece, da je predeverala sedam teških operacija, da je...

U tom trenutku, ta podsvijest, negdje skrivena, koja ne zaboravlja, koja vidi, koja čuje, probudi sjećanje na riječi babe rahmetli "gore mi je vidjeti doktora, nego policiju". Imao je on svoje razloge zbog kojih je tako govorio, baš kao što sam i ja imao razloga da te riječi memorišem, jer je s razlogom brinuo, baš onako kako u ovoj zlokobnoj situaciji ja brinem. On bi, zbog brige i suočenja sa teškim izazovima nastavljao strahovati i govoriti "gluho bilo da joj šta bude, kako bi izdeverao bez nje, bez

4 Senad Isić, 1960- 2016. pripadnik armijskih jedinica. Završio u izbjeglištvu u Americi, gdje je od logorskih trauma i posljedica torture umro.

5 Jasminka Isić, supruga r. Senada Isića. Sa izbjeglićkim statusom, nakon smrti supruga, živi u Americi.

majke naših devetoro djece, kako život bez nje nastaviti, raditi, zaraditi i nahraniti hljebom gladna usta". Imao sam i drugu mogućnost izbora ali se u ovakvoj situaciji nisam dugo promišljao. Pogledao sam brata Senada i pogledom se već dogovorio, ali sam to i riječju potvrdio ''ostajem".

Pridržavam majku ispod ruke i svi zajedno krenusmo u neizvjesnost, krenusmo prema zgradi komande. U čaršiji se slavi pobjeda. Preko za tu namjenu instaliranog megafona i zvučnika trešti muzika obojena nacionalističkim sadržajima. S vremena na vrijeme napravi se pauza da bi se slavljenici oglašavali slavljeničkim porukama. Ostat će trajno u mojoj memoriji jedna bojovničkih poruka "šta ste mislili balije, da je krst od krsta daleko, prevarili ste se".

U prvi mah nisam skontao šta im ta poruka znači, ali kada smo se primnakli komandi sve mi je bilo jasno. Pripadnici srpske paravojske su u Žepču. U žepačkim poljima je dvadesetak tenkova a sve tenkovske cijevi okrenute prema čaršiji, prema našoj mahali gdje je bila ogromna koncentracija bošnjačkih civila, žena, starih i djece. Tek kasnije ću saznati da su pripadnici srpskih paravojnih formacija ušli u Žepče po pozivu komande 111 xp žepačke brigade a na osnovu sporazuma o vojnoj saradnji [6] za osvajački pohod na žepački teritorij i na teritorij općina u okruženju. Datum je 30. juni 1993. godine.

Ispred zgrade bojovničke komande prolazimo niz čaršiju. Na sve strane su pripadnici paravojnih srpskih i hrvatskih snaga. Prate nas. Slave, dobacuju, psuju, vrijeđaju.

Jedan od oficira iz armijske komande mi u prolazu reče "dogovoren izlazak u Preko, a onda potpisivanje predaje grada". Nisam komentarisao ali sam u sebi razmišljao "kako je to pametno rješenje, da se ne gine ni na jednoj strani, jer ništa nije vječno..., trebat će grad ponovo dizati na noge, popravljati porušeno i popaljeno, trebat će ponovo uspostavljati suživot..., što bude manje belaja i posljedica, lakše će se praštati".

Dok se krećemo, razgledam okolo i uvjeravam se kako osim naše mahale u gradu nema skoro ni jedne kuće i stambenog objekta a da nije zapaljen ili granatiran. Komentarišem to sa Ramizom [7], a on mi objašnjava da je ''agresor na Žepče koristio taktiku "spržena zemlja"..., palio je red po red kuća i drugih objekata, mahalu po mahalu, dok nas nije stjerao u

[6] Sporazum o vojnoj saradnji paravojnih hrvatskih i srpskih snaga za osvajački pohod na Žepče zaključen je mjesec dana prije početka osvajačkog pohoda.

[7] Ramiz Skoko, pripadnik armijske brigade kojem je uskraćena mogućnost da svojim znanjem doprinese efikasnijim pripremama za odbranu.

čošak, na lokaciju između stadiona i željezničke pruge s jedne i žepačkih polja, s druge strane... i tako nas prisilio na predaju".

Tada se obogaćujem novim informacijama, a među njima i onom o podršci paravojnih srpskih snaga sa artiljerijom, o sedamnaest tenkova koji su bili ta artiljerijska podrška, o njihovoj dislokaciji sa tesličkog ratišta i prolazu na žepački teritorij preko šeherskog kraja. Bojovnička komanda popljuvala se jer je, nakon što su pokorena hrvatska sela komušinskog kraja, pristala na saradnju sa dojučerašnjim agresorom, možda i zbog reciproćnog odnosa za pobijene u naselju Željeća.

Nikad kraja novim iznenađenjima i razočarenjima, gorim od goreg. Umjesto preko mosta u naselje Preko, na komandu bojovnika zarobljena kolona se usmjerava lijevo, u pravcu hangara koji su služili za skladištenje roba i pakovanje cementa. Svi, nema izuzetaka ni za žene, ni za djecu, ni za stare i iznemogle. Čitav grad treba biti potpuno ćist. Tek kasnije sam skontao da to nije samo sigurnosna potreba, nego i pljačkaški poriv.

Tih dana Bog je dao izuzetno visoke temperature, prave ljetne iako je ljetni period kalendarski tek započinjao. Nisam mjerio ali mi se čini da je vanjska temperatura prelazila trideseti stepen a to je, na otvorenom bio alarm za prilagođavanje temperaturnim uslovima. Istina, čovjekov organizam se obično dobro prilagođava ljetnim vručinama, ali kad-tad one mogu biti vrlo neugodne, pa i po život opasne. Te opasnosti posebno su izražene kod starijih lica i lica koja su hronični bolesnici. Temperature u hangarima bile su stravične, jer su ih pojačavali asfalt, limovi i staklene površine. Procjenjivao sam ih na preko pedeset stepeni jer su to potvrđivali znaci pregrijanosti tijela a posebno tromost, tjeskobnost, umor, gubitak energije, depresivna stanja zarobljenih. Desio nam se u pravom smislu toplinski udar u hangarima izmješan sa nepodnošljivom sparinom. Kada su nas razdvojili od žena i djece, stotinu puta sam zažalio što nas muške nisu ostavili u hangarima, što žene i djecu nisu rasporedili u štale koje su bile dio stočne farme, jer su uslovi u štalama bili neuporedivo podnošljiviji. U štalama, ma kako to ružno zvučalo da budu ljudska boravišta, bilo je mnogo podnošljivije u odnosu na paklene vručine ispod usijanih limova na hangarima.

Tuga je razdirala moju dušu, neprestano sam se pitao kako će te nesnosne uslove izdržati moja majka, kako će izdržati moje snahe i njihova dječica, kako će to izdržati svi ostali. Nisam mogao ništa učiniti da to stanje poboljšam ali sam ipak, osjećao gružu savjesti, posebno

za radnice iz moje picerije koje su već preživjele progon sa maglajskog područja i u statusu raseljenih osoba samo privremeni smiraj našle ovdje u Žepču. Pitao sam se da li sam i koliko kriv za stanje u kojem su se našle. Ni u takvom stanju nisam se mogao miriti sa postojećim, ako ništa pokušavao sam ostati smiren i uspravan.

Nakon dva sahata boravka u štali dolazi Ivo[8] i likuje. Tu su i specijalne jedinice i paravojne formacije među kojima će se u kasnijim borbenim operacijama, po zlodjelima, posebno isticati "Albančevi anđeli" i prva bojna "Andrije Brune Bušića". Kao psi rata vršljaju po objektima logora tražeči plijen u novcu, zlatu i drugim dragocjenostima. Nakon kraćeg zadržavanja Ivo odlazi a iza njega ostaje vijest "da će pustiti žene sa malom djecom da iziđu u Preko". Iako je naš položaj bio neizvjestan,to je i za mene bilo olakšanje, jer bar žene i djeca neće morati podnositi džehenemske logorske muke, muke koje su za nas tek počinjale.

Kao da sam predosjećao da će se to desiti, poslužio sam se lukavstvom pa sam djecu od snahe

Mirsade "rasporedio" i na moje radnice, da budu u ulozi majki. Prišao sam jednom od zapovjednika vojne policije HVO-a kojeg sam poznavao kao gosta moje picerije i zamolio da pusti snahu i radnice picerije, što je on na veliko moje zadovoljstvo i učinio. Varka je uspjela, dočepat će se slobode a ja ću nekako predeverati logorske teškoće ako ih bude, razmišljao sam. Dobro je da se nisam odlučio za drugu mogućnost, za proboj sa beretkama, jer ko zna kako bi se to završilo.

Dok sam razgovarao sa zapovjednikom vojne policije prilazi jedan od srpskih oficira, po činovima mislim da je potpukovnik, u pratnji je tjelohranitelja. Započinje prepirku sa zapovjednikom policije ljutito upozoravajući "gospodine, lijepo smo se dogovorili da nema paljenja kuća, da čuvate narod... jebo državu bez naroda". Okrećem se, vidim da i u trzanskom naselju gori jedna kuća i razmišljam da su sa paljevinom započeli i u mojoj mahali.

Prilazi mi Doda, jedan od bojovnika. Na leđima mu velika sablja. Sablju, koja je iskovana u zeničkoj željezari poklonio mi je brat, a on je pokupio u mojoj piceriji. Po pogledu, po očima, vidim da je pod uticajem droga. Zapovjednim tonom kaže "Edži, pođi sa mnom".

---

8 Ivo Lozančić, 1953-2007.godine, zapovjednik 111 xp brigade HVO-a, osumnjičen za ratne zločine počinjene u Žepču tokom osvajačkog pohoda. Poslije agresije vršio poslaničku dužnost u Parlamentima Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Poginuo u saobraćajnoj nesreći 2007.godine

Sjedamo u policijsku ''džetu'' i odlazimo u piceriju. Razgledam dok se vozimo. Vidim da u komšiluku gore dvije kuće, znam i čije. Biva mi jasno zašto je srpski oficir upozoravao. Kada smo došli do moje kuće bojovnik se prijetećim tonom obraća ''Edži daj pare i oružje, gdje si to sakrio''.

Objašnjavam da sam oružje odložio pred komandom, jer on to ne zna, a za pare ga vodim do mjestoau kući gdje sam ih ostavio, u tegli meda. Bivam i ja iznenađen jer para nije bilo, neko ih je već pokupio. Nije mi bilo ugodno, očekivao sam žestoku reakciju. On je bez velike ljutnje nastavio ''bunariti'' po kući, kupeći u torbu dragocjenosti koje su ga interesirale.

Meni je dozvolio da uzmem nešto garderobe, govoreći ''uzmi, neće te brzo kući, trebat će ti''.

U šanku picerije bilo je raznih pića ali njega to nije zanimalo. Dozvolio je da ponesem dvije flaše alkohola, jednu rubinovog vinjaka, a drugu šljivovice, govoreći ''ko zna zašto će ti sve trebati''. Vraćamo se u hangare. Po povratku razmišljam o osjećaju koji obuzima pri saznanju da se gubi sloboda, da si poražen, da si osuđen da trpiš dominaciju drugih, kad sebe vidiš kao pogaženog čovjeka čiju su slobodu uzurpirali drugi. Sebe sam u tim trenutcima vidio kao ovcu čiju sudbinu i život određuje volja čobana. Taj položaj vratio me na sjećanje o sudbini oca rahmetli, o sudbini koja je bila skoro identična mojoj. Oca su zarobljavali i zatvarali Pericini [9] djedovi, baš kao što mene i ostale bošnjačke sugrađane zatvaraju Perica i njegovi nacionalistički pajdaši. Očito je da je Perica bolje učio od svojih predaka kako da se bude vjeran nacionalističkoj, ustaškoj ideologiji, nego što sam ja učio od svojih predaka o nazaboravu strahota kojima je, kroz povijest, bio izlagan bošnjački narod. Meni je u ovoj situaciji preostalo da se molim Bogu da ovaj logorski džehenem bude podnošljiviji kad već nisam naučio nešto iz istorije, koja je, kako kažu, trebala biti učiteljica života. U tim prvim logorskim danima, valjda zbog zauzetosti ratnim operacijama, bilo je mirnije, podnošljivije.

[9] Perica Jukič, rođen 1950. godine, oktroisani predsjednik općine Žepče i ključni protagonista nacionalističke politike na žepačkom prostoru.

Štala, kao prva logorska destinacija

Štala je bila prva logorska destinacija. To prvo logorsko iskustvo, u prvim danima, valjda zbog zauzetosti ratnim operacijama koje su bile u toku, bilo je mirnije, podnošljivije. Uz pomoć sina od prijatelja Adema [10] ,s kojim sam se družio poslednjih godina, pronalazim mjesto u središnjem dijelu štale. Dobri ljudi se brzo prepoznaju, a on je bio je i ostao drag čovjek. Možda je logorska nužda tjerala da budemo još bolji jedni prema drugima.

Dok sam pripremao svoje logorsko mjesto primjetim dolazak Irfana, mog velikog prijeratnog prijatelja, uzora i dobročinitelja. Obuzima me još veća tuga jer se i njemu ponavlja sudbina.

Sjećanjem se vratim u vrijeme kad smo radili zajedno i sarađivali u poslu koji smo čestito obavljali i na njegovu priču o teškoćama koje je imao ranih osamdesetih godina. Sada je ponovo u istim teškoćama, ponovo uhapšen, zarobljen, ovog puta od nekih drugih "krojača" ljudskih sudbina. Krivo mi je zbog toga, rado bih da mu pomognem, ne samo kao prijatelju nego i kao dobrom čovjeku, čovjeku od znanja, čovjeku koji je dokazivao i dokazao miroljubivost, plemenitost, humanost. Mnogi su se koristili i okoristili njegovom dobrotom, mnogima je posao i egzistenciju osigurao, omogućio im da čestito rade, dobro zarađuju i kvalitetno žive. Zahvalan sam, jer sam od njega mnogo naučio. I ova knjiga, kojom ovjekovječujem žepačko ratno vrijeme, žapačku agoniju i moju logorsku sudbinu, rezultat je tog nauka. Pomogao je i ovima koji su ga u logor strpali samo to oni ne razumiju. Otvarao je oči hrvatskim građanima o srpskoj hegemonističkoj prijetnji i pružao dokaze koji su bili od koristi u pripremama Hrvatske za odbranu od srpskog agresora.

Posmatram Irfana. Sjećanja naviru jedno za drugim, množe se. Badava ta lijepa sjećanja kad ih stvarnost uozbiljuje. Ali opet, računam, takav nam čovjek u ovoj situaciji treba.

Okrećem se okolo, obazirem oko sebe. Svi se poznajemo. Nisam ni mlad, imam 36 godina. Nisam ni glup, dugo sam životnog iskustva sabrao. Ne vidim nikog drugog ko nam u ovoj situaciji može pomoći bolje od Irfana. Bar sam tako mislio u tom trenutku jer je, kao već afirmisani političar, primjerima potvrđivao da to može. Ne samo da mislim, nego sam i uvjeren da će pronaći neko rješenje.

[10] Adem Bijedić, žepački intelektualac hercegovačkih korijena

U tom razmišljanju prilazim mu, a neko od prisutnih, na zloban i ironičan način dobacuje "eno tvog Irfana, jebo te on". Odšutio sam na provokaciju, prišao Irfanu, pozdravio ga i zamolio da se pomjeri od vrata, upozoravajući ga da će noć biti hladna. Sa njim u tom pačeničkom statusu je i njegov sestrić, momak kojem će biti teže da se adaptira na nepodnošljive uslove jer je odrastao u blagostanju. Kontam da će meni biti teško, ali ću te teškoće lakše podnositi jer sam se prekaljivao u brojnim životnim izazovima. Bio sam radostan što su prihvatili moju sugestiju i što su odlučili da se premjeste u središnji dio štale, gdje je bila i moja logorska lokacija.

Smeštamo se na papirne vreće koje su služile za pakovanje cementa. Tu zapravo i započinje moj zatočenički život, život u džehenemskim uslovima. Prvu noć boravka u štali ponovo sam učio od prijatelja Irfana i shvatio koliko su njegove tiječi i savjeti bili olakšanje i ohrabrenje za mene i mnoge druge koji su ga slušali. Razgovarali smo do ranog sabaha. On je govorio polahko, razgovjetno, uvjerljivo i sa punom dozom optimizma.

"Edo ovo neće dugo trajati. Alija[11] ima koncept federacije koji će pomiriti bošnjačke i hrvatske interese. Već se na tome uveliko radi... Neko od moćnih će ubijediti Tuđmana[12], a i on sam zna da smo mi najviše pomogli da uspostavi i odbrani svoju državu. Mislim da će Boban [13] brzo popustiti i da će rješavanje bošnjačko-hrvatskih odnosa krenuti u pozitivnom smjeru. Insistiram da me odvedu kod dekana žepačkog katoličkog dekanata, do velečasnog Josipa, jer on zna da sam zagovarao miroljubivu politiku u odnosima sa hrvatskim političarima". Nakon te priče, možda smo malo i zadrijemali, a onda nas je iz polusna probudio glas bojovnika koji je vikao "Irfane, za mnom".

Irfan skaće, kao da nije ni drijemao. Bio je u košulji zavrnutih rukava, a sako kojim se pokrio ostao je pored mene. Onako visok, gordo i dostojanstveno kreće za bojovnikom, govoreći "brzo ću se ja vratiti". To brzo, nažalost, trajalo je čitavih 907 dana koliko je proboravio u srpskim kazamatima. Nakon odvođenja, u prvo vrijeme nisam shvatio o čemu

---

[11] Alija Izetbegović, 1925-2003. godine, osnivač Stranke demokratske akcije i prvi predsjednik Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Autor je mnogih djela a pored ostalih i Islamske deklaracije.

[12] Franjo Tuđman , 1922-1997. godine, istoričar, general, osnivač HDZ-a, prvi predsjednik Republike Hrvatske

[13] Mate Boban , 1940-1997. godine, predsjednik HDZ-a u BiH, utemeljitelj Hrvatske Republike Herceg Bosna.

se radi, nisam ni posumnjao na izdaju, Vjerovao sam da su ga odveli u žepački dekanat, kako je i tražio, ali se brzo ispostavila i potvrdila gnusna prevara. Propala su i moja očekivanja da će nam sa njegovom intervencijom biti lagodnije. Ispostavilo se da je on mnogo gore prošao u zatočeništvu kod četnika i da sam ja čak i profitirao, jer sam u odnosu na njegovo zatočeništvo proveo ''samo'' 276 dana. Ali i to je bilo previše jer su ta ekstremna bojovnička gamad pokušala na mnogo načina da ubiju vjeru u ljude. U ovoj logorskoj destinaciji ostao sam dva dana, a onda je slijedio premještaj u sportsku dvoranu osnovne škole u Žepču. Moguće je da su sportsku dvoranu u prvo vrijeme tretirali ''sabirnim centrom'', ali su za nas zatočenike tu, tek započinjali logorski dani. Pokazat će se kasnije, da sve ima gore od goreg.

Trećeg dana boravka u sportskoj dvorani izvršeno je razvrstavanje vojno sposobnih muškaraca od starih, iznemoglih, ''nesposobnih'' ili "manje opasnih". Nisam baš siguran da je to bio ključni kriterij po kojem je vršeno razvrstavanje, ali sam završio na trećoj logorskoj destinaciji, u objektu silosa. Desilo se, i ništa se promijeniti nije moglo. Tu je započelo odbrojavanje najtegobnijih dana i mjeseci logorskog života.

Logorska tortura

U logoru je, iako to nisam mogao ni pretpostaviti, čekala neviđena tortura organizirana i provođena sistematski od strane ekstremnih bojovnika HVO-a. Život se odvijao bez ikakvog reda a nepisana pravila života stvarala je ta ekstremna bojovnička marva koju su za tu dužnost probrali i odredili. U toj su ulozi stražara, čuvara, mahom bili neborci, manijaci i primitivci koji su još ranije, na drugim prostorima sticali iskustva za mučenja. Naravno da sam, kao i mnogi drugi, bio iznenađen sa obimom torture i zločina. Bila je meni i većini ostalih zatočenika test, ali i opomena. Logorsku torturu razumijevao sam i kao iskušenje u sticanju iskustva trpljenja kojem sam bio podvrgnut baš kao i drugi zatočenici. Nažalost, oni koju su tu kušnju proizvodili nisu to stanje shvatali kao nesreću, kao udes u tragičnom smislu. Oni su to razumijevali kao dužnost, nažalost, i kao čast u nastojanju da doprinesu oživotvorenju nacionalističke zablude.

Tortura u logoru bila je tako teška da sam samo čekao momenat kad će doći kraj, jer sam sve više počinjao sumnjati i vlastitu snagu i izdržljivost. A kako i ne bi kad su preda mnom bili mučitelji, ubice. Mnoge su stvari bile nevidljive, ali sam dobro vidio i spoznao šta ih na torturu zatočenika pokreće, šta je to njima upravljalo, koja ih je to sila tjerala na neljudsko, zločinačko postupanje. Doživljavao sam ih kao vojsku bojovničke sablasti opremljenu raznovrsnim "oružjem" za ubijanje bošnjačkog duha. Svuda oko nas laž, nepravda, zloba, prevare, nasilje, mučenje, ubijanje. Povrede od takvog "oružja" ako nisu smrtonosne, a bilo je i takvih, u pravilu budu traumatske. Takvo oružje je skupocjenije od metaka i čuva se samo za one na koje to vrijedi potrošiti, na one koji su puni bosanskog duha, na one koji su duhovno snažniji, koji su puni vjere, puni ljubavi za druge i drugačije, puni ljubavi za bilo koga, za bilo šta, koji su puni samislosti i rahmeta. To oružje su koristili za one koji su pred usponom, koji su darovani bogastvom duha. Na mome licu i u duši su i danas tragovi tog đavoljeg pakla, pakla u kome sam doveden u stanje mizerije, u stanje koje je nedostojno čovjeka. U toj napadnutosti miješala su se osjećanja povrijeđenosti, razočaranosti, ogorčenosti zbog omalovažavanja i obezvrijeđenosti, za što nije bilo povoda. Za osvajački napad nije se pripremalo, na mržnju se nije uzvraćano mržnom, niti je na bilo koji drugi način data motivacija da se započne realizirati

nacionalistički projekat za osvajanje žepačkog teritorija u vlastitoj državi. Bukvalno su preoravali i preorali žepački prostor, preorali moje tijelo i dušu, pretvorili je u ogromnu razvalinu. Pretvorili su to tako da ovo što bilježim, zapravo su svojim ponašanjem obilježili Ivo, Perica i ostala ekstremna bojovnička družina. Meni je ostalo samo da to što su radili prenesem na ovaj način.

Vjerovatno ću i umrijeti a da neću razumjeti zbog čega je sve to trebalo, da li nas je trebalo smjestiti u takav logorski pakao, bez minimalnih sanitarnih uslova, bez potrebnih količina vode, bez hrane, bez mogućnosti kretanja, bez mogućnosti pristupa spoljašnjem svijetu i sve to praćeno neizrecivom torturom i bestidnim poniženjima.

"Ne postoji na svijetu razlog, istorijski ili ne, progresivan ili reakcionaran, koji me može natjerati da prihvatim činjenicu koncentracionih logora", napisao je svojevremeno poznati pisac [1]. S razlogom citiram velikog pisca koji je to napisao davno, jer smo i mi, nakon sedamdeset godina od napisanog živjeli u sjenci tog teksta, teksta daleke opomene na nešto što se dešavalo drugima računajući da se to nikad više dogoditi ne može. Nažalost, nove su ubice, u agresiji na državu, pa i na žepački prostor, pružile dokaze o užasima nove epohe u kojima su dobile zadaču da ubijaju, pale i žare i da stradanju i uništenju podvrgnu najbolje među nama iz bivše države. Ponudili su, nažalost, i novu formulu, kojom se pokušava izgraditi svijest o podjednakoj odgovornosti i o "pravičnosti" svih tih užasa. Uporno nastoje potpuno zanemariti ulogorivanje, perverzne oblike ubijanja, mučenja, silovanja, ponižavanja i sve to pravdati i opravdati višim ciljem, nacionalnim interesom, a da još uvijek nisu otkriveni posmrtni ostaci ubijenih. Oni jednostavno nemaju ili ne žele samosvijest o tragičnim dometima te naopake nacionalističke politike, vjerujući i dalje svojoj nacionalističkoj zabludi i sudu stranke koja ih je za to zlo instrumentalizirala. Da je to tako potvrđuje činjenica da najveći dio tog nacionalističkog društva i danas nastupa sa "novom" zadaćom da nas uvede u civilizacijsko okrilje i u civilizacijske integracije. Teško mi je povjerovati u sve to ali je, nažalost, tako jer se dojučerašnji naredbodavci za ulogorivanje, za progon i ubijanja predstavljaju sa idejama "progresa". Za one koji nisu osviješćeni ti njihovi "progresivni" napori često izgledaju dirljivo, a zapravo su u službi znaka jednakosti "da

[1] Albert Camus, 1913-1960.godine, francuski pisac i filozof, dobitnik Nobelove nagrade za književnost poznata, pored ostalih, djela "Bijesovi", "Pravednici", "Nesporazum"...

svi budu krivi za sve" i u službi općeg zaborava. Zaboravljaju se žrtve i ljudske patnje koje gube svaku uzvišenost čim se pretvore u nacionalnu patnju, kako je, nagovještavajući katastrofu, pisao srpski pisac[2]. Nakon svih ovih užasa, pisao je on, "ljudi su se smanjili, tako da se poveća razdaljina između njih".

[2] Vitomir Lukić, 1929-2011.godine, hrvatski književnik, esejist, književni kritičar bosansko-hercegovačkog porijekla, poznato, pored ostalih, djelo "Soba za prolaznike"...

Svaki je novi dan bio stariji od smrti

Treća logorska destinacija bio je "silos" trgovačkog preduzeća. Silos je imao više čelija a među njima i "šesticu" koju smo zvali "čelijom smrti". U toj čeliji preživio sam 47 dana džehenemskih muka. Imao sam osjećaj da je sve stalo, da sve stoji a da vrijeme teće i da tečem ja u tom vremenu, danima koji su duži od godina. Najčešće se govorilo šutnjom. Samo onaj ko nije pripadao tom "odabranom" društvu u šestici, tom "stadu" zatočenika, jer su tako tretirani, ko nije bio u situaciji da se povinuje bojovničkim ritualima, samo taj nikad neće moći spoznati kako i koliko su budale uspijevale u podhvatu kojim se ponizuje i uništava čovjek. U "šestici" se, što je najstrašnije, čovjek rušio iznutra, mutio mu se razum, kvarila osjetila, izgladnjivao za preživljavanje, razgrađivao organizam, rasklimavali udovi, razaralo mišićno tkivo, ubijalo dostojanstvo. Tamo su te bojovničke budale gubile ne samo čast, nego i svaku razboritost. Svaki novi dan za nas je bio sudnji dan, jer nije bilo načina ni mogućnosti da se odupire onome što se mora dogoditi.

Razboritosti zapravo nije ni bilo. Ponašali su se onako kako se glupi pastiri ponašaju prema pitomim ovcama, okrutno, neuobičajeno okrutno. I nebo se stidjelo strahota koje smo proživljavali. Položaj svakog od nas bio je pun očaja a život u "šestici" sramotan.

Smrt je za vratom bila svaki dan. Riječima se teško mogu opisati patnje kojima su bili izloženi zatočenici iz "šestice". Tamo se živeći umiralo, tamo je svaki novi dan bio stariji

od smrti. Tamo se gubila vjera u čovjeka, tamo nije bilo svijesti, tamo je svijest bez savjesti svjedoćila propast duše. Tamo nadanja nisu liječila nego su produžavala patnju.

Tamo je bilo nade ali nade kojom se gubila svaka nada.

Rasporedili me u tzv. "šesticu" a da mi ni danas nije jasno zašto, ni ko je taj raspored pravio.

Znam samo da me, između nas pedesetak, u "ćeliju smrti" po tom rasporedu odvojio Čovo[1]. Naravno da se nisam mogao suzdržati a da ne upitam zašto sam određen u "šesticu".

Samo kratko je odgovorio "tamo se smješta ekstremni dio muslimana". Sa čuđenjem sam ga gledao, ali mi je bilo mnogo jasnije nakon dolaska u "šesticu".

---

[1] Anto Jozić, pripadnik žepačke 111 xp žepačke brigade HVO-a

Zatičem 17 mladih momaka iz beretki, zatićem Raru [2], Velida [3], sudiju Mešu [4], "Prikoči' [5]', Ferida [6], Šefika [7], Avdu [8] i dvadesetak drugih koji nisu balansirali, nisu se dvoumili između života i odanosti državi. Poslije su dovodili i druge, a među njima Điđu [9] i grupu od osam branitelja sa tešanjskog područja koje su zarobili na Crnom Vrhu...

Kada sam vidio koga je sve zapala ta zloglasna "ćelija smrti" bi mi drago, jer su i mene svrstali u "odabrane", u kategoriju branitelja koji ne žale ni život, ni imetak za odbranu časti, dostojanstva, za odbranu muslimanskog identiteta, za odbranu Žepča i države Bosne i Hercegovine od udruženih agresora. Svrstali su me među one koje su bojovnici smatrali najvećom smetnjom za ostvarivanje ciljeva njihovog osvajačkog pohoda. Svrstan sam među one koji su trebali nestati, koje je trebalo likvidirati. Svrstan sam među one za koje pouzdano znam da su radili i zarađivali časno i pošteno, da su bili dobri ljudi, dobre komšije i saradnici. Čak je i mene počeo slamati neki čudni osjećaj da ću ovdje skončati. Neki od sapatnika su se i kladili da neću preživjeti od posljedica višesatnog premlaćivanja i krvarenja izazvanog fizičkim nasiljem koje se teško preživljava. Nada se pomalo gubila, ali je isto tako i vraćala se i pokazivala da i ona zna čekati.

Kažu da se nada i ne spozna dok se ne izgubi. I u takvom stanju ona je savladavala očaj i predstavljala se sa najvišim mogućim oblikom. Valjalo je izdržavati i ne predavati se, baš kao što se ne predaje ni vuk zatvoren u kavez. Braniti se i odbraniti od zla koje za početak opisa ilustrujem sa jednim od tretmana koji su priredili Luka i četvorica njegovih batinaša. Premlaćivanje je trajalo preko dva sahata. Iako su boli tijela i duše bile neopisive, ni tada nisam htio odaslati signal da sam pregažen, nisam htio saginjati glavu. Samo se trpljenje u boli i ćutanje u zlokobnoj tišini ispunjavalo pitanjem kako je moguće da jedna ideologija, jedna zabluda, izmjeni i samu prirodu čovjeka i to ne u njenom sporom, dugoročnom ostvarivanju, nego odjednom.

---

[2] Rašid Maličbegović, prosvjetni radnik, a kasnije poznati žepački privatni poduzetnik i armijski logističar.

[3] Velid Čaušević, pripadnik armijske žepačke brigade i žepački privatni poduzetnik.

[4] Mehned Alibašić, sudija u žepačkom općinskom sudu.

[5] Šaćir Prijić, poljoprivrednik i autoprevoznik poznatiji pod nadimkom "prikoči".

[6] Ferid Muslić, pripadnik armijske brigade

[7] Šefik Mujkić, poznati žepački novinar

[8] Avdo Šaćić, bivši načelnik jednog odjela policije

[9] Mirza Maglić, pripadnik armijske brigade i poznati žepački "veterinar"

Sjećanjem se vratim na Antino upozorenje "da čuvam glavu". Nešto mislim da glavu ima i pas, i krmak i zmija i konj, i ... mnogi neljudi imaju glavu i evo zašto im služi. Imaju glavu a nemaju pameti. Misle da je njihova moć u snazi, u premlaćivanju i u ponižavanju. Njihova moć je u slabosti, u ljudskoj nedozvanosti.

U "čeliji smrti" smještam se između sudije i Velida. Sudiji su odredili čeliju da bi mu stavili do znanja da je pogriješio što je oženio katolkinju, da mu to neće pomoći. Iako je to trebala biti normalna stvar, njihova ideologija nije priznavala ljubav, nije priznavala vjerske i nacionalne različitosti i raznolikosti. Njima dvoma, pripadanje različitim nacionalitetima nije bilo toliko bitno jer su ljubav stavili ispred svega a to i dokazali sa djecom koju su izrodili u takvoj bračnoj zajednici. Ekstremnim nacionalistima smetalo je da se u jednoj porodici slave i Božić i Bajram i da se svakom od njih podjednako raduju. I zbog toga su bili ponosni jer je iz njihovog braka zraćila ljubav, jer nije bilo nepovjerenja među njima, čak ni onda kada su se počela klatiti ratna zvona. Ni tada ih nisu uspjele poremetiti ratne igre i nacionalističke politike koje su se za proizvođenje mržnje koristile i udarom na mješane brakove.

Što su u tim brakovima supružnici bili bliži jedno drugom to se primjenjivalo i veće nasilje da bi ih se razdvajalo i razdvojilo.

Velid se u prvim danima otpora žestoko suprostavljao osvajačima. To mu nisu zaboravili. Redovno je bio na tretmanu i primao porcije batina. Tako su ga premlaćivali da ni masaže vodom, koja je inače bila u oskudici, nisu pomagale. "Prikoči" savjetuje da se masaža vrši uz pomoć mokraće jer će rane brže zarastati. Na naše čuđenje bi odgovarao da se i on masira mokraćom i da mu bude lakše, da rane brže zarastaju do narednog premlaćivanja, do narednih batina. Nažalost, govorio je "batinjanje po starim ranama još više pogoršava stvari jer tada i masaža sa mokraćom ne pomaže". Premlaćivanje se vršilo redovno i u serijama, jer ne prođu ni tri sahata a da ne dođe glas da je neko od nas na tretmanu batinaja i ponižavanja.

Smeštam se na beton. Osim naslaga ulja, šećera, brašna, soka, ... na betonu nema ničeg više.

Svi ti ostaci raznih namirnica su na betonskoj vrelini užeženi i postali ljepljivi kao katran.

Vanjska je temperatura, po mojoj procjeni, preko trideset pet stepeni. U čelijama silosa je pravi pakao, možda temperatura prelazi i

šesdeseti stepen. Na dužini ćelije od devet metara, poredalo se nas 48 zatočenika. Rasporedili smo se u dva reda a radi ravnomjerne podjele raspoložive površine na zidu iscrtali pripadajućih 40 cm za svakog od nas. Dodatni problem je bio što je bilo zatočenika koji su znatno širi od raspoređenih 40 cm. Spadao sam u tu kategoriju i "raspoređeni" prostor koristio sa položajem na kukovima.

Mlađe momke iz beretki rasporedili smo između dva reda, ispod naših nogu. Nije bilo mnogo komotnije ni u ostalih 9 ćelija u silosu ali je bilo manje pakleno. Iz ostalih ćelija niko nije smio ćestito ni pogledati u "ćeliju smrti", a kamoli da nam bude na usluzi za nedostajuću vodu, hranu...

Naravno da bude izuzetaka koji se odvaže da pomognu, bez obzira na rizik. To u onim okolnostima nije bilo baš lako. Malo je ljudi pokazivalo takvu odvažnost, hrabrost, neustrašivost da u životno opasnim situacijama pruže pomoć i to sa radošću, bez obzira na moguće posljedice. Dok su se mnogi ponašali na način koji je manje rizičan, na način koji sadrži ono "šuti", "ne govori", "uklopi se, kako je tako je", "ne traži previše" ... rijetki su prepoznavali trenutak kada svoju hrabrost i odvažnost trebaju demonstrirati. Još davno je poznati filozof [10] govorio da hrabrost prethodi svim vrlinama jer ih omogučuje.

Među rijetkima koji su u to vrijeme demonstrirali odvažnost je Beli, koji se nije mirio sa stanjem u kojem se priječila pružati pomoć premlaćenim, žednim... Imao sam osjećaj kao da mu je jedina briga u logoru, jedini cilj koji ima u životu, da pomogne nama zatočenim u "ćeliji smrti", u džehenemskom paklu.. Kasnije sam ga podsjećao na njegovu odvažnost, a on je, kao da je to bilo u normalnim okolnostima, samo odgovorio "živi se samo jednom i to jednom je dovoljno ako se rade dobre, korisne stvari". Saznao sam naravno da su i njemu pomagali, da su mu "gledali kroz prste" čuvari Božo[11] i Ranko[12] jer bez njihove pomoći i kuharske podrške mog brata Senada, ni on ne bi bio u situaciji da dokazuje svoju hrabrost.

U toj nevolji bilo je pomalo i smješnih situacija. Kad od bojovnika ili čuvara koji su tu čujemo glasno režanje i psovke poput "jebem ti majku", znamo da će preko zida preletjeti nešto od onoga što nam je trebalo. Bile su to ili cigarete, ili flaša vode, ili nešto od namirnica.

[10] Aristotel, 384.g.p.ne.-322.g.p.n.e, starogrački filozof

[11] Božo Širić, pripadnik žepačke 111 xp brigade HVO-a

[12] Ranko Šimić, pripadnik žepačke 111 xp brigade HVO-a

Jedan put je, od tih odvažnih, preletjela tegla meda jer su znali da će najviše pomoći nama u "ćeliji smrti" da povratimo snagu i okrepimo se.

Najveći broj zatočenika u logoru je popisan prilikom dolaska predstavnika MKCK. Jedino zatočenici iz "ćelije smrti" nisu popisani. Čuvari logora su, po nalogu logorske uprave, skrivali "šesticu" da bi se prikrivalo stvarno stanje i "pokrivao" rashod iz "ćelije smrti" ili iz drugih logorskih destinacija. Preživio sam punih četrdeset sedam dana logorskog džehenema, nisam postao "bivši" ali jesam prošao kroz taj pakao u kojem se vršilo ciljano degradiranje ljudi. Zbog situacije u koju su me prisilom doveli i zbog poraza, ne mogu biti ravnodušan, ali se ekstremni bojovnici, dok žive, moraju stidjeti svoje "pobjede", jer su je pretvorili u poraz.

Punih četrdeset sedam dana ispirali su moju dušu batinjanjem, premlaćivanjem, ponižavanjem, maltretiranjem,

Najteže od svega bilo je batinjanje po golim tabanima. To je nesnosna bol ali je znatno veća ona netjelesna, duševna. Dobio sam šezdeset udaraca po golim tabanima samo zbog toga što sam izustio riječ "kahva". Pokušali su batinama da me "nauče" da nije više "kahva" nego "kava". Zbog predrasuda koje se nose pet vijekova, htjeli su, koristeći se nasiljem, da se odreknem svog nacionalnog i vjerskog identiteta i svog jezika. I danas, nakon dvadeset i više godina od tada, redovno ispijam kahvu sa ćeifom ali i sa sjećanjem na 60 batina po

golim tabanima zbog "kave". Nevolje su se smjenjivale jedna za drugom, ali je najveća bila u tome što u odnosu na sva zla koja su činili "nisu" bili svjesni ni jednog, a kako bi i bili kad nisu imali kome podnositi i polagati račune za počinjena zla.

Patnje traju dok ne svane, sna nema, očima duša stalno suze šalje, nesanica radi svoje.

Iako je noć bila saveznik, ona je istovremeno bila i veliki neprijatelj jer je beskrajno gospodarila nad ružnim stvarima koje su se dešavale. Dešavale su se grozne stvari, silom se rješavalo sve, pa i onda kad za nasilje nije bilo nikakve potrebe. Silom se nikada, pa ni u logoru dobrota nije mogla pokazivati i dokazivati. Narodna izreka koja za upotrebu sile kaže "makar bila od kremena, svaka sila za vremena" nije badava skrojena, imala je ona svoje uporište, pa i u našem trpljenju nasilja. Nikakvim izgovorima ne mogu se saprati pretrpljene tjelesne i duševne boli niti se može opravdati nasilje, makar da je ostvareno samo zatočenjem i ograničavanjem slobode. Iskustvo nas je naučilo da se mnogo šta manje

cijeni sve dok ne bude uskraćeno. Tako se i vrijednosti slobode nije pridavao poseban značaj sve dok se nije došlo u situaciju da se izgubi, da se sloboda oduzme ili uskrati. Nama zatočenicima sloboda se činila mnogo ljepšom tek onda kad nam je bila uskraćena, nakon što nam je oduzeta, činila se ljepšom mnogo više nego što ona zaista i jeste. Zato je misao o prolaznosti svega zemaljskog, pa i o uskraćenoj slobodi, bila stalno izvor beskrajne utjehe.

Drugi put u školi

Nikad nisam ni pomišljao da će tokom života sve i uvijek ići tako lahko. Znao sam da je sudbina promjenjiva i da je, iza lijepih trenutaka u životu, moguće da se dese i dešavaju i oni ružni. Znao sam takođe da je razum ograničen i da se, ma koliko duboko uranjalo, ne mogu odgonetnuti do kraja mnoge stvari i događaji, posebno događaji koji se ne žele. U pravilu bi se u razmišljanje o tome vraćao u onim trenutcima kada se počnu rušiti iluzije na život ili na svijet koji me okružuje, kada se dese ili dešavaju razlike između stvarnosti i iskustva života i života samog po sebi, kada budu iznevjerene sve nade u realni napredak i u smisleno istrajavanje na putu dobra, odnosno na putu njegovanja istinskih moralnih kvaliteta. Takve situacije rijetko su se dešavale i dovodile me na ivicu životnog očaja, kada postavljam pitanje ima li takav život smisla, ima li smisla život u kome se žestoko ispašta i trpi stanje hipokrizije i u hipokriziju ogrezli zli ljudi. Ne znam da li sam ispravno razumijevao život kao veoma specifičnu školu, školu u kojoj se sve naučene lekcije trebaju na pravi način primiti, prihvatiti i apsolvirati. Logorski dio života je dodatno životno iskustvo i pouka da to nije niti može biti smisao života ni meni a ni onima koji su priredili logorski pakao. Smisao života ne može biti najtragićnija moguća zabluda nacionalističkog uma već stvaranje takvog životnog ambijenta u kojem bi se na najadekvatniji način mogao ostvariti njegov suštinski kvalitet i krajnja svrha postojanja.

Ništa, pa ni ove riječi, ne mogu uticati na moj duh u tom logorskom haosu kad osjećaš, kad vidiš da gubiš slobodu, da si poražen i osuđen da trpiš dominaciju jačeg. Znao sam iz mnogih dječačkih i mladalačkih situacija za osjećaj poraženosti, kada u igrama ili u različitim sadržajima nadmetanja budem poražen. Znao sam da je taj osjećaj jak, ali nije bio bolan kao što je bio onaj koji sam osjetio prilikom zatočenja u logor. To je bio najgori osjećaj, osjećaj potpune poraženosti kad sam sebe vidio kao pogaženog čovjeka čiju su slobodu uzurpirali u zlo ogrezli, nemilosrdni ljudi. Sudbina je odredila da se u tim uslovima sretnem sa drugom, do tada meni nepoznatom platformom življenja, življenja koje je suočeno sa imperativom obračuna sa samim sobom i sa okolinom, sa potrebom zastajanja i promišljanja o toj novoj platformi življenja.Učili su me da je sudbina unaprijed određena, da je to metafizičko pitanje, sadržaj Božije volje i određenja i da nam je ostavljen izbor za određene životne sadržaje,

pa i za životne situacije u kojima će mo imati izazove, iskušenja i izbor mogućnosti za njihovo savladavanje.

Često sam razmišljao o tome šta je u to vrijeme određivalo moju sudbinu, šta je uticalo na vlastiti životni put. Nisam nalazio smislen odgovor. Možda je to razmišljanje bila protivrijećnost u odnosu na slobodnu volju, na odgovornost i na mogućnost da se ipak što-šta moglo izmjeniti. Dosta puta u tom razmišljanju vraćao sam se i na kur'ansku uputu o tome kako Allah nije učinio nepravdu, nego su sami sebi nepravdu nanijeli[1].

Naravno da nisam mogao ignorisati osjećaj nadnaravnog jer sam ga vidio kao predodređenje.

Mogao jesam u toj situaciji postupati drugačije, mogao planirati, što-šta odobravati ili neodobravati, mogao maštati, raditi drugačije nego što sam radio, ali sve to zlo, kako se desilo, bez obzira što su ga organizirale snage zla, prožimala je i druga volja na koju se nije moglo uticati. Ma koliko samostalan u svom djelovanju, ma koliko imao "upliva" u svoju sudbinu na način da je mogu mijenjati, da mogu imati uticaja na sreću ili nesreću, teško mi je povjerovati da je sve to bogomdano, kako to pokušavaju pravdati i opravdati zli ljudi. Ostajem u dilemi. Ostaje mi da pronalazim razloge u prošlosti ili druge razloge i da razmišljam o nemogućnosti odgonetanja misterije, pa i one, sudbinski određene, o ponovljenom pohađanju škole i to škole u kojoj sam sticao prva znanja.

Sudbina je htjela da u toj školi u kojoj sam proživio najljepše dječačko doba, u kojoj sam se radovao dječačkim igrama, u kojoj sam naučio prva slova, prve brojeve, sabiranje, oduzimanje, pisanje, škrabanje olovkom, brisanje gumicom, u kojoj sam učio pjesmice... ponovo učim ali životnu školu, da spoznajem životna iskušenja i da se suočavam sa različitim praktičnim problemima ljudskog života. Ponovno učenje nije bilo u funkciji sticanja osnovnih znanja i ograničeno samo na školu, nego na iskušavanje stečenog znanja kroz život, na spoznavanje razlika između škole i života. Kada su nas iz silosa premjestili u učionice osnovne škole nostalgićnim sjećanjem sam se vraćao na te sretne dječačke dane, na najljepše životne trenutke i školske radosti. Sjećao sam se prvih ocjena, prvih nestašluka, učeničkih druženja, ispomaganja, pa i sukobljavanja i bezazlenih dječijih ratova. Školarina se u sticanju osnovnih znanja nije plaćala, kao što se plaćalo iskustvo u ponovljenom učenju.

[1] Kur'an, sura Al-Ankabut, 40

"Iskustvo je najbolja škola, ali je školarina bila vrlo visoka", kazivao je poznati filozof[2].

I bilo je tako, samo što ovo ponovno učenje nije pratilo zadovoljstvo nego ogorćenje i razočarenje u one koji su bili u ulozi "učitelja". Većina njih je također pohađala ovu školu radi sticanja osnovnih znanja, ali to školovanje nije pratio odgoj koji bi oblikovao njihov ljudski karakter. Logorsko iskustvo je pokazalo da je odgoj važniji od obrazovanja. Obrazovanog čovjeka je trebalo i odgojiti kao čovjeka, a to se u njihovom odgoju nije desilo, jer ih odgoj nije zaštitio od loših nagona, od nagona najgore vrste. Naše ponovno "učenje" je demantiralo misao jednog filozofa[3] "kako je veliko zadovoljstvo učiti i ponovo učiti".

Nije problem ponovo učiti, učiti i u starijem dobu, učiti i životnu školu, ali je problem sa "učiteljima" koji su nekad i svoja, školska vrata, zatvarali i otvarali kao logorska vrata dokazujući tako da nisu odgojeni kao ljudi.

Moglo se i u tim ratnim uslovima od neprijatelja nešto naučiti, kako je svojevremeno kazivao filozof[4]. Nažalost, nije se imalo šta naučiti osim o čovjeku i njegovom moralnom padu, jer su tog ekstremnog bojovnika u ulozi "učitelja" zadojili nacionalističkom zabludom i osposobili na sve metode destrukcije, represije, na mučenja, ponižavanja, ubijanja, silovanja, dakle za sve ono što negira čovječnost u čovjeku. Taj bojovnički pad čak se nije mogao pravdati i opravdati ni nacionalističkim zanosom jer to više nije imalo veze sa nacionalističkom zabludom jer se za uništenje bošnjačkih stanovnika i njihovog identiteta nisu birala sredstva. Njihova povampirena svijest je nadilazila granice na kojima se nagoni zaustavljaju.

Nisu ti nacionalistički "učitelji" morali tako da se ponašaju. Mogli su oni da slijede svoju nacionalističku zabludu a da pri tome ne zaborave na civilizacijske norme ponašanja i djelovanja.

---

[2] Sokrat, 469-399 godine .p.n.e. grčki filozof posebno zapažem po istraživanjima o moralu.
[3] Konfučije -Kung-Fu Ce, 551-479.godine p.n.e. kineski mislilac, filozof i reformator.
[4] Aristofan, 445-385.godine p.n.e. starogrčki pisac komedija.

Kako čovjek može biti šaka ništavila

Kada dođe vrijeme za batine, a to se kod tih bojovničkih hajvana nikad nije znalo, radujem se kao malo dijete nakon svakog promašenog udarca. Brojim ih i pripisujem na svoj konto kao vlastiti dobitak. Udarce koji ne promašuju, koji se zadržavaju na glavi, na leđima, na nosu, na vilicama, na grudima, na butinama, ne brojim ali ih skupljam i pamtim. Pamtim svaki pojedinačno i tako ih oživljavam. Svaki od njih je isti, ali je i različit, svaki na svoj način u zavisnosti od cilja koji pogađa, od snage udarca i veličine boli.

Stvarnost se u tim trenutcima rastvara preda mnom kao lepeza. U toj odvratnoj besmislenosti mračnjaštva, prije nego dođu batine, bojovnički klipan me "pregazi" prezrivim pogledom, a ja sav umotan u debelu šutnju, uporno buljim preda se. Klipan ni da me pogleda. Moj pogled je pun prezira, gađenja, ali ga skrivam preda se. Ostajem tako nepomičan čekati prve batine.

Ničim ne mogu odgovoriti. Možda bi jezik što-šta izlanuo, jer je zaštičen, da ga ne držim na uzdi. Jedan put je izlanuo i više neće, jer znam kako sam prošao.

A i same riječi, ako bi krenule samo bi povećale neizvjesnost, ne bi pomogle, jer kod batinaša nema milosti. A nije baš svejedno da li će bojovnički klipan istresti punu porciju batina ili će je istresti do pola. Bagra je to, njoj je svejedno, tješim sebe i stišćem jezik zubima.

Svaka izgovorena riječ može biti hazardna. Kad je ulog život, tu više nema nikakve igre.

Ili ču šutjeti i biti miran dok primam udarce ili ču proći još gore. Trećeg izlaza nema, svjestan sam svog položaja i onoga što u ovakvoj situaciji jedino mogu učiniti. Ništa više. Zbog toga sam morao sputati jezik, zarobiti ga,a dušu ostaviti slobodnom da misli šta hoće. Može psovati, vrijeđati, prijetiti, pljuvati po meni, može izgovarati najpoganije pogrde, može udarati, ništa me neće isprovocirati, jer sam psihićki jači, duže ću izdržati.

Bojovnički klipan je sila, on je moć, on je sabrao u tom trenutku svu ovozemaljsku vlast. Dovoljno je da pljucne kroz zube i sve bude jasno. Drveni nogar od stola premješta iz ruke u ruku i u svakom trenutku je na "gotovs". Onda, kao da me je ispljunuo iz svoje pažnje nogarom udara po svom dlanu. Iščekujem trenutak kad će taj nogar završiti na

mom umornom tijelu, gdje će ga usmjeriti , na koji dio tijela. Iščekujem trenutak kad će, sa najvećim prezirom koji je vidljiv, taj zlikovac početi prosipati svoje bjesnilo po meni. Kad zatrepče očima znam da je batinjanje na pragu. Kada premlaćivanje krene, ne gine sedam-osam po leđima, za početak. Njemu ne smijem, a nemam ni kome drugom da kažem kako to boli.

Ja u prvi mah šutim, ne od straha, nego od prkosa. Šutim, a on na šutnju uzvraća još žešće.

Udara, udara. Tu sam na jednom mjestu, ne pomičem se. Iako tijelo urliče od boli, ono reve, stenje, trubi mi da zaplačem. Ja ostajem u šutnji, onako izmlačen, iščuškan, osramoćen, doveden u gorki stid i poniženje.

Dođe mi da zaplačem, ali je korisnije da jauknem i da očekujem, da će ta marva imati bar malo obzira, malo milosti, da će biti milostiva. Badava nadanje i očekivanje. On je prigrlio nogar i zamahuje govoreći "čorava ti sreća balijo". Posmatram ga i vidim kako se osjeća snažnim, važnim, najvažnijim na svijetu. Zamahuje tokmak nogarom kao da je u akortu.

Kako i ne bi kad sam ja tu za njega niko i ništa.

"Sad kad si mi dopao šaka, udesit ću ja tebe. Ne mlatim ja tebe samo iz mržnje, nego i iz potrebe", urliće kao da je u transu. Ni nakon primljenih batina ničim ne pokazujem da ga se bojim. A bojim se samo što to neću da mu stavim do znanja. On to svakako i ne može shvatiti. Iako mu se rugam na svoj način, glumim "poštovanje" te bitange, samo da bih sačuvao glavu, jer on ima bolesnu, paklensku maštu u kojoj bijesno kipi čekajući bar neki moj znak koji bi ga osokolio da nastavi batinjanje još žešće.

Sve to, njegove psovke, uvrede, batinjanje, prijetnje kroz patnje bilježi moje tijelo, bilježi perverznost zlikovca. Tako ponižen, uvrijeđen, premlačen, ostajem nemočan, bez ijedne riječi, bez obzira što je pogađao najosjetljivija mjesta, mjesta na tijelu na kojima se krije tajna slabosti tijela poznata samo meni. Ostajalo mi je da se ugrizem za srce, da nastavim sa šutnjom i da molim Boga da ta marva u ljudskom obliku prestane. Dolazi mi da pobjesnim, ne od bola, nego od muke. Razmišljam kako bi mi sve kosti polomio da sam koju riječ izustio. Znam da ga je to najviše ljutilo, to što šutim i što gledam kao da ga bagateliziram, što gledam negdje preko njega kao da on nije tu, da ne postoji. Ne posmatram ga ali vidim u njemu svu zlobnost, ciničnost i jad ovog svijeta. Vidim ga kako se u tom jadnom

ljudskom stanju divi sam sebi, kako se sviđa sebi iako nije svjestan te tužne grimase na koju je navukao brdo ironije i izobličenosti ljudske. Kad batinjanje završi nasmiješi se onako prostački, primitivno. A kako i nebi kad se još sa otvaranjem logora otarasio svoje savjesti.

Dosta puta sam gledao u prazno. Činilo se da osim ništavila ništa drugo ne postoji, da ničeg drugog nema. Ta tupa i glupa praznina koju sam osjećao izgledala je kao da se zamotam u čebe kad je napolju hladno, kad pada kiša, dakle u vrijeme koje je idealno za "uživanje" u depresiji. Razlika je samo u tome što se u logoru ''uživalo" u torturi i u patnji. To stanje često je tjeralo na razmišljanje o tome koliko je zapravo čovjek čudo samo po sebi, mjereći to sa sposobnošću da se podnese i podnosi neviđeni jad i čemer. Tako "zamotan" u vlastitu depresiju slušao sam i gledao a pri tome imao osjećaj da, niti šta čujem, niti šta vidim, kao da je sve to automatizirano. Te depresivne praznine su se izmjenjivale, nadopunjavale i popunjavale kako se stanje u logoru mijenjalo. Naravno da je sve to bilo i u izravnoj vezi sa onima koji su se izmjenjivali u premlaćivanju i vršenju drugih sadržaja torture.

Od svega što sam imao ostalo je samo vrijeme

Od svega što sam imao ostalo je samo vrijeme. Ostali su doduše i sapatnici koji su dijelili tegobe logorskog zatočeništva. Svega ostalog je nestalo. Sve što je ostalo se manje ili više uvlaćilo i uvuklo pod moju kožu. Skoro da se, sve što je moglo, zavuklo pod moju kožu, a ono što tu nije našlo svoje mjesto bilo je pomiješano sa tugom, očajem, čamotinjom, bljutavilom. Što je još gore, ta je bljutavost popunjavala praznine koje su se nesvjesno zasijecale u pamet i to tako čvrsto i jasno da je stiješnjeni mozak već izdresiralo da prihvata životne apsurde, nevolje, paradokse i da ih prima i lageruje kao već normalne i prirodne stvari. Probleme je pojačavala proizvedena frustracija koja nije dopuštala ni usuđivanje na čestito puštanje vjetrova. Čudno je, ali je i njih nestalo, isparili su zbog straha ili zbog grčenja crijeva usljed neuhranjenosti i gladi. Zbog discipliniranja jezika da šta ne izlane imao sam nekad osjećaj da sam zaboravio na dar govora, da bi se govor, ovako ili onako, mogao tretirati kao znak neposlušnosti. Hrabrost, koje u ranijem periodu nije manjkalo, je bojovnička gamad stjerala u "mišju" rupu iz koje nije bilo ni primisli da

se glasnije progovori ili pobuni u njihovom prisustvu. Samo su se rijetki ili oni pod "zaštitom" odvažili da slobodnije govore, ali ni oni nisu bili sigurni šta ih poslije toga čeka. Nekad sam opet naivno vjerovao da će vremenom tortura splasnuti i da će me impresionirati i "dobrotom" mi se približiti. Varljiv je taj osjećaj bio jer se cijelo vrijeme moralo klanjati tim logorskim "autoritetima" po zlu, a svoj status eventualnog herojstva zamijeniti, u prisili nametnutoj, podaničkoj poslušnosti.

Trpi Edo, tješio sam sebe, ne budi kao ona guska koja je gaktanje glavom platila jer su mislili da se tako ruga. Trpi, jer si u kandžama divljaka bez srama i razuma, u kandžama ljudskog šljama koji nema gdje istresti svoj bijes, nema ga gdje stišati, nego na mojim leđima.

Ja sam mu plijen ovoga dana. Već sutradan će svoj bijes istresti na nekog drugog.

Dok sve to trpim tragam i za srećom u batinama, prizivam je. Zamislite taj apsurd u sreći sa batinama, ali je bilo tako, jer nije svejedno kakve će one biti i čime će se premlaćivanje vršiti.

Nakon primljenih batina glava bi sama klonula na prsa sa pogledom prema betonu. Osjećao sam se kao da je na meni sve mrtvo, bezvoljno, kako jedan po jedan živac otkazuje, kako me savladava baš kao u gripno ili predbolesno stanje kada se osjeća slabost u svim zglobovima, kako mučnina postaje sve veća, kako se gube osjećaji od otvorene rane i bolnog bdijenja. Tuga je najedala moje srce koje je bilo zaokupljeno velikim jadom i bolom.

Ta bol ga slama dok ležim na kartonu koji je jedina zaštita od betona. Slama se a crne tačke se izmjenjuju pred očima. Atmosfera mi sve više nagriza srce koje se nemoćno bori i traži pomoć od stvoritelja, koje moli za kap milosti Božije. Nema smiraja iz logorskih mračnih dubina u kojima sam već potrošio značajan dio logorskog zatočeništva. Pokušavam stalno da se smirim skrećući misli na neka stara, ljepša sjećanja, ali ni to ne pomaže da savladam i prevladam boli srca, koje samo što nije čemerom zaliveno. Sklopim oči misleći da će tako biti lagodnije, da će ta tama pomoći, da će tako i logorski svijet tame proći. Sklopljenih očiju, samo na trenutak, uživam u tom svijetu tame i vraćam se mislima na iluziju koju sam sam sebi podastirao. Onda shvatim da taj svijet tame nije moja stvarnost, pa zatvorim i ponovo otvorim oči vraćajući se u svijet stvarnosti, u svijet logorskog mraka.

I pored svih poniženja i batina nisu mogli potaknuti lažnu "želju" za umiranjem. Jeste taj užasni položaj budio tugu kao na nekom vrhuncu neviđenog pačeništva, pačeništva koje, mislim da niko normalan ne bi mogao bez vidnijih posljedica podnijeti. Zamislite mene da mi ponekad bude i milo kad osjetim lijenost ili umor bojovničkih cokula ili šaka, jer će porcija batina biti siromašna, baš kao što su bile siromašne i porcije za ishranu.

I to se savlada. Na batine sam nakon izvjesnog vremena navikao, iako sam se svaki put grčio i previjao od bolova, iako sam se osjećao kao zgažen crv.

Sve to sam stojički podnosio, izdržavao jer sam predosjećao da ću pobijediti bojovnički ološ, jer sam predosjećao da sve to neće biti moj posljednji dodir sa životom.

Osvećivao sam se u mislima

Što-šta sam znao o ratnim strahotama, o postupanju neprijatelja u ratu, o odnosu prema zarobljenicima, o ratnim strahotama i posljedicama, ali ono što je mene snašlo nije ni blizu prilićilo tim mojim saznanjima, ili se to meni činilo, jer se radilo o vlastitoj koži. U uslovima koji su mene zapali sistema nije bilo, bila je samo volja bojovničkih bitangi koje su sa mnom raspolagale. Nisam ih mogao a ni smio ''umirivati'' poznanstvom ili zajedničkom prošlošću i tako bar za malo pomutiti njihove osjećaje za novu stvarnost koju su nametnuli.

Nekad sam, doduše, smišljao način kako da upadnem u oči nekom od "prijatelja" ili poznanika sa očekivanjem da se javi, znanci smo, tješio sam sam sebe, da progovorimo riječ-dvije, računam, ljudi smo. Tražim i očekujem ostatke dostojanstva da se jave, ali ne, bitange su pokazale da ostaju bitange, jer na moje pokušaje samo se cinički iskeze sa strogočom u pogledu kao na pseću crkotinu, potpuno ignorišući staro poznanstvo. Okrene se s gađenjem i pljune poput najvećeg ološa. Ako se rijetko i desi neki smješak ja sam ga u pravilu doživljavao uvredljivim jer je dolazio od sitnih, pakosnih ljudi, od klipana koji su mi strašno išli na živce. Teško je to bilo podnositi. Umirao sam od straha posebno kada su pripiti ili kad žaluju za nekim poginulim bojovnikom. Tada su njihovi pogledi bili strašni, krvoločni, mislio sam da će me tog trenutka zubima zadaviti. Ne mogu ni opisati kakve su me sve muke tada spopadale. Priznajem, bilo me strah, bilo me strah kao nikad u životu. Jeza me spopadala i od straha da bijes iz mene ne "odapne" da ga na njih ne ispljunem. Kad na kratko odu iz vidokruga lice se malo razvedri i smiri, počnem trezvenije misliti, pa i o tome kako ću, ako preživim, mjeriti ljude. Kako su ekstremni bojovnici postali ono što nisu bili, kako sam ja i pored torture ostao ono što sam uvijek bio.

Svakog novog dana sam se zahvaljivao Bogu što moj život živi i što mu ja, sa oprezom i sa suzdržavanjem pomažem da živi i pored toga što sam svakodnevno bio izvanredan mamac za životno skončavanje. Nekad sam i malodušno razmišljao i sam sebe uvjeravao da moja bojazan nije bila samo plod straha, nego i varave nade da ću izbjeći nesreću u kojoj su se, kao na traci, u tom ratnom haosu, kotrljale ljudske glave. Ne znam šta je mene od te nesreće spasilo, to sami Bog zna i gdje bi moje kosti završile da je bilo drugačije.

Valjalo je u tim uslovima ostati normalan, ne poluditi u uslovima u kojima ustajala tama izlazi iz mene kao da se ćistim od strašnih i odvratnih snova. To je teško razumjeti, a ako ste nekad bili u mučnoj neizvjesnosti, pa se stalno vrtili oko jedne jedine misli u vama, kao ja o preživljavanju, onda će te moći i mene bolje shvatiti, moći će te shvatiti stanje u kome ste unaprijed ukopani. Jer svaki novi dan u tom stanju je bio dobitak, bio je to trijumf odlaganja smrtnog ishodišta. Moja glava nije više bila moja, ona je bila u rukama te bojovničke bagre.

Oni su je svakog trenutka mogli otrgnuti a da moja jadna šaka zastrašenog mozga nije mogla ništa učiniti da to spriječi. Bio sam kao čovjek bez glave, ona je bila tuđa, bojovnička, bila je njihova, samo što sam ja u njoj imao pohranjenu prošlost koja je pripadala samo meni.

Znam da se mnoge stvari čine čudnim kad ih čovjek gleda na drugima. Na mnoge se čak i privikne ma kako i koliko čudne bile i koliku pustoš ostavljale.

Oni koji to nisu proživjeli teško će razumjeti kako se osjeća čovjek kada ga zarobe i u logor zatoče dojučerašnje komšije, susjedi, dojučerašnji "prijatelji" radne kolege, drugovi iz djetinjstva, akšamlije iz kafana i restorana. Kako se osjeća čovjek kad su pored njega u logor zatočeni njegovi najmiliji. Kako je to izdržavati čitavih 276 dana logorske golgote.

Smućim se na pomisao da ću ko zna koliko deverati sa tim barabama i koliko ću trebati napora za mala, sitna snalaženja kako bih se sačuvao. Za vrijeme boravka u logoru često me je zlostavljalo neko osjećanje oslobađanja. Nekad mi to zlostavljanje i legne na dušu i popravi raspoloženje, donese olakšanje, makar bilo i mučno.

Onda se počnu redati i neke nade, ružičaste i manje ružičaste, a ponekad se, istina rijetko, ušulja toplina neke idile, ne bezbrižne, ali ipak idile, dok ponovo ne zakoračim u jadno stanje puno smicalica i životne neizvjesnosti.

Ah, kakva je to muka, kakvi su to magarci, neka mi ne zamjeri magareći rod, što ih poredim sa njim. Kakva je to bagra koja te ironično gleda i uživa u tvojoj nevolji. Ne gleda ni ravno u oči, nego najprije u tijelo nad kojim će započeti nasilje. Onda se zlobnim pogledima vrati i posmatra pljuckajući, naprosto me žvače svojim očima, igra se sa mnom kao sa kakvom stvarčicom a u ruci prevrće drveni nogar od stola sa kojim šalje poruku. Vidim mu bijes u očima, vidim mržnju, a meni, tek poneki hladan dodir, odvrne taj njegov pogled tražeći u njemu bar zehru samilosti.

Koliko su mene, i ne samo mene, smatrali nevažnom pojavom vidljivo je bilo u tom pogledu, koji je nalikovao psećem pogledu u stanju njegove razjarenosti. Samo je pojava, a ne način držanja i prihvatanja realnosti, upučivala na moje prisustvo. Šta sam mogao, šta mi je preostajalo. I u takvom stanju znao sam se smijuljiti u sebi radostan što me je i tog dana preskočila smrt. Moja je osveta mogla biti jedino u mislima.

Tako sam se osvećivao svaki dan kao u hipnozi, jer sam samo tako mogao odagnati nakupljeni, zgusnuti bijes u kome je plamtila pakosna gnjev. Osvetničke misli gasile su taj gnjev, jer se, kako je vrijeme odmicalo, želja za osvetom neprestano i sve više gnjezdila u meni kao pasja žeđ. Tješio sam sebe rečenicom '' da je nada u čekanju, da je čekanje u nadi''.

Posebno je teško padala ta bojovnička izdaja, dvostruka izdaja koja je bivala sve veća zbog moje nesreće, zbog uvreda, poniženja u koje su me doveli.

Gađenje se nije moglo ničim izmjeriti.

Ne znam da li je bilo teže danju ili noću. Kad predeveram dan dođe olakšanje jer se život nije ''otkinuo''. A ona dođe noć, noć bez sna u kojoj često obilazim svoje jučerašnje tragove kako one na tijelu, tako i one u duši. Koža mi se naježi kad presabiram te događaje, jeza obuzima cijelo tijelo i prosto je čudo kako čovjek u takvoj situaciji, u smrtnoj opasnosti, ostane pri pameti, kako ne izludi od straha, od reakcije živaca, od učinka straha. Nekad mi bude drago što sve to mogu izdržavati, što imam ''konjske'' živce kad sve to mogu izdržati i izdeverati.

Mnogo puta se u tim trenucima dešavalo da brojanjem pokušam zaboraviti što se dešavalo jučer, prekjučer, prošle, pretprošle hefte... Brojim jedan, dva, tri, četiri... nabrojim do stotinu, pa opet ništa, jer je jači tajanstveni mrtvački strah koji tjera misli na drugu stranu, na ono što me čeka ili što se može desiti u sutrašnjem danu. Brojanje je imalo svog smisla ne samo da odagna crne slutnje i loše misli. Sa brojevima se srećemo još sa rođenjem, brojevima se identificiramo, brojevima se mjeri uspjeh u školi. Kažu da je brojevima određen i životni put, da je njegovo trajanje svedeno na broj koraka koji će se iskoračati. Sve ili uglavnom sve mjeri se brojevima. Brojevima je iskazan i broj zatočenika u logoru, broj deportovanih, broj ubijenih. Naravno da ni brojanje nije uvijek pomagalo, jer sam nastavljao sa svojim nemirnim, paničnim mislima, i uz to, nastavljao da proživljavam sve strahote prošlih dana u toj logorskoj grobnici.

Misli k'o misli, jedne prolaze, druge dolaze. Upadam sve dublje i sve budnije u nove misli kojima nigdje ne vidim kraja, panično tražeći neku svijetlu tačku u toj logorskoj tami.

Razmišljam često i o toj bojovničkoj pokvarenosti i preispitujem sebe nosim li i ja u sebi nešto od njihovog prezira ili ga skrivam. Pokušavam shvatiti i odgonetnuti da li i ja zavaravam sebe, da li bi u istoj ili sličnoj mogućnosti mogao postati kao oni u nekim drugim okolnostima. Pitam sebe da li je moj karakter slab kao što je slaba i svijest o njemu. Ne mislim da nam je odgovornost ista, ni približna, ali se pitam ima li u svemu tome saućesništva, da li sam nešto važno u životu propuštao, da li sam zatvarao oči kad se nevolja dešavala drugima, misleći da to i nije moj problem.

Bavim se mišlju kako da ukrotim u sebi svoje dostojanstvo, kako da spriječim primitivcima i roktavcima osvetničko uživanje, kako na neljudskost da odgovorim, koliko je moguće, ljudski. U tim uslovima kao pauk gradim svoju nevidljivu finu mrežu u koju bi ulovio svoje misli da ih spriječim da ne remete san. Te misli ne daju mira jer, poput dosadne crne muhe što zuji i brunda, prelijeću prkosno sa jednog na drugi kraj mozga. I ne daju zaspati, vrate tajanstveno vreteno sna u tminu zatvorenih očiju i polako namotavaju beskonačnu tanku nit vremena, godina, uspomena. Prede taj čudnovati "pauk" i obavija lukavo i neosjetno moju misao laganom pređom osjećaja straha. Vise ti divljaci u mojim mislima, visim i ja s njima. Ne znam ni sam zašto, ali se panično bojim tmine u toj zlokobnoj šestici. Svake noći hvata me isti strah da neću zaspati do pred zoru. Mučim se, prevrčem, kupam u znoju od vručine ili sparine, ali i od straha. San ne dolazi iako su mi i noge i ruke usnule, čitavo izmućeno tijelo već "sanja", krvotok se primirio, nestašno se poigravaju crvena i bijela krvna zrnca, srce mirno kuca, počivaju umorno živčane niti. Cijelo je tijelo kao stari parobrod na izdisaju, kojeg su zbog dotrajalosti usidrili. Tijelo "spava" a žuđenog sna nema. Možda se on za kratko i desi, ko to zna, ali znam sigurno da ta tama nikako neće da priđe mojoj glavi.

Neprestano mi se čini da će neka od tih bitangi bahnuti, osluškujem ima li prigušenih ili pritajenih koraka. Pokušavam, ako već mislim i ne mogu zaspati, da razmišljam razumno.

Svejedno, ipak prisluškujem, osluškujem i samo čujem udaranje srca kako panično bije u grudnom košu. Udara kao u kantu u toj zlokobnoj tišini i proizvodi još veći nemir.

Nisam sam ali opet razmišljam kako je strašno biti "sam" u ovim noćnim tišinama logorske šestice. Te tišine samo ponekad poremete jauci i jecaji tog dana pretučenih zatočenika.

Bude mi neugodno zbog toga jer i ti jecaji prekidaju moje misli tjerajući ih da se ponavljaju, da budu upornije i da donose nove nemire.

U tom razmišljanju jedan detalj je zauzeo posebno mjesto.

Imao sam mnogo muke sa onim nesretnim i vrlo ličnim oprezom. Taj pretjerano lični oprez nije se zvao strahom, nego su ga tako određivali bojovnici koji ljudsku patnju nisu znali razumjeti, koji su se čak rugali tom ljudskom strahu. Taj oprez proizvodila je nesnosna pomisao da bi sada, tu u logorskom paklu mogao skončati, mogao život završiti. Situacija nije bila nimalo bezazlena, naprotiv, bila je izuzetno ozbiljna i teška. U tim uslovima uplašio sam se svoje jadne nemoći, pa sam kao jedinog saveznika pronašao u oprezu, računajući da je lakše udvoje podijeliti manjak životne sigurnosti. Naravno da su bojovnici svojim odnosom pojačavali taj moj oprez kojeg sam gutao gorko s pljuvačkom kako bi što bolje osjećao tugu i jad položaja u kojem sam se, ne svojom voljom, našao čekajući tako svoju sudbinu.

Znao sam da je to baš neprikladno mjesto za sudbinu, ali se nije moglo nikako izbjeći.

U ovakvim prilikama čovjek ne misli dalje od brige za preživljavanje jer je najviše nedostajalo providnosti, providnosti koja bi bar malo donijela svjetla u tu neizdrživu atmosferu nesigurnosti. Moralo se pristajati na sve krvničke uslove i zahtjeve, progutati sve uvrede, podnijeti sve batine, podnositi glad i žeđ, prisilno raditi na lokacijama na kojima je život ugrožen i opet brinuti za život, svakog trenutka.

Oprosto mi Bože što ne mogu da im oprostim

Ljudski je praštati. Sve mogu da im oprostim, i 276 dana provedenih u logoru, i premlaćivanje, i mučenje glađu i žeđu, i batinjanje po golim tabanima, i ponižavanje.

Mogu da oprostim i njihovo izbjegavanje da se iskreno pokaju, da ponude gestu pokajanja za zla koja su činili. Sve to i više od toga mogu oprostiti, ali jednu stvar nikad im oprostiti neću makar rizikovao vlastitu psihičku ravnotežu zbog toga. Ne mogu im oprostiti zabranu da svoju majku koja je preselila na bolji svijet, ispratim na dostojan način, na način na koji to majke zaslužuju. Logorski pakao prolazila je i moja majka sa skupljenih preko sedamdeset godina. Zamislite tako staru i bolesnu ženu da u vrijeme ljetnih vrućina, provede kao logorski zatočenik ne jedan dan, ne sedmicu, nego blizu mjesec dana. Ubili su je nehumani logorski uslovi. Sedmog dana po izlasku iz logora je umrla. Umrlo je to najdraže biće koje me njegovalo i odgajalo, koje me učilo i naučilo strpljenju, saburu, koje me naučilo da šutim kad treba ali i da kažem glasno i jasno sve što mislim da treba reči.

Umrla je u takvim uslovima meni najdraža osoba, osoba koja me učila da slušam u tišini i da iz nje izvlaćim pouke. Riječima ne mogu da pokažem sve ono što sam osjećao prema majci koja je godinama za nas, njenu djecu, činila i više nego što je mogla.

Bila je ponosna na nas, ali smo mi bili više ponosni na nju, jer je za svakim od nas probdjela dane i noći kako bi nas njegovala, presvlaćila, odgajala, učila. Živjela je težak život i nije zaslužila ni jednu našu ružnu riječ. Ona je kad vidi da na sofri nema dovoljno, a to se najčešće dešavalo, znala kazati da nije gladna kako bi se mi namirili. Razumijevala je i ono što mi, njena djeca, nismo ni izgovorili. Bila je izuzetno osjećajna i strpljiva a to je teško bilo sa jednim, a kamoli sa devetero djece. Znala je za naše brige i muke i kad ih ne kažemo.

Djelila ih je s nama dokazujući da je njena majčinska ljubav neupitna i potpuno sigurna u odnosu na mnoštvo nesigurnosti kojima smo bili izloženi. Nikad nije bila sama sa svojim mislima. Morala je svojim mislima pridruživati i naše misli, i razmišljati jedan put za sebe a drugi put za nekog od nas ili istovremeno za sve nas. Mi, sestre i brača, divili smo se, jer je imala razumijevanja i onda kad griješimo, kad svojim nestašlucima i postupcima povređujemo druge ili sami sebe.

Smrt majke, najdraže osobe, preplavio je čitav niz osjećaja s kojima se bilo teško nositi, s kojima je bilo teško izlaziti na kraj, a pogotovo u nemogućim logorskim uslovima. Osjećaji su bili pomiješani sa plačem, sa prazninom, tugom, grčem, pa i sa ljutnjom, krivnjom.

Nažalost, tugu zbog smrti majke nisam mogao izražavati na način na koji se to inače čini, na način koji je dostojan majčinske ljubavi. Zbog stanja u kojem sam bio pokušavao sam osjećaje potiskivati jer ih nisam mogao izbaciti, nisam mogao sebi olakšati zbog svega što me tištilo. Različiti su ljudski karakteri, pa i njihov način izražavanja tuge i žalosti. Svoj proces tugovanja ja sam morao ubrzavati i sebe požurivati kako me u ionako teškom položaju tuga ne bi potpuno shrvala. Uz vlastite boli od logorske torture morao sam danima, sedmicama, mjesecima nositi i taj teret koji me dodatno naprezao do krajnjih granica. Sve to me dodatno iscrpljivalo kako u fizičkom, tako i u emocionalnom pogledu. Uz nepodnošljivu glad i ono malo hrane koja se na kašičicu davala, nisam imao volje ni za jesti. Logorski sapatnici su pomagali da mi olakšaju položaj, nastojali da sa forsiranjem priče prebrodim to teško životno razdoblje. Uprkos tome njihovi napori imali su uglavnom ograničeni domet, budući da se ožive sjećanja na porodične trenutke, sjećanja na pouke u životu, sjećanja na savjete majke.

Sjećanja nisam prizivao, ona su navirala sama od sebe. U tim trenucima najviše sam se oslanjao na savjete majke koja je znala govoriti da nikad ne odustajem, da je život preda mnom i da ga iskoristim na najbolji način. Mnogo su mi u tim trenucima pomagale i dove koje sam upućivao dragom Bogu. To je puno značilo, ne samo u smislu psihološke podrške.

Teško je i zamisliti takvu okrutnost ekstremnih bojovnika i logorskih čuvara kada nisu dozvolili da na dženazi, na bolji svijet ispratim meni najdražu osobu, majku.

Vod logoraša obavio je ukop majke u haremu preko puta "silosa", samo kojih stotinjak metara dalje od čelije u kojoj sam bio zatočen. Bio sam tu, tako blizu, a onemogućen da svojoj majci klanjam dženazu, da je molim da mi halali za mladalačke nestaškuke, da prisustvujem ukopu. Nisam bio toliko naivan da bih povjerovao u bojovničku pitomost. Kao što očima treba svjetlo da bi vidjele, tako je i meni trebalo vremena da kod bojovničkog ološa prepoznam nedostatak i najmanje velikodušnosti, bar kad su tragične situacije u pitanju. Taj neljudski odnos me i danas guši,

opterećuje me, ne dozvoljava da se oslobađam prošlosti, da se oslobađam negativnih osjećaja. I dalje zbog te neljudskosti nosim neizmjernu dozu ogorčenosti i odbojnosti prema onima koji su me onemugućili za prisustvo posljednjem ispraćaju majke.

Tugu nisam morao imenovati, opisivati. Da stane, nije mogla. Ona je upravljala osjećajima.

Tih dana misli su se stalno vračale na ono što se desilo, prolazio sam kroz to bolno iskušenje i shvatao ga kao veliku životnu lekciju, a ne kao kaznu. Trebalo je proći kroz to široko prostranstvo neljudskosti da bih spoznao gdje ljudi mogu odlutati, gdje i koliko mogu zastraniti. Jasno mi je da svi u životu imamo izazove, iskušenja, da se u nevolji jačaju dobre, ali i loše osobine. Oni su jačali i usavršavali svoje loše osobine. Životni izazovi i iskušenja su naravno različiti, za neke je to zdravlje, za neke sloboda, za neke uspjeh, za neke život, za neke... u zavisnosti od toga šta im se u životu dešava ili šta se želi. Ovakvo iskušenje bilo je lekcija iz koje se moglo mnogo naučiti, bilo je najbolja životna škola u kojoj se moglo mnogo naučiti o čovjeku i o tome šta je sve u stanju uraditi.

Sve je poznato šta se u tom ratnom haosu činilo i učinilo. Poznato je ko je šta činio i učinio. Pokušavat će te barabe pronaći razloge kojima će takvo postupanje, takva zla djela, opravdati. Žrtvama i logorskim pačenicima nisu ni pokušavali podastrijeti te razloge, objasniti šta ih je na takvo krvoločno postupanje motivisalo. Ne samo to, oni nisu pokazali ni spremnost za istinsko, iskreno pokajanje. Pokazali su da nisu spremni ni na kaznu jer očekuju da im i pored svega bude oprošteno, da žrtve pokažu veličinu svoje ljudskosti, kako ne bi bili sputavani gorčinom logorske prošlosti i stalno ogrnuti razočarenjima koja su svjedoćili.

Poznato mi je da je praštanje čin pravog i istinskog odnosa koji uzdiže onog ko prašta iznad onih koji su zla činili. U drugim, manje problematićnim situacijama, u situacijama koje nisu proizvodile štetne posljedice, praštao sam, ne jedan put, onima koji su griješili, povređivali osjećaje ili na drugi način proizvodili glupost ili neku nepravdu. Za opraštanje je trebao poticaj koji je najčešće bio sadržan u istinskom pokajanju, koji je određivao iskreno, a ne lažno ispitivanje savjesti.

Nakon žepačkog ratnog haosa i proizvedenih posljedica, čekao sam da njihovo ponašanje i buduća djela bar ublaže posljedice njihovog divljačkog, neljudskog odnosa. Da vidim kako nadilaze svoje greške iz tog ratnog haosa, kako se oslobađaju predrasuda o muslimanima, kako

se ograđuju od gadosti koje su činili. Mogao bih čekati još jednu, dvije, deset i više godina, ali ne bih dočekao trenutak potvrde da su se popravili, da je kod njih prevagnuo tas dobrote, da su se pokajali. "Jedini put do oprosta je put pokajanja" pisao je poznati pisac [1].

Na tom putu jesam, i imam emocionalne snage za čin oprosta za 276 dana provedenih u logorskom paklu, za ranjavanje nepravdom i neljudskim odnosom, za ranjavanje torturom i nasiljem, za ranjavanje ponižavanjem, za sve tjelesne i psihičke boli. Nije to opraštanje proporcionalno intenzitetu negativnih emocija, ali je iskreno nastojanje da se nastavi život koji će biti manje opterečen sa onim što mi se dešavalo i desilo. Popustio sam pred tim zlom i nepravdom, ne da bih to odobrio, nego da bi zaštitio druge i sebe, da se ne ponovi isto. Popustio sam i odlućio da pokopam dio te prošlosti, da je ne povlačim za sobom iako znam da će ta prošlost uvijek biti prisutna. Sve to opraštam jer ne želim da zadržavam u sebi ljutnju, srdžbu, bijes, gorčinu, strah, samosažaljenje ali i dalje očekujem da se podvuče crta ispod stanja bezumlja, da progonitelje, izvršioce zločina i naredbodavce stigne sud pravde kako bi njihovo "pokajanje" i moj oprost imali smisla. Opraštam proživljene traume radi vlastitog oslobađanja povezanosti sa negativnim emocijama vezanim za povampirene ekstremne bojovnike i njihove naredbodavce.

Dvije stvari nikada ne mogu oprostiti. Možda je u pravu filozof [2] kad je kazao da se oprašta drugima, ali sebi nikad. Sebi neću nikad oprostiti što sam bio toliko naivan i što sam se doveo u situaciju da o mojoj slobodi i o mom životu odlučuju najveći primitivci, barabe i ljudski ološ. Ekstremnim bojovnicima i njihovim naredbodavcima nikada, ni po cijenu vlastite psihićke neravnoteže, ne mogu oprostiti bestidan, krajnje neljudski odnos kojim su me onemogučili da na bolji svijet ispratim svoju majku.

[1] Fjodor Dostojevski, 1821-1881.godine, ruski pisac poznat po delima "Zločin i kazna", "Dvojnik" i dr.

[2] Lucije Seneka, 4.g.p.n.e.-65.g.p.n.e, rimski filozof poznat po "Pismima o moralu"

Krivac bez ikakve krivice

Vjerovatno bi period od 01. jula 1993. godine do 31. marta 1994. godine, period od otvaranja do zatvaranja žepačkog logora, ostao zatvorena knjiga i vjerovatno se ta knjiga o burnim i dramatičnim danima iz tog perioda ne bi ni otvarala da nisam odlučio, bar na ovaj način, da to stavim na uvid javnosti. Odluka je dodatno motivirana činjenicom da sam u žepačkom logoru, ni kriv, ni dužan proveo punih 276 dana. O tim mojim danima i o danima mojih logorskih sapatnika odlučio sam pisati i pričati i na taj način vračati slike iz tog perioda.

Zbog tih datuma i vremena između tih datuma nastaje i ova istinita priča, priča nekog ko je u ratnom haosu i u logorskom zatočeništvu trpio i preživio najbrutalnije nasilje i ponižavanje.

Vlastita priča u kojoj sam i poslije oslobađanja iz logora imao trpnju nasilja i bez rata i logorsko džehenema.

Znam da je to onima koji logorske uslove nisu osjetili i preživjeli pomalo neshvatljivo, ali u tom vremenu između navedenih datuma ja sam, bio na pragu džehenema, bio na raspolaganju slijepim i gluhim silama zla, sa sugrađanima koji su bili nosioci zločinačkih orgija, nosioci raspojasane i ničim izazvane mržnje prema bošnjačkom narodu. I pored svega, pored sadizma i iživljavanja mnogih bojovničkih progonitelja, preživio zahvaljujući snazi duha i stavu o smrti i o umiranju. Prošao sam najbolniju logorsku dramu čija je odlika u veličini trpljenja vlastite, ali i tragedije mojih sunarodnika. Valjalo je izdržati logorsku golgotu punih 276 dana. Za vrijeme logorskog zatočenja susretao sam mnoge dželate koji su nad logorašima, sa svom ohološću i brutalnošću provodili neviđeno nasilje, samo zbog toga što smo pripadnici bošnjačkog naroda i muslimanske vjere. To je bila moja, i ne samo moja, jedina krivica.

Bio sam dakle krivac bez ikakve krivice na prozivkama, na raportima, na vatrenim linijama, na prisilnom radu, na čestom premlaćivanju, na mučenju i ponižavanju.

Iživljavali su se na najbrutalniji način čineći zla djela koja izgledaju ružno i kad se o njima piše i li govori. Samo su rijetki bili pošteđeni svakodnevnog maltretiranja i premlaćivanja, a da i ne ponavljam sadizam koji je primjenjivan prema logorskim zatočenicima iz tzv. logorske "šestice". Najstrašnija dešavanja u logoru trebalo je preživjeti, trebalo je izdržati tu monstruoznost logorskog života u okruženju sa stražarima i

pijanim bojovnicima. Trebalo je sa tim akterima pomučenog uma izdržati i ostati "pri pameti".

Trebalo je izdržavati svakodnevna premlaćivanja, mučenja glađu i žeđu, nedopuštanje fizioloških potreba u namjenjenom prostoru, vršenje fizioloških potreba na prostoru koji je ponižavajući i na uvidu, na otvorenom. Trebalo je, koliko je bilo moguće, ostati hladan na bojovničko cerekanje, izrugivanje, na iživljavanje, na psovke, uvrede i razne obmane, prevare, na primitivizam svake vrste. Nikad neću moći podvući crtu ispod ovog logorskog bezumlja u kojem svaki logoraš ima svoju povijest, svoju traumu, svoju muku, koja će, dok živimo tjerati na mržnju prema organizatorima tog logorskog džehenema.

Duša i njeno ispiranje

Koliko se poznaje duša

Poznato je kroz istoriju da ljudi u traganju za različitim sadržajima znanja troše mnogo vremena, ali mnogi od njih ne uspiju da u tom traganju upoznaju svoju dušu. Koliko čovjek poznaje svoju dušu - pitanje je koje je zaokupljalo pažnju još od pradavnih vremena. O tome postoje mnogi tragovi, a među njima i razmišljanje iz Mesnevije [1] "da čovjek stotinu hiljada stvari suvišnih zna, ali da taj čovjek grešni dušu vlastitu ne zna". Bez ikakve dileme i sebe mogu pribrojiti krugu onih koji nisu spoznali svoju dušu u svim njenim izražajnostima, a najbolja ilustracija je spoznavanje duše u neuobičajenim i čovjeku neprimjerenim situacijama kakva je bila logorsko zatočeništvo i životna ugroženost u nehumanim životnim uslovima. Tim uslovima dugujem zahvalnost za nove spoznaje.

Kažu da je spoznaja duše suština čovjeka, ali je i pored toga većina ljudi u neznanju što najčešće bude glavnim razlogom nesreće i propasti jer nastoje biti na usluzi svojim požudama, prohtjevima, željama, predrasudama.

U razmišljanju o poznavanju duše ponovo se vračam na sufijskog pjesnika[2] koji je neznanje o svom identitetu poredio sa magarcem. "On posebnost supstance svake poznaje ali u objašnjenju suštine svoje, kao magarac je".

Nije isključeno, može se napisati da pravilo je, da mnogi ljudi ispravno razmišljaju, imaju ispravne poglede i stavove o mnogim pitanjima ali da ne znaju svoju vrijednost što može pretpostavljati izraz gluposti ili neznanja. Nesporno je da čovjek kao ljudsko biće mnogo zna o različitim stvarima a da o sebi, o svom biću, o svojoj suštini malo ili vrlo malo zna.

Jedna stara mudrost kaže da je propao čovjek koji ne poznaje vrijednost svoju. Jer ako jeste zaista čovjek, on treba razjasniti svoj položaj za svaku situaciju, jer će tada spoznati da nije ništavan i jadan. Spoznat će da nije izgubio sebe, da se pronašao kao čovjek, da nije skrenuo u poremećaj ili devijaciju. Poučna je poruka iz hadisa božijeg poslanika[3] "da je onaj koji spozna svoju dušu, spoznao gospodara svog".

---

[1] Mesnevija, zbirka pjesama koja sadrži oko dvadesetpet hiljada stihova a njen sadržaj su poučne hikaje propraćene poukama. Neiscrpan su izvor mudrosti.

[2] Dželaludin Rumi, 1207-1273.godine perzijski islamski filozof, teolog, pjesnik, pravnik.

[3] Muhamed s.a.v.s

Razmišljanje o spoznavanju svojstva čovjeka, o promatranju i promišljanju znakova u okruženju, o poremećaju ravnoteže, kada spozna bolest i bijeg od racionalne aktivnosti, kad stigne do granice kada odustaje od onog što ga čini čovjekom, jasno je da će činiti napor da to popravi, da popravi ono što je pokvareno. Da bi spoznao sve čovjekove izražajnosti, da pronađe čovjeka u čovjeku mora i sam biti čovjek, jer "koliko je visoko do neba, toliko je duboko do čovjeka" promišljao je Mirko Božić [4]. Logorski džehenem me podučio da o čovjeku mogu nepogrešivo suditi samo po tome šta je činio i kako se pokazivao u trenucima kad je odlučivao o životu drugog čovjeka, kada je na vagi bio život onog ili onih koji su bili njemu podređeni kao zatočenici. Ako je dozvolio, a jeste, da bude žrtvovan nekom cilju, u žepačkom slučaju nacionalističkom, ako je dozvolio da bude ono što on zapravo nije, ako je izostala odgovornost duše za sve njene postupke, onda se bez dileme može reči da su to ljudi bez duše ili ljudi koji imaju kuršlus u duši, da su to ljudi koji su svoju dušu podredili činjenju zlih djela. Oni su, kao kad se neki aparat ili uređaj priključuje na struju, bili priključeni na struju nacionalističke strasti i dozvolili da budu bezdušni, da njima upravljaju predodžbe drugih i predrasude. Baš onako kako sam ja bio rob u logoru, tako su i oni bili robovi kojima su upravljali nacionalistički ideolozi, koji su robovali toj ideologiji. Pretvorili su se u mašine kojima se programski upravlja kao da su i sami bili programirani. Ti bezdušni ekstremni nacionalisti "vadili" su dušu meni i mojim bošnjačkim sugrađanima umjesto da se, što je prirodnije, ljudskije, lakše, vrate svojoj duši, u svoje prirodno stanje a upravljačku palicu otprave onima čije su duše predrasudama paralizirane.

Njihovo duševno iščašenje razumijevao sam kao nepoznavanje duše, a njihovo djelovanje kao izraz iščašenja, iščašenja kojim su upravljali drugi. Sve dok su u tom stanju njihovim ozdravljenjem su upravljali drugi porivi i strasti, što je značajno ograničavalo njihove ljudske potencijale.

Citirani mudri sufijski pjesnik kaže da se vatra gasi kad ostane bez drva a da se strasti gase kad se ne ispune ciljevi ili želje. Nacionalističke strasti, nažalost, još nisu ugašene iako se ciljevi nisu ispunili, a to znači da su i dalje sitne duše. Logorska patnja pomogla je da se, kroz životna iskušenja, kroz patnju, moja duša ojačala, obogatila novom vizijom sposobnom za sva pa i najveća iskušenja, da je i pored doživljenih trauma

[4] Mirko Božić, 1919-1995.godine, hrvatski književnik poznat po novelama, scenarijima za filmove, serije.

sposobna za najdublje i najčistije izlaze, jer je u životnoj opasnosti iskušala svoju postojanost. Kada sam dospio u taj životni tjesnac i kad se sve okrenulo protiv mene, kad sam došao dotle da mi se činilo da više ni minuta neću moći izdržati, nisam se predavao. Naprotiv, iako sam bio u blatu života, iako me duša bolila, iako sam bio kao čovjek unižen, povrijeđen, ponižen, revoltiran, u tom stanju nisam klonuo duhom, sačuvao sam, koliko je bilo moguće, prisebnost duha. Ljubav prema životu bila je toliko jaka da sam se i sam iznenadio duševnom snagom, borbom sa samim sobom, nastojanjem da ne klonem duhom, makar i trpio najveće patnje i poniženja. Do tog traumatičnog stanja bio sam dobar, težio da budem još bolji, ali je to, ma kako paradoksalno izgledalo, pomoglo da postanem još više čovjekom.

Spoznao sam i to da duša boli više i snažnije od svake druge vrste boli. Logorsko iskustvo pomoglo je također da saznam da sposobnosti i moći duše imaju promjenjiv uspjeh, da je duša nekada otuđena od svojih intelektualnih moći kada je njene animalne moći povlaće nadole, u najniža područja. Duša je tada u najodsudnijoj borbi sa svojim animalnim moćima. Iako nisam siguran, vjerujem da su i duše ekstremnih nacionalista u HVO-u imale takve sukobe u duši jer su padali u unižavajuće dubine, u bestijalne naravi, da su u tom stanju prebivale otrgnute od prirode zajedničke čovječanskim vrijednostima.

Moj pogled na dušu

Mnogi koji su pokušavali da svojim umom dokuče tajne duše klonuli su i odustajali. U zamjenu su pokušavali svoj interes zadržati ili zadovoljiti jezikom aluzije, metafore... ili su svoj interes zadržavali samo na pojedinim aspektima duše. Moja saznanja o duši zadržavaju se na stavu o nemogućnosti racionalne spoznaje duše jer se učenje o duši uklapa u širi kontekst kojem vlastito obrazovanje i samoprobiranje nije doraslo. Dušu razumijem kao ono što čini život, što je na neki način znak života, što život i životne principe i sadržaje pokreće.

Još su se u davna vremena poznati i danas često citirani filozofi Platon[1], Aristotel[2], atomist Demokrit[3] i mnogi drugi bavili pojmom duše, njenim porijeklom i sudbini, onim šta je čini, psihološkim procesima, a sve u nastojanju i pokušaju da daju odgovore na pitanje - šta je i koja je to snaga koja omogućava postojanje, odnosno sami život ili sinonim za život koji se često koristi u vjerskim knjigama ili spisima.

Prvi od pomenutih je dušu smatrao principom koji je u tijelu a drugi principom koji formira tijelo,. Teolozi će govoriti i pisati da je ona princip ljudskog bića a ne nešto što je izvan, što je samostalno, što postoji samo za sebe. Različita su vjerovanja o postojanju duše, njenom jedinstvu, duhovnosti, besmrtnosti, sposobnosti razuma, slobodi, daru govora. Stoljećima dakle, ova je tema zaokupljala mnoge, poticala brojne folozofske, religijske, psihološke i druge rasprave, ali ni do danas nema potpune saglasnosti o prirodi duše i njenom znaćenju. Istina puno je naučnih, vjerskih, psiholoških i drugih radova koji tretiraju njeno određenje u pokušaju da je rasvijetle. Jedni dušu vide kao nematerijalni princip čovjekova života i kao ukupnost osjećaja, svijesti i karakternih osobina čovjeka, drugi je vide kao duhovni princip koji nadživljuje smrt, treći će reči da je to sve ono što je nematerijalno u čovjeku a koje izražava duhovno, spoznajno, osjećajno, voljno, dakle, sve ono što prepoznaje čovjeka kao biće. Za bolje spoznavanje i razumijevanje duše moji dometi su bitno ograničeni. Moja znanja su skromna i upravo zbog toga se i ne trudim da više saznam osim onog što u dubini duše osjećam, ostaje meni i svakom od nas da se uvjerava i uvjeri što je duša pojmovno, što je to

[1] Platon, 428-347.godine p.n.e. grčki filozof, poznato učenje o idejama
[2] Aristotel, 384-322 godine p.n.e. starogrčki filozof i prirodoslovac
[3] Demokrit, 460-370.g.p.n.e. grčki filozof, pionir matematike i geometrije

bitan aspekt svijesti, da li je to nešto meni nedokučivo i koliko je božanski dio u meni i u svakom od nas.

Možda se pojmom duše ne bih ni bavio da moju dušu nisu pokušali i pokušavali da ubiju oružjem i čovjeku neprimjerenim metodama terora i nasilja. Moju zapitanost je pojačavala činjenica da su to pokušavali činiti i učiniti ljudi od kojih sam većinu poznavao jer smo boraveći u Žepču dijelili isti životni prostor. U komunikaciji sa ljudima, a priroda mog posla je na to usmjeravala, često sam bio u prilici upotrijebiti izreku "znam ga u dušu", nastojeći time drugima staviti do znanja da poznajem njegove ili njihove karakterne osobine. Korištenje te fraze zadržavalo je moje razmišljanje na površini ali je svejedno odašiljalo poruku o ćistoći duše, poruku o tome da li je zaprljana ili ćista. Bez obzira na upotrijebljenu kvalifikaciju, vjerovao sam da i kod nećistih duša postoji djelić razuma koji može liječiti i izliječiti dušu, koji može učiniti otklon od prijetnje da se drugi dovede u opasnost, da se izloži životnoj opasnosti, da mu se ugrožava ili ugrozi život. Izlazak duše ili rastajanje sa dušom koristio sam u sasvim drugim povodima. Nije mi to bilo strano, jer su u dosta ćestoj upotrebi bile riječi "da duša izlazi" ili ''da se čovjek rastaje od duše". Istina ove riječi korištene su najčešće onda kada je neka osoba umrla, sa osobom čije su se životne funkcije ugasile.

Mnogo puta manje ili čak vrlo rijetko sam bio u prilici da razmišljam o tome da li se, kako i u kojoj prilici ili situaciji duša može dovesti u stanje izopačenosti i pomračenosti, da se bude u stanju opustošenosti, da se zatruje, ili da čak u određenom vremenu bude paralizirana i nemoćna da umom ratuje protiv ideoloških, nacionalističkih ili drugih strasti i iz njih izvedenih nagonskih moći.

Ni sa ovakvim površnim osvrtom ne bih se bavio da nisam došao u priliku da spoznam i tu dimenziju duše ili duša.

Da spoznam kako u životu postoje trenuci, komadi vremena u kojima čovjek na osnovu odnosa sa drugima ili prema svojim postupcima nije dostojan da se tako naziva. Ta ljudska snaga bez duševne veličine znano je da oblikuje zloćudne karaktere. To stanje je na izvanredan način opjevan u stihovima "ništa nije opasnije, nit' štetnijeg ima zvijera, ko' kad čovjek ima duha, ali nema karaktera".

Neću napisati ništa novo od onog što se već zna da među ljudima postoje razlike u mnogim segmentima i da smo u odnosu na te razlike i po osnovu tih razlika u situaciji da jedni drugima olakšavamo ili

otežavamo životni put. Dođe čas kada čovjek spozna svoju ranjivost, da spozna da je ranjiv i da ga razne pogreške, laži, obmane, frustracije i predrasude povedu za sobom, kada dozvoli da bude zaveden i da sa njega spadne sve ono što je najljepše, najfinije u njemu, kada dozvoli da bude zaveden toliko da oskrnavi svoju dušu, svoj ljudski karakter, kada čovjek postane i bude gori i od najnižih životinja. "Tada imena nisu važna. Ruža bi mirisala i kad bi se drukčije zvala", metaforički je to opisivao Rumi[4].

Sve ono što se dešavalo u žepačkoj ratnoj agoniji je potvrda da je čovjek prestao da se ponaša kao ljudsko biće i to na osnovu jedne obične posljedice djelovanja spoljašnih uticaja, kad je pristao da svoje biće, svoju dušu podredi zabludi, kad je "izišao iz duše". Naravno da je u tom postupanju, makar i izazvanom, imao svoj krajnji cilj koji je po svojoj suštini bio krajnje sebičan u smislu da se ostvari ideološka nacionalistička zabluda što nije imalo nikakve veze sa njegovom suštinom i smislom postojanja. Velika je stvar ako čovjek može obuzdati svoje porive, požude, strasti. Put dobra je koristan ali samo za duše koje to razumiju. Uostalom takav put je sadržan i u kur'anskoj uputi[5] "ako budete činili dobro, činit će te ga za sebe, ako budete činili zlo, činit će te ga sebi". Nažalost, u žepačkom vremenu zla to se nije desilo i s pravom se može citirati misao jednog američkog pisca [6]"što koristi čovjeku da stekne sva dobra ovog svijeta, ako izgubi dušu". Žepački ekstremni nacionalisti su izgubili dušu a da nisu ostvarili ni cilj zbog kojeg su je izgubili. Oni su postali "sitne duše" i uz to postali krivci za zla koja su počinili bošnjačkom stanovništvu. Imaju ih na duši, što bi narod kazao za one koji su skrivili. Pristali su da prihvataju i prihvate poruke "odozgo", poruke od hegemona i ideologa nacionalističke zablude koje su im pomutile um u tolikoj mjeri da nisu bili u stanju donositi vlastite vrijednosne sudove.

[4] Mesnevi, remek djelo najvećeg mističnog pjesnika islamskog svijeta-zbirka hikaja iz života
[5] Kur'an, sura El-Isra, u prijevodu Muhameda Pandže i Džemaludina Čauševića
[6] Harold Robbins, 1916-1997.godine, poznati američki pisac koji je objavio 34 romana

O bolesti duše

Na nesreću čovječanstva, pa i naše zemlje, a u njoj i žepačkog prostora, postoje i takvi ljudi koji su zapali u duboku zabludu, koji su mislili da agresijom mogu mijenjati granice i u tome raznim oblicima nasilja ukloniti sve ono što je jedan narod, njegova kultura, tradicija, vjera. Da unište i porobe bošnjački narod koji je, da apsurd bude veći, uvijek odašiljao poruke za ljudsko razumijevanje, za veze među ljudima, poruke ljudskog bratstva.

Zamislili su ti ljudi da mogu praviti istoriju i to na način koji je užasno ružan, na način kojem je činjenje zla metod za ostvarivanje ciljeva. Odlućili su da pomoću zlih djela ostvare ciljeve ne razmišljajući o tome da zlo, ma koliko da traje, bude i prođe.

Boraveći u logoru, trpeći torturu i patnje, posmatrajući patnje ostalih zatočenika, ramišljao sam, skoro da sam bio uvjeren, da će i to zlo jednog dana proći, da ni zlo nikad nije bilo dovijeka, da će sve to što se tada dešavalo biti jučer, da će sve to jednog dana biti lani, preklani, ali da bi i u tim okolnostima trebalo biti i ostati čovjekom. Ljudi će pamtiti, spominjati, bilježiti, zapisivati činjenice u određenom vremenu određujući svoj odnos prema dobrim ili lošim djelima.

Preživio sam tu logorsku golgotu i evo sam u prilici da pišem i o dobru i o zlu iz tog komada vremena, da pišem o dobrim i zlim ljudima, o strahotama ratnih sukoba i logora. U prilici sam da pišem i o neljudima koji su u logoru mučili i terorisali nedužne, onesposobljene za pružanje i najmanjeg otpora.

Svekolike ljepote naših hrvatskih i srpskih sugrađana, susjeda i komšija vazda su se priznavale i prihvatale kao žepačko bogatstvo. Živjelo se zajedno u uslovima koje je karakterisala tolerancija i uvažavanje. Međusobno su se poštovale i podržavale vrijednosti i ono što imaju, što je svima bilo važno i vrijedno. I onda kad je nekima od nas bilo teško imali smo i pokazivali snagu, volju i strpljenje da se presabiremo, da se razumijemo, osjetimo jedni druge i bolje upoznajemo. U posebno teškim trenucima oslanjali smo se jedni na druge, nismo se mrzili, bar sam tako mislio, nije nas zaokupljala smutnja, prijetnja jednih od drugih. Međutim, krajem devedesetih godina prošlog stoljeća je došlo vrijeme da se iskusi i drugačije stanje duha, da se osjeti i spozna šta znači pravo jačeg, da

se iskusi i osjeti bezumna mržnja od strane svojih susjeda i komšija - hrvatskih sugrađana a sve u ime njihove tobožnje ljubavi prema drugoj državi, prema drugoj "čistijoj" vjeri i naciji.

Agresija, ratni sukobi, neprijateljstva, nasilje, potčinjavanje i njihova ućestalost u današnjem dobu ukazuju na činjenicu da je više duša "zastranilo" i da čak ni savremenost nije mogla odoljeti ljudskoj okrutnosti i uspješno joj se suprostaviti. Određene duše, i bez genetske sklonosti, pokazalo se, lako je prešaltati na sklonost prema abnormalnom. Istina jeste da sve duše nisu stvorene kao savršene ali postoje te genetske razlike koje su nekim dušama omogućile predispoziciju za njihovu kontaminaciju u određenom povoljnom ambijentu.

Hoću reči da neke duše mogu imati predispozicije za izbor okruženja ili za okruženje u kojem ne funkcioniraju dobro, odnosno da se vrlo lako mogu pridobijati i pridobiti na zlo i zločine.

Žepačka ratna agonija i učinci koje je proizvela je potvrdila da postoje duše koje su tako teško oštećene da ih se bez ikakve dileme može svrstati u abnormalne, u bolesne. Njihovi "vlasnici" realizirali su se kao ljudi koji su to samo po obliku. Njihova je sudbina duše bila ovisna od toga koja je dimenzija prevladala, koja je bila pretežna, koja je upravljala njihovim postupanjem, ona nagonska ili ona razborita. Jasno je da po odnosu prema bošnjačkom narodu nije prevladala razumska duša koja bi poticala na etičko djelovanje i postupanje, koja u osnovi izražava dobro, postojano stanje duše.

Izbor u smjeru onoga što je loše, što je zlo, zapravo i nije izbor, to je datost. Mislim da je izbor dobrog, onog boljeg, ustvari vršenje slobode, slobode koja pretpostavlja poznavanje dobra i zla. Zašto izbor onog što je loše nije izbor - zato što je utemeljen na neznanju, na predrasudama i na huškanju duše koja naginje svojoj nagonskoj moći.

Eto, ovako sam vrlo često razmišljao tokom preživljavanja logorskog komada života, života koji je svakim danom primicao svome kraju. U takvim uslovima razum, nažalost, nije nadzirao nagonske moći.

U toj logorskoj drami života koja se odigravala prepoznata je i tragedija zavedenih, onih koji su bili u ulozi dramaturga ali i onih koji su bili u tragičnoj ulozi u datim okolnostima, koji su bili potčinjeni kako fizićkom, tako i mentalnom stradanju i trpljenju.

Tragičari, dakle žrtve, morali su proći kroz dramatićan proces u logorskom ambijentu samo zbog toga što su, kao ljudi, bili drugačiji, ne

po obliku, nego po vjerskom i nacionalnom pripadanju. Da apsurd bude potpun, tragedija jednih bila je ushit drugih, onih zlih, koji su na izuzetno drzak način, zbog predrasuda i frustracija i dostizanja ideološkog cilja, proizveli i održavali nerazumno težak položaj zatočenika u logoru. Ponašali su se kao Sizif[1] koji je mislio da ne mora vječno gurati kamen na brdo, ka samom vrhu, jer su i oni gurali svoj kamen ka nerealnom ideološkom cilju, misleći da će ga dogurati do vrha, do kraja. Nisu promišljali da bi se kamen mogao strovaliti na dno, što se i desilo, ali opet bez toga da se u duši javi svijest o pokvarenosti i promašaju.

Nekad, ali ne uvijek, kad razgovaram sa obićnim čovjekom otkrijem nešto novo, do tada nedoživljeno, ne viđeno. Nekad sam možda više slutio nego što sam spoznavao i spoznao šta sve leži zapretano u ljudskoj duši, u tom beskraju tajni, čak i kod ljudi koji spolja gledano, izgledaju kao da dušu nose na dlanu. U logoru sam podnosio najteže boli i poniženja i to je bilo teško, ali je vrhunac tragike ipak bio kada sam vidio kako ljudi gube masku, kako predašnju zamjenjuju novom, drugom maskom i kako su prisiljeni ili se prisilili da sa tom maskom nastave život. Njihov neljudski odnos u osvajačkom pohodu na teritorij ne mjerim po tome koliko je i kako ostvarena njihova moć, već po tome koliko su se i kako odnosili prema čovjeku, kakva je kultura i humanizam manifestiran prema drugima i da li je to na nivou opće prihvatljivih civilizacijskih dostignuća. Ako nije, a potvrdilo se da nije, onda je nedvojbeno u pitanju bolest duše, a vrlo vjerovatno da će postati i njihovo prokletstvo. Uostalom još je davno ugledni njemački mislilac[2] upozorio da se ne vjeruje onima kod kojih je jak nagon za kažnjavanje. Onaj ko se smatra čovjekom, ako smatra da je zaista čovjek, onda na osnovu svog ponašanja i djelovanja treba i razjasniti svoj položaj. Tada će spoznati da nije ništavan i jadan, spoznat će da nije izgubio sebe, da se "pronašao" kao čovjek, da nije skrenuo u poremećaj, u devijaciju i na put zla. Ko to ne shvata, ko ne poznaje vrijednost svoju, propao je kao čovjek. Takvih je u žepačkom vremenu zla, nažalost, bilo jako puno, jer se njihova djela prosuđuju po tome koliko su i kako zadavali boli onima koji su bili zatočeni u logoru i bez zaštite, koliko su dozvoljavali da logoraši pate, koliko su istrajavali na tome da logoraše pate, i s kakvim su odnosom posmatrali patnje logoraša.

---

[1] Sizif, iz grčke mitologije, poznat po personifikaciji za uzaludan posao. Bio je "osuđen" da veliki kamen gura na vrh brda i svaki put kad bi se primakao vrhu kugla bi se skotrljala u podnožje.

[2] Friedrich Nietzsche / 1844-1900 / poznati njemački mislilac, filozof, pjesnik i filolog

Strano mi je područje parapsihologije ali sam imao osjećaj kao da su njihove umove naselili demoni zla, učinili im duše izgubljenim, kako bi svojevoljno izabrale dominaciju negativnog u sebi, odabrale negativnu energiju, izabrale početak gubitka svog ljudskog identiteta. To su duše koje su, uz svjestan izbor a pod uticajem i uz vanjske pritiske ućestvovale u zlodjelima. Čak se u velikoj mjeri može isključiti vanjski pritisak jer je njihov unutarnji glas, njihova negativna sila sugerirala da se drugima po vjeri i naciji naudi, da ih se protjera i unište tragovi njihovog postojanja. Ti destruktivni impulsi potvrđivali su bolest duše zbog pretjerane žudnje za nečim što je zabluda, potvrđivali su okrutnost i nagon da se psihički i fizički zlostavljaju drugi. Njihove duše nisu se znale nositi sa izazovima tog vremena, nisu slijedile lekcije iz prošlosti nisu bile spremne na prilagodbu novom vremenu nego su prigrlile prošlost i predrasude iz prošlosti okrečući se iracionalnim i destruktivnim djelima.

Očito je da su zaboravili na povjerenje, na vjeru u ljude, kao jednu od osnovnih vrlina, zanemarili su to u svom životu, zaboravili na značaj ove vrline koja je morala biti njihov svjestan i odgovoran odnos prema drugim.

Nasuprot njima ja sam, kao i moji žepački sunarodnici, taj emanet odgovornosti slijedio, ali pri tome bio i previše lakomislen jer sam vjerovao da i svi drugi oko mene svjesno nose taj teret. Nažalost, ratno žepačko iskustvo me u odnosu prema tom emanetu odgovornosti i povjerenja demantiralo. Nije bilo dovoljno što smo slijedili hadis poslanika[3] "da niko od nas neće imati sreću i zadovoljstvo dok ne bude želio drugom ono što želi sebi". Drugi ga nisu slijedili jer su činili zla, dakle sve ono što oni nikako ne bi željeli da se čini njima.

I nakon svega, kad se zlo dogodilo, nismo uzvračali mržnjom na mržnju. Naprotiv, uzvraćanje je izostalo kako zbog preostalog ponosa, zbog samopoštovanja, tako i zbog samozaborava koji relativizira naš ponos. Nije se uzvraćalo ni onda kada nas oni koji su činili zla djela lažu, kada pokušavaju i dalje da ucjenjuju i strah utjeruju. Uvijek, pa i sada smo se k'o sami sebi pravdali pokazujući i dalje slabost i nesigurnost.

---

[3] Božiji poslanik Muhamed s.a.v.s

Krik duše

U svojoj višestoljetnoj povijesti odnjihala je bošnjačka bešika bezbroj dobrih i plemenitih ljudi. Svi su oni, bez izuzetka, dijelili sudbinu zemlje, život i smisao čudne i čudesne mješavine lijepog života ali i mješavine patnji i nadanja. Nadanja koja su u zajedničkom životu sa drugima, u međusobnom poštovanju, uvažavanju i razumijevanju, ljepotom duše čuvali i sačuvali ljudskost i ljudsko dostojanstvo. Ta duhovna vrijednost, kao bistar izvor studenca, pokazalo se, samo je za naivne, bila naivna.

Za nemoralne i destruktivne, za zlikovce i razne hoštaplere, to nije ništa značilo, te vrijednosti nisu značile baš ništa. Umjesto da na dobro uzvraćaju dobrim, umjesto da na poštovanje uzvrate poštovanjem, umjesto da zajedno sa dobrim dušama šire horizonte slobode i osvajaju još nedokučene prostore istine i ljepote, oni su se priklanjali zlu i u najtežim trenutcima borili protiv dobra.

Šta je ta dobra žepačka bošnjačka duša mogla u toj bolnoj i krvavoj stvarnosti koja joj je nametnuta od zlih ljudi i primitivaca najgore vrste.

Mogla je jedino svojom duhovnom i neuništivom izvornošću da se suprostavi i zaprkosi i da svoj prividni mir pretvori i pretvara u ljudski krik, da sebi, ali i svima drugima u borbi protiv tog nacionalističkog zla ukaže na vrlinu, na put ka pravednom, na put ka dobrom, uzvišenom i uzvišenijem. Taj krik se nije htjelo slušati. Njegova simbolika značila je poziv, a prividni mir značio samo kazivanje o najdubljem nemiru duše koja je, u toj ogoljeloj nemoći, tragala za smislom, tragala za načinom kako da se odupre nametnutom zlu i nemoralu.

Tegoba bošnjačke duše u tom zlom žepačkom vremenu i u ratnom haosu izrodila je egzistencijalnu strepnju za ono malo ljudskog što je još jedino u duši ostalo ili preostalo.

Taj krik duše, iskazan u tom vremenu bio je odgovor bošnjačkog, žepačkog dobrog čovjeka na tragiku i bol koju su donijeli primitivizam i surovost, destrukcija i gramzivost.

Taj krik duše, bio je istovremeno i znak opomene, ali i prkos i herojstvo spram patnje u nametnutoj brutalnoj stvarnosti.

Taj krik bio je znak. Taj krik je izražavao snagu duhovne poruke u borbi protiv mržnje i zamke u koju je zle ljude mržnja dovela. Bio je to krik za ljubav protiv mržnje, ali i krik za lijek oboljele duše, za bol duše koji je bio dublji i od najvećih morskih dubina.

Taj krik je poziv tim zlim, nečasnim ljudima koji su "osuđeni" da žive sa svojim prostaklucima i sa našom i mojom velikom knjigom rana, za napuštanje te beskrajne zablude koja im je spalila duše, koja ih je učinila robotima u kojima se ne prepoznaju ljudska bića, kojima upravlja pomučena svijest.

Taj krik žepačkog bošnjačkog čovjeka nije izgubio svoju nit ni nakon vremena zla. On je nastavio svoj hod kao nosilac vapaja zbog učinjenog zla. Otuda i moja neodoljiva potreba da ponudim vlastiti bol duše čineći ga općim dobrom, dobrom za zajednicu, sa vjerom da će doticati i dotaći savjest zlih ljudi, da će potaknuti kod njih duhovne procese i da će ih i na ovaj način pokušati i pokušavati "urazumiti" u zlokobnost njihove nacionalističke zablude.

I moj krik je izveden iz tog zasada etičkih principa, iz te bošnjačke bešike, iz istine unutarnje povrijeđenosti ljudskog u meni, iz još uvijek primjetne nade da za zle žepačke ljude izlaza ima. Bošnjački i moj krik im je opomena.

Za njih, dva su puta. Jedan je dobar, drugi je loš. Oni su izabrali onaj koji je loš, pokazujući na taj način da je njihova duša sklona zlu. Ako su u to predratno i ratno vrijeme i bili zavedeni, ako ih se indoktriniralo ustaškom ideologijom, mogli su se vratiti na put dobra.

Oni su ostali na putu zla, nisu uspjeli oćistiti svoju dušu. Nisu uspjeli, a "uspjet će samo onaj ko dušu oćisti, a bit će izgubljen onaj ko na stranputicu krene" [1]. Vjerovatno bi bilo dobro kad bi čovjek mogao svoju dušu spoznati, jer bi na osnovu te spoznaje, možda, drugačije postupao. Ali ne može. Možda je i bolje tako, jer ko zna kako bi svijet tada izgledao. Razmišljam kako bi bilo dobro da je duša kao odjeća pa da se, kad se uprlja, može oprati. Nažalost, nije tako. Oni što su nered i zločine u logoru pravili toliko su dušu svoju uprljali da je ni najkvalitetnija sredstva za pranje ne bi mogla oprati.

[1] Kur'an, sura Eš-Šems, ajet 9.

Ispiranje duše kao inspiracija

U svojoj dugoj povijesti čovjek je uvijek tragao za pouzdanim odgovorom na pitanje-koje on zapravo. Očito je da se i danas na to pitanje nije pronašao odgovor iako je o ljudskoj prirodi izrećeno mnogo toga. Ponekad je lahko kazati šta čovjek hoće a šta neće, šta može a šta ne može, šta se kosi sa njegovom prirodom, šta mu smeta, zašto nekad misli da je neodgovoran i snažan a nekad da je minoran i slabašan. Ipak se može priznati, bar prema ozbiljnijim traganjem koja su provodili drugi, da u iznalaženju odgovora pokušavamo uvjeravati sebe i druge koliko smo u vezi s tim stvarno nemoćni i da smo također u zabludi kad tvrdimo da znamo sve o sebi ili o onima koji nas okružuju, koji su tu pored nas u neposrednom okruženju. Često se zaboravi da se u traganju za odgovorom trebaju uzeti i činioci koji djeluju izvan, u interakciji između čovjeka, kao pojedinca i društva. Nije to po mom viđenju, a i iskustvo je to potvrdilo, samo izraz stepena svjesnog, odnosno nesvjesnog. Mislim da se čovjek ne može odvojiti od društvenih izazova i promjena, niti se njegovo krizno stanje može posmatrati izolovano od drugih izazova, pogotovo ako je percepcija društva iskrivljena.

Tada je moguće očekivati uspješnu i vrlo djelotvornu adaptaciju čovjeka na te izazove, jer negativni odnos u razrješavanju društvene krize, obićno uzrokuje asocijalno ili antisocijalno reagiranje, kakvo smo imali u vrijeme žepačke ratne agonije.

Sijanje i proizvođenje nereda, planiranje i pripremanje stanja u društvu, pa i na žepačkom prostoru, koje u osnovi ima činjenje zla nije normalan odnos, niti je to prirodno stanje čovjekovo, posebno onda ako je onima koji to planiraju i realiziraju zbog toga svejedno. Takav izbor u cijelom ili u određenom periodu života i na određenom prostoru je izbor vlastitog opredjeljenja da se drugima čini zlo. Istovremeno to znači da su duhovna čula onih koji su takav izbor izvršili blokirana.

To upučuje na zaključivanje da je njihovo stanje duše strašno opasno, posebno ako ne uvažava realnosti, civilizacijske zahtjeve i potrebe i onda kada nikakvi znakovi opomene ne dopiru ili ne dopru do njih, ako su ravnodušni na moguće posljedice iz takvog postupanja.

Takav pogrešan izbor i način za rješavanje društvenih problema ili za rješavanje konfliktnih situacija neminovno vodi u stanje u kojem trpe mnogi.

Mrak nacionalističke zablude i sve što je tu zabludu hranilo proizvelo je narušavanje životne harminije moje, ali i životne harmonije mojih sugrađana. Takav izbor je imao i ima brojne posljedice. Moje razmišljanje o tome i proizvedene ljudske traume razlog su da knjiga u naslovu dobije upravo tu oznaku, oznaku koja pokušava rasvjetliti duše onih koji su činili zla, ali i duše onih kojima su zla učinjena. Naziv knjige sa ispiranjem duše, nije bio slučajan. Moju su dušu "ispirali" čitavih 276 dana, od kojih 47 dana u famoznoj šestici silosa. Samo oni koji su šesticu "okusili" znaju šta znači tu provesti samo jedan dan. Ispirali dušu jesu ali je nisu izaprali jer je u njoj ostalo toliko moći da može nadvladati i nadvladavati animalne nagone koje su manifestirali oni koju su je ispirali. Bilo je dilema ali je presudan uticaj za odabir naslova imala zapitanost o tome šta se to dogodilo sa duševnom dimenzijom, kakvo je to stanje duše u kojem čovjek ugrožava drugog čovjeka i to zbog neostvarive ideološke zablude.

Kakvo je to stanje duše u kojem čovjek čini zlo drugom čovjeku, kakvo je stanje duše kada čovjek nema samilosti i suosjećanja sa drugim čovjekom, posebno onda kada ovaj drugi, zbog nametnutih nehumanih životnih uslova prolazi kroz teške trenutke a istovremeno sa onim ko je to činio dijeli životni prostor, radni prostor...

Kakvo je to stanje duše ako čovjek ne jedan dan, nego stotinu dana, dvije stotine, tri stotine dana čini patnju drugom ili ravnodušno posmatra njegovu patnju. Koja je i kakva poremećenost uma, kakve su i kolike naslage mraka, šta je oskrnavilo duhovno bogastvo ako ga je bilo, šta je to proizvelo duhovno siromaštvo i duhovnu poremećenost velikog broja dojučerašnjih sugrađana.

Tokom života svjedoćio sam brojnim situacijama koje su imale rušilačku dimenziju i rušilačke sadržaje. Pogotovo je to bilo izražajno u situacijama rušenja materijalnih dobara. Rušilački nagon čovjeka prema ćovjeku nisam pretpostavljao. Znao sam da ima loših ljudi, ljudi sa lošim karakterom ali nisam spoznao da se i ljudi, ne samo na pojedinačnoj ravni, nego i u okviru kolektiviteta, mogu urušavati i urušiti u tolikoj mjeri. Znao sam da su ljudi općenito lošiji nego što to pokazuje njihov izgled jer, neki od njih vješto, a neki manje vješto, prikrivaju svoje mane i nedostatke. Znao sam također da od dva lica - obraza ne može biti, ali da ih, i jedno i drugo, prati potpuno nevaljalstvo i izopačenost sa obje strane, nisam mogao ni pretpostaviti.

Iako obdareni razumom i stvaralačkom snagom, pa i energijom, pokazalo se u vremenu žepačke ratne agonije, i ne samo tu, da je potreban samo mali korak koji od fanatizma vodi prema barbarstvu. Vidim to kao potpunu pasivizaciju čovjeka i kao uništavanje čovjeka kao lićnosti, kao bića. Nacionalističko hipnotiziranje kojem sam svjedoćio proizvodilo je prvoborce nacionalističke ideologije u pravom smislu. Ta ideologija urezivala im se u njihov mozak, strast je činila svoje, probudila i ohrabrivala srce da neumorno pumpa krv do uzavrelosti.

Jer kada ih je nacionalistička strast preuzela, "uzela pod svoje", kao što je u slučaju žepačkog ratnog orgijanja, nije se više mogla kontrolisati. Ta "sitnica" je odškrinula vrata za rušenje ljudskih duša, pomogla da postanu duhovni slabići lišeni lične odgovornosti.

Potvrdilo se da na dnu svake duše postoji skrovito mjesto sa kojeg se može otisnuti na put dobra ili na put zla. Umišljao sam da sam u prijeratno vrijeme znao što jesam i što su drugi oko mene.

Umišljao sam da sam znao što jesmo i što su drugi ili sam bar mislio da sve to znam. Ispostavilo se da neznam gotovo ništa, pogotovo o onome što su, u vremenu zla, postali moji žepački sugrađani obojeni ekstremnim nacionalizmom.

Nakon što se desila žepačka ratna agonija, nakon što sam proživio i preživio logorski džehenem, mogao sam pouzdano potvrditi i potvrđivati osnovanost izreke "da i đavo ima potrebu za drugom"[1]

[1] Indijska narodna izreka

Ozdravljenje duše

U naše vrijeme svjedoćimo razne oblike i sadržaje previranja u društvu sa manjim ili većim intenzitetom, sa posljedicama ili bez posljedica. Ta previranja ne zaobilaze ni pojedince jer kod njih vrlo često proizvode različito reagiranje i uticaje, pa i uticaje na njihove duše dovodeći ih u početno stanje duhovne devijacije. Tim negativnim pojavama i pojedincima u tim pojavama gledam u lice i to izravno sa sviješću o sebi i sa osjećajima za one oko sebe. Iako je odgovor na društvene deformacije različit i u zavisnosti je od mnogih činilaca, moj je odgovor u tom vremenu zla bio poznat. Poznat je i odgovor onih koji nisu bili u stanju na pozitivan način odgovoriti na društvene izazove i krizna stanja. Razumio bih da je njihov odgovor slijedio nacionalni zov u pozitivnom smislu, ali je, nažalost njihov odgovor slijedio društveno neprihvatljiv način postupanja. Odgovorili su podrškom hegemonističkom projektu prepuštajući se nacionalističkoj pomami. Svaki od njih pojedinačno imao je priliku da odgovori na način koji je civilizacijski standard, da se odrekne zabluda koje donose neumjerenost, buntovnost, zla djela, da preispita svoj odnos i svoje osjećaje prema drugima.

Svaki od njih imao je priliku da preispita sebe i svoju sujetu, da provjeri svoj duhovni imunitet, da usklađuje svoje ponašanje u tom vremenu zla i da postupa na način koji neće biti bolan za druge ljude. Njihov izbor je bio nerazuman. Ne znam kako su se nakon takvog izbora osjećali, pogotovo nakon učinjenih zlih djela, da li su se pitali gdje su i kako pogriješili, da li su se nakon neljudskog odnosa prema drugima osjećali dobro, da li je i koliko njihovo duhovno stanje u toj ulozi bilo podnošljivo, da li su osjećali ikakvu nelagodu , grižu savjesti.

Da li su osjećali nezadovoljstvo sobom kao ljudskim bićima.

Neodgovorljivost na ta pitanja me i danas opsjeda iako znam sigurno da moja duša, da je u njihovoj ulozi, ne bi bila u stanju da nosi sav taj teret, jer bi naprosto klonula. Osjećao bih se nezadovoljan sobom, u vrlo jadnom i teškom stanju, u bolesnom stanju i sa puno griže savjesti. Hodao bih pognute glave ko zna koliko vremena jer ne bih bio u stanju pogled upirati prema onima koje sam žrtavama učinio.

Oni koji su slijedili put zla, čini mi se da su, i nakon počinjenih zločina, ostali u nacionalističkom zanosu, ostali u mraku u kome ne vide ili ne žele da vide šta su činili jer su, bježanjem od priznanja i od istine,

nastavili sa griješenjem. Nisam vidio da je negdje u dubini njihovih duša ostalo svjetla koje bi im pružilo priliku i nadu da poprave porušene mostove, da daju šansu svojim dušama da bolje vide, da gledaju stvari, pojave i procese onakvim kakve trebaju biti, a ne onakvim kakvim ih vidi nacionalistički nagon i strast koja ih je vodila na put zla i zločina. Znam da svako od nas u pomenutim previranjima dođe u situaciju da malo ili više "uprlja" svoju dušu, ali je to "prljanje" zanemarljivo u odnosu na bolesno, abnormalno stanje duše, posebno ako je to stanje proizvelo ozbiljno teške učinke prema drugima, ako se bavilo nečasnim djelima ili sudjelovalo u njima na različite načine. Iako je nepoželjan, nije veliki problem ako je impuls za nanošenje boli drugima bio slab i malo primjetan, ali ako je taj impuls bio izrazito jak, sa vidljivim i opasnim racionalnim i destruktivnim nagonom koji je prouzrokovao ekstremne patnje drugima, onda njihovi posjednici moraju činiti napore da prevladaju teškoće i to trajnim naporima usmjerenim ka promjeni u pozitivnom smjeru.

Prva lekcija, prvi znak spremnosti za promjenu je razmišljanje da zli ljudi samo sebe postave u položaj žrtve ili žrtava kao test o tome da li su u stanju razumjeti taj položaj, odnosno težinu tog položaja. Razumijevanje trpljenja nemogućih i nehumanih logorskih uslova je zapravo paradigma važne promjene svijesti, od rušilačke, negatorske, ignorantske, do suočavajuće sa realnošću. Razumijevanje o tome ima li se sposobnosti za vršenje korekcije, ima li se hrabrosti za promjene nakon shvaćanja da ono što je učinjeno nije dobro ni za one koji su to činili, ni za one kojima se to zlo činilo. Kad čovjek jednom dođe dotle da može zamisliti patnju drugih već je prešao prvu etapu na teškom putu svog ozdravljenja.

Moje razumijevanje je da je kod zlih ljudi ostao zračak svjetla na dnu njihovih duša, ali da još uvijek koegzistiraju dva mentalna stanja. Stanje dobra i stanje zla. Spoljni faktori presudno su uticali za prestanak ekstremnog i vrlo intenzivnog negativnog djelovanja koje je za posljedicu imalo činjenje zločina. Ti uticaji su "nametnuli" poraz destrukcije i zla jer je proces reintegracije na žepačkom prostoru, iako spor, vidljiv dokaz neuspjeha nacionalističkog projekta i projekta zatiranja bošnjačkog i muslimanskog bića na ovom prostoru.

Nažalost, nema čak ni pokušaja pranja lica i skidanja naslaga civilizacijske sramote sa inspiratora i realizatora nacionalističkog projekta, projekta podjela i etničkog čišćenja.

Bez tog otrežnjenja nemoguće je probuditi samosvijest.

Neki ljudi su ipak kratkog pamćenja ili se predstavljaju takvima pogotovo zbog toga što se radilo i radi o vlastitim zabludama i nedjelima. Možda ja o tome otrežnjenju i previše očekujem. Nekad pomislim da je iluzorno i previše naivno očekivati buđenje samosvijesti od onih koji su ratnim zločinima u osvajačkom pohodu za teritorij okrvavili svoje ruke. Posebno je iluzorno to očekivati od nepopravljivih i tvrdokornih zločinaca. Ne vidi se pognuta glava i spremnost da se bez straha i kalkulacija učini otklon od crnila poricanja, od mraka koji proizvodi šutnja, od možda potpune ravnodušnosti spram učinjenog.

Umjesto da ostanemo ono što jesmo, da jedni drugima ne dopustimo da budemo ono što nismo, umjesto da se spašava obraz za učinjena zla djela, tom se nacionalističkom ideologijom previše zaogrnulo, a zaogrće se i u poratnom periodu, sa nastavkom hipnotiziranja, posebno mladih, koji nezaustavljivo započinju konzumirati nacionalističke poruke i ideje. Svjedoćimo da se nikad više laži pokušava upakovati u formu istine i sa njom trovati srca i umove ljudi. Tako će i svi budući proizviđači mraka moći računati na "sposobnost" čovjeka da mrzi na neviđeno. Sve to nas vodi u emotivnu glupost i u vrijeme u kojem s razlogom, možemo govoriti o ljudima u kojima je umrla duša. A kada im umre duša, makar popili svu pamet ovog svijeta, bit će i ostati nešto najopasnije što hoda oko nas, bit će emotivno tupa stvorenja od kojih će se najbolnije istine o ljudskim patnjama i tragedijama odbijati kao od obične bandere. Takvi, sve manje imaju moralne snage da priznaju istinu i priznaju zašto su na ljudsko lice namakli maske koje skrivaju najdublje negativne porive.

Sjećanja na ideale koji daju smisao životu miješaju mi se sa žalom što nema spremnosti da se priznaju zla djela i što ih ne obuzima stid, što se bezobzirno tim mračnim idejama opterečuju oni koji nisu bili ni rođeni kada su se u najpogubnijoj formi manifestirale nacionalističke strasti. Ne pomaže ni uputa da tamo gdje nema dobra, ništa dobrog ne može ni izaći. Sa činom povratka kad mu vrijeme nije bilo,želio sam poslati poruku da i poslije svega treba činiti sve da se suzbije i suzbija zlo jer ako se indoktrinacija nastavlja, to će biti ne samo moja, nego naša buduća nesreća, ali i naša krivnja. Istina jeste da su žepački zli ljudi zalutali ali su imali i puno vremena za kajanje i za vračanje na pravi put jer bi pokajanje značilo njihovo zakašnjelo uviđanje. Znam, skoro sam uvjeren, da se izmjeniti ne mogu, jer je to potvrdio dvadesetogodišnji period nakon žepačke agonije, ali sam isto tako ubijeđen da se mogu popraviti, mogu

se ućiniti boljim pomoću ostatka dobra što je preostalo u njima. A ima ga, potvrdili su to i potvrđivali oni među njima koji su imali hrabrosti da u vremenu zla pokazuju i dokazuju da su dobri ljudi.

Ako ti zli ljudi znaju da su činili zla djela, a znaju, i ako odbijaju da to priznaju, i to čine, onda su krivi dvostruko. Za to je to danas na ovom prostoru i najveća frustracija, a to je nedostatak priznavanja onog što je učinjeno, onog što je pogrešno, što je loše učinjeno. Nikada ne bih ni pomislio da će dvadeset godina nakon sukoba moguće vidjeti izbjegavanje priznanja loših djela. Pogotovo ne bih mogao imati ni u primisli da je moguće vidjeti herojski doček nekoga ko je osuđen kao ratni zločinac [1] (Dario Kordić op.a.) a da se u toj sviti za doček prepozna i aktuelni žepački načelnik.[2] To su, i ne samo to, najveće frustracije u mom životu, veće i od preživljenih logorskih trauma, jer se sa ovakvim odnosom stavlja hipoteka i na nove generacije, da se na taj način nametne način mišljenja koji bi danas svakako trebao biti bitno drugačiji od onog iz ondašnjeg žepačkog džehenema. Jednostavno mi je neshvatljiva nespremnost za preuzimanje odgovornosti. Ne radi se tu o običnim izvršiocima. Radi se o onima koji su označeni u predmetu sa haškom oznakom A[3], o predmetu koji se odnosi na dužnosnike tadašnjeg općinskog rukovodstva, na dužnosnike koji su vršili političke, vojne i policijske funkcije.

---

1 Dario Kordić,1960.godine, politolog, bivši Član predsjedništva Hrvatske Republike Herceg Bosna, osuđen za ratne zločine na 25 godina zatvora

2 Mato Zovko, 1959.godine ,načelnik Općine Žepče od 1995.godine i aktuelni načelnik

3 "A" - oznaka kojom su kvalifikovane haške optužnice protiv tzv." žepačke grupe"

Dostojanstvo i njegovo gaženje

O dostojanstvu čovjeka

U današnje vrijeme, više nego ikada veoma mnogo se govori i piše o ljudskim pravima i o kršenju tih prava. Na svjetskom i državnim nivoima mnogo je usvojenih dokumenata o pravima čovjeka, dokumenata koji tretiraju ta prava i njihovu zaštitu. U poslednjim decenijama prošlog stoljeća to je posebno došlo do uzražaja. To je moglo bi se reči pratila potpuna sveobuhvatnost da se čak počela izražavati i zabrinutost o širenju "prava", zabrinutost koja je "prijetnja" uspostavljenoj ravnoteži. Svjedoćimo brojne takve slučajeve, pa i one o kojima nema ujednaćenih stavova ili za koje treba ''pomiriti" suprostavljene stavove i mišljenja, kao što su na primjer abortus, eutanazija, istospolni brakovi itd.

Mnogo je usvojenih pratećih i drugih dokumenata koji propisuju zaštitu i nadgledanje poštivanja ljudskih prava.Ljudskim pravima, sa različitim povodom i interesom, bave se brojne međunarodne organizacije, državne institucije, nevladine organizacije, vjerske institucije. Sve to se dovodilo i dovodi u vezu sa temeljnim pravom, sa dostojanstvom koje je neotuđivo pravo svakog čovjeka.

Odnos prema ljudskom dostojanstvu imao je kroz povijest različite karakteristike. Prema dostupnim izvorima, o dostojanstvu čovjeka govorili su još stari Grci i Rimljani, ali ni oni, kao što je slučaj i danas, dostojanstvo nisu pripisivali svakom čovjeku. Krščanski teolozi iz tog doba su, umjesto o dostojanstvu govorili o čovjekovoj bijedi. Za priomjenu odnosa trebala su stoljeća jer se razmišljanje o tome da svaki čovjek posjeduje neokrnjeno dostojanstvo vrlo teško probijalo. Za ilustraciju naglašavam mišljenje starih grčkih filozofa, Platona na primjer, koji je zastupao stav da svi ljudi nisu jednakopravni ili mišljenje Aristotela o tome da su neki ljudi po svojoj prirodi određeni da budu u ulozi podanika, robova. To je vrijeme u kojem su dostojanstvo određivali, uglavnom, prema društvenom položaju. Tek kasnije se ljudsko dostojanstvo dovodi u vezu sa prirodom čovjeka i biva normirano kao nedodirljivo, što nalazimo u mišljenju poznatog pravnika i filozofa[1], koji smatra da dostojanstvo čovjeka proizilazi iz njegovog fundamentalnog i univerzalnog određenja, iz njegove ljudskosti.

---

[1] Franc Josef Netz

I pored svih nedoumica, različitih gledišta, tumačenja, pored svih teškoća ideja o jednakosrti i o dostojanstvu čovjeka nije se nikad gasila, naprotiv, ona je sve više dobijala na značaju.

Prve značajne pomake na promicanju ljudskog dostojanstva bilježe se u petnaestom stoljeću, kada poznati mislilac [2] u fokus svog promatranja stavlja čovjeka i njegovo dostojanstvo.

U ovom osvrtu naglašavam zanimanje koje je spram ljudskog dostojanstva pokazivao filozof [3] koji dostojanstvo čovjeka smješta u sferu moralnosti, podvlačeći razliku između onoga što ima cijenu od onoga što ima dostojanstvo. Pisao je da se za ono što ima cijenu uvijek može naći neka jednaka-ekvivalentna vrijednost, a za "ono" što je iznad svake cijene, dakle, što ne dopušta jednaku vrijednost, da je to dostojanstvo. Pojednostavljeno kazano, cijena se može platiti ili nečim drugim zamijeniti, a da je dostojanstvo čovjekovo nenaplativo, da se ne može ničim platiti. U suprotnom bi čovjek, pisao je ovaj filozof, bio samo sredstvo a ne autonomnost, odnosno svrha. Ovakvo i slična pozitivistička razmišljanja i stavovi sve više su prevladavali a s time i misao o jednakosti svih ljudi i o zaštiti te jednakosti koja se u novije vrijeme intrepretira sa pojmom ljudskih prava. Mnogo se napora činilo da se te vrijednosti ostvaruju, da se ostvaruju ljudska prava zasnovana na ljudskom dostojanstvu. Prava čovjeka crkva proglašava snagom Evanđelja, da nikakav ljudski zakon ne može tako osigurati lično dostojanstvo i slobodu čovjeka, da se proglašava sloboda čovjeka, odbacuje svaka vrsta ropstva, poštuje dostojanstvo savjesti, preporučuje ljubav među ljudima i njihovu službu na dobro. Istina, izvori potvrđuju da to nije uvijek bilo tako, jer se snažno insistiranje crkve na položaju osobe pojavljuje mnogo kasnije a posebno od vremena papinstva Lava XIII [4]

Suština ljudskog dostojanstva u islamu izvodi se iz kur'anskih uputa [5] i dodatno pojačava sa usvajanjem islamske deklaracije o ljudskim pravima[6]. Ta deklaracija izražava ili odražava stajalište islamskih zemalja o ljudskim pravima utemeljenim na islamskoj misli i uputi da

[2] Gjovanni Pico della Mirandola, 1463-1494. godine talijanski filozof poznat po knjizi "Govor o dostojanstvu čovjeka"

[3] Immanuel Kant, 1724-1804.godine njemački filozof poznat po djelu "Kritika čistog uma".

[4] Lav XIII , 1810-1903.godine papa poznat po umjerenosti, širokim pogledima i po nastojanju da kršćanstvo približi savremenim strujanjima.

[5] Kur'an, sura Al-Israa, sedamdeseto aje.

[6] Islamska deklaracija o ljudskim pravima usvojena na islamskoj konferenciji u Kairu 5.augusta 1990.godine.

je dostojanstvo čovjeka dar od Boga za sve ljude na svijetu bez obzira na nacionalnu i rasnu pripadnost. Ona insistira na potpunoj jednakosti ljudi i na negiranju svake vrste nacionalne superiornosti, superiornosti na osnovu etničke ili rasne pripadnosti, na osnovu bogastva, društvenog, porodičnog i plemenskog položaja ukazujući da je sve to nespojivo sa urođenim dostojanstvom ljudske vrste.

Sve ovo imalo je svoje izvorište u ljudskom životu koji je neuporedivo drugačiji od životinjskog, jer ljudska bića razmišljaju, ocjenjuju, djeluju, stvaraju slike o tome šta bi trebao biti dobar život kojeg se ne smije na silu zaustavljati, život koji je autonoman, koji ima svoju visoku i zaštićenu vrijednost, ljudski život za koji se vezuje ostvarivanje tjelesnih, duhovnih i društvenih potreba. Taj ljudski život i osobnost čovjeka generiraju i prava nasuprot kojih su ''neprijatelji" slobode, neprijatelji autonomije čovjekove.

Nažalost, kroz povijest, pa i u današnje vrijeme svjedoćimo veliki raskorak između proklamovanog, deklarativnog i ostvarenog. O tome se pojmu, kako je već napisano, mnogo govori u današnje vrijeme uz prečutno pretpostavljanje jasnosti i neupitnosti. Uostalom za nepune dvije godine obilježit će se sedamdeseta godišnjica proglašenja deklaracije o pravima čovjeka [7], deklaracija koja nedvosmisleno govori o urođenom dostojanstvu i ''jednakim pravima" svih ljudi. Ova deklaracija je prvi sveobuhvatni instrument zaštite ljudskih prava od strane jedne međunarodne organizacije. Njene odredbe zabranjuju ropstvo, torturu, diskriminaciju, ugrožavanje života, ugrožavanje sloboda, samovoljna uhićenja, podcrtava pravo čovjeka da se slobodno kreće unutar svoje države, podcrtava zaštitu privatnosti, pravo na vlasništvo, pravo na slobodu vjeroispovjesti... Njen značaj u ostvarivanju i zaštiti ljudskih prava prepoznat će se već u prvom članu koji s razlogom citiram ''Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i savješću pa jedni prema drugima trebaju postupati u duhu bratstva".

Ove vrijednosti su dodatno podcrtavane brojnim drugim dokumentima, a među njima posebno istićem evropsku konvenciju o ljudskim pravima[8] koja izričito zabranjuje mučenja, podvrgavanje

[7] Deklaracija o pravima čovjeka proglašena je u Ujedinjenim nacijama 10.decembra 1948. godine.

[8] Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda usvojena je u Rimu 4.novembra 1950.godine.

neljudskom ili ponižavajućem postupanju, koja promovira pravo na život, pravo na slobodu i sigurnost, koja zabranjuje lišavanje slobode koje nije u skladu sa zakonima države, koja zabranjuje ropstvo i položaj ropske zavisnosti, koja zabranjuje prisilni rad a pogotovo ako se time ugrožava zdravlje, sigurnost i život...

U današnje vrijeme, u uređenim društvima, zajednicama, državama, ta prava se "podrazumijevaju" a sadržaj i duh deklaracije, konvencije i svih drugih dokumenata kojima se promoviraju i štite ljudska prava, ušao je skoro u sva demokratska i civilizacijska ustavna rješenja. Skoro da su prava, slobode i njihova zaštita postali "opće dobro". Svi oni koji prihvaćaju vrijednost čovjeka kao osobe drže do onog što je urođeno dostojanstvo ili dostojanstvo i vrijednost ljudske osobe kao neotuđivo pravo, kao savjest koja se ne smije vrijeđati. Ta urođena prava ne smiju dovoditi u pitanje čak ni države, jer i one moraju poštovati i u zakonodavnim aktivnostima i praksi štititi ta prava. Pravni poredak ne smije se prepuštati samovolji jer bi to neminovno vodilo dokidanju svakog reda i mira u društvu, odnosno državi. Naglašavam da su ta urođena prava čovjeka postala mjerilom za pozitivne zakone, za uspostavljanje poretka koji odgovara čovjekovom dostojanstvu.

Uostalom, na ta prava se vrlo često svi mi pozivamo u mnogobrojnim životnim situacijama. Svako od nas je još od malena pozivao se na neko "svoje" pravo. Igrajući se kao dijete sa ostalom djecom, činio sam to uvjeravajući ih da je nešto moje, ili da meni pripada, ili da ja imam pravo na to. Pozivanje na pravo nastavljeno je i u doba odrastanja sa "pravom" na djevojku, sa nekim pravom u školi, sa pravom na veću ocjenu zbog pokazanog znanja...

Mnogo se napora činilo i čini da se te vrijednosti ostvaruju, da se ostvaruju ljudska prava zasnovana na ljudskom dostojanstvu. Nažalost, kroz istoriju, pa i u današnje vrijeme svjedoćimo mnogobrojne primjere kršenja ljudskih prava. Ta kršenja se manifestiraju u obliku diskriminacije po raznim osnovama, miješanjem u privatni život, napadima na čast i ugled, samovoljnim zatvaranjem i hapšenjem, porobljavanjem, mobingom, napadom na život, raznim oblicima torture, nasilja, omalovažavanja i ponižavanja. Ovo se čini i pored toga što svako pravo ima i svoj korelat u dužnosti, u dužnosti koja ograničava i zapovijeda poštovanje druge osobe, njezinih prava i sloboda. Na taj korelat upučuje ne samo zakonska norma nego i Božiji zakon koji ne sputava čovjeka u njegovom razvoju nego ga štiti od samouništenja.

Riječ je o zaštiti čovjeka kao bića, kao osobe a svako prekoraćenje tih ograničenja ili zabrana u odnosu na drugog čovjeka je zapravo upereno protiv samog čovjeka, jer ga temeljito razara u njegovom dostojanstvu i u njegovim pravima. Zapravo, vrijeđa dostojanstvo ljudske osobe.

Koliko je to važno ilustriram tekstom iz prvog, podvlaćim nepromjenjivog prvog člana njemačkog ustava[9] koji glasi: "dostojanstvo čovjeka je nedodirljivo"

[9] Ustav Njemačke, usvojen 1949. godine i danas je na snazi. Temeljna vrijednost tog ustava je ljudsko dostojanstvo a smisao postojanja te države je poštovanje i zaštita ljudskog dostojanstva.

Sve je dostojanstvo u misli čovjekovoj

Nije nepoznato da poštovanje ljudske osobe uključuje poštovanje njenih prava koja proističu iz dostojanstva koje svaka osoba stiće sa činom rođenja. Dostojanstvo se vezuje dakle sa čovjekovim ishodištem i za njegovo određenje kao ljudske osobe. Svaki je čovjek biće koje je obdareno umom, razumom i slobodnom voljom i kao takav stiće prava i dužnosti koje proističu , koje izviru iz njegove ljudske naravi. Zbog toga se, ne bez razloga, kaže da se poštovanje dostojanstva čovjeka u ljudskim relacijama odnosi na sve ono što razlikuje čovjeka od svih ostalih živih bića i organizama., pogotovo što živimo u svijetu u kojem se razum ističe kao mjerilo, kojem se daje primat, kojem je na neki način sve podređeno. Prema razumu se ocjenjujemo u odnosu na sposobnost njegovog korištenja.

Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i u pravima što će reči da je čovjekovo dostojanstvo temelj i preduslov za sva ostala prava koja čovjek stiće rođenjem ili mu se ta prava osiguravaju u društvu u kojem živi.

Vjerujem da malo ko ima dvojbi da su čovjek i njegov život najviše vrijednosti ovozemaljske. Nema dakle ničeg drugog i vrednijeg što bi se moglo pretpostaviti čovjekovom biću i njegovom životu. To je i zbog toga što čovjeka, za razliku od svih drugih bića, odlikuje iskra razuma u njegovoj duši. Uostalom i biblijsko učenje to jasno predstavlja jer smatra da je čovjek kruna stvaranja. Nije čovjeku određena druga narav, nisu mu određena druga svojstva po kojima bi, poput drugih bića, morao djelovati, nego mu je predodređena njegova vlastita volja, da sam sebi određuje granice svog djelovanja. Hoću reči da čovjek sam sebe prosuđuje i procjenjuje i sam sebe u kontekstu ponašanja i djelovanja oblikuje. U tome se, u toj činjenici prepoznaje osnov čovjekova dostojanstva, prepoznaje ili odlikuje iskra razuma u njegovoj duši, na način kako je to još u šestom stoljeću p.n.e. govorio grčki filozof[1], kako je nemoguće dohvatiti granice ljudske duše. I ne samo on, tako je svojevremeno naglašavao poznati filozof [2], ističući čovjekovu mogućnost da misli i da podređuje sva ostala stvorenja.

---

[1] Heraklit, 535 p.n.e. – 475.godine p.n.e. grčki filozof poznat po principu jedinstva suprotnosti. "Stvarnost nastala borbom suprotnosti u vječnom je procesu postojanja"

[2] Blaise Pascal, 1623-1662.godine, francuski filozof i fizičar. Poznat pored ostalog i po zasnivanju teorije Vjerovatnosti.

"Čovjek je očigledno stvoren da misli", isticao je a u tome je i sve njegovo dostojanstvo i sva njegova vrijednost.

Čovjeka se, umom obdarenim, diže iznad svih drugih bića i po tome razlikuje od drugih stvorenja. Samo ta činjenica dovodi ga u status "gospodara" koji raspolaže svim drugim stvarima, koji "gospodari" drugim stvorenim bićima. Tom osobenošću čovjekovom sa

"pravom na nešto", da je gospodar nečega, da mu nešto pripada, da sa nečin raspolaže, dato je da bude i gospodar nad samim sobom. Vjerovatno bi to i moglo tako kada bi se odnosilo samo na pojedinca izolovanog i samog, ali budući da čovjek živi u zajednici, on svoje djelovanje mora prilagođavati, kako ne bi došao u sukob sa drugima, koji kao i on, imaju ista prava ili koji ta prava, potpuno identično, mogu ispostavljati onako kako ih ispostavlja i on u pogledu "gospodarenja" ili raspolaganja. Jasno je da se takva prava i njihov obim uređuju u toj zajednici u kojoj čovjek živi i da im se treba pokoravati. Tada društvena zajednica, u ma kojoj se formi predstavlja, određuje obim, uključujući i one zahtjeve ili prava koja se tretiraju neotuđivim ili po rođenju stečenim, sa kojima se iskazuje poštovanje prema sebi kao ljudskom biću ali i poštovanje prema drugima, usklađujući sve to sa vrijednostima primjerenim ljudskim bićima i sa idealima ponašanja u kojima se prednost daje dužnosti i savjesti. Ta iskra razuma usmjerava ga, ili bi trebalo da ga usmjerava, na samokontrolu u djelovanju i na primjenu ili uvažavanje kategoričkih imperativa u načinu djelovanja.

U svijetu u kojem živimo, nažalost, nije to uvijek tako. Bezbroj je primjera u kojima se potvrđuje lažna slika o čovjeku jer je on ranjiv, ma koliko ga vjersko tumačenje pokušavalo predstaviti kao izraz Božijeg stvaranja i to "na sliku i priliku njegovu". [3] Bezbroj puta je potvrđeno, pa i u žepačkim uslovima, da se čovjek ogriješio o svoje dostojanstvo i da je svoju sliku, od Boga darovanu, iznakazio birajući ono što ga od stvoritelja udaljava, birajući ono što ga kao čovjeka razara.

Upravo u tome i jeste najveći problem. Čovjeku je pruženo dostojanstvo ali i zamka u kojoj se može srozati u dubine koje ne priliće ni životinjskim, u dubine koje ga ne obogaćuju, nego ga naprotiv, vode u nihilizam i u nihilističke namjere i ponašanja.

Svjedočimo o vremenu u kojem nam razum govori jedno, a srce drugo a to znači da razum čovjeka nije uvijek u pravu jer zna biti

[3] Krščansko tumačenje iz knjige postanka " da je Bog čovjeka stvorio po svojoj slici".

ograničen, kao što je ljudska percepcija ograničena i relativna. Sve to za posljedicu ima ograničenu i relativnu sposobnost razumijevanja.

Razum dakle, može biti prepun zabluda, krivih predodžbi, predrasuda i uvjerenja koja često zamagljuju ljudsku percepciju, koja spriječavaju čovjeka da čini i učini pravu stvar, ispravnu stvar. Bez obzira na sva ograničenja, ipak je bolje da je čovjek razuman, nego da to nije. Primjere odsustva razuma, predrasuda i ideoloških zabluda svjedoćili smo u žepačkom vremenu zla kada nije manifestiran osjećaj poštovanja prema onome što je ispravno. Tada se, zbog krivih uvjerenja i zbog poslušnosti ideološkoj zabludi demonstrirala najtužnija stvar koja se mogla dogoditi, da se desi gubitak ljudskog dostojanstva. Ne bez razloga kažu da je gubitak ljudskog dostojanstva najtužnija stvar koja se može desiti. Tada se vjerovalo da je ispravno ono što nije, da se zlo pretpostavi dobrom i da se u punom kapacitetu predstavi lažna slika o čovjeku. Pobjeglo se od manifestacije ljudskih vrlina i dužnosti poštovanja sebe, ali i poštovanja drugih, susjeda, komšija žepačkih sugrađana. Manifestiran je tada nemoral i to u ime "slobode" a život u toj ratnoj agoniji oblikovala samovolja i zloupotreba slobode jer se isključivala sloboda drugih.

Kako se ubijalo dostojanstvo u žepačkom logoru

Brojnim logorskim stratištima,nažalost, pridružilo se i Žepče, nakon što su postrojbe HVO-a uz podršku paravojnih srpskih struktura osvojile dio teritorija žepačke općine u osvajačkom pohodu koji su, radi osvajanja teritorija, započele 24. juna 1993.godine. Nakon kratkotrajnih sukoba sa armijskim jedinicama, već od 1.jula 1993. godine se, na temelju odluka paradržavne tvorevine Hrvatska Republika Herceg Bosna, uspostavlja logor. U logor su zatočeni svi pripadnici armijskih jedinica koji su se, na poziv komande brigade, predavali, ali i svo civilno stanovništvo koje je u tom trenutku zatečeno na ''osvojenom" prostoru općine. Zbog velikog broja zarobljenih, a izvori potvrđuju da je bilo blizu pet hiljada, i ograničenih prostornih mogućnosti, logor se organizira na više lokacija. Samo uspostavljanje logora je zločin jer je to, kako je povijesno potvrđeno, najmračniji koncept u kojem se ugrožava svetost života ljudi i njihovo urođeno dostojanstvo. Niko, pa ni nakon sramne pobjede u osvajačkom pohodu, nije mogao ni naslutiti da će baš tu, na žepačkom prostoru uskrsnuti logor i da će se u njemu, na izuzetno svirep način, upravljati životima drugih, onih koji su različiti po nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti, da će se upravljati životima zatočenog bošnjačkog stanovništva i to od strane hrvatskih sugrađana i njihovih uvezenih pomagaća.

Uspostavljanje logora na žepačkom prostoru, ispostavit će se kasnije, bilo je planirano i planski organizirano sa ciljem progona i etničkog čišćenja bošnjačkog stanovništva sa žepačkog teritorija, odnosno sa teritorija koji su paravojne strukture HVO-a smatrale ''hrvatskim prostorom". Ovaj logor spada među rijetke logore uspostavljene za vrijeme agresije na državu koji su prednjačili po brojnosti zatočenih, ali i po brojnosti lokaliteta na kojima je organiziran. Čak se zbog brojnosti zatočenih vršila deportacija u hercegovačke logore gdje je doportaciji bilo izloženo oko deset procenata, ili tačno 435 zatočenih.

Za logorsko zatočenje korišteni su prostori škola, trgovačke hale, silos, žepački tunel, sportske dvorane, napuštena skladišta, objekti za stoku, hangari, privatne kuće...

Najbrojniji po zatočenim je lokalitet u hangarima trgovačkog preduzeća a po odnosu prema logorašima najozloglašeniji onaj u silosu i u školi.

Zvanično je žepački logor registriran u septembru 1993.godine i to nakon više od dva mjeseca njegovog funkcioniranja.

Upravljanje logorom prepušteno je primitivcima a to je značilo da će zatočenici biti izloženi svakodnevnom ispitivanju, premlaćivanju, maltretiranju, mučenju, ponižavanju, psihićkom i fizičkom zlostavljanju i drugim metodama torture i nasilja. Upravljanje je i smišljeno tako da dovede do fizičkog i psihićkog uništenja logoraša, do njihovog postepenog ubijanja, do ubijanja i gaženja njihovog dostojanstva. O kakvoj se paklenoj logorskoj kaljugi radilo potvrđuje odnos zlih bojovnika i divljaka prema bošnjačkim ženama i djevojkama koje su silovali i seksualno zlostavljali s ciljem udara na jedan od najvažnijih bošnjačkih stubova.

Znali su da će sa činom silovanja i seksualnog zlostavljanja najlakše ubijati kolektivni identitet muslimana i njih dovoditi u stanje dezorijentiranosti. Sve se to u žepačkom logoru desilo što je bio nezamisliv zločin u kome su zatočenici, koji su imali sreću da prežive, preživljavali neviđeni pakao. Prošao sam kroz taj pakao a preživljeno u tom paklu okarakterisao kao džehenemsko iskustvo. Kao zatočenik sam, u tom logorskom džehenemu proveo 276 dana uključujući i 47 dana u šestici silosa koju, zbog tortura i ubijanja, s razlogom nazivam čelijom smrti. Prošao sam sve strahote logorskog zatiočeništva uključujući i direktno izlaganje životnoj ugroženosti na prisilnom radu na prvim borbenim linijama. Zbog svega što sam preživio smatram da bi bio grijeh sve to prečutati i prepustiti zaboravu a zlikovcima pružiti priliku da u nekim drugim okolnostima to ponovo organiziraju.

Nikada neću zaboraviti kad su nas natjerali da usred grada, na poligonu osnovne škole kopamo kanale u koje će mo samo mi logoraši vršiti nuždu uz poglede sugrađana.

Taj tretman upoređivao je nas logorske zatočenike sa životinjskom vrstom. Nikada neću zaboraviti kada su zatočene najuglednije žepačke prvake izvodili na ulicu da vrše poslove čišćenja stavljajući tako do znanja da ne poštuju ljude koji su radom i rezultatima rada doprinosili općem razvoju, pa i razvoju žepačke općine. Nisu ih povređivali zbog posla koji je, kao i svaki drugi koristan posao časno raditi, ali su u njima ubijali njihovo dostojanstvo i obezvređivali njihove sposobnosti i rezultate. Može se samo zamisliti slast i uživanje običnih đikana i primitivaca kada su mogli sa uglednicima postupati na način na koji su postupali radujući se ulozi "gospodara".

Nikada neću zaboraviti situacije u kojima su nas logoraše vodili kroz grad na način na koji se vode životinje. Morali smo kretati se pognutih glava, sa rukama na leđima kao da je riječ o najobićnijim kriminalcima, hoštaplerima i lopovima.

Nikada se ne može zaboraviti način na koji su nas kao stoku "tovarili" u kamione i u prenatrpanoj karoseriji odvodili na prisilni rad. Bilo je situacija u kojima su uspijevali utrpati više desetina, a nekad i više od stotinu zatočenika.

Nikad neću zaboraviti boravak u logorskoj bolnici, u bolnici koja to ni počemu nije bila i pružanje utjehe silovanoj punoljetnici nakon što su je u divljačkom orgijanju maltretirali a potom silovali i seksualno zlostavljali bojovnički divljaci. Razumijevao sam njeno stanje, njenu patnju, ridanje, plač i drhtanje ali i patio zajedno sa njom, jer nisam imao snage da joj olakšam položaj, da joj u stanju psihićke rastrojenosti zbog sramoćenja i preživljenog najgnusnijeg odnosa, pomognem.

Nikada neću moći zaboraviti situacije u kojima se dešava prozivka za prisilni rad na prvim borbenim linijama i ophođenje primitivaca sa "daj mi trideset turčina" ili sa "daj mi dvadeset robova" ili sa "daj mi tog turskog šljama za rad na liniji" ili sa "daj mi dvadeset balija", ili sa "daj mi deset balijskih grla". Nije se mogao ćuti zahtjev da se za rad odredi deset, dvadeset ili trideset ljudi ili zarobljenika.

Nemože se nikad zaboraviti prozivka i nakon prozivke obaveza pri izlazu iz ćelije da svaki od prozvanih nogom šutne u tijelo sapatnika, inače pristojnog, vrijednog i čestitog žepačkog prevoznika kojeg se prepoznavalo sa "prikoči".

Nikada neću zaboraviti situaciju u vrijeme koje je predhodilo potpisivanju mirovnog sporazuma, situaciju u kojoj su na prevaru, iz kućnog pritvora u kojem su boravile, pokupili sve žene i djecu uz obećanje da će ih prebaciti u tada opkoljeni Maglaj. Namjera je bila sasvim drugačija, da ih pokupe i dovezu do pred prve linije i iskoriste za slabljenje linija odbrane i da na taj način, nakon višemjesečne blokade zagorčaju život odlučnim braniocima.

Nikad neću zaboraviti situaciju u kojoj su pijani bojovnici vršili prozivku i odabir žena i djevojaka za maltretiranje i za čin silovanja i seksualnog zlostavljanja. Takvo seksualno orgijanje mogli su prirediti i u tome uživati samo manijaci i divljaci koji se ne mogu tretirati pripadnicima ljudske vrste.

Kako se može zaboraviti situacija u kojoj Babić [1] jedan od logorskih zapovjenika i bitangi boraveći sa suprugom u logorskoj komandnoj prostoriji omogući svom petogodišnjem djetetu da po hodnicima logora u školi šuta logoraše i uzvikuje balije, balije i time mu usađuje predrasudu o balijama i mržnju prema njima.

Nikad ne mogu zaboraviti situaciju kada, nakon što na lokalitetu Ograjina ubiju mog rođaka iz Novog Šehera, njegovo mrtvo tijelo sa zaustavljenim strašnim pogledom, iskolačenim očima i vidljivo istaknutim zubima od bola prije umiranja, "izlože" u staji između prostora gdje spavamo i prostora za vršenje nužde. Ubijen je prilikom iskopavanja rovova na prvoj borbenoj liniji a tvrdili su da je pokušao pobjeći. Ti fakini su ga ostavili u takvom stanju kao da mu je duša izlazila na oči, kao da je ta duša nama htjela poslati poruku o mukama kojima je bio izložen prije umiranja i rastajanja sa dušom. Nama su ga "izložili" u takvom stanju da bude opomena i prijetnja u slučaju da neko od nas pokuša bijeg iz logora.

Kako se mogu zaboraviti scene premlaćivanja i prebijanja u sportskoj dvorani škole koje su nakon premlaćivanja praćene naredbom da se pozdravlja i uzvikuje "za dom spremni".

Ne mogu se zaboraviti scene mučenja logoraša propračene "naukom" o tome kako nas je Tuđman branio i hranio i o tome kako smo mu mi muslimani i pored toga okrenuli leđa. Zaboravile su te bojovničke bitange da su upravo muslimani podastirali dokaze o agresiji koja se priprema na Hrvatsku, da su muslimani podržavali hrvatska nastojanja za osamostaljivanje, a kasnije i podržavali ta nastojanja i branili je od srpskog agresora.

Kako se može zaboraviti pljačkanje oružja, municije i druge opreme prilikom prolaza kroz teritorij pod kontrolom postrojbi HVO-a i slabljenje borbene moći armijskih jedinica u odbrani od srpskog agresora i u očuvanju teritorijalne cjelovitosti države. Zaboravile su te barabe da su bosanski muslimani odigrali presudnu ulogu u vrijeme koje je prethodilo osamostaljivanju hrvatske države i da bi bez tog odlučnog muslimanskog stava bilo upitno osamostaljivanje.

---

[1] Luka Babić, zapovjednik vojne policije u žepačkoj 111 xp brigadi HVO-a i upravnik žepačkog logora. Smatra se odgovornim jer je naređivao terorisanje, silovanja i ubistva u logoru. Sumnjići se da je ućestvovao u sastavu formacije koja je lišila života devet civila iz objekta žepačke željezničke stanice.

Kako se može zaboraviti izgladnjivanje logoraša i uskraćivanje vode i hrane a uz primjenu nasilnih metoda iste tjerati na prisilni rad koji je uključivao i rad na lokalitetima na kojima se ugrožava sigurnost i život logoraša.

Kako se može zaboraviti čelija u silosu poznata sa nazivom "šestica" u kojoj su se do iznemoglosti premlaćivali i mučili logoraši koji su zlom sudbinom ili ko zna čime i po čijoj naredbi dospjeli u taj najstrašniji kavez za mučenje, premlaćivanje i ubijanje. Kao zatočenik "šestice" znam najbolje kako sam prošao i kako su prolazili ostali sapatnici iz "šestice", posebno oni koje su smatrali ekstremnim muslimanima ili su bili pripadnici beretki. Zloglasna čelija smrti bila je, nažalost, posljednje utočište nekolicini zatočenika a neki od njih koji su preživjeli umirali su nakon zatvaranja logora.

Gaženje ljudskog dostojanstva

Nije bez razloga ljudsko dostojanstvo stavljeno na prvo mjesto istinskih vrijednosti. Nema suprostavljenih gledišta o tome da je ljudsko dostojanstvo neotuđivo, kao ni suprostavljenih gledišta o tome da ga po svojoj pripadnosti ljudskoj vrsti posjeduje svaki čovjek. Dostojanstvo čovjeka tako shvaćeno ne može se oduzimati ili na bilo koji drugi način umanjivati, ali ga se može gaziti. Može se odbijati da se poštuje, može ga se dovoditi u pitanje. U svijetu u kojem živimo svjedočimo strašne primjere gaženja ljudskog dostojanstva zbog naopako shvaćene slobode čovjeka. Nesporno je da je sloboda prava slika o ćovjeku, da njemu pripada i da čini obilježje njegovog karaktera. Trebalo bi da je ne može nikakva sila ili prisila oduzeti jer je ljudsko temeljno pravo. Međutim, sloboda nije samo pravo već je i obaveza koju čovjek preuzima u odnosu prema drugim ljudima.

Sloboda pojedinca, pa i svake zajednice, odnosno društva mora paziti na slobodu i na prava drugog pojedinca, na pravo druge zajednice, odnosno društva. Imati slobodu ne znaći da je dopuštena samovolja jer bi to u protivnom bio nemoral u ime slobode. Sloboda se ne sastoji samo u tome da se može činiti što je nekome volja, nego i u tome da nađe svoje ispunjenje u dobru, u činjenju dobra.

Istina jeste da je čovjek temelj svakog društva i da to pretpostavlja njegovu dužnost prema sebi, prema drugima, da se ne postupa neljudski. Nažalost, svakodnevno svjedoćimo i lažnu sliku o čovjeku koja je uzrokom da se dostojanstvo čovjeka ćesto dovodi u pitanje. Uprkos brojnim dokumentima i proklamacijama da se u obavezi ljudsko dostojanstvo čuvati, braniti i unapređivati u svakoj prilici, dešavaju se situacije u kojima se ono gazi i obezvređuje.

Nekad se to čini sa tako okrutnim radnjama i postupcima koji nagrđuju civilizacijske vrijednosti. Ljudi jesu svojom voljom u mogućnosti da određuju ovodunjalučku sudbinu, ali ukoliko svoju pamet ne koriste na ispravan način dovode se na niži stepen, na nagonski stepen životinja. Na ljudsko dostojanstvo se atakovalo i atakuje na različite načine. Oni koji su bili u toj ulozi, koji su atakovali na dostojanstvo čovjeka izražavali su tako svoj stav ili mišljenje o drugom ili o drugima ili su se ophodili prema njima na način koji ima izravan uticaj na osjećaj vrijednosti poniženog ili povrijeđenog. Posebno su zabrinjavajući slučajevi kada se

gaženje dostojanstva čovjeka čini na podmukao način, na način u kome se drugi omalovažavaju ili ponižavaju kao ljudi.

Koš uvijek su svježe strašne strahote koje su tokom drugog svjetskog rata preživljavali zatočeni u koncentracionim logorima. Spoznali smo da to nije bio ni početak a ni kraj gaženja ljudskog dostojanstva. Sasvim je svejedno da li se u tretiranju gaženja dostojanstva osvrćemo na prošlost ili na sadašnjost, jer su spoznaje i zapažanja o tome ista. Moguće su samo razlike po obimu gaženja, po broju onih kojima se gazi dostijanstvo, po metodama i po načinima na koje se gazi dostojanstvo čovjeka. I u današnje vrijeme se nemilosrdno mnoge ljude ponižava, obezvređuje, izlaže nasilju, ubija. Jasne primjere takvog odnosa nalazimo i u skorijoj prošlosti, u žepačkom ratnom haosu, gdje su se zli bojovnici i tlačitelji "takmičili" u ponižavanju zatočenih kršeći sva njihova prava i kao pojedinaca i kao pripadnika jednog naroda. Oni su, zadojeni mračnim nacionalističkim ideološkim ciljevima zaboravili na pažnju i na humanost. Manifestirali su svoj krvoločni i divljački temperament prema logorskim zatočenicima, prema nedužnim žrtvama.

Način na koji su zli bojovnici HVO-a postupali sa bošnjačkim zatočenicima nije ostavljao prostor za očuvanje ljudskog dostojanstva. Naprotiv, oni su, nakon organiziranja logora, i to malo dostojanstva što su imali trošili i srozavali u srazmjeri ugrožavanja dostojanstva zatočenih. Zli bojovnici su zapravo gubili svoje urođeno dostojanstvo do mjere koju je teško razumno i izmjeriti. Ispostavilo se da su zatočeni u logoru bili neuporedivo više dostojanstveni od zlih bojovnika, zapravo su svojim ponašanjem prema zatočenicima potvrđivali svoju nedostojanstvenost. Na to upućuje svaki detalj logorskog života.

Svaki taj detalj je služio tome da se bošnjačke zatočenike što više ponizi, uvrijedi, omalovaži. I ne samo to, ti zli bojovnici uzeli su sebi za "pravo" da odlučuju o životu druge osobe i osoba.

Iako su opća deklaracija i evropska konvencija "zaštitili" ljudska prava i slobode, u žepačkom logoru na te dokumente, na tu zaštitu potpuno se zaboravilo. Zli bojovnici, zlobnici, primitivci i divljaci su suspendovali sve te dokumente i proklamacije o zaštiti ljudskih prava, o zaštiti i očuvanju ljudskog dostojanstva. Oni su bili mjera svega u logoru, oni su uspostavljali red i poredak, oni su bili zakon, deklaracije i konvencije.

I pored uspostavljenih zabrana ropstva, oni su organizirali logor diskriminirajući po etničkoj osnovi čitav jedan narod, bošnjačko stanovništvo koje su zarobili i porobili u ratnom haosu.

Zaboravljajući bivstvovanje čovjeka i svetost njegovog života, zaboravljajući činjenicu da je čovjek središte i kruna svega stvorenog, bez ikakvog saosjećanja, etike i samilosti, oni su, ti zli bojovnici i primitivci, ubijali onesposobljene i nemočne.

Iako je centralno jezgro svih svjetskih kultura i religija zapovijet ''ne ubij'' njima svetost života zatočenih u logoru ništa nije značila. Ništa im nije značila ta svetost u koju je uokvireno ljudsko dostojanstvo.

''Niko ne može biti namjerno lišen života'' dio je sadržaja iz evropske konvencije, ali su zli bojovnici taj sadržaj zabrane potpuno ignorisali jer su za vrijeme devetomjesečnog trajanja logora ubili 33 logorska zatočenika, neke od njih na krajnje neljudski način.

Za vrijeme trajanja logora oni su suspendovali sve slobode čovjeka uključujući i pravo na slobodno kretanje u svojoj državi i na žepačkom prostoru, ne samo razoružanim pripadnicima armijskih jedinica, nego i nedužnom civilnom stanovništvu. I pored zabrane torture, zabrane mučenja i podvrgavanja neljudskim, ponižavajućim uslovima, oni su sve to činili, a uz to uskraćivali vodu za piće i za održavanje higijene, uskraćivali potrebne količine hrane. I pored zabrane prisilnog rada oni su zarobljene i zatočene držali u položaju robske zavisnosti primoravajući ih da svakodnevno rade poslove uključujući i poslove na linijama razdvajanja, na borbenim linijama, na kojima se ugrožava sigurnost i život zatočenika.

O nasilju u logoru suvišno je i pisati jer sve što bi se napisalo nije dovoljno da predstavi svu količinu ispoljene mržnje i učinjenog nasilja. Zatočenici su nasilju podvrgavani svakodnevno a rijetko koji zatočenik je bio pošteđen udaranja, premlaćivanja, batinjanja pa i sakaćenja.

Posebno su nasilju, ponižavanju, seksulanom zlostavljanju i silovanju bile izložene djevojke i žene zatočene u logor jer su ti divljaci znali da se na takav način najviše ubija ljudsko dostojanstvo, ne samo dostojanstvo žene, nego i dostojanstvo i čast naroda kojem pripadaju.

Možda su najteže od svega bile situacije u kojima su, bez ikakve samilosti, zatočene logoraše ponižavali, odričući im ljudska svojstva, ponižavajući ih kao ljudska bića. U brojnom paketu metoda za ponižavanje zabilježena je i prisila da se oponašaju životinje, zatočenici su tjerani da ''hodaju'' četveronoške kao životinje, tjerani da cvile i rokču kao svinje.

Gaženje dostojanstva žene

Poznato je da je stoljećima trajala prepoznatljiva i jasno istaknuta nejednakost između žene i muškarca. Čak je društveni položaj žene u tom vremenu bio na najnižem stepenu društvene ljestvice. Takav se položaj žene u kojem je bila podvrgavana nasilju i diskriminaciji zadržao sve do devetnaestog stoljeća jer je žena bila uglavnom izolirana, posebno u životnim sadržajima koji su bili rezervirani za javni život, pa i za njen status u porodici.

Brojni su primjeri diskriminacije žene iz tog vremena od braka, upravljanja imovinom, nasljeđivanja, zaposlenja, glasanja... Žena iz tog doba bila je ''zatvorena'' sve dok se malo, po malo, i uz njenu borbu za emancipaciju nisu stekli uslovi da se njen položaj bitnije mijenja, da se izjednačava u pravima i slobodama i da napušta društveno i porodićno geto u kome je stoljećima bila diskriminirana i smatrana manje vrijednim ljudskim bićem.

Trebalo je dosta vremena da se otklanjaju predrasude kako bi se otvarao put na promicanju žene u njenoj temeljnoj ulozi u društvu i porodici. Vremenom se položaj i uloga žene u religijskom poimanju također bitno mijenja u usporedbi sa vremenom kad se sa ženom ''raspolagalo'', kad je se moglo prodati, kad su drugi odlučivali o njenoj sudbini, kad je se moglo čak i ubijati bez odgovornosti i kazne za taj čin. Svijest o ulozi žene sve više se primicala uputi da je žena Božije stvorenje, da se ljudi od jednog čovjeka i od jedne žene stvaraju [1].

U poslednjem stoljeću prepoznatljivo je vidljiv i osjetan napredak u pogledu promjene odnosa prema ženi. Tada se neuporedivo više počela prepoznavati emancipacija žene kako u pogledu njenog položaja, tako i u pogledu njene uloge u porodici i u društvu.

Žena je sve više postajala svjesna svog ljudskog dostojanstva sa pravima i dužnostima koje su dostojne ljudske osobe. Žena sve više postaje aktivna na svim područjima života sa jednakim pravima i sa naglašavanjem značenja uloge i dostojanstva žene.

Posebno značajni iskoraci na tom planu bilježe se s početkom dvadesetog stoljeća kada je evidentno proširivanje, do tada uskraćivanih prava žene. Sve to je imalo uticaja koji je ishodio smanjenje neravnopravnosti i razlika između muškarca i žene, kako u porodici, tako

[1] Kur'an, sura El-Hudžurat, 13 aje

i u zajednici, a isto tako i u svim društvenim, ekonomskim, socijalnim, kulturnim ...interakcijama i odnosima. Sve je manje muške dominacije i tretiranja žene kao seksulanog objekta.

Sa ciljem unapređivanja položaja žene usvojeni su brojni dokumenti a među njima i konvencija [2] kojom se traži uklanjanje svih oblika diskriminacije žene, kako bi se spriječilo ugrožavanje ili ograničavanje njenih prava.

Nažalost, pored brojnih dokumenata i proklamacija u nedavnoj prošlosti svjedoćili smo manifestne oblike najmonstruoznijeg gaženja dostojanstva žene, ugrožavanje njenih prava i ograničavanje njenih sloboda. Tokom agresije na državu zabilježeno je na hiljade slučajeva silovanja žena i to kao dio paklenog agresorskog projekta. Žena se na ovom civilizacijskom stepenu razvoja društva ponovo našla u ulozi seksualnog objekta i to na najbrutalniji način.

Agresorski projekat je uključivao i upotrebu silovanja kao oružja u procesu rastakanja države, i njene podjele i kao sredstva u borbi protiv civilnog stanovništva. U ulozi silovatelja bili su pripadnici paravojnih srpskih i hrvatskih formacija a u ulozi žrtve silovanja bošnjačka žena.

Osvajački pohod na žepački teritorij, kao dio plana, također je uključivao upotrebu silovanja bošnjačkih žena i djevojaka. Silovanja su vršili primitivci i divljaci iz postrojbi žepačke paravojne HVO strukture. Silovanja bošnjačkih žena i djevojaka imala su višestruku namjeru. Prva je da se civilnom stanovništvu utjera strah kako bi se lakše protjerali i progonili sa osvojenog prostora i sa njihovih posjeda. Druga je da se ponižavanjem i nanošenjem sramote silovanoj, njenoj porodici i narodu kojem pripada šanse za eventualni povratak svedu na minimum ili potpuno isključe.

Činjenice iz žepačkog ratnog haosa govore da su mnoge od djevojaka i žena koje su preživjele silovanja, izbjegavale se ponovo suočavati jer misle da će to što se dogodilo biti novo preživljavanje traume i da čak i oni koji su preživjeli logor neće na to obraćati posebnu pažnju. Najtraumatičniji slučajevi dešavali su se onda kad se žrtve silovanja naknadno sjećaju svega. Tada je rezultat nova ogromna trauma koja izaziva stres sa dugotrajnim naknadnim negativnim efektima kao što su noćne more, košmari, nesanice... Što više pokušavaju pobjeći od te traume, to je njen efekat ubojitiji i zadržava se stalno na istom mjestu.

[2] Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena

Silovanja koja su vršena bila su od strtateškog značaja za počinioce i za nacionalističku ideologiju u čije ime su počinjena, jer se sa tim činom planiralo ukloniti bošnjačko stanovništvo sa žepačkog područja. I ne samo to, čin silovanja je bio jedan od najtežih udara na ženu, kao najvažniji bošnjački stub, ali i na miniranje naroda kojem pripada, miniranje nacionalnog kolektiviteta i to sa odloženim djelovanjem. Njima zakoni i konvencije ništa nisu značili, oni su radi ideološke zablude odlućili da kao ljudi padaju i ništa ih u tom padu nije moglo zaustaviti.

Ne zna se tačno koliko je bošnjačkih žena i djevojaka tokom devetomjesećnog trajanja logora silovano, jer su mnoge od silovanih zapadale u krizna stanja i u potajni stid koji je potiskivao potrebu da se traume žrtava silovanja učine dostupnim. Ali ono što je poznato je da se čin silovanja provodio na izrazito surov način, na način kojeg su pratile prijetnje, ucjene, premlaćivanja, maltretiranja, iživljavanja, prijetnje smrću. Poznato je takođe da je znatan broj žena i djevojaka tom činu izlagan mnogo puta i od strane više divljaka istovremeno. Nisam istraživao slučajeve silovanja, niti sam opisivao svjedočenja i te odvratne scene i gadosti koje su primitivni bojovnici činili ali sam za ilustraciju te monstruoznosti preuzeo svjedočenje jedne od silovanih žepačkih žena iz druge knjige [3] koja opisuje samo mali dio bojovničkih orgija u žepačkom logoru.

Piljto me je ucjenio životom mog Senada

Vozilom su me odvezli u selo Ozimica, pa dalje prema Novom Šeheru, u kome su se pred samim centrom varošice zadržali pet do deset minuta, da bi doveli jednu veoma mladu ženu, djevojku. Mogla je imati oko dvadeset do dvadeset tri godine. Uveli su je na prednje sjedište vozila a ''Pitljo''[4] smjestio na stražnje sjedište do mene ... Čim je sjeo vozilo je krenulo pravcem kojim do tada nikad nisam prolazila, ali sam znala da se tim pravcem može prema Tešnju, preko Crnog Vrha, ali i drugim krakom, odvojkom, prema općini Teslić, seoskim putem preko sela Čobe, Domislica i Kopice, pa na Hatkine Njive, i dalje prema Tesliću i Banja Vrućici. Čim smo izišli iz naselja Novi Šeher ''Pitljo'' me je počeo hvatati

---

[3] Knjiga ''Molila sam ih da me ubiju'' Centra za istraživanje ratnih zločina, autora Irfana Ajanovića

[4] ''Piljto'' nadimak za Željka Antolovića pripadnika i islednika u žepačkoj brigadi HVO-a.

za butinu desne noge... Branila sam se i uzmicala na sjedištu, a on se pribio još žešće uz mene, zagrlio me lijevom rukom, uvukao ruku kroz moju košulju i počeo mi dirati grudi. Nastavila sam se upornije braniti i sagnula sam se prema naslonu prednjeg vozaćevog sjedišta, a ''Pitljo'' je dreknuo na vozača ''zaustavi Franjo [5]da je pripitomimo''. Kada se vozilo zaustavilo ''Pitljo'' me dva puta ošamario i izvadio pištolj govoreću zadihano ''kurvo balijska, bi'ćeš noćas ..... i bi'ćeš dobra i pitoma k'o kokoš ili ti nema Senada... Počela sam plakati, a ''Pitljo'' me još jednom ošamario, naredivši mi da šutim. Kad sam lice pokrila rukama i prigušila plač, vozilo je krenulo...

Oko 18,00 sati stigli smo do Banja Vrućice. ''Pitljo'' i Franjo su nas izveli iz vozila i poveli u neku kafanu u krugu banje. Odatle je ''Pitljo'' nekome telefonirao, a nakon jednog sata u kafanu je ušao sredovječan čovjek u četnićkoj uniformi. Bio je osrednje visine, nabijen, crnokos... Prišao nam je pravo za sto i predstavio se kao Petar Očaušanin. Djevojka mu se predstavila imenom Kata. Očaušaninu i Kati sam zapamtila imena. Nisam sigurna šta je Petar Očaušanin bio po činu, ali je bio neki četnički oficir.

Tu smo sjedili otprilike oko pola sata, a za to vrijeme je Petar pričao o svome Tesliću i o Slobodanu Miloševiću. A onda su se digli kao po dogovorenoj komandi. Petar je rekao "idemo nešto gore prizalogajiti"... Nakon desetak minuta, nas četvero smo se našli u jednom veoma luksuznom apartmanu hotela ''Kardial'' u Tesliću. Sve je unutra bilo jako osvjetljeno, televizor upaljen sa veoma bučnom muzikom...

Kad smo sjeli, prišla mi je djevojka koja se predstavljala imenom Kata i tiho mi rekla da je čula kako će za nekoliko dana biti razmjena žepačkih logoraša... "Od tebe zavisi hoće li tvoj suprug, a sa njim i ti, biti na spisku za razmjenu, ili hoće li iz žepačkog logora biti premješten u hercegovački logor, pa u Hrvatsku na otoke"...

Sva sam drhtala i gorjela od nekog osjećanja koje ni do danas ne mogu opisati. Međusobno su se u mojoj duši preplitali i radost i strah i revolt, bunt zbog ucjene, zbog ultimatuma. Dati se ''Pitlji'', pristati na poniženje, kupiti slobodu, biti kurva... Razmišljala sam kratko, a onda pitala Katu ''od koga to sve zavisi''. Nisam pitanje ni izustila do kraja, a Kata je kratko odgovorila: '' od ''Pitlje''.

---

[5] Franjo, vozać u postrojbi žepačkog HVO-a

A onda je dodala ''on može biti grub prema tebi i silovati te, ali neće tako, hoće da budeš pitoma, krotka... sve od tebe zavisi, zaključila je mirno.

Osjećala sam se u tom trenutku gore nego kada je Perica[6] poslao Tadića[7] da me siluje, oborila glavu, stisnula plač u prsima i boreći se sama sa sobom rekla, naredila samoj sebi ''izdrži i ovo''. Sve je ovo Božije iskušenje, sve je u Božijim rukama... Sjetila sam se svoga supruga, djeteta i svojih najbližih. Možda je sudbina moga Senada baš u mojim rukama, pitala sam samu sebe. U pamćenju sam pronašla riječi svoga djeda koji je često govorio ''bolje je pomoći nekome, pa se pokajati, nego ne pomoći, pa se pokajati''... A neko, kome sam, možda, mogla svojim tijelom i poniženjem pomoći, bio je moj suprug Senad, moje dvogodišnje dijete koje nisam vidjela više od pola godine. O sebi nisam imala šta razmišljati, do o tome da sam u nemilosti, da sam dovedena u Teslić, kako bi se ''Pitjlo'' na meni seksualno iživljavao. Znala sam šta me čeka, ili ću biti pretučena i silovana ili ću zažmiriti, stisnuti zube, pa opet biti silovana.

Vojni policajac je u međuvremenu donio jelo i piće uz koje se sjedilo sve do 23,00 sati...

A onda su na tepih apartmanskog salona prostrli deke i čaršafe, svukli se do gola i "Pitljo" i Očaušanin. To isto učinila je i Kata. Sve troje su bili poprilično popili... I mene su tjerali i zalijevali me konjakom, ali sam uspjela da ostanem trijezna, iako sam pomišljala da se dobro napijem, kako bih sve tegobe i torturu lakše podnijela.

Oklijevala sam, svući se ili ne, ali kada sam vidjela njihove pijane oči, vidjela sam spremnost da idu do kraja, da me ako treba i pretuku i opet siluju...

Seksualne orgije udruženih ustaše i četnika trajale su sve do zore... Mijenjali su "Pitljo" i Očaušanin mene i Katu između sebe ... Trpjela sam, plakala i razdirala se u sebi, podnosila smrad prljavog znoja izmješanog sa zadahom alkohola i čekala jutro, a sa njim i umor silovatelja, koji su to bili samo prema meni. Prema Kati to nisu bili jer je Kata glasno uživala i tražila da ima snošaj sa njima obojicom i to više puta.

Kada je njih troje zaspalo pokušavala sam i ja, ali bezuspješno. Do 10,00 sati sam možda i zaspala tri do četiri puta u trajanju od po desetak minuta.

---

[6] Perica Jukić, 1950. godine, oktroisani predsjednik općine Žepče i ministar odbrane u vladi paradržavne tvorevine Hrvatske Republike Herceg Bosna

[7] Tadić

Oko deset sati njih troje su se digli, poručili su kahvu, doručak za sve četvero...

Kasnije dok sam bila u kupatilu, čula sam njihov grohotan smijeh, a kada sam ušla u salon na tv ekranu sam vidjela prizore seksualnih odnosa i vrisnuvši prepoznala sebe na ekranu. Njih troje su se nastavili grohotom smijati, a ''Pitljo'' je gotovo vikao kako će Franjo biti nagrađen i za kameru u dugometražnom porno filmu. Kako su sve snimili, ko je sve te orgije mogao snimiti, nikoga od njih nisam pitala... Mogao je i vozać Franjo, jer ja ništa nisam ni mogla vidjeti. Sve sam podnosila zatvorenih očiju, a muzika sa televizora sigurno je prigušila zujanje kamere. Zabila sam glavu u ruke da prigušim vrisak i stisnula zube, stegla sam sebe da ne reagiram. Noge su mi drhtale... I uspjela sam, odšutjela sam ne izustivši ni jednu riječ. Utješila sam se riječima ''ko god me eventualno prepozna na ekranu prilikom reprodukcije snimka sa video kasete, po društvu će zaključiti da sam bila zatočenica i primorana da podnesem silovanje. Više se trebaju plašiti ''Pitljo'' i Očaušanin ako tužitelji tribunala dođu do kasete, kao i do moga svjedoćenja.''. Popodne 05.januara 1994. godine vratili su me izmučenu i napaćenu u žepački logor, u moju ćeliju u ''Mahnjači''. Do 19.januara iste godine u ćeliju su mi upadale ustaše ''Doda'' i Martić i u ćeliji me silovali više puta. Više mi nisu dolazili ni ''Pitljo'' a ni Perica. Ujutro 18. januar 1994. godine, došao je vozać Franjo sa stražarom i naredio mi da se brzo spremim zbog razmjene. S nevjericom sam izvršila naređenje, pokupila svoje stvari u jednu kesu i izašla iz ćelije. Franjo me je, sa još jednim bojovnikom HVO-a odvezao do vojnog vozila vojnika UN-a. Jedan od UN-ovih vojnika nešto im je potpisao na nekom papiru i vojno vozilo me odvezlo do osnovne škole u Golubini, gdje su me predali armijskoj vojnoj policiji.

U Zenici sam se sastala sa svojim sinom Amirom i rođacima. Dijete u meni nije prepoznalo majku već strankinju, koja ga je, dok je on vriskao i otimao se, uplakana držala u naručju, na svojim majčinim grudima. Krajem marta 1994. godine, potpisivanjem vašingtonskog mirovnog sporazuma, oslobođen je iz logora i moj suprug Senad... Da ga nisam čekala, znajući za oslobađanje, da smo se mimoilazili na ulici, ne bismo se prepoznali... Sve sam mu rekla šta mi se dogodilo. Senad me je prigrlio i kao pačenicu i kao majku našeg sina i kao svoju suprugu, hvala Bogu... Danas živim u Americi, daleko, daleko od Bosne i Hercegovine, daleko od Žepča.

Vratiću se sigurno.

Pogled na bojovničku čast

Miroljubivost kao temeljna vrijednost društvenog života, nažalost, nije uvijek najpraktičnije i najrazumnije rješenje, pogotovo u konfliktnim situacijama. U takvim se situacijama najčešće radi o teritorijalnom zahtjevu ili određenju, o aspiracijama na određeni teritorij ili o namjerama da se određeni teritorij zauzme, osvoji i svojata, odnosno da se određeni teritorij brani i odbrani od osvajaća, uzurpatora, agresora. Različiti su motivi u postupanju u konfliktnim situacijama, posebno ako su one izazvane teritorijalnim zahtjevima. Za jedne je odbrana teritorija časno djelovanje, jer to vide kao odbranu teritorija od napadača, zavojevača ili osvajača, pogotovo ako se tim teritorijem istovremeno brani teritorijalni integritet države. Oni vjeruju da u djelovanju postupaju razumno kao da je jedino ispravno rješenje. U tome vide utemeljnost i pravednost djelovanja jer su sa odbranom određenog teritorija istovremeno i u funkciji odbrane države a odbranu države ili naroda, ako je napadnut, smatraju uzvišenim ciljem, ciljem za koji se vrijedi žrtvovati.

Za druge, one koji određeni teritorij namjeravaju osvojiti a narod na tom teritoriju porobiti i pokoriti radi etničkog čišćenja tog teritorija, to je ideološki cilj u kojem se nasiljem, agresijom, osvajačkim pohodom ostvaruje, makar on u sebi sadržavao nepravednost.

Oni, vođeni najčešće nacionalističkim zovom najčešće postupaju na način koji se kosi sa zdravim razumom a za ostvarivanje tog teritorijalnog zahtjeva spremni su ubiti, ubijati i činiti najteže zločine. Ubijanje, bez obzira na to kako je i koliko zasnovano na predrasudama ili ideološkim zabludama ili krivim uvjerenjima nije nikad ni u jednoj situaciji opravdano i časno postupanje, ma koliko se i kako pokušavalo manipulirati i uvjeravati u suprotno.

Nasilje, agresivnost, torture, progoni, ponižavanja, seksualna zlostavljanja i ubijanja bila su i u žepačkom osvajačkom pohodu opcije onih koji su znali ili su trebali znati da to nije časno postupanje, ali nisu htjeli prihvatiti bolji i pametniji način da se spor, ma kakvog karaktera bio, rješava i riješi na civiliziran način i uz tolerantan odnos u postupanju.

Pa i onda kada se u osvajačkom pohodu ostvario određeni cilj, kada se zauzeo "svoj" dio teritorija, kada se prognalo bošnjačko stanovništvo da bi se taj prostor etnički očistio, oni nisu postupali časno. Organizirali su logor za bošnjačke stanovnike i u logoru se odnosili nečasno prema

logorskim zatočenicima. Postupali su bezosjećajno, sebično, neiskreno, lakomo, bahato i arogantno licemjerno dovodeći sve bespomoćne u logoru u krajnje inferioran i neljudski položaj. Postupali su krajnje okrutno, nemilosrdno i divljački agresivno prema svojim dojučerašnjim komšijama, susjedima i bošnjačkim sugrađanima.

Gubili su i izgubili svoju čast, okaljali je, ako su je i imali, jer su se obeščastili na osnovu svog ponašanja i djelovanja u logoru.

Što je još pogubnije, vrlo je moguće da su u ime "svoje" časti činili nečasna djela i zločine kako bi očuvali zabludu i čast druge države, države kojoj ne pripadaju. Nošeni tom zabludom toliko su "skrenuli" da nisu prezali ni od ubistava nemoćnih i onesposobljenih u logoru kako bi od onih koji su ih manipulirali i izmanipulirali zadobili "počasti" u nečasnim djelima. Ne mali broj bojovnika je uspio u tome i ostvario "počast" na osnovu svog nečasnog djelovanja. Svi oni su zapravo trgovali sa svojom čašću jer time je, iako toga još uvijek nisu svjesni, nanijelo više štete nego koristi, više štetnih posljedica i nepoštovanja u zajednici, odnosno u društvu. Njihovo nečasno djelovanje donijelo im je samo sramotu koje se neće osloboditi do kraja svog života. Za nečasno ponašanje i djelovanje, oni će nositi društvenu, moralnu, zakonsku pa i ljudsku odgovornost, kao i odgovornost prema Božijim zakonima ali će najteža kazna biti sramota i uz nju odbijanje da se nakon nečasnog djelovanja preobrate. Oni danas nesmetano mogu govoriti da imaju osvojeni žepački teritorij, da su gospodari na tom teritoriju, da su dominantni i da majoriziraju, da imaju vlast, ali šta im sve to vrijedi kad nemaju časti, kad nemaju te velike ljudske vrijednosti.

Nisu bili dovoljno svjesni te stečevine i njezine vrijednosti. Mogli su bar, u uslovima kad su potpuno zagospodarili zatočenim u logoru, kad su potpuno ograničili njihovu slobodu na mjeru primjerenu životinjama, ponašati se na časniji način, plemenitije, otmenije, dostojansvenije. Mogli su bar tada pokazati više viteštva i poštovanja prema drugima, prema svojim komšijama-bošnjačkim sugrađanima. Mogli su djelovati više po etičkim načelima kako bi sačuvali samopoštovanje i kako bi stekli poštovanje logorskih zatočenika.

Zli bojovnici pokazali su i potvrdili da nisu osobe sa snažnim karakterom, da nisu osobe koje se u ponašanju i djelovanju rukovode etičkim principima, da su osobe koje nemaju naglašen osjećaj za moralnu plemenitost i svjesnost o vlastitoj odgovornosti.

Iako se predstavljaju osobama sa izraženim duhovnim vrijednostima, osobama koje "slijede" Božije upute, oni su svoje nevaljalstvo pokazali na podao i podmukao način manifestirajući pakost, mizernost, niskost, sirovost, prostakluk i bestidnost. Time su sebe svrstali u nedostojne i nečasne ljude i priskrbili žig srama, priskrbili sramotni pečat i ljagu koja će ih dok žive degradirati kao ljude.

Ja nisam srećan kao žrtva zbog toga. Vjerujem da i većina ostalih žrtava žepačke logorske torture nije srećna zbog toga pogotovo što je mnogo njih bilo ili se prestavljalo prijateljima.

Istina jeste da sam se sablažnjavao nad njihovim ponašanjem i osuđivao ga, osuđivao tu njihovu osionost, nedoličnost i nečasnost. Nikad na njihovo nevaljalstvo ne bih mogao odgovoriti na mizeran, zloban, bestidan i neuljudan način. Volio bih da su pokazali i dokazali da su dobri ljudi. Oni nažalost, dokaze za to nisu ponudili ni dvadeset godina nakon zatvaranja logora i ta me činjenica, kao čovjeka, posebno brine i zabrinjava, jer je izostalo njihovo milosrđe, suosjećanje. Ni za jedan gram nisu učinili odmak od zlih djela koja su

činili u tom ratnom haosu. Nastavili su pokazivati nepristojnost, neiskrenost i što je još gore, nastavili su, na vrlo bahat način, lažima pravdati svoje nečasno djelovanje uz istovremeno nastojanje da krivnju preusmjere i prenesu na mene i na moje bošnjačke sugrađane.

Nije nepoznato da vojnici mogu biti puni vrlina, da znaju biti dobri, poslušni, hrabri, odani, privrženi, predani, pošteni, pokorni i velikodušni. Povijest je puna takvih primjera, kao i primjera u kojima su znali uzdržavati se od nasilja i ubijanja civila i onih koji su onesposobljeni za dalju borbu kako bi sačuvali svoju vojničku čast i vojničko dostojanstvo.

Svaki od njih koji drži do svoje časti istovremeno drži i do časti ostalih ljudi bez obzira na njihovu vjersku ili nacionalnu pripadnost.

Zle bojovnike HVO-a u Žepču, a bilo ih je mnogo, moglo se prepoznati, ne po časti, nego po beščašću, jer nisu poštovali druge koji su različiti po vjeri i naciji. Što je još strašnije nisu poštovali njihovo pravo na slobodu i na njihov život.

Oni među njima koji su držali do svoje vjere, a takvih je većina, ili se takvim predstavlja, znali su da vjera ne dopušta ubijanje a kamoli da potiće na ubijanje i na nečasno, neljudsko ponašanje. Niko od njih, ko je pravi katolik, ne ubija druge i drugačije samo za to što su druge nacije, što su druge vjere, jer se ubijanje protivi njihovoj vjeri.

Uostalom na to upućuje i jedna od deset Božijih zapovijsti " ne ubij" [1], jer se ubijanje smatra grijehom. Ta zapovijed ma koliko je "razvlaćili" i pokušavali opravdati ubijanje, nema izuzeća sa "ako" ili sa "osim". Ubijanje je zabranjeno i tačka. Naravno da su zli žepački i uvezeni bojovnici tu zapovijed prilagođavali sebi pravdajući to i borbom protiv islamske vjere i njenih sljedbenika, na što upućuje i jedno od brojnih izvješća [2] kojima se to nedvosmisleno potvrđuje.

Svoju zabludu i poriv za ponižavanje i ubijanje, po vjeri drugačijih, pravdali su nacionalističkim i vjerskim razlozima a pri tom zaboravili da su moralni pobjednici oni koji su bili u statusu žrtve, oni koje su ponižavali, premlaćivali i ubijali, jer su branili čast svoju, čast porodice i teritorijalnu cjelovitost države. Zaboravili su ti zli bojovnici da je malo izgubljeno ako je čast spašena kako je to svojevremeno kazivao poznati pisac[3]. Povijest je puna primjera u kojima su narodi ili pojedinci opredjeljeni za mirno rješavanje konfliktnih situacija i po takvom odnosu zadobijali slavu kao što je puna i primjera u kojima su se te situacije rješavale vojnom intervencijom, agresijom, nasiljem a da su oni koji su se koristili agresivnim i nasilnim načinom , osim u "svojim" krugovima smatrani zlim ljudima i zločincima koje su slavili samo oni koji su slični njima.

Niko od nas žrtava nije tražio, niti traži da se nalogodavci ratne agonije i zli bojovnici koji su činili najteža djela uključujući i zločine, podvrgavaju nekom zahtjevu poniznosti, lažnom moralisanju, dodvoravanju i ulagivanju, niti je traženo da se podvrgavaju nekoj vrsti samurajskog rituala[4] kojem su se svjesni svoje odgovornosti podvrgavali samuraji kad bi u nekoj prilici njihova čast bila okaljana.

Dovoljno je bilo, a i danas nije kasno, da izgubljenu čast vračaju vlastitim samopoštovanjem, moralnošću odnosa prema žrtvama, priznanjem da su imali nečasne namjere i da svoj obraz peru i operu iskrenim odnosom prema državi i bošnjačkom stanovništvu, te da učine

---

[1] Božije zapovijesti su skup vjerskih zakona koje su, prema biblijskom učenju, primljeni od Boga preko proroka. Te zapovijedi su aktuelne u katoličkoj, pravoslavnoj i protestantskoj crkvi. Peta zapovijest u katoličkoj crkvi je "ne ubij"

[2] Izvješče zapovjednika Lozančića od 27.07.1993.godine u kojem se navješčuje uništenje islama na hrvatskim prostorima.

[3] Voltair, 1694-1778.godine, francuski književnik, povijesničar i filozof.

[4] Samuraji, privilegirana plemička kasta iz doba feudalnog Japana kojoj je čast bila centar života. Morali su počiniti harakiri / samoubistvo / ako im je čast povrijeđena ili ako su je izgubili.

odmak od nacionalističke ideologije koja ih je gurnula u zabludu i u zamku neljudskog djelovanja.

To bi bio prvi znak njihovog ozdravljenja, znak da se i nakon nečasnog djelovanja ima snage za pobjedu časnog ponašanja. Naravno da je potrebno da nečasnim ljudima moć bude uskraćena, da budu izolirani i označeni, ne kao heroji, kako se to čini, nego kao društvene opačine, kao zločinci i najobičniji kriminalci i primitivci.

Izlazak iz logora i sloboda

Nada me vodila

Kažu da nadanju ne treba prilaziti previše blizu. Slažem se sa onima koji su to na takav način skontali jer se to, bar u mom logorskom iskustvu potvrdilo tačnim. Istina jeste da mi je ona bila najbolji drug jer me je, ma koliko bila varljiva, vodila sve do oslobađanja iz logora.

Mnogo puta me iznevjerila, ali sam joj i pored toga bio vrlo blizu.

Tako je bilo i nakon povratka sa maglajskog ratišta u džehenemski pakao logorske "čelije smrti". Dočekala nas je vijest o razmjeni "svi za sve", kažu "razmjena je dogovorena, čeka se samo konkretizacija, upotpunjavanje i usaglašavanje spiskova.

Neopisiv je osjećaj radosti i sreće, bez obzira što jedna stara izreka [1] govori da se ne pouzdajemo previše u sreću, da je uputnije da se pouzdaje u ono što je realnost, posebno u zastupljenom zatočenićkom stanju. Euforija je na vrhuncu. Traje nekoliko dana. Nije ni čudo, jer će razmjena omogućiti susret i spajanje sa najdražim, omogućiti rastanak sa logorskim traumama. Razmjena će omogućiti slobodu koja je sama suština života, jer niko i ne može bolje da cijeni slobodu nego oni kojima je ona nepravedno oduzeta, uskraćena. U logoru smo bili kao riba, koju nakon pecanja zarobe, zatvore u mrežu. Znog toga nije ni čudo da smo najljepše snove o slobodi, kao zatočenici, zarobljenici, snivali u logoru. Uostalom, narod je za svaku životnu situaciju "skrojio" mudrost, pa se tako i za ovu logorsku može primjeniti ona "da je jaram za volove, a ne za ljude". Dovođenje ljudi u takav glib života je oduzimanje čovječnosti, preziranje čovjeka, lišavanje dostojanstva. Toj nesreći zatočenika početak je strast kao izvor zla i kao rak-rana razuma. Snaga te nacionalističjke strasti mjerena je u logoru veličinom prepreka na koje se gnjevno obrušavala. Kažu da je lakše bilo i odreći se te strasti, nego u njoj biti umjeren. Čovjek je nerazumno "jahao" na čovjeku, a "tko na čovjeku jaše, nije čovjek", pisao je ugledni književnik [2].

Boravak u logoru činio se kao vječnost. Bio je potpuno siv i nije mogao ponuditi nikakvo nadahnuće, naprotiv. Osjećaš se jadno, vučeš se, toneš sve dublje, dojadiš sam sebi. Bojiš se za svoje jer su manje otporni na trpnju, poniženja i torturu. Misli se vrte stalno u krug i kad se sve one presaberu, kad se poprilično iscrpe, tada se, sasvim nezadovoljan, "bacaš" na sebe.

---

1 Afganistanska narodna poslovica

2 Stjepan Radić, 1871-1928.godine, jedan od hrvatskih velikana, političar, književnik, prevodilac, Publicist i prvi hrvatski politolog.

Jednostavno se ne možeš uživiti u miru vlastitih misli jer tjeskoba koja se osjeća ukazuje na to da je situacija vanredno ozbiljna, da ozbiljnija teško može i biti. Izložen si prijetnjama sa svih strana, a njima se vrlo često pridružuje i ona sa vlastitom izmorenošću i zabrinutošću. Svakim danom postaje se sve više bojažljiv a isrpljenost postaje konstanta. Sve više savladava. Sa zebnjom se misli na one kojima se dogodilo ono najgore. U takvim se okolnostima čovjek često pita gdje je ta slučajnost u logoru, je li to slučajnost koja može spasiti od logorskih zlotvora.

Ni slučajnosti nije bilo, nije je bilo pred zatočenje u logor, baš kao što je nije bilo ni kasnije tokom logorske torture. Možda će mnogima pomoći, možda mnoge spasiti, ali vlastita te čini odgovornim a da je i ne čekaš.

Očaj zna biti vrlo težak, ali i belaj, kažu, ima svoju brnjicu, srećom na kratkom lancu.

U logoru se sortira vlastiti život i spoznaje koliko je mala razlika između fikcije i zbilje. Nekad je i dobro da ponešto ne zavisi od ljudske pameti, jer da je bilo u logoru, ko zna kakav bi bio kraj. Ovako, drže te u tom logorskom čumezu da pomalo nestajete, trunete od razgačene zatucanosti bojovnika, od spodoba koje personaliziraju repliku nakaza. Prolaze dani, prolaze mjeseci a vi se sve slabije osjećate, jer uz sve strahote i opasnosti dodatno progania i neka intimna izdaja. Ona, onako nečujno ulazi u dijelove dana, polagano slijedi, ne napušta i čeka da se otkrije, da se primjeti. Ne dolazi ona sama. Trudi se da je tu, ali je ne pronalaziš. Nema se kud, slijedi uporno kao na satu tika-taka. Za trenutak se oslobodiš a ona se vrati i ponavlja "izdao si sam sebe, jer si dozvolio da te ove nakaze dovedu u ovo stanje".

Upozoravajuće govori "veća si budala od njih, oni su došli na svoje, a ti dozvolio da ti se ta malograđanska predrasuda natovari na leđa poturajući da si cvijeće, dozvolio si da ti ugroze identitet kojeg su decenijama pokušavali krasti i učiniti da ga nema". Moje samozavaravanje potire i biva agresivnija posebno kad je identitet u pitanju. Nastavlja, kako se dozvolilo da se identitet potire na sve dostupne načine i da ih u toj nakani ništa ne može umilostiti.

Buniš se, nije ti svejedno jer zbog životne ugroženosti je lakše prihvatati nametnute okove nego slobodnije djelovati, suprostavljati se toj njihovoj nakani. Suočavaš se sa samim sobom, suočavaš se i sa tim bojovničkim nakazama. Suočavanje i jedno i drugo je teško, izrazito teško,

pogotovo ono sa tom bojovničkom bagrom. Opet se vraćaš na početak, valjalo je i u takvim uslovima, koliko je bilo moguće, biti autorom vlastite sudbine, ma šta to značilo.

Stalno je na testu bio osjećaj hrabrosti ali i zdrav razum, ne toliko u tome kako jedan dio tebe prihvata logorsku realnost kao neupitnu, nego u prozivci za vlastiti osjećaj krivice.

U logoru se malo razgovara, smijati se ne smijete, a bilo bi i glupo nasmijati se, ma o kakvom je događaju riječ. Situacija i logorske barabe to sprječavaju jer bi se u suprotnom uvećavali izgledi za još veći sunovrat u tamu. Čak je i osjećaj netrpeljivosti prema bojovnicima valjalo otrpiti jer ih, onakve kakvi su, zaobljuje predrasuda i to ona zakrvavljena. Ona je donosila smrt, nekad i onako kako je to žargonski kazivao poznati filozof [3] "da je smrt besplatna, ali košta". Bojovnici nisu imali maske koje su izumljene za skrivanje ali jesu imali užitak da terorišu i da komšijske i susjedske veze koje su nastajale iz zajedničkog života više generacija potpuno, preko noći potaru i ponište. Nije preostajalo ništa drugo do da se vlastita sklonost osjećaju bespomoćnosti ne prenosi na ostale, posebno na najbliže koji su ranjiviji.

Nagovještena vijest koju prati nada o oslobađanju iz logora i realnost su međusobno suprostavljene, jer se upravo u to vrijeme na borbenoj liniji koja je dugačka preko pedeset kilometara intenziviraju borbene aktivnosti, posebno one na žepačkoj, zavidovičkoj, maglajskoj i tešanjskoj liniji. Vrši se dodatno utvrđivanje linija sa ukopavanjima, sa tranšeima koje po dubini i širini omogučavaju potpunu normalnu pješačku komunikaciju. Pripremaju se i izgrađuju rovovi koji kao da su minijaturne vikend kučice, dodatno se oblažu i pokrivaju debelom hrastovom daskom. Sa ovim radovima i radovima na pripremi ogreva iščezava i nada o oslobađanju. Radimo i poslove koji su u funkciji kuhinje, dobavljamo namirnice, posebno meso od stoke opljačkane u bošnjačkim naseljima i pripremamo za spravljanje jela za bojovnike. Odvajaju jednu veću grupu zatočenika, u koju sam i ja raspoređen, za posao na Perkoviću, gdje će se za velike bojovničke "gazde" vršiti sortiranje i utovar u šlepere stvari koje su opljačkane iz bošnjačkih kuća. Opljačkano je sve što je imalo vrijednost, jer su u pljačkaškom naletu pokupljene sve najvrednije stvari od namještaja, bijele tehnike, čilima, alata, opreme, do raznih

3 Martin Heidegger, 1889-1976.godine, njemački filozof. Jedan od najpoznatijih filozofa 20. stoljeća. Poznat po opsežnom učenju o ontologiji.

drugih kućanskih aparata, uključujući i poljoprivrednu mehanizaciju. Neumorno se radi na korist bojovničkih ''gazda'' a kada se završi jedan posao slijedi drugi i tako redom. Na tom prisilnom radnom rasporedu slijedili su poslovi na pripremanju zimnice za bojovničke ''gazde'', poslovi na skupljanju voća namijenjenog za pečenje rakije, zatim poslovi na čišćenju.

Nažalost, nadanje je bilo u prazno, nada nas u ovom nagovještaju nije vodila, nego iznevjerila.

Izlazak iz logora i sloboda

Već je godina 1994. Početak marta mjeseca. Nisam siguran da li je to bio drugi ili treči mart te godine. Znam samo da je tih dana započinjala žestoka četnićka ofanziva na Maglaj koja je uključivala i najžešće udare na položaje armijskih jedinica koje su branile maglajski prostor.

Podsjećam da je to vrijeme kada je već bilo izvjesno da se "raskopaje" vojna saradnja postrojbi HVO-a i paravojnih srpskih struktura. To je vrijeme kada je, na osnovu sporazuma od 23.februara 1994.godine, [1] izvjestan prekid sukoba između armijskih jedinica i postrojbi HVO-a. To je vrijeme koje je prethodilo zaključivanju vašingtonskog sporazuma [2] i nagovještaju obnove vojne saradnje armijskih jedinica i postrojbi HVO-a.

Tu večer, iako je sporazum o prekidu sukoba ''sporohodno" išao prema Žepču, u logor ulazi Luka i sa "zabrinutošću" kaže ''Maglaj je pao, sve gori kao u paklu", a onda, nagovještavajući zaokret u odnosu prema armijskim jedinicama, pun sebe, nastavio: "Poslali smo našu grupu bojovnika kao ispomoć armijskim jedinicama na maglajskom ratištu. Treba nam trideset dobrovoljaca da odnese protivoklopno oružje na položaje kako bi se zaustavila ofanziva jedinica srpske paravojske na maglajsko područje i na grad Maglaj".

Shvatajući ozbiljnost situacije odmah sam odlućio prijaviti se kao dobrovoljac ali je moju odluku sa prijavom preduhitrio Mirso [3] koji se prijavio prvi. Redale su se potom i prijave drugih zatočenika. Nisam zapazio komešanje ili negodovanje, naprotiv, primjetio sam riješenost i odlućnost prijavljenih da se, bar na ovaj način uključe u odbranu Maglaja, kad već nisu mogli zaustaviti osvajački pohod na žepački prostor.

U vrlo kratkom vremenu trideset dobrovoljaca, među kojima je bilo 19 žepačkih i 11 maglajskih zatočenika, bilo je spremno za pokret. Iz logora smo krenuli predveće, mislim negdje iza 18,00 sati. U kratanju smo morali zaobilaziti položaje srpske paravojske u dužini od oko desetak kilometara. Zbog još uvijek prisutne neizvjesnosti o prekidu

---

[1] Sporazum o prekidu sukoba između postrojbi HVO-a i Armije BiH potpisan je u Zagrebu 23. februara 1994.

[2] Vašingtonski sporazum zaključen 18.marta 1994.godine. Sporazumom je uspostavljena Federacija BiH

[3] Mirsad Čakrama, pripadnik armijske jedinice sa područja maglajske općine koji je zarobljen u osvajačkom pohodu na žepački prostor.

neprijateljstava sa postrojbama HVO-a morali smo zaobilaziti i njihove položaje, ne samo zbog mogućeg njihovog napada, nego i zbog moguće dojave jedinicama srpske paravojske, budući da su na tom području još uvijek bili u odnosima saradnje. Zaobilazeći položaje prvo jedne, a potom i položaje druge paravojske, izgubljemo je dosta dragocjenog vremena, ali smo i pored svih zapreka i teškoća uspjeli. Negdje iza pola noći, nakon više od sedam sati hoda bili smo pred maglajskom tvornicom "Natronka" gdje smo i trebali predati protivoklopna sredstva.

Tu, oko dva sahata iza ponoći, sa nestrpljenjem su čekali iz komande armijske brigade da preuzmu sredstva neophodna za zaustavljanje ofanzivnih dejstava jedinica srpske paravojske.

Da zaustave ofanzivu koja je trajala već četvrti dan.

Može se samo zamisliti naša radost u tom trenutku. Neopisivi su to osjećaji. Radost je bila neizmjerna, dvosmjerna. Pomogli smo braniteljima Maglaja da dodatnim borbenim sredstvima ojačaju svoju borbenu moć a istovremeno dočekali trenutak da ponovo budemo slobodni ljudi. U ranijem periodu nisam baš pridavao neki značaj pitanju slobode jer sam se, ma koliko društvenih i drugih ograničenja bilo, osjećao slobodnim u svakom pogledu.

Poznato je da je pojam slobode mnogoznačan i da podrazumijeva mnoge sadržaje kao što na primjer sloboda mišljenja, sloboda ponašanja, sloboda kretanja, sloboda oblačenja, sloboda raspolaganja...

Svaki od ovih i drugih sadržaja podrazumijeva mogućnost slobodnog, samostalnog djelovanja, mogućnost nezavisnog djelovanja, mogućnost vlastitog samooslobađanja, naravno uz ograničenja koja uspostavljaju porodične, moralne, vjerske, društvene, prirodne zakonitosti...

Svako od nas ima potrebu za slobodom i tek onda kad dođe u situaciju da mu bude oduzeta, uskraćena, da bude ograničena, razmišlja na drugi način pridajući slobodi posebno značenje.

Naravno da svako od nas ima različito shvatanje pojma slobode u zavisnosti od prioriteta i pogleda na život. Jedni taj pojam razumijevaju na svoj način, drugi sasvim drugačije.

Oni koji imaju, koji posjeduju moć, koji posjeduju silu, kao što je bilo u vrijeme žepačkog ratnog haosa, slobodu drugih, "manje vrijednih" su zloupotrebljavali vjerujući da je mogu uskraćivati i oduzimati. Neopisiv je osjećaj kad sam došao u situaciju da pomognem drugima da se bore za svoju slobodu, a da me istovremeno ta situacija dovede do slobode, da me

otrgne iz kandži ekstremne bojovničke gamadi koja me terorisala punih 276 dana u džehenemskom paklu logora. Mene je odbrana Maglaja od agresora odvela pravo u slobodu, izbavila me iz zarobljeništva, baš kao što je poslanik [4] izbavio svoj narod iz ropstva i odveo ga na slobodu. Tada o tome nisam razmišljao na takav način, ali sam to tek mnogo kasnije povezivao sa borbom mnogih naroda, sa borbom crnaca za oslobađanjem.

Tek tada sam shvatio značenje te borbe i žrtava koje su mnogi podnosili predvodeći pokrete za oslobađanje ljudi iz ropstva, iz koncentracionih logora, iz zarobljeništva svake vrste.

Iako mi je to bilo poprilično daleko, tek tada sam mogao razumjeti upornost i odlučnost slobodarskih predvodnika, afričkih, kao što je neumorni borac protiv aparthejda [5], azijskih, kao što je [6] , američkih, kao što je poznati crnački vođa[7].

Mogao sam tada uzvikivati citat iz stare duhovne pjesme ''napokon slobodni" onako kako je za svoje sunarodnike uzvikivao pomenuti crnački vođa boreči se za njihova građanska prava.

---

[4] Musa s.a.v.s. Božiji poslanik, koji je oslobodio i izbavio svoj narod iz faraonskog zarobljeništva.

[5] Nelson Mendela, 1918-2013.godine, južnoafrički političar koji je život posvetio borbi protiv aparthejda.

[6] Mahatma Gandhi, 1869-1948.godine indijski političar koji se borio za slobodu indijskog naroda od kolonijalnih osvajača

[7] Martin Luther King, 1929-1968.godine, američki baptistički sveštenik i aktivista u borbi za građanska prava američkih crnaca. Ubijen 1968.godine.

Na maglajskom ratištu

Četnička ofanziva na Maglaj, koja traje već četiri dana ne jenjava, svakim satom sve više dobija na intenzitetu. Svi su budni, niko ne spava. Četnici već na domaku. Tu su, na Jandrošu, na dijelu starog grada na nekih totinjak metara od porušene Kuršumli džamije. Odbrambeni prsten oko Maglaja ne smanjuje, drži se. Maglaj gori

U starom dijelu grada sve iznad četrnaest godina mobilisano za odbranu. Nas, bivše žepačke zatočenike dovode u silos. Nije to silos žepačkog logorskog pakla, nego silos slobode. Smještaju nas da se odmorimo kako bi odmorni mogli na liniju odbrane. Mnogo je poznatih i rodbine, jer mi je majka iz tog kraja. Rođak zvani Brada [1] vodi me kod svoje sestre. Tu ću odsjesti i pripremiti se za učešće u odbrani. Želim raspored u prvi bataljon koji je imao zonu odgovornosti u Liješnici, na ulazu u Maglaj gdje se borbene linije skoro dodiruju. Raspoređuju me u peti bataljon. Meni krivo jer sam želio raspored u peti bataljon, gdje je na dužnosti i rođak Brada. Objašnjavaju da je veliki rizik u zoni odgovornosti prvog bataljona i da ne bi bilo uredu da nakon preživljenog džehenemskog pakla u žepačkom logoru i zbog stanja u kojem se nalazim ‘’zaglavim’’ baš tu. Odgovor je bio kratak ‘’poginut ćeš a ono što si već preživio dovoljno je ne za jedan, nego za nekoliko ljudskih života”.

Razmišljam o prilici da se bar na ovaj način iskupim. Mnoge stvari u odbrani žepačkog prostora su propuštene da se urade u pripremama za suprostavljanje sve izvjesnijem zlu.

Taj dosta pasivan odnos, nenasilan pristup i nedjelovanje kad je trebalo, otupljivao je i onesposobljavao sistem alarma o ratnoj opasnosti. Umjesto da se uobziri svaka mogućnost i da se opreznije redaju uloge u svakoj od tih mogućnosti, previše se očekivalo iz ”prirodnog” savezništvu u borbi protiv “zajedničkog” agresora, što je za posljedicu imalo predaju, etničko čišćenje i porobljavanje, odnosno logorsko zatočeništvo. Kada je sve to prošlo pružila se prilika da manifestiram odgovorniji odnos prema agresoru, kad sam na to bio spriječen od žepačkih osvajača. Mojoj radosti nije bilo kraja jer sam dobio priliku da u petom bataljonu maglajske brigade ućestvujem u odbrani maglajskog prostora, i ne samo tog prostora.

---

[1] Hasan Suljaković, pripadnik maglajske brigade Armije BiH

U zoni odgovornosti petog bataljona bile su linije prema Bočinji odakle su neprestano uz sedam tenkova djelovale i dvije samohotke. Već drugog dana je bilo kritično jer je jedinica srpske paravojske iz tog pravca krenula u proboj. Uz podršku pripadnika iz zeničke zelene legije taj pokušaj proboja je zaustavljen a agresor se morao oprostiti od jedne samohotke i jednog tenka koji su uništeni. Iako ova odbrambena akcija nije bila presudna, mom zadovoljstvu nije bilo kraja, jer sam dao doprinos u toj akciji. Radost je pojačavala vijest da su jedinice trećeg korpusa, uz podršku bojovnika iz žepačke brigade HVO-a deblokirali Maglaj sa druge strane i znatno olakšali naredne odbrambene akcije u zaštiti neosvojenog dijela teritorija maglajske općine.

Susret sa porodicom

I pored spoznaja o tome da je porodica pretpostavka za zdravo društvo, mnogi od nas su nedovoljno svjesni uloge porodice u društvu i općenito. Iako je porodica osnovna zajednica u kojoj se egzistira, u kojoj se ostvaruje lični identitet, porodični identitet, u okviru koje se ostvaruju društvene funkcije i interesi, mnogi misle da je njena uloga zanemarljiva i nedovoljno je akceptiraju u tom smislu, posebno u mladalačkim danima. Toj skupini pridružujem i vlastito viđenje porodice u prvim godinama punoljetstva.

Početak izgradnje jake i zdrave porodice kao pretpostavke za vlastito nadograđivanje je odabir životnog saputnika s kojim će se zasnovati porodica. U doba ranog punoljetstva, pa i dosta godina kasnije, ovim uputama i spoznajama nisam pridavao posebno značenje jer su ženidbe i razvodi, a uz njih i neki drugi mladalački, pa i poslovni prioriteti, obilježili taj period mog života. Uloga porodice podređivala se drugim, tada "važnijim" životnim pitanjima. Iako je prvi odabir životnog saputnika ozvaničen i na šerijatski način, ni to nije bila dovoljna preporuka i nauk, a najmanje garancija, za uspješan bračni život i za njegovo duže trajanje. Krivicu za taj bračni "neuspjeh" nisam pripisivao drugim sklonostima nego poslu kojim sam se bavio.

Posao trgovačkog putnika na prodaji knjiga tražio je često odsustvo, tražio je stalno kretanje iz mjesta u mjesto, tražio je nove kupce ili su kupci tražili isporuku knjiga. Ovaj posao je duži niz godina bio daleko ispred braka i bračnih obaveza, jer je, zbog odsustva, onemogućavao češću komunikaciju sa životnim saputnikom. Ta se minimalna komunikacija zapravo svodila na rijetke dolaske sa terena. Znao sam iz iskustva mojih roditelja da je porodica svojevrsna tvrđava, tvrđava čiju je čvrstoću i kompaktnost osiguravao otac, kao "glava" porodice, ali sam i pored toga bio zaslijepljen poslovima na prodaji knjiga, uspjehom i drugim životnim sadržajima koji je taj posao donosio. Poslovni uspjeh i zadovoljstva izvedena iz tog uspjeha vodila su bračnim neuspjesima bez obzira na činjenicu što brak ima ogroman značaj u životu svakog pojedinca, pa i u mom životu. Jednostavno u to vrijeme brak i obaveze iz braka nisam doživljavao kao jedan od najvažnijih i najispravnijih puteva za upotpunjavanje životnih saputnika.

Ugledna misionarka [1] je znala govoriti da "samo žena može stvoriti porodicu, ali da se i porodica može raspasti zbog žene". Ne sporim da je to tako, ali je u mom slučaju bilo sasvim drugačije. Bračna zajednica se raspadala jer je ja nisam čuvao. Istina, proputovao sam svijet u potrazi za onim što mi je u odnosu na siromašno djetinjstvo bilo potrebno, a onda se vratio i ponovo pronašao ono što nisam čuvao i sačuvao, ono što sam bio izgubio. Životnog saputnika i vlastitu porodicu. Neko od mudrih je kazao da čovjek nikad ne smije zanemariti svoju porodicu zbog posla. Ja sam to činio jer sam nekad prednost davao poslu i ne samo poslu. Međutim, sudbina se iz svoje općenitosti usredsredila, izvršila i ispunila ono što ranije nije uspijevalo, okružila me i opkolila. Onako kako je to opisao poznati italijanski pisac [2] "da sudbinu i predodređenje kazuju sve velike povijesti eventualno zamjenjujući Boga usudom ili neumoljivim životnim zakonima... uprkos svim našim željama da izmjenimo sudbinu, primorani smo da svojeručno dotaknemo nemogućnost da se ona izmjeni..."

Kolo sudbine je obigravalo oko Đirke[3] koju sam godinama poznavao ali tek u januaru 1981. godine, sa njom, sa onim sudbinskim "da" ozvaničio brak i bračnu zajednicu.

U to vrijeme imao sam punih 25 godina, sasvim dovoljno godina da na odgovorniji način promišljam o braku, o bračnim obavezema, o porodici i da se vratim nauku o porodičnoj tvrđavi mojih roditelja. Đirka je imala šest godina manje, ali to nije smetalo da izgradimo skladnu bračnu zajednicu a kasnije da zasnujemo i porodicu i da uspostavimo harmonićne odnose koji su posebno došli do izražaja nakon uselenja u vlastitu porodičnu kuću.

Ratni sukobi su tu skladnu bračnu zajednicu i njeno trajanje prekinuli. Bojovnici su, nakon predaje armijskih jedinica mene zarobili i u logor zatočili a suprugu, nakon kraćeg logorskog iskustva, protjerali. Sa činom zatočenja u logor, uz borbu za preživljavanje, bojovnici su pojačali osjećaj odgovornosti i brige za životnog saputnika. Do ratnih sukoba se briga o porodici nekako podrazumijevala, činila se sastavnim dijelom svakodnevnosti, doimala se kao redovna, normalna svakodnevna briga.

---

[1] Agnesa Gondže Bojadži, poznatija kao majka Tereza, 1910-1997.godine, katolička redovnica albanskog porijekla, velika humanitarka.

[2] Umberto Eko, 1932-2016.godine poznati talijanski romanopisac. Poznate knjige "Ime ruže", "Nulti broj".

[3] Hadžira Isić, supruga autora, rođena u Visokom u porodici Keso

Tada sam se sjećanjem vraćao na iskustvo porodične tvrđave mojih roditelja i po preuzimanju odgovorne uloge u vlastitoj porodici osjećao sam se nekako važnim zbog toga, jer sam brigu o porodici smatrao nečim neprocjenjivim. Od onog trenutka kad se nisam mogao čestito brinuti ni o sebi, a kamoli o porodici, preplavili su me neki čudni, i vrlo snažni osjećaji, jer je to prva izazovna situacija u kojoj je moja porodica i njen opstanak bio ugrožen. Od zatočenja u logor, puna 342 dana nisam se vidio sa životnom saputnicom, niti sam imao bilo kakve informacije osim pretpostavke da je nakon progona završila kod roditelja u Visokom. Znao sam da nije imala dovoljno novaca jer su u predratno vrijeme novci imali druge prioritete a da ono malo zlatnog nakita koji sam joj ranije kupovao neće biti dovoljno ni za nju, a kamoli za njene bolesne roditelje. Trebalo je preživljavati u uslovima u kojima je kilogram brašna koštao oko dvadeset maraka, ali je i takvo preživljavanje bilo komotnije nego logorsko zatočeništvo koje je uz glad svakodnevno "nudilo" i opasnost po život. Prilikom susreta je kazala da je od logoraša koji su uspjeli pobjeći imala površne informacije o mom statusu u logoru i o tome da sam ''zaglavio" u poznatoj čeliji smrti, te da je imala stalno brigu za moju sudbinu budući da je znala za moju "naglu" narav, za svojeglavost i nepokornost.

Nakon sedamdeset dana provedenih na linijama odbrane sa braniteljima Maglaja dobijam dozvolu od tamošnje armijske komande da posjetim porodicu. Za moj zahtjev imali su puno razumijevanje a i obrazloženje dozvole je bilo znakovito '' ko je preživio logorski pakao u žepačkoj čeliji smrti ima pravo na život i na susret sa slobodom i sa porodicom".

Sretan što sam iznio živu glavu na ramenu, bez odugovlaćenja sam krenuo putem koji me vodio prema članovima uže i šire porodice koja je bila u raseljeništvu od Žepča do Visokog.

Sakriven i ščučuren u kamionu pod ceradom uspijevam proći teritorij koji su kontrolisale postrojbe HVO-a jer je još uvijek bio zabranjen prolaz za vojno sposobne muškarce.

Tako "prošvercovan" dolazim do Begov Hana, tu se kratko zadržavam i po ratnom redu vožnje, "kaubojskim" vozom sa dva vagona i lokomotivom koja ga pokreće u rikverc, napokon dolazim do Zenice. Prenoćim kod sestre i sustradan nastavljam autostopom.

Do Kaknja se prevozim autom malezijskih mirovnjaka, a odatle nastavljam pješice prema Visokom. Tenisice u kojima sam pješaćio bile su u stanju raspadanja. Sreća je da sam se na tom putu, u Donjoj

Zimči, slučajno sreo sa dobrim čovjekom, sa prijateljem Zdenom[4] od koga dobijam nove patike i dvije kutije cigareta "partner". Nastavljam put prema Visokom sa mislima koje me zaokupljaju, a prije svih o tome kako ću se naći drugima na "teretu".

Jer, rat je, a valjalo je u uslovima gladi i neimaštine nastaviti život. Razmišljanje o tome i o novim životnim izazovima dovede me pred vrata poznatog poduzetnika[5] koji se još ranije bavio veletrgovinom. Računam da će me prebaciti do Visokog, a usput ću iskoristiti priliku i dogovoriti posao na utovaru i istovaru robe ili neki drugi, njemu potreban posao. Moja predviđanja su se obistinila ali ne u pogledu posla. "Edo, bio si prije rata gazda, valahi nećeš istovarati kamione, već ću ti dati robu, a ti nađi poslovni prostor i radi. Kasnije, kada malo finansijski ojačaš, snaći ćeš se, jer tebi obrtnički poslovi nisu nepoznanica".

Konačno dolazim do Visokog. Tu, na ulazu kod semafora, čekala me životna saputnica, ljubav mog života. Susret je bio dirljiv, ne pronalazim riječi da ga opišem.

Izmjenjivale su se suze, zagrljaji, riječi su zapinjale u grlu kao da je u saharskom pojasu. Đirka se nije suzdržavala da ispolji emocije od radosti što sam preživio logorsku golgotu. Suze nije skrivala, kapale su kao iz česme. Naravno, i ja sam se osjećao presrećan, jer sam nakon skoro godinu dana zajedno sa životnom saputnicom. Nakon stišanih emocija, susret smo "zasladili" kahvom u jednom obližnjem kafiću.

Visoko mi je bilo domaćin samo jednu noć. Sa statusom logoraša i raseljene osobe mogao sam produžiti "odmor", ali nisam odabrao preporučeno javljanje u visočki merhamet radi prijave i traženja pomoći, nego sam se ponovo "uhvatio" puta prema Kaknju. Namjera je bila da pronađem prijatelja koji je dugovao određeni iznos novca i da sa tim novcem pokušam raditi i radom sticati sredstva neophodna za život. Čekao sam na novac dvadeset i tri dana i nisam ga dočekao. Taj "gubitak" vremena i novce sam halalio jer sam za to vrijeme upoznao divne ljude koji su, i pored toga što je Kakanj vrvio raseljenim licima, još uvijek imali volje da nesebično pomažu ljude u nevolji. Sami Bog zna koliko puta sam ranije protutnjao autom kroz Kakanj. Vrlo rijetko sam svračao, a evo sada, raseljenički status me doveo u taj napaćeni rudarski grad kako bih radom osiguravao sredstva za život i pretpostavke za povratak u moje Žepče.

---

[4] Zdeno Zekić iz Visokog

[5] Haso Brešić, poznati visočki poduzetnik.

Odakle sam bio-kao da više nisam

Kakanj je bio moje raseljeničko boravište negdje oko tri godine. Dobri ljudi iz Kaknja, a takvih je puno, učinili su da lakše predeveram te raseljeničke dane. Da nije bilo nostalgije za čaršijom u kojoj sam rođen, nikada se ne bih pomjerao iz tog pitomog rudarskog grada.

Nisu mi zamjerili ti dobri ljudi što sam želio povratak u svoju čaršiju. Sve su generacije uglavnom nostalgične za nečim. Ništa u tome nije čudno, pa tako i u mom slučaju. Lagao bih ako bih govorio ili pisao da me nostalgija nije pratila bez obzira što je i taj nostalgični osjećaj u tim teškim vremenima postajao sve više zloupotrebljavan.

Mogao sam biti, i jesam nostalgičan za mnoge stvari, pa i za ''starim'' vremenima koja bi se ovako ili onako, svakako promijenila i da nije bilo ratnih sukoba. Jer, ti nostalgični osjećaji iz vremena moje mladosti nisu više imali uporište u konkretnom vremenu, kada je moje emocije ''obuzelo'' neko novo vrijeme. U poratno vrijeme Žepče je bilo meni mnogo udaljenije od inostranstva. Doimalo se "tuđim" mjestom, "tuđim" prostorom sa najdubljim mogućim nerazumijevanjem. Nije to bilo više Žepče u kojem bi se moglo biti Žepčakom u smislu tradicionalnog identiteta, jer su njegov prostor popunili neki novi isfrustrirani likovi.

Istina jeste, da na mjestu na kojem je Žepče nekad bilo i danas postoji istoimeni grad, sa istom

ili neznatno izmjenjenom urbanom strukturom. Ali to više nije isti grad, niti u njega ima povratka onima kojima nikada u njemu takvom nisu bili. Od Žepča su ekstremni nacionalisti napravili ''slučaj''. ''Slučajem ga prave i u poratnom periodu. Zastidim se kao njegov žitelj pred onim što su njemu i bošnjačkim žiteljima učinili. Sva dopuštena i nedopuštena sredstva upotrebljavaju se i koriste kako bi se promijenio imidž grada i dokazalo čiji je to grad. Dovoljno je u tom gradu samo podići glavu i osjetiti neravnopravnost i uznemirenost svakoga ko na Žepče gleda kao na grad suživota svih njegovih građana.

Dakle, Žepče više nije ono što je nekad bilo, vjerovatno zato jer vrijeme neumitno prolazi i ne osvrće se a krajnje bi zlonamjerno bilo to njegovo novo lice pripisivati onima koji su iz njega protjerani. Bez obzira na sve to nisam ni pomišljao da svoju raseljeničku nostalgiju za čaršijom zamjenjujem sa isfrustriranom mrzovoljom i da je "prebijam" preko leđa drugih, a pogotovo ne preko leđa onih čija je sudbina isprepletena sa sudbinom čaršije.

Ta sjeta za prošlom čaršijom, za prošlim vremenom, ta čežnja za rodnim krajem, čežnja za poslovima koje sam sa zadovoljstvom radio, je zapravo moja reakcija na ondašnju stvarnost. Nije to povratak u prošlost već način razmišljanja koji produbljuje razumijevanje svijeta, tragičnih zabluda, slučajnosti i nužnosti. Nisam sreo Žepčaka koji je nakon progonstva izjavio da je zadovoljan novim mjestom u kojem boravi, ne radi mjesta i njegovih žitelja, nego radi tuge za zavičajem koja dođe do izražaja tek onda kada bude dio prošlosti. Najveći broj prinudno raseljenih govorio je da je zadovoljan vremenom u kojem se rodio, mjestom u kome se rodio, razdobljem života u kojem se nalazio. Praćeno je to maštarijama i pričama o lijepom djetinjstvu, o odrastanju, o ljubavima, o porodičnoj atmosferi i prijateljstvima, ali i o protjerivanju, o izbacivanju sa njihovog ognjišta. Teško im, kao i meni, pada nepripadanje svom gradu. Ne pripisuju sebi hrabrost zbog odlaska, jer i nišu otišli, nego su "izgurani".

"Izgurani" su u neku drugu zemlju ili u neki drugi grad onako nepripremljeni, osiromašeni i za imovinu i za prijatelje i poznanike, tu najčešće dožive neku novu traumu, dožive to kao teret.

Kažu da nema mjerne jedinice za nostalgični osjećaj. Da ima, svakako bi meni bila izmjerena maksimalna vrijednost. To je plemenita osjećajnost koju nisam prikrivao, jer bi bilo besmisleno kriti nešto što se tako snažno osjeća. Jednostavno sam i u bukvalnom smislu bio u naručju nostalgije. Poslije te ratne nesreće i proživljenih logorskih trauma želio sam se vratiti i sve činio da ostvarim povratak. Želio sam da se vratim Žepču, kao svom prvom životnom utočištu. Želio sam, kao i većina protjeranih bošnjačkih stanovnika, da se vratim iako sam znao da će to biti jaka borba za život i egzistenciju.

Bio sam spreman da bez prevelikog kukanja radim, šutim, trpim nepovoljan status, status građanina ne drugog, nego trečeg reda. Snivao sam planove šta sve treba uraditi da bi se obnovio život. Tješio sam sebe, pojačavao svoj inat. Udarali su mnogi cunamiji koji su mene i moje pretvorili u beton koji se više teško može slomiti. Bar sam tako mislio, ali su se novi doticaji koji su se sa povratkom desili, svodili samo na jedno novo neprijatno trenje u žepačkoj pustinji ljudskih promašaja, jada i čemera u odnosu sa drugima, sa onima koji su me i doveli u raseljeničko jadno stanje. Nisam bio utamničenik vremena prošlog niti sam računao na to da može biti sve isto kako je bilo. Znam da je to nemoguće, pogotovo nakon posljedica ratnih sukoba koje će se osjećati decenijama.

Ali sam ipak vjerovao da je sa gadostima završeno, da je zaudarajućeg neprijateljskog odnosa nestalo. Nisam dozvolio da zlo koje je bilo svuda oko mene probudi zlo u meni. Nažalost, sa povratkom sam osjetio da sam nepoželjan i da u tom današnjem Žepču više nema mjesta za mene. Odakle sam bio, kao da više nisam.

Vračam se Žepču u vrijeme kad se o povratku tek počelo razmišljati, kad se počelo razgovarati, kad se pesimistički odnos raseljenih i izbjeglih počeo pomalo pretvarati u optimizam, kad se pojačavala čežnja za povratkom, kao izraz prirodne ljudske emocije.

Vračam se 14.oktobra 1997. godine sa suprugom i tek rođenim sinom. Zatićem kuću i poslovne prostore u potpuno devastiranom stanju. Do pred naš povratak kuću je koristila jedna porodica iz Viništa. Kuću su devastirali a sve što su u kući zatekli, što je vrijedilo, rasprodali su i otišli u emigraciju. Uz pomoć dobrih ljudi i sa kreditnim zaduženjem, kuću sam osposobio za stanovanje a poslovni prostor, odnosno restoran i piceriju priveo namjeni. Već je prvi mjesec nakon povratka donio razočaravajuću spoznaju da sam sa povratkom poranio jer je bojovnička mahnitost još uvijek bila na sceni i dosljedna u svojoj poratnoj razularenosti.

Ni tri godine nakon primirja očito je da to nije bio prostor za suživot. Ratna ostavština i još uvijek snažno izražen nacionalistički zanos onemogućavali su brži hod na otklanjanju plemnskog načina razmišljanja. Još uvijek su bila izražena nastojanja da se osvojeno, makar bilo i privatno, "zabetonira" i preimenuje u "hrvatski" prostor, odnosno u "hrvatsku" imovinu. Od principa silom otetog ili oduzetog nije se odustajalo i sve se činilo da se to zadrži, a oni koji se odluče na povratak, da se u tome sprijeće ucjenama, prijetnjama i pritiscima.

Sve su činili da onemoguće rad restorana i picerije i da tako uskračuju mogućnost, da kao povratnička porodica, od prihoda iz te djelatnosti živimo. Izdržavali smo pritiske, prijetnje i uništavanje imovine pune dvije godine. Za to vrijeme čak pet puta su devastirali restoran i piceriju. Više puta smo u vrijeme oko ponoći morali bježati iz kuće da bi spašavali živote. Svi pritisci i nasrtaji prijavljivani su domaćim, ali i međunarodnim policijskim organima. Dokazuje to dvanaest zapisnika kod domaće i dva zapisnika kod međunarodne policije, tada prisutne u podršci za stabiliziranje situacije u zemlji. Peti nasrtaj na imovinu i naše živote nisam imao vremena a ni želje da prijavljujem.

Ponovni bijeg u raseljeništvo

U petom nasrtaju koji se desio 07. septembra 1999. godine napustili smo kuću, zapravo pobjegli, jer bi u protivnom skončali kao što su skončavali i drugi koji su demonstrirali ''hrabrost'' za ''prijevremeni'' povratak. Taj bijeg od sigurne smrti zaprečio je mogućnost da zakoračim u Žepče u naredne dvije godine. Te noći sam dobio informaciju da se grupa pijanih bojovnika okuplja u namjeri da objekat devastiraju a mene da uhvate i dohakaju kad to nisu uspjeli tokom boravka u logoru. Na prijetnju sam odgovorio bijegom, ovog puta sa sinom i suprugom i najnužnijim potrebama koje smo uspjeli ubaciti u auto. Visoko je bilo novo odredište. Kasnije sam saznao od prijatelja, kojima sam ustupio objekat restorana na korištenje, da je grupa od desetak pijanih bojovnika iz prve bojne šenlučila i devastirala restoran uništavajući opremu i stvari iz restorana i šanka. Lokalna policija je obaviještena o incidentu ali nije intervenisala jer bi stala na stranu žrtve, a to joj nije bilo u opisu posla.

Kada je trebala zaštita, nije je bilo. Medijski se ohrabrivao povratak, ali se o incidentnim situacijama, kakva je bila moja, ni mediji nisu htjeli baviti. Mnogi su to komentarisali na način "poranio si sa povratkom, dobro si prošao, mogao si proći mnogo gore".

Ni na zaštitu iz policijskih struktura nije se moglo računati, jer su bile prostorno podijeljene nadležosti. Jedni nisu htjeli intervenisati a drugi nisu imali ingerencije za intervenciju na prostoru koji je izvan njihove mjesne nadležnosti. Oni su samo mogli konstatovati, a to su i učinili, da je riječ o pojedinaćnom slučaju koji nije proizveo veće štetne posljedice.

Razočarenje je bilo ogromno. Očekivao sam da će, nakon potpisivanja dejtonskog sporazuma, brže profunkcionirati pravna država, da će se intenzivnije implementirati aneks tog sporazuma o povratku prognanih, raseljenih, da će se nesmetano prognani moći vraćati svojim kućama, da će se disciplinirati lokalne siledžije i primitivci. Sa povratkom u takvo Žepče nisu mi smetale šahovnice kojih je bilo više nego u Hrvatskoj. Vjerovao sam da će se vremenom taj nacionalistički naboj prazniti i ekstremi uljuđivati i prilagođavati novim okolnostima. Meni nisu smetale mnogobrojne zastave i promicanje druge države ali njima jeste smetalo kad se u mom restoranu "otkine" pjesma "šehidski rastanak". Kasniji razvoj događaja je potvrdio da smetnja nisam samo ja,

nego i objekat, odnosno restoran koji je, kao jedino mjesto u to vrijeme u gradu, trebao biti u funkciji okupljanja i druženja onih koji su predeverali ratni haos i logorsku torturu. Prijatelji kojima sam objekat ustupio na korištenje nakon bijega morali su nakon samo mjesec dana rada napustiti i restoran i piceriju i kuću. Onda je po već viđenom scenariju slijedila nova pljačka koju je započeo "markan" a završio "salkan". Nažalost, ja sam po drugi put morao u raseljeništvo, jer su se upravo u tom periodu, dakle tokom te dvije godine u Žepču desile monstruozne stvari, desila su se silovanja u dva slučaja i ubistva u tri slučaja. To su na određen način bile opomene prognanicima da ne planiraju povratak ili da ga odgađaju sve dok osvajači teritorija i imovine to ne dozvole.

Žrtvovao sam uložena sredstva u adaptaciju objekta i imovinu spašavajući svoj i živote članova svoje porodice. Ne žalim zbog toga. Preživio sam i gore situacije i uzdizao se.

Sada bar imam motiv za novi početak jer je porodica na okupu.

Podrška dobrih ljudi u neimaštini

Jedna stara narodna poslovica kaže da bijeda i siromaštvo ne čine ljude boljima, nego ih naprotiv, kvare. Teško mi se složiti sa ovom starom mudrošću, jer nisam baš siguran da je to uvijek baš tako. Bijeda i siromaštvo u koje su me doveli zli ljudi mene nije pokvarilo, naprotiv učinilo me je još odlučnijim u dokazivanju da je više nego ikada potrebna svijest o življenju od rada, o marljivosti, skromnosti, trpeljivosti, odanosti radu. Znam da je ratno stanje i posljeratno ekonomski haotično stanje proizvelo destrukciju u svakom pogledu, pa i u pogledu rada, jer je nerad i mentalitet življenja od humanitarne pomoći sve više potiskivao rad kao uslov života. To je u to vrijeme, nažalost, bila realnost, jer smo svjedoćili nemoć rada i moć nerada.Valjalo je i u takvoj situaciji biti pribran i preduzimati rizićne i hrabre poteze kako bi se rad ostvarivao kao jedan od najvažnijih uslova i obaveza čovjeka.

Ne prepustiti se milostinji, jer sam znao da milostinja jednako ponizuje i onoga koji daje, ali i onoga koji je prima. Nužda je i u takvoj situaciji bila najveći saveznik i savjetnik.

I ne samo to. Ona je davala snagu onda kad je bilo najpotrebnije. Ni u takvoj situaciji nisam razmišljao na način koji će erozirati rad i zamijeniti potrebu za radom. Uvijek sam, pa i u tom stanju smatrao da je moralno živjeti od rada, odnosno da je nemoralno živjeti od nerada. Rasljenički status i neimaština koja ga je pratila, potvrđivala je da je za bijedno stanje u kojem sam se našao potreban rad a ne samilost.

Izgubljeno je samo ono čega se odrekneš. Izgubio sam sve što sam mukotrpnim radom stekao, ali život nisam izgubio, života se nisam odricao i to je za novi početak bila najveća vrijednost.

To međutim, u poratnim okolnostima nije bilo dovoljno, jer sam raspolagao samo voljom, što nije bilo dovoljno, jer se bez podrške i ljudske solidarnosti rad nije mogao staviti u funkciju koja bi omogućila življenje od rada. Bila je potrebna podrška dobrih ljudi da bi se rad ostvario, a da bi dobri ljudi pomagali i pomogli, morao sam pomoći sam sebi ali i dobre ljude uvjeriti u moju filozofiju, u potrebu za podrškom, kao prilikom, kao šansom da bi izbjegao stanje življenja od nerada. Valjalo je i u stanju neimaštine u raseljeništvu ispunjavati dužnost prema sebi, valjalo je i u tome da se čuva i očuva ljudsko dostojanstvo.

S razlogom se vraćam na staru narodnu poslovicu i na vlastito mišljenje o tome da bogatstvo i blagostanje nude poroke a nevolja i bijeda da nude vrline koje čovjeka otkrivaju kao čovjeka. U bogatstvu ljudsko srce otvrdne, postane tvrdo mnogo brže nego što to postane govno na suncu. Bogatstvo bogataša učini robom, dušu zakopa onome ko njime raspolaže.

Umjesto da oni posjeduju, bogatstvo, najčešće posjeduje njih. Sreća je da među njima ima jako puno onih kojima podrška i pomaganje drugima čini zadovoljstvo. Prije ratnih sukoba pripadao sam krugu ljudi koji su raspolagali vrijednom imovinom koja je sticana radom, štednjom i odricanjem. Znam po sebi da je neopisiv osjećaj zadovoljstva koji prati čovjeka poslije učinjenog dobrog djela ma koje vrste ono bilo. Često sam imao osjećaj da me ono prati i čuva od raznih belaja i nevolja. Neka od tih djela, a ona su sastavnica našeg svakodnevnog života, prave zadovoljstvo kad god se sjetim, jer činiti dobročinstvo važno je za jedan ispunjen, sretan život, za lično zadovoljstvo, za ukupan porodični, pa i društveni ambijent. Činjenje dobrih djela izraz je iskrene namjere i dobre volje.

Za dobra djela koja sam činio nisam očekivao protivuslugu, niti neku vrstu posebne zahvalnosti, čak to nisam činio ni s namjerom da mi bude uzvraćeno.

A uzvratilo se i to onda kad je meni bilo najpotrebnije, kad mi je bilo najteže i kad mi je podrška i pomoć bila neophodna. Podršku sam imao od ljudi od kojih sam to najmanje očekivao. Njihova dobronamjernost nije bila ničim uvjetovana jer se zapravo nije ni morala desiti. Nije učinjena radi interesa, niti je učinjena sa ciljem da se ostvari neka korist.

Među tim dobrim ljudima nisam tragao na način da im u dobročinstvu pronalazim zasluge, pogotovo ako je iz ranije relacije odnosa nisu ni imali. Znam po sebi da je vrlo važno i kome se pomaže.

Svaki čovjek ima mnogo obilježja, mnogo karakteristika, mnogo ventila da bi se moglo suditi o njemu prema prvom dojmu ili prema vanjskom izgledu, ili prema njegovom ponašanju.

Ali, dobar čovjek nosi svoju dobrotu sa sobom, gdje god da pođe, pa i kada bude prognan.

On je ne može izgubiti, a ako se zbog doživljenih logorskih trauma, na kratko i izgubi, moguće je vrlo lako tu dobrotu naći i u blatu da je skrivena. Vjerujem da su ti dobri ljudi u meni prepoznali čestitog čovjeka, radinog čovjeka, i da ih je to pokrenulo da me podrže, da na

neki način nagrade čestitost i moju borbu za oporavak. Kakanj je bio moja raseljenička destinacija a u toj destinaciji Kakanjci su se pokazali i dokazali kao najbolji ljudi jer su na ljudski, krajnje dirljiv način, izražavali gostoprimstvo brojnim prognanim i raseljenim. Ovo je, kao i dosta puta ranije, potvrda o spoznaji kako je dobrota ljudska dovoljna da promijeni ili utiće na promjenu ljudske sudbine. Bio sam dakle raseljena osoba, a Kakanjci nisu dozvolili da se tako osjećam. Svim su beskućnicima, pa i meni, širom otvorili vrata, potvrđujući od ranije poznato njihovo tradicionalno gostoprimstvo. Po ko zna koji put sam se uvjerio kako grad čine dobri ljudi.

Kakanjci su "krivi" što iz tog perioda ne pamtim loše ljude. Zahvaljujući radu i upornosti, zahvaljujući tim dobrim ljudima i njihovoj podršci ja sam ekonomski oživio do mjere da su me zlobnici počeli predstavljati kao "ratnog profitera" iako su znali da sam u raseljeništvo, u taj dragi rudarski grad došao bez i jedne marke u džepu. U jednom su u pravu, priznajem da jesam "ratni profiter" ali sa ljudima. "Profitirao" jesam sa poznanstvom i uspostavljenim prijateljstvom sa oko pedesetak izuzetno dobrih, vrijednih poznanika i prijatelja.

Poštenim odnosom, trudom i radom opravdao sam njihovo povjerenje.

Iz zahvalnosti za ugodne raseljeničke dane i za podršku koju su mi pružali, svi oni predstavljeni su pojedinačno u prvom izdanju knjige. Neće mi zamjeriti što ih, zbog promjene koncepcije knjige, u njenom drugom, izmjenjenom i dopunjenom izdanju, nisam pojedinačno predstavio. Razumjet će oni potrebu da se drugo izdanje obogati sadržajima koje sam nagovijestio u prvom izdanju, a koji tretiraju žepački ratni haos i logorsku torturu.

Borba za preživljavanje

Dobrih insana ima. Neke od njih je lako prepoznati jer zraće dobrotom. Malo je njih koji su spremni tu dobrotu podijeliti sa drugima, sa onima koji su u stanju potrebe, koji su svojom dobrotom spremni da svjedoće da zlo ne smije pobijediti, onih koji neće dozvoliti da zlo ima posljednju riječ. Progon iz Žepča i sve što je taj progon pratilo, postao je prekretnica u mom životu, bar kad je manifestiranje dobrote u pitanju. Sjeme dobrote posijali su ljudi od kojih se to najmanje očekivalo. Potvrdili su da je dobrota, iako u današnjem vaktu u značajnoj oskudici, bila i ostala vrijednosna ljudska kategorija. Potvrdili su da je dobrota primarna ljudska potreba uvijek i svugdje, a naročito u teškim, turbulentnim vremenima, kakva su bila ona poratna. Primjerima su pokazivali da je potreba za dobrotom veća i prirodnija od njene suprotnosti. Iz obilja svoje milosti dragi Bog je podario ljudima sposobnost da razlikuju ono što je dobro od onog što to nije. U teškim vremenima se zli na zlo lakše odlučuju, ali takvi primjeri dobrote su garancija da će dobro nadvladati jer kad uzrasta ono se uzdiže visoko baš kao što se i jablan uzdiše u visine. Iskustvo raseljeništva moralo je na dobre ljude, na one koji su dobrotu imali upakovanu u srcu i duši ostaviti traga, moralo je uticati na svakog ko je bio svjedokom dešavanja, na ovaj ili na onaj način i potvrditi taj opšteljudski imperativ dobra.

Nisam mogao dokučiti osjećaj onih koji su činili dobro, kako su se osjećali kad su u to vrijeme činili dobro onima koji su u stanju potrebe, ali sam to mogao prosuđivati po mom osjećaju koji je kao plod dobrote zalijevan i zaliven u mojoj duši. Tu nema mjestu tjeskobe koja se osjeća u grudima, nema griže savjeti, nego ima osjećaja zadovoljstva da se pomoglo i pomagalo onima koji su ostali bez svega što su imali, bez svega što su mukotrpno sticali. Morali su osjećati samo emotivni ushit jer su bili na strani dobroćinstva koje ih uzdiže visoko, visoko. Kod njih je dobrota uzrasla i urodila plodom i to plodom koji je vidljiv na ovom dunjaluku, ali je ta njihova dobrota ostala skrivena u njihovom srcu i u duši. Oni su na pravi način razumijevali značaj prolaznog bogastva na ovom svijetu i činili jasnu distinkciju od onih koji pogrešno razumijevaju ovodunjalučko prolazno botastvo.

Istina je da su dobrotu sijali i posijali na plodno tlo. Humanitarne izvore za preživljavanje u tom poratnom vremenu u startu sam prekrižio.

Želio sam da humanitarne pomoći imaju više oni koji nisu bili u situaciji da radom osiguravaju uslove za preživljavanje. Svjedoćio sam dosta puta da mnogi čekaju u redu ispred prostorija merhameta za pomoć. Mnogima od njih pomoć je bila životno važna, ali je, nažalost, bilo i onih koji su to zloupotrebljavali. Računao sam na podršku dobrih ljudi i razmišljao o pokretanju posla, kako bih iz tog posla mogao ostvarivati makar i minimalne prihode neophodne za egzistenciju porodice. Računajući na bogato iskustvo iz posla trgovačkog putnika, odlućio sam da se bavim trgovinom i da otvorim trgovačku radnju u Kaknju. Ostvarenje te namjere podržali su dobri ljudi iz Kaknja i Visokog i za početak mi, sa odgođenim plaćanjem, ustupili određene količine roba široke potrošnje.

Sa tim obrtnim kapitalom u vrijednosti od blizu četiri hiljade maraka započinjem trgovački posao, ali ga za nepunih pedeset dana i zaključujem sa velikim gubitkom. Onako kako su dobri ljudi pomagali meni, tako sam i ja, sa "usađenim" osjećajem za dobroćinstvo i merhametluk, robu davao na veresiju. Onima koji dođu u prodavnicu, koji ne traže puno, koji traže malo - jedan margarin, flašu ulja, kilogram šečera, brašna... a znam da nemju novaca za platiti, davao sam. Bilo je i onih koji su tražili da im se dug upisuje kako bi ga naknadno izmirili, ali je bilo dosta i onih koji su te manje količine roba dobijali "onako".

Brzo sam shvatio da će me taj trgovački posao koji sam započeo u nevakat, dovesti u težu situaciju i da može doći u pitanje izmirivanje obaveza za dobijenu robu, te sam odlućio da trgovačku radnju zatvorim, da izmirim obaveze a da neprodanu robu zamijenim za životne namirnice neophodne za vlastito preživljavanje do novoh posla.

U iznajmljenom stanu koji je takođe trebalo plaćati, zalihe namirnica su se tanjile prijeteći na primicanje merhametovim davanjima. Uznemirenost se svakim danom sve više pojačavala i pomagala da se situacija u startu ozbiljno shvati, da se prihvati. Situacija je tražila suočavanje tražila hrabrost i užurbanije, makar bilo i rizićnije, traganje za novim poslom. Znao sam da u tim okolnostima, za mene, postoji samo jedan valjan pravac. Da preduzmem sve što je potrebno kako bi omogućio življenje od rada, a ne od nerada. Nekoliko otvorenih mogućnosti dovodilo me u razmišljanje o izletu u ugostiteljstvo, o poslu koji sam vrlo uspješno radio prije progona. Sa tim mislima odlazio sam do restorana na kakanjskoj željezničkoj stanici prebirući jednu po jednu pretpostavku za taj posao. Od pretpostavki je bila ispunjena samo jedna,

volja da se taj posao pokrene. Volje dakle nije nedostajalo, ali je mnogo drugih uslova trebalo ispuniti, uključujući i onaj o psihičkoj pripremi za posao, posebno o pripremi supruge koja bi, prema planu, trebala biti glavni oslonac u tom poslu.

Objasnio sam plan i uspio uvjeriti suprugu u osnovanost plana i u realnu mogućnost da bi se tu moglo raditi ali da će trebati uložiti mnogo energije uključujući i svakodnevno rano ustajanje i pripravnost za usluge koje će pratiti prvi jutarnji i posljednji večernji voz.

Objekat željezničkog restorana nije bio u funkciji a ta spoznaja je tražila traganje za osobom ili osobama koje su kompetentne za razgovor i za eventualni dogovor u vezi sa korištenjem objekta. Traganje me dovelo do čovjeka koji je bio posljednji šef [1] u tom objektu, do susreta sa njim i razgovora o planu osposobljavanja objekta i stavljanja u funkciju. Nisam čestito ni završio priču o planu u vezi sa restoranom, prekide me i sa pogledom koji mogu uputiti samo dobri ljudi, ponudi ključ od objekta govoreči "ako ti neko bude pravio problem u vezi sa korištenjem objekta, kaži da restoran vodiš u moje ime, a sve ostalo je moja briga".

Sa neizmjernom zahvalnošću sam prihvatio tu mogućnost ali je i "podebljao" aranžmanom koji sam naknadno dogovorio u zeničkoj željezničkoj direkciji. Dogovorena je i naknada za korištenje objekta sa zakupom koji se izražavao u naturalnom obliku sa tri stotine obroka koje ću mjesečno stavljati na raspolaganje. Rizično je bilo prihvatiti takvu obavezu u situaciji kad nemam čestito ni tri obroka dnevno za potrebe svoje porodice. Rizik se pojačavao sa činjenicom da je prethodno trebalo angažovati značajna sredstva za adaptaciju objekta.

Rizik je sastavni dio svakog posla pa se ni u ovoj situaciji nije mogao izbjeći, ali se opet, uz podršku dobrih ljudi, mogao svesti na najmanju mjeru, bar kad je riječ o ulaganjima u adaptaciju. Vlastitih sredstava za adaptaciju prostora nema. Na scenu opet stupaju dobri ljudi koji, na poček, omogučavaju snabdijevanje potrošnim materijalima za uređenje prostora, sredstvima za čišćenje i za druge potrebe. Dobri ljudi pristaju da na veresiju pruže usluge za unutrašnje krečenje, za popravku fasade i za uređenje spoljašnjeg izgleda.

Za četiri dana objekat je bio pripremljen za otvaranje, ali se i za čin otvaranja trebalo zadužiti i objekat snabdjeti potrebnim robama.

---

[1] Safet Topuz, bivši šef restorana na visočkoj željeznićkoj stanici

Povećava se iznos zaduženja, nabavljaju, za otvaranje, potrebne količine roba i restoran je u funkciji. Otvorenje restorana značilo je oživljavanje ambijenta na željezničkoj stanici, jer su putnici i drugi korisnici usluga, čekajući i ispračajući vozove, mogli vrijeme provoditi u uređenom restoranu i biti usluženi u skladu sa restoranskom ponudom.

Restoran je, za te uslove, solidno radio, pa su se nakon kraćeg vremena uspijele izmiriti preuzete obaveze i ostvariti skromnija zarada za nabavku novih roba.

Plemenitost sestre Luce

Sa malo novaca od zarade krećem za Vitez radi nabavke roba, jer su tamo, u to vrijeme, cijene roba bile znatno povoljnije i omogućavale komotnije poslovanje restorana i veću zaradu. U jednoj od prodavnica koje sam obilazio upoznajem, po mnogo čemu, neobičnu radnicu, radnicu koja je plijenila svojim odnosom i načinom komunikacije. Narednog dana, ponovo sam u toj trgovini i tada saznajem da je radnica zapravo vlasnica trgovine [2]. Kako nije bilo drugih kupaca ukazala se prilika za razgovor, a činilo se da je i ona priželjkivala razgovor bar se to moglo zaključiti iz njenog odnosa. Iskoristio sam priliku i ispričao dio traumatičnog životnog iskustva, posebno onaj dio kojim se predstavlja raseljenički status i stanje koje ga prati. Često je dodatno zapitkivala u nastojanju da sabere koji detalj više iz moje raseljeničke priče. Osjetio sam njeno razumijevanje a to je i potvrdila ponudivši dvije gajbe pića na povjerenje, na poček za plaćanje. Nakon dva dana ponovo sam u istoj prodavnici radi povrata ambalaže, plaćanja i preuzimanja nove količine roba.

Bila je prilično iznenađena činjenicom da uspijevam u relativno kratkom vremenu, posebno za te uslove, ''potrošiti'' robu koju sam u njenoj prodavnici preuzimao. Nije govorila o svom poslu, nije se ni žalila na skroman obim prometa, ali je bilo očegledno da se u tom poslu nije najbolje snalazila. Možda je humanost i solidarnost koju je manifestirala bila ''smetnja'' za veći poslovni uspjeh, baš kao što je merhametluk i mene priječio da razvijem posao u trgovini. Potvrda za tu moju pretpostavku došla je sa ponudom da preuzmem dvostruko veću količinu robe sa odgodom plaćanja.

[2] Lucija Popović, vlasnica trgovine u Vitezu, porijeklom iz Guče Gore.

I ne samo to, uz robu nudi i novce govoreći "ovo nećeš vračati, preuzmi više robe da ne dolaziš svaki dan i da se ne izlažeš nepotrebno većim troškovima za prijevoz robe". Bio sam postiđen tim gestom, preplavio me je nekakav čudan, osjećaj, osjetio sam veliku nelagodu koju je teško objasniti. Osjećao sam se kao da sam se "kupao" u stidu, u tom zdravom i korisnom osjećaju. Nisam taj osjećaj poricao a ni obmanjivao sebe jer sam bio svjestan svog položaja. Taj osjećaj nisam ni izbjegavao, čak sam ga i priznao kako mi je nelagodno. Možda bi to nekome bilo i normalno, pa čak i poželjno, posebno u današnjem vremenu kada je stid osjetno opao, pa negdje i potpuno iščezao. Izmjenjivao se taj osjećaj stida sa osjećajem ponosa, jer sam spoznao da još uvijek dobri ljudi nisu izgubljeni. Njeni žepački sunarodnici "jučer" uzimaju sve što sam toliko godina mukotrpno radeći sticao, a sada to pokušava, na svoj način, bar djelimićno, ispravljati njihov, po ljudskosti, bolji dio. Ona to nije učinila zbog osjećaja krivice za "druge", za one koji su mene doveli u ovako tešku situaciju. Ona je, kao i većina trgovaca, mogla raditi posao trgovački, mogla je i obmanuti ili zakinuti prilikom prodaje robe. Mogla je a nije.

Ona je svojim gestom pokazala dobrotu i potvrdila onu staru mudrost da u svakom žitu ima i kukolja, potvrdila da većina naroda nije zla, naprotiv.

Ona je uspješno završila prvu životnu školu, porodičnu školu. Tu je u svojoj porodici, u pozitivnom emocionalnom okruženju, dobila osnovna znanja o ljudima, o tome kakvi trebaju biti, o njihovim međusobnim odnosima.

Tu je, za razliku od današnjeg okrutnog svijeta u kojem je poprilićna oskudica interesa za pravi odgoj djece, dobila nauk koji je dosledno u životu primjenjivala. Dobila je upute, smjernice za postupanje i ophođenje sa ljudima u vrijeme kad je to bilo najpotrebnije. Očito je da je odgajana u vjeri na način koji nije suprotan načelima i postulatime vjere. Naučila je ona da samo djela putuju s njom na onaj drugi, ljepši svijet.

Tako je sestra Luca, pored brige za vlastiti biznis u trgovini, pored brige za svoju porodicu, preuzela na svoja pleća i dio mojih problema, želeći da ih podijeli i da ih, koliko je moguće, učini snošljivijim. Nije taj njen ljudski odnos prema "baliji" prošao nezapaženo, nisu je njeni sugrađani razumjeli, trpila je zbog toga, dobijala neumjesne prigovore i rizikovala da bude anatemisana, ali uprkos svemu, nije odustajala, nije se pokolebala. Ponosan sam bio na tu pažnju koja je još više pojačavala vjeru

u mogućnost suživota i u izgrađivanje zdravijeg i pravednijeg društva. Kada sam ekonomski ojačao pokušavao sam uzvratiti, ali ni to nije bilo dozvoljeno. Samo je kazala "tebi će i dalje biti mnogo teže". Prijateljstvo sa Lucom i njenom porodicom je nastavljeno. Njen izlet u djelatnost trgovine završio je slično kao i moj. Dobri ljudi teško će se snaći u toj djelatnosti, pogotovo ako imaju osjećaj za dobroćinstvo.

Dobri ljudi u teškom vaktu

Dobri ljudi u teškom vaktu

Nikad nije kasno da se postane dobar, da se postane boljim. Računam da je i ovo moje djelo kojim bilježim nehumane odnose, ali i iskazanu dobrotu ljudi u funkciji te potrebe i možda, jedan od mogućih nagovještaja da će oni koji su zlo činili to shvatiti i vratiti se na put dobra.

To je posebno važno zbog spoznaje da je sklonost ka dobroti duboko utisnuta u ljudsku pritodu i to čak u mjeri koju je teško i pretpostaviti. Uostalom činjenje dobra i dobrota ljudska je jedna od prvih ljudskih dužnosti, a li to nije dovoljno, jer se za dobro i dobrotu treba boriti. Kad se nije u stanju činiti dobro, onda je za dobro dovoljno i to da se ne čini zlo, ili da se učini napor da se zlo ne čini. Činjenje dobra i dobroćinstva u teškim uslovima, onda kada je činiti dobro opasno ili čak zabranjeno, posebno se vrednuje. Takve slučajeve sam svjedoćio tokom trajanja žepačkog ratnog haosa i logorske torture, kad je ne mali broj hrvatskih sugrađana pomagao logorskim zatočenicima da im se uslovi boravka učine snošljivijim.

Oni su, kao i ekstremni bojovnici, imali priliku i mogućnost, da budu zli, da budu loši, da ne poštuju čovjeka i njegovo dostojanstvo. Oni tu priliku, na moju, i ne samo na moju sreću, nisu koristili iako su mogli. Oni su imali hrabrosti i snage da se, i u tako opasnim situacijama, izlože riziku, ugrožavajući čak i život, i odlućili da budu dobri ljudi. Svojom dobrotom oni su zaslužili zahvalnost i poštovanje jer su smanjivali logorske patnje rizikujući pri tome i vlastite živote. Na moju je dušu jače djelovala dobrota, humanostti i solidarnost tih ljudi, pa i u situacijama kad je ta dobrota imala simbolična obilježja. Meni je njihova dobrota posebno godila, bila mila jer je dolazila od ljudi koji su po nacionalnom određenju svrstani sa onima koji su činili zla djela. Znali su oni tada da ja na njihovu dobrotu nemam čime uzvratiti, ali su to ipak činili nastojeći da malim znacima dobrote ublažavaju i ublaže bol i težinu situacije u kojoj sam se nalazio. Dokazanom hrabrošću i primjerima su pokazivali da nije dovoljno biti dobar, da nije dovoljno samo pomagati onima koji su u nevolji. Oni su svojom dobrotom i svojim primjerom dobrote nastojali i ostale učiniti takvim ili im zloću reducirati do mjere koja će uvažavati, poštovati čovjeka, njegove vrijednosti, njegovo dostojanstvo i čast.

Čineći dobra djela oni su istovremeno učvršćivali svoju lićnost i branili je dobrotom i osjećajem za dobroćinstvo. Znali su oni da ni

oni koji su ugnjetavali neće imati sreće ako druge i drugačije, ako svoje bošnjačke sugrađane drže u stanju potčinjenosti. Znali su oni na ljudsku obavezu da se poštuje dostojanstvo čovjeka bez obzira kojoj vjeri ili nacionalnosti pripadao. Ljudi su skloni da zaboravljaju, pa i dobra djela koja su im učinjena. Ja želim da dobra djela učinjena meni i mojim sugrađanima onda kad je bilo najteže, kad je ta djela bilo rizično činiti, ostanu u sjećanju, da ostanu zabilježena, da ne budu zaboravljena.

Rukovodio sam se mišlju poznatog filozofa[1] "da dobroćinstva treba urezati u bronzu, a nepravde u zraku". Nemam namjeru da ovu misao dovodim u pitanje, ali sam imao potrebu da je istaknem i da naglasim odnos prema dobrim djelima i prema nepravdi. Ako su mi činjena i učinjena dobra djela ja ih neću urezati u bronzu ili uklesavati u kamen kako se to ničim ne bi moglo izbrisati. Ja to činim na ovaj način, jer će ostati u sjećanju. Isto tako ne želim da se zlo i nepravde učinjene u ratnom haosu zaborave, da ih vjetar opuše, želim da ostanu tragovi neljudskog odnosa jer je to važno za one koji se u budućnosti odluče da čine zlo.

Za cijelo vrijeme trajanja logorskog džehenema izdvajali su se ljudi, hrabri ljudi koji su pomagali. U to vrijeme bila je to vanredna hrabrost koja se graničila sa normalnošću. Trebalo je biti milostiv i pokazivati milosrđe prema nama zatočenicima, pokazati sažaljenje, a neko od njih suzdržanost od eventualnog nedjela. Trebalo je imati hrabrosti i pokazati ljudski odnos prema robovima, kako nas je tretirao i nazivao Luka[2]

Ljudina Puzdek

Nakon provedenih desetak dana u nemogućim logorskim uslovima, u svakodnevnoj izloženosti premlaćivanju, prebijanju i ponižavanju, došlo je vrijeme da se nehumanost demonstrira i sa prisilnim radom. Razumijevao sam potrebu da i u tim logorskim uslovima treba raditi, ne onako kako je to prakticirano u koncentracionim logorima tokom drugog svjetskog rata, nego radi ostvarivanja funkcija logora, funkcija koje su bile i potreba logoraša. Problem je bio kad se prinudom naređivao rad na prvim borbenim linijama, dakle na lokalitetima na kojima je bila ugrožena sigurnost ali i velika vjerovatnoća od smrtnog ishoda.

---

[1] Galileo Galilei, 1564-1642.godine, talijanski astronom, matematičar i filozof

[2] Luka Babić, zapovjednik logora.

Bilo je rano jutro kada su dvadesetak logoraša potovarili na "tamića" sa zadatkom da na borbenoj liniji utvrđujemo položaj bojovničke postrojbe prema položajima koje su držale armijske jedinice. Nisam bio dobrovoljac za taj posao, ali sam određen mimo svoje volje.

Dovezli su nas u Preko, kamion parkirali kod muslimanskog mezarja. Tu u kamionu čekali smo da nas preuzmu bojovnici iz postrojbe koj je imala zapovjed za utvrđivanje linija. Nalazio sam se u zadnjem dijelu kamiona kad me primjetio Anto[3] i sa čuđenjem upitao "zar si i ti tu". Jesam, odgovorio sam. "'Šuti i sagni glavu, sve ovo će brzo proći", završio je a onda se udaljio. Kasnije sam skontao da se udaljio zbog dolaska "Puzdeka"[4], dobrog čovjeka, kako ga ne bi primjetio i onemogućio u namjeri da učini dobro djelo.

U situaciji kad vidiš zlo, kad vidiš da zlo nema kraja, kad imaš osjećaj da će zlo trajati vječno,

da se ne vidi kraj, u toj situaciji i najmanja ljudska radost imala je svoj naročit, samozatajan okvir. Tog trenutka desio se takav radostan trenutak, trenutak susreta sa Puzdekom.

Puzdek je odrastao u čaršiji koju su u vrijeme njegovog odrastanja oblikovali muslimani jer su bili izrazita većina. Radio je u ugostiteljstvu i dolazio u kontakt i komunikaciju sa mnogima.

Susret sa njim bio je pravi doživljaj za većinu njegovih sugovornika. Bio je druželjubiv, uvijek veselog izraza lica i spreman za priču, za razmjenu vijesti, za šalu. Zraćio je velikodušnošću koja se rijetko sreće. Njegove oči slale su signale da je čovjek koji voli ljude, da je čovjek kojeg nije odgajalo za mržnju, da nije znao mrziti. Živio je skromno, neopterečen ovodunjalučkim izazovima, ali i odlučan da učini više dobra i da doprinese razvijanju ljudskosti. Čaršiju je obilazio na biciklu, zadržavajući se u razgovoru sa ljudima. U razgovor je ulazio otvorena srca i sa iskrenim povjerenjem u ljude oko sebe. Posebno je bio omiljen među meraklijama i akšamlijama sa kojima se najčešće družioj jer je u tim druženjima, neopterečenenim ozbiljnim društvenim ili političkim temama, najviše uživao. Možete zamisliti našu radost kad se nakon smrknutih bojovničkih faca pojavio ispred nas šaljući nam poruke svojim izrazom lica. Prepoznajem tugu na njegovom licu, prepoznajem i njegov osjećaj nelagode, možda i stida za sve ono što čine njegovi sunarodnici.

---

[3] Anto Širić, pripadnik 111 xp žepačke HVO brigade.

[4] Antun Mijatović zvani Puzdek. Umro je u pedesetim godinama, kažu zbog osjećaja tuge

Nosi veliku tepsiju hljeba i sira da spravimo sendviće, nosi i veliku kantu jabuka koje tek što su dospjele pred fazu sazrijevanja. Tugaljivo nas posmatra. Ne znam da li je teže njemu ili nama. Ne govori, samo klima glavom i očekuje da mu vratimo sudove.

Ne obraća pažnju da li će ga neki od ekstremnih bojovnika primjetiti u ulozi dobrotvora.

On je odlućio da bude na strani dobra bez obzira na rizik i moguće posljedice.

Susretali smo se, doduše rijeđe, i nakon ratnih sukoba. Ti susreti su, kao i oni tokom ratnog haosa, bili neobični, susreti u kojima se govorilo više očima. Jednom od tih susreta prethodila je pomalo ponižavajuća uloga u koju ga je doveo jedan od bošnjačkih sugrađana. Uzvratio sam na način na koji je i on uzvračao u tom haotičnom vremenu i kazao da se u to vrijeme glava gubila za trun pokazane samilosti prema zatočenicima, a da je on, rizikujući život, imao hrabrosti da pomogne na način na koji je u tom vremenu jedino mogao. "Zajahao" je svoje biciklo i kroz suze prozborio "Bog sve vidi, ljudi se sjećaju" i odvezao se. Ubrzo nakon toga stigla je vijest da je umro. Kažu da je i tuga imala udjela u njegovoj smrti.

Komušinac, pa dobrotvor

Voze nas na zavidovičko ratište, u Lovnicu i tu nas predaju tzv. komušinskoj bojni, koju su mahom činili komušinci koji su se, nakon četničkog progona, u raseljeničkom statusu zadržali na žepačkom prostoru. Teško je bilo za očekivati da će, zbog raseljeničkog statusa, zbog razočarenja i ogorćenosti biti blagonakloni i miroljubivi u vrijeme žepačkog ratnog haosa.

Kasnije se i potvrdilo da su sav bijes i ogorčenje zbog progona sa svojih ognjišta iskaljivali na bošnjačkim zatočenicima nastojeći da se u pljačkaškom stampedu namire za izgubljeno, ali i da se dokažu kao uzoriti prvoborci u novoj sredini. Mnogi od zatočenih prolazili su kroz njihov, ljudima neprimjeren divljački tretman u premlaživanju i ponižavanju.

Na osnovu njihovog odnosa i ponašanja prevladao je stav o njihovoj svojeglavosti, pretjeranoj odanosti nacionalističkoj zabludi i spremnosti da budu krvoločniji od ekstremnih bojovnika. U košmarnoj stvarnosti prepoznali su svoju šansu za "oporavak", ponudili su svoju

tezgu za logorske torture i pokenjali se na ono što su nekad bili. Debelo sam se iznenadio kad se desio presedan, kad sam došao u situaciju koja je netipična za komušance. Desio se izuzetak i to baš neočekivani izuzetak od već stvorene predstave o njima. Nije to bio izuzetak koji bi potvrdio pravilo, ali se doimao u tim okolnostima kao pravo čudo, jer je "iskakao" iz njihove tipične šeme i predstave o stravićnosti njihovog odnosa prema zatočenicima. Ovakav presedan nije se događao često, naprotiv jeste bio izuzetak od pravila njihovog ponašanja, ali izuzetak u pozitivnom smislu. Poznajem zapovjednika te bojne iz predratnog perioda jer je sa djevojkom, kao gost, često navraćao u moju piceriju. Znao sam da je nakon progona sa svog ognjišta ostao bez svega, i da u Žepču, osim raseljeničkog statusa i skromnih bojovničkih primanja, nije imao ništa. Dešavalo se da nije imao dovoljno ni večeru da plati, pa bi, da djevojka ne bi primjetila, na diskretan način stavljao do znanja da će dug izmiriti naknadno.

Razumijevao sam njegovu situaciju i pomagao mu tako što sam ga oslobađao duga ili ga čašćavao. Prepoznao me na zavidovičkom ratištu i sa čuđenjem zapitao "zar si i ti ovdje".

Nažalost, jesam. Potom se, pokazujući rukom, obrati svima nama govoreči "ljudi ovdje trebate kopati na dužini od 50 metara, ali ja ne mogu da vam to naredim, radite koliko možete". Zbunjeno ga gledamo a on nastavlja "potrudite se da to izgleda "udarnički", jer će vas ostali koji gledaju smatrali saboterima i moguće maltretirati zbog toga".

Mene je prihvatio za ruku, vodi me u stranu da ispušimo po jednu cigaretu pružajući mi i čitavu kutiju marlbora govoreči "da možeš i druge počastiti". Govorio je da bi rado i više učinio, ali da to situacija onemogučava. Ipak je pitao "šta još mogu učiniti za tebe".

Odgovorio sam da mi nedostaje kahva i kupanje i da bi mi to umnogome olakšalo stanje. Ništa nije obećao ali me ostavio u nadi rekavši "ne vjerujem da ću nešto od toga moći, ali ču pokušati ". Za vrijeme te cigaret pauze i razgovora sa komušancem, kolege sapatnici su stalno dobacivali "šta se izvlaćiš dosta je sa pričom". On im je, u moje ime, odgovorio "pustite ga, zbog njega ni vi nećete osjetiti teret naređenog posla".

Nakan kračeg zadržavanja odlazi u komandu a meni govori da će me voditi na kupanje kad se ponovo vrati. Moram priznati da sam u tu najavu posumnjao i komentarisao za sebe da se to nikad neće desiti, da

je i ovo što je u učinio u ovim okolnostima dovoljno kako bi se bar malo olakšao teret nama zatočenicima i kako bi se lijepim gestom pokušalo bar djelimično opravdati zlo koje se čini bošnjačkim zatočenicima. To posebno zbog činjenice što za takav neljudski odnos nije bilo nikakvog razloga i osnova i što smo i jedni i drugi bili izloženi srpskoj agresiji. Poslije par sati dolazi Jona[5] u autu lada. Po oznakama se vidi da je auto ratni plijen. Znao sam i iz čijeg je dvorišta auto pokupljeno, ali sam to prečutao.

Govori mi da legnem između prednjih i zadnjih sjedišta kako bi ostao neprimjećen ostalim bojovnicima. Vozi me pravo svojoj kući a tu nas dočeka njegova supruga sa dobrodošlicom baš kao da smo rod rođeni, govoreči "sad će kava". On odlazi i donosi dvije "nektar" pive po čemu zaključujem da je već uspostavljena i da fercera trgovina sa srpskim mešetarima.

Odbijam pivo i govorim da neću kvariti ugođaj ispijanja kahve. Znao je da ja pijem pa ga je moje odbijanje iznenadilo rekavši " kako hočeš, ponuđeno ti je". Odgovorio sam da mi je veći merak uživati u ispijanju kahve jer mi to, uz cigaretu, pričinjava veće zadovoljstvo.

Dugo sam čejfio sa ispijanjem kahve i pričao sa njim o svemu, pa i o onome što se desilo.

Nisam se ustručavao da govorim o izdajničkoj politici HVO-a i o neobjašnjivim motivima njihove saradnje sa srpskim paravojnim strukturama. Na moju priču uzvračao je šutnjom a kad bi progovorio više je to ličilo na pokušaje pravdanja razloga za osvajački pohod i za zarobljavanje bošnjačkog stanovništva.

Pričali smo, zapravo sam više ja pričao. Priča je trajala sahat vremena, možda i više, jer je vrijeme neprimjetno izmicalo a da toga nisam bio ni svjestan. Sigurno bi se nastavila, ali je priču prekinula njegova supruga sa viješću da je k upatilo pripremljeno. Odlazim u kupatilo u kome je sve bilo pripremljeno od peškira do ćistog veša i majica za presvlaćenje. Samo što sam zakoračio u kadu punu tople vode, uz najavu sa kucanjem, na vratima se pojavljuje Jona sa ohlađenom pivom i sa porukom "uživaj dok se kupaš". Stvarno sam uživao i bar na trenutak zaboravio jad i čemer zatočenićkog statutsa.

Nakon kupanja čekalo me novo iznenađenje sa pripremljenim kiflicama i drugim jelima. Očima jedem, a istovremeno se izmotavam

[5] Josip Čosić, zapovjednik komušinske bojne

da nisam gladan. Razmišljam o drugima, prije svih o bratu ,o zetu, o mojim dobrim komšijama i o tome koliko bi se obradovali kiflicama i drugim namirnicama. Znam kako im je, jer sam i sam bio u tom stanju, u stanju u kojem, zbog nedostatka hrane, počnete osjećati nelagodu, opću slabost, psihićku klonulost, klonulost cijelog tijela, stanje u kojem je organizam već potrošio rezerve koje je imao, stanje kad organizam počne upozoravati, "zavijati" i slati poruke da je potrebna hrana.

Prepoznali su oni moju brigu i za druge i insistirali da jedem govoreći da je spremila i za ostale. Spremili su u jednoj kesi nešto hrane, a u drugoj dvije šteke cigareta, dvije flaše vina i nekoliko boca piva. Jona me prati do logorske destinacije u sportskoj dvorani i traži od čuvara da ništa ne oduzimaju. Sve to sam unio u sportsku dvoranu a zauzvrat, zbog zlobe i nerazumijevanja, dobio kritiku od nekih sapatnika. Kad sam došao brat Senad, najmlađi od nas sedmoro braće, je spavao. Posmatram ga onako usnulog, umornog, blijedog, sa grčem na licu, a srce mi se steže, jer znam da je blaže naravi i da teže podnosi zatočeničku golgotu.

Gledam brata Senada a u mislima pravi uragan koji me vrača na oca, rahmet mu duši, na njegovu punu kuću čeljadi, na nas jedanaestero a da niko od nas nije rahat.

Nisam se obazirao na upučene kritike i na malicioznost ponekog od zatočenika već sam sve što sam donio podijelio. Znam da nije bilo dovoljno za sve, ali je bar na trenutak pomoglo, posebno onima kojima je duhan bio potrebniji kako bi smirivali i u "red" dovodili svoje živce.

Nije svaki četnik ološ

Možda je dio rasprskavajućeg gelera koji je završio u mojem uhu, pomogao da više od stotinu dana provedem kod četnika, odnosno kod vojnika iz sastava paravojnih srpskih struktura. Upotrebljavam oba izraza jer je i kod njih bilo izrazitih razlika u odnosu prema nama zarobljenicima i logorskim zatočenicima. Pojedini od njih svojim odnosom su potvrđivali ljudske vrijednosti, dokazivali da su dobri ljudi koji produbljuju vjeru u čovjeka, vjeru da dobro mora pobijediti zlo ma kakvo ono bilo i ma od koga inicirano. Svojim su odnosom potvrđivali da se, bez obzira na sve teškoće, ne treba odricati ljudi jer se sa njima lakše rješavaju životni izazovi, pa i teškoće koje su pratile nas, logorske zatočenike.

Nisu imali nikakvu obavezu da se predstavljaju dobrim ljudima, ali su to ipak činili.

Činili su to zbog odnjegovane ljudskosti, a neki od njih i više nego što su smjeli i na šta ih je ta ljudskost ''obavezivala''. Znam da svaki čovjek nosi u sebi zametke svih ljudskih osobina i pokazuje ponekad jedne, ponekad druge, a često uopće nije nalik na sebe, ali ipak ostaje svoj.

Oni su nalikovali na sebe i ostajali u zlokobnim vremenima ono što jesu. Dobri ljudi. Njih nacionalistička i vojnička moć nije uzvisila, nisu bili onakvim kakvim ih je predstavljao poznati crnogorski vladar i pjesnik [6] '' kome zakon, sila, leži u topuzu, tragovi mu smrde nečovještvom''. Istina jeste da smo se spremali za borbu protiv njih, protiv paravojnih srpskih formacija jer su započeli agresiju, ali je istina i to da smo u tim pripremama za odbranu od agresora naletjeli na zmiju, kako to kaže jedna stara izreka. [7] Kad nam je bilo najteže naletjeli smo na nacionalističke ekstreme zadojene ustaštvom. Teško je ono što boli i što peče, što onemogućava da normalno dišeš, ali je neuporedivo teže, mnogo teže kad peče izgubljeno povjerenje u čovjeka.

Dovezli su nas i predali vojnicima srpske paravojske i to na ''revers'' kao da se radi o stvarima. Na upit kada nas trebaju vratiti bojovnicima, jedan od čuvara je uzvratio "ne morate ih ni vračati, možete ih pobiti, jer sve su to mudžahedini". Tog dana je, nažalost, za primjer, rafalnom paljbom ubijen jedan od zatočenika koga smo zvali "gurabijom". Na našu sreću nije bilo više takvih groznih primjera. Sutradan smo bili na raspolaganju vojnicima koji su bili porijeklom iz Bosanskog Broda. S njim u jedinicij bio je i jedan momak porijeklom iz Želeće. Znam da je živio u Zavidovićima i da se bavio trgovinom. Dok nije upitao, nisam znao da mu je pobijena familija u Želećoj. Odgovorio sam da su ih pobili njihovi ratni ortaci. Nije odmah skontao, pa je ljutito priupitao ''ko su to naši ortaci''. Ustaše, odgovorio sam.

Ostali su, sa podsmjehom, čekali razvoj situacije, a ja nastavio da mu otvaram oči, govoreći da su ustaše pobile preko četrdeset tvojih Želečana a ti ne uzvračaš njima, nego ubijaš nevine, tvoje dojučerašnje komšije. Pravda se da nije nikoga ubio, a njegovi srpski saborci ga, sa podsmjehom, ponižavaju odričući mu srpsko junaštvo. Nakon te mučne, a za njih pomalo šaljive scene, kao da su se uozbiljili i uz izvinjenje za ubistvo

[6] Petar Petrović Njegoš, 1813-1851.godine, crnogorski poglavar, državnik i književnik
[7] Stara albanka izreka

"gurabije" nastavili priču kako su ih bojovnici instruirali, upučivali na oprez i na potrebu da budu nemilosrdni u discipliniranju jer će vam balije biti mnogo mirnije i za rad korisnije. Prije najave ofanzivne akcije prema Dubravici i priče o nerazumnoj politici, upitani smo da li smo gladni, a nakon našeg potvrdnog odgovora svi smo završili u "gozbi" sa grahom. Beli[8] je sa jednim od srpskih vojnika odigrao čak nekoliko partija karata i za nas iz logorske "šestice" zaradio manju količinu cigareta. Prvi susret je bio pun straha i neizvjesnosti, a za "gurabiju" i koban.

Kasnije se, nakon pokazane plemenitosti, i u tako jadnoj situaciji javio onaj lijepi osjećaj koji je potvrđivao da je sasvim malo dovoljno da se bude čovjekom, da se i u naređenom vršenju zla može pokazivati više plemenitosti. Na znake plemenitosti vraća me razmišljanje o tome kako svi pripadnici srpske paravojske nisu četnici koji su zadojeni ekstremnim nacionalizmom i velikosrpskom ideologijom, koji nisu izrazito surovi i nemilosrdni u odnoosu prema drugima, posebno prema onima koji su u statusu zarobljenika.

To se potvrđuje već narednog dana kada imamo novi susret sa pripadnicima srpske paravojske ali u drugoj formacijskoj jedinici.

Ustaški biljezi na uvidu

Sumnja čini svoje i traži oprez, pa i u odnosu na pripadnike srpske paravojske.

Stalno mi je na umu poslovica o tome kako se i plitka rijeka treba prelaziti sa oprezom[9], da je oprez, pa i nepovjerenje dobra stvar jer može biti cijena za slobodu, cijena za život. Upozoravali su na poučni primjer o mravu i njegovom neprijateljstvu i o tome da i tada treba biti oprezan, makar se i o mravu radilo. Ne poznavati ljude a u ratnom haosu očekivati razumijevanje je pogibeljno a još pogibeljnije biti nesmotren pa se olako prepustiti toj "dobroti". Jednostavno situacija traži razuman odnos, jer će biti mnogo teže ako se kasno spozna ili nikad ne spozna, što je takođe bila realna opcija.

Kraj je jula mjeseca. Bog dao nesnosnu ljetnu vručinu, pa se, u tim uslovima, zarobljeništvo i logorsko zatočeništvo čini još nesnošljivijim.

---

[8] Ernad Muftić, pripadnik žepačke armijske brigade.

[9] Stara korejska poslovica.

Nepovoljni temperaturni uslovi, kakvi su bili tih dana, još više otežavaju naš zatočenički položaj, jer nismo u situaciji da tijelu, organizmu pomognemo da se lakše bori protiv ekstremnih vručina. To stanje neminovno je dovodilo do novih izazova i iskušenja. Nismo u odjeći koja pomaže, zapravo smo odjeveni u odjeću koja odmaže organizmu da se bori, koja ga sprječava da tijelo "diše". Znojenje koje inače ima funkciju rashlađivanja tijela je, zbog iscrpljenosti organizma splasnulo, pa se ni na tu "pomoć" ne može računati. Uslovi su bili takvi da su, pored zarobljeničkih opasnosti, i vručine bile opasne i ubojite. Ja sam u crnoj košulji dugih rukava. Košulja je od vještačkih materijala koji onemogučavaju prozraćivanje gornjeg dijela tijela. Uz to što asocira na ustašku košulju, ona po boji dodatno otežava jer nije primjerena ljetnim vručinama.

Dovoze nas na Kremen i "dodjeljuju" tzv. kakanjskoj jedinici srpske paravojske.

Ne znam dali zbog asocijacije ili da bi mi zbog visokih temperatura pomogli, traže da skinem košulju. Opirem se, govorim "nije mi vruče" i skrivam razlog. Znam da od premlaćivanja koje su obavili bojovnici, nema dijela tijela na kojem se ne vide krvavi podlivi. Oni to naslučuju i postaju još uporniji u zahtjevu da skinem košuljui i "olakšam" sebi podnošenje nesnosne vručine. Kako se pojačava njihov zahtjev i kod mene se pojačava strah jer će sve to vidjeti i, možda, procijeniti da se radi o nedisciplinirano m i opasnom zarobljeniku.

To nadmudrivanje bi vjerovatno još potrajalo, ali ga je oštrim tonom prekinuo jedan visok i krupan srpski vojnik naredivši mi da skinem košulju. Žao mi je da mu nisam ime zapamtio. Saznao sam samo da je u prijeratno vrijeme bio konobar u klubu novinara u Sarajevu a da je u vrijeme ratnih sukoba izbjegao i smjestio se u podnožje Popa u Kaknju.

Skinuo sam košulju a oni se zabezeknuto pogledaše, ne vjerujući onome što su vidjeli. Još ništa ne pitaju, ali komentarišu među sobom grozote koje su po tijelu vidjeli. Tek nakon nekoliko trenutaka jedan od njih upita "ko je to učinio". Odgovorio sam samo "ustaše" i začutao jer je ta riječ sve govorila. Nisam morao ništa objašnjavati, niti su oni tražili dodatne informacije o razlozima takvog krvoločnog premlaćivanja. Po cijelom tijelu bila su vidljive posljedice odnosa bojovnika koji su zloupotrebom moći i položaja primjenili takvo nasilje koje je uzrokovalo povrede psihićkog i tjelesnog integriteta zarobljenika. Nisam morao

objašnjavati čime su sve ''mlatili'' po mom tijelu, jer su krvni podljevi govorili više nego bih ja bio u stanju opisati. U toj jadnoj, bijednoj situaciji ja sam, i pored svega, pokazivao svoju postojanost bez obzira na moguća nova iskušenja. Očekivao sam da će se izrugivati nad mojim stanjem, da će kao i barbari koji su me tukli osjećati užitak, ali su me demantirali, pokazali su saosjećanje i vidljive znake samilosti. Prvi dojam je ukazivao da je to manifestiranje sposobnosti za prilagođavanje jer je to bilo uobićajeno u tim okolnostima, baš onako kako je to kazivao poznati pisac[10] da je sve mjerljivo a da samo more ljudske pokvarenosti nema dna. Kasnije se potvrdilo da je to bio izraz prave ljudske samilosti. Donijeli su vode da pijemo, da se osvježimo a onda me, ko hajvana, ''vodali'' od rova do rova i pokazivali kao uzorak, pokazivali su moje tijelo kao dokaz okrutnosti i divljaštva ekstremnih bojovnika. Slijedio je ručak i raspored za dužnosti koje su nas čekale.

Mene su rasporedili i za naredni period od desetak dana dodijelili Panti iz Kaknja[11]. Možda je moje stanje pomoglo da imam nešto bolji tretman. Moja dužnost bila je da, uz njegovu pratnju, raznosim hranu. Zapravo je bilo obrnuto. On je nosio dvije manjerke i vreću hljeba na leđima a ja nosio njegovu pušku i sledovanje cigareta. Vrlo brzo smo uspostavili korektnu ljudsku relaciju i izgradili odnose ''povjerenja''. On je bez ustezanja otvorio svoju dušu i povjerio se da su ga pred početak sukoba, negdje krajem maja 1993. godine pojedinci iz Kaknja protjerali i da je, sa ženom i djetetom koje je imalo tek četiri mjeseca, osam dana proveo u malom autu, u ''fići'' na jednoj lokaciji koja se nalazila na izlazu iz Doboja. Pomoć mu je pružila jedna stara baba i omogućila da koristi štalu dok se ne snađe. Tu je, prema njegovom kazivanju, boravio desetak dana, snašao se za deset litara goriva koliko mu je bilo potrebno da dođe do Bosanskog Broda. Sa dolaskom rješava pitanje smještaja i zaposlenja u kuhinji, jer zbog zdravstvenog stanja nije bio sposoban za druge poslove. Dok priča, razmišljam o sudbinama ljudi i o tome kako u ovom proizvedenom haosu stradavaju pošteni ljudi, kako stradava sirotinja. U razmišljanju se vratim na poruku koju je, srpski oficir ispred žepačkih hangara, uputio pripadniku policije HVO-a za odnos prema stotinama zatočenih u hangarima uz psovku ''jebeš državu bez naroda''.

---

[10] Milan Vukasović, srpski pisac

[11] Panto Đurđević, iz Kaknja, na radnoj dužnosti ekonoma u Rudniku Kakanj.

Grujina dobrota

Devedeseti dan u logoru pamtim po dvije lijepe vijesti. Prva je Banjin[12] bijeg iz logora, a druga ,da će nas, onako gladne, depresivne, promrzle, popisati predstavnici MKCK[13]. Taj dan pamtim i po sumornoj jesenjoj kiši koja je nagovještavala hladne zimske dane. Noći su već hladne i teže podnošljive u nemogućim uslovima logorskog ambijenta. Dnevnog sunca nije bilo dovoljno ni za veš osušiti.

Pamtim taj dan i po novoj neizvjesnosti kojoj je trebalo ići u susret. Nova neizvjesnost zvala se maglajsko ratište za koje su odredili trideset zatočenika, a među njima za taj put u neizvjesnost odredili su i mene. Rečeno nam je da nas ustupaju srpskoj paravojnoj jedinici lociranoj kod Tujnice na maglajskom ratištu. Osjećanja su pomiješana ali prevladava ono da će mi biti mnogo lakše podnositi teror onih koje ne poznajem, nego torturu, batine i poniženja mojih dojučerašnjih komšija, poznanika, susjeda, "prijatelja". Iako je to put u neizvjesnost, vraća se malo svježine, malo živosti u kojoj zaboravljam na glad, na žeđ, na to da sam skvašen do gole kože. Prenose nam da spakujemo to što imamo, da ćemo ostati neodređeno vrijeme, a to je u pravilu, značilo duže vrijeme. Logorski sapatnici koji ostaju u žepačkom logorskom džehenemu, tugaljivo nas gledaju i skupljaju što-šta da nam se nađe, jer ko zna kad ćemo se vidjeti i da li ćemo se uopće vidjeti. Brat Senad uz izražavanje brige šalje selame i kutiju cigareta. Šalje i dio svog straha za moju sudbinu jer je odlazak na prisilni rad na prvim borbenim linijama u pravilu rizičan i znači veliku životnu ugroženost.

Potovare nas 30 zatočenika i pačenika na kamion i pravac Tujnica na ratištu između Maglaja i Tešnja. Odmah po dolasku dijele nas u tri grupe. Prva grupa, u koju sam i ja raspoređen, ostaje u Tujnici a ostale dvije grupe usmjeravaju prema tešanjskom ratištu. Društvo mi pored ostalih prave Beno[14], Pečenjak [15], sudija Meša [16] , Žuna i drugi. Djeluju zabrinuto i isprepadano a mene i dalje drži neki smireniji osjećaj jer se nadam da ću na tom ratištu pronaći nekog od srpskih vojnika koje sam

[12] Mirsad Maličbegović, poznati žepački privatni poduzetnik.

[13] MKCK-Mđunarodni komitet crvenog krsta

[14] Benjamin Alajbegović, poznati žepački mesar

[15] Edib Muslić, poznati žepački trgovac

[16] Mehmed Alibegović, sudac u žepaćkom općinskom sudu

poznavao iz vremena druženja i momkovanja na maglajskom teritoriju. Ako se i ne desi susret sa "poznatim", bar sam popisan kao zarobljenik sa nadom u spas iz nevolje, sa nadom koja me nije napuštala bez obzira što sam dosta puta bio razočaran jer su moja nadanja bila iznevjerena, jer sam u očekivanjima bivao prevaren. Upravo su takvi osjećaji koristili bez obzira što je moje tijelo mnogo puta patilo. Duša se iz te patnje uvijek okoristila i ubrizgavala mi dodatnu snagu da izdržim.

Smeštaju nas u neku štalu koju prethodno trebamo urediti, oćistiti i namjestiti. Nisu branili da iz napuštenih bošnjačkih kuća uzimamo što nam je potrebno za uređenje štale. Nekad bogate bošnjačke kuće su opustošene. U oskudnom stanju koje smo zaticali, među nevažnim stvarima za pljačkaše pronalazimo nešto za prostirku. Sve ostalo je završilo u posjedu pljačkaša nakon pljačkaškog stampeda. Zadužuje nas Grujo sa Ozrena, inače muzičar i poznati vašarski pjevač izvornih pjesama. Brzo smo uspostavili kontakt jer je on i poslom kojim se bavio bio usmjeren na vašarsko i kafansko druženje sa ljudima. Dogovorili smo i pravila "igre" koja su podrazumijevala naš bezpogovorni poslušnički odnos u izvršavanju poslova i odricanje od pokušaja bijega i za uzvrat imati zaštitu od pokušaja maltretiranja i ponižavanja od strane drugih pripadnika srpske paravojske. Imali smo i obećanje da će nam se položaj ućiniti podnošljivijim i da ćemo uživati prava koja se priznaju zarobljenicima jer komandant te jedinice poštuje norme konvencije o zaštiti prava ratnih zarobljenika.

Za nekoliko sati uredili smo i opremili štalu, namjestili peć i već pržili kahvu u staroj tepsiji koju smo pronašli u jednoj od napuštenih kuća. Miris pržene kafe širio se štalom zahvaljujući Beni koji je kafu čuvao i nosao čitavih devedeset i kusur dana s nadom da će je piti sa svojom suprugom pri prvom susretu nakon zatočeništva. Prostorne mogućnosti za smještaj u štali bile su ograničene pa je, koje li slučajnosti, Benu zapalo mjesto u telečnjaku. Dugogodišnje mesarsko zanimanje i posao kojim se bavio omogućavalo je življenje od klanja stoke i prodaje mesa a da nikad, kao u ovoj prilici, nije bio u situaciji da proboravi u prostoru gdje je stoka odrastala. Deset dana proveli smo na ovom ratištu. Uglavnom u ljudski prihvatljivom i podnošljivom stanju. Bilo je u tom vremenu i teških situacija, pa i zločinačkog odnosa prema nama, ali ću ih zanemariti zbog pozitivnih iskustava i zbog pokazane Grujine dobrote.

Dobrovoljac

Pred kraj boravka na maglajskom ratištu zapovjednik te srpske jedinice traži dva dobrovoljca. Iz prethodnog logorskog iskustva spoznao sam da je dobrovoljac u ratnim okolnostima najčešće bivši. U najvećem broju slučajeva završavao je kao šehid. Mislio sam da ću po prezimenu koje je poznavao iz zavidovičke građevinske operative biti "oslobođen" uloge dobrovoljca, ali se to nije desilo. Svaki od nas imao je svoje razloge za izmotavanje. Izbor je na kraju pao na Benu i mene. Beno šuti, a ni meni nije svejedno. Više me muči Benina šutnja nego moje nezadovoljstvo sa ulogom dobrovoljca koji to i nije bio.

Pokušavam mu pričom odagnati crne slutnje, umirivati ga i utješiti ali ne pomaže.

Na smiren način, onako kako to on inače čini, uzvraća da ga ne tješim, da ja zapravo tako tješim samog sebe, više nego njega.

Naravno da je njegov strah bio osnovan, jer nikad se ne zna kad će u tom ratnom haosu i odakle doći nevolja koja će ugroziti sigurnost ili život. Priznajem da sam i ja opterećen i da na taj način hrabrim i njega i sebe. Dobro smo prošli, a već narednog dana čekalo je novo iskušenje. Na prisilni rad vodi nas vojnik srpske paravojske koji se predstavlja kao poznati dobojski kriminalac. Priča da je do punoljetnosti proboravio više vremena na robiji nego na slobodi. Upravo zbog toga, pričao je, ni rat ga ne iznenađuje, jer se brzo adaptirao i uspješno snalazi u ratnim okolnostima. Na putu prema lokaciji na kojoj će se izvršavati zadatak presreće nas grupa pijanih četnika i započinje maltretirati i obasipati pitanjima gdje su mudžahedini, ko je od nas mudžahedin... Naš vodić sa kriminalnim dosijeom pokušava ih urazumiti ali ne uspijeva.

Postrojavaju nas i naređuju da ruke spustimo i prekrstimo na leđima, da glavu oborimo ispred sebe i da u takvom položaju nastavimo kretanje niz brdo. Ne propuštaju da nas upozore na posljedice za slučaj da neki od nas ne postupi po naređenju. Glave se neće nanosati, podvikuje jedan od njih. Nismo provjeravali ozbiljnost njihove prijetnje, ali na potvrdu nije trebalo dugo čekati. Jedan od nas je sasvim slučajno pomjerio ruke sa leđa i time ih izazvao na pucnjavu. Dok smo se zalijeganjem pokušavali spašavati naš vodić je uzvratio i zapucao u zrak pozivajući ih da se smire. Vjerovatno su i oni znali za lopovsku iščašenost našeg vodića i bez pogovora se povinovali njegovom pozivu.

Podsjetio ih je da je on odgovoran za nas, a da oni, ako hoće da se iživljavaju, neka sebi zarobe mudžahedine i maltretiraju ih kako im volja.

U šutnji nastavljamo dalje dok nismo došli na lokaciju na kojoj je trebalo ukopavati broving.

Dolazimo pred rov, a Grujo viče "kume da li tebi treba ukopavati broving". Iz rova se pomalja visok vojnik, duge kose, sa velikom četničkom bradom i tek tada skontamo da je on jedan od pijanih četnika koji su pucali na nas. Strah je učinio svoje, u kosti se uvukao, zanijemili smo.

Oporim glasom je uzvratio "broving je gore na brdu, iznad natronkinog smetljišta", i nastavio "kume, prije toga te pozivam da po koju popijemo, a da i ti ljudi nešto prezalogaje".

Tek tada nam nije ništa jasno. Oni koji bolje poznaju moju narav znaju da ne znam otrpiti, da moram progovoriti, makar na onu stvar. Jednostavno nisam mogao prešutjeti, pa sam ga upitao "kako bolan tako, jučer si nas zamalo pobio, a danas bi da nas nahraniš". Uzvratio je gromoglasnim smijehom i komentarom "zar vi pijanoj budali možete zamjeriti".

Naravno da smo svi u glas kazali da ne zamjeramo, "vadeći" se na ratne okolnosti i realnu opasnost da se u tim okolnostima i takve situacije dogode i događaju. Da bi bio uvjerljiviji poklanja nam kutiju cigareta, govoreči "e to vam je za onaj strah od jučer".

Produžavamo prema brdu na kojem trebamo ukopavati broving. Gore na brdu zatičemo dvojicu brače iz Stanara. Jedan od njih u prijeratno vrijeme punih dvadeset šest godina radio u splitskom preduzeću i iz tog preduzeća "ponio lijepe uspomene iz druženja sa ujama i balijama", kako kaže.

Drugi od njih po zanimanju poljoprivrednik, bavio se kalemarstvom a često i švercom stokom od kojeg je dobro zarađivao. Beno je, budući da je kao mesar dolazio u kontakt sa mnogim uzgajivaćima i švercerima stokom, brzo uspostavio komunikaciju i potvrdio da iz tog "stočarskog" posla poznaju dosta istih ljudi.

Nastavljeno je međusobno "upoznavanje" u kome je Beno prednjačio. Misleći da će to "upoznavanje" pomoći, a praćen stalnom nervozom, zatražio je da kažu šta treba uraditi očekujući da će se nakon urađenog posla, što prije vratiti pod Grujinu zaštitu, gdje smo bili najsigurniji. Razumjeli su Beninu nelagodu i objasnili da treba "ukopati" noge od brovinga u dubinu od oko 40 cm i grudobran ispred.

Bi mi čudno da su za taj posao trebali desetoro nas kad to jedan od nas može završiti za samo jedan sahat. ''Nismo mi vas tražili samo radi tog posla'', rekao je jedan od njih i u pola rečenice zastao. Pogledali smo se i pogledima se razumjeli. Čini mi se da je i nebo vidjelo strah u našim pogledima, u našim očima. Taj strah i oni su primjetili, i možda zbog toga naše slutnje prekinuli. Sreća pa je ta neizvjesnost kratko trajala, ko zna šta bi mogla donijeti da je potrajala. Uvidjevši našu uznemirenost i komešanje, nastavio je '' tražili smo da vas i odmorimo, jer znamo šta ste predeverali''. S nevjericom smo ih posmatrali sve dok nisu nastavili sa pitanjem "šta ste jeli posljednjih dana, kako bi se pobrinuli i potrudili da vam pripremimo dobar ručak koji bi bio raznovrsniji od onog iz prethodnih dana''. Još uvijek smo u nedoumici, ali smo nastavili sa nabrajanjem - grah, riža, grah, riža, grah... i vjerovatno tako nastavili dok nas nije prekinuo najavom ''da će nam napraviti nešto novo, da će za ručak napraviti kupus ali bez slanine''. Ubrzo dolazi raznosać hrane i namirnica i donosi kupus. Oni nezadovoljni, psuju, a i nama nije pravo, voljeli smo da je na "meniju" umjesto kupusa ponovo bio grah.

Neprijatno im je zbog toga, pokušavaju se pravdati izražavaju žaljenje i nude nam odmor narednog dana. Obećanje izvršavaju ali je već trećeg dana slijedio novi pokret.

Rankova dobrota

U vakumu predratnog vremena kad se rušio jedan sistem i jedna država i kad se nije uspostavljao drugi sistem sa drugim vrijednostima, počele su de dešavati stvari koje su do tada bile neuobičajene, neprimjerene i društveno neprihvatljive. Potvrda za to je bila u činjenici da su ovim, i ne samo ovim prostorom, počele da bauljaju razne horde primitivaca pripremajući teren za ratni haos. Već tada se moglo naslutiti da se proces ne kreće u dobrom smjeru, da se društvo počelo približavati događajima koji su svakim danom sve više dobijali opasne obrise. Sa bezbroj primjera se potvrđivalo da normalnost, druželjubivost, moralnost, gostoprimljivost, susjedstvo i komšiluk, nezaustavljivo hlade i da se ljudska energija usmjerava prema zlu. Ti pojavni oblici bili su svakako problem, posebno kad je bilo očigledno da su se otrgli kontroli, ali je mnogo veći bio u činjenici da se sve to dopuštalo, da su loši ljudi sve više i više dominirali, ne po brojnosti, nego po indiferentnosti i ravnodušnosti dobrih. Stanje je poprimilo ozbiljne razmjere sa ratnim kolom koje su zaigrali. U tom ratnom haosu bilo je svega, ali sve manje pravih ljudi. Veći broj onih koji to zaista jesu, nisu se odlučivali na suprostavljanje jer je to bio teži i opasniji put. Postajali su imuni i neprobojni za tuđe patnje, nevolje kojima su bili izloženi njihovi sugrađani, komšije, dojučerašnje radne kolege, prijatelji... Malo je bilo nih koji su bili spremni pomagati, koji su imali više samilosti, dobrote i želje da se pomogne unesrećenim. Na mnoge okolnosti čovjek ne može uticati. Tako se nije moglo uticati na te ratne prilike i na uslove u kojima će se u tim prilikama živjeti, ali se moglo činiti ono što se od dobrih ljudi očekuje, da budu ono što jesu, da budu ljudi, jer je to zavisilo od svakog pojedinačno. A takvih je bilo. Bilo je onih čija je dobrota, nesebičnost, briga za druge, dobrodušnost, dolazila iz srca. U našem zlu nisu gledali na svoje dobro, nego je njihova sklonost ka dobroti utisnuta u njihov karakter. Uz njih smo se bolje osjećali, osjećali se malo sigurnije, sa njima je logorski teret života bio donekle podnošljiviji.

Već je vrijeme zime, vrijeme snjegova. Hladno je, a uslovi u silosu su nepodnošljivi. Jedno jutro dolazi Ranko [1] i pruža mi kutiju cigareta govoreči ''nisam znao da ti je Senad brat, ovo ti je od njega" i nastavio ''pričao sam sa njim, a kad sam izrazio čuđenje, kazao je da on ovdje

[1] Ranko Šimić, jedan od naknadno mobilisanih pripadnika žepačke HVO brigade.

u logoru ima preko dvije stotine braće kojima je, kao kuhar za vojnu policiju, kad god je bio u situaciji, izmicao po neku šerpu hrane, krišom je ''proturao'' i brinuo da zatočenici budu manje gladni." Nakon razgovora on odlazi a ja nastavljam prebirati misli u svojoj blentavoj glavi, ali i misli o tom dobrom čovjeku kojeg su ove okolnosti dovele u ovu situaciju i u društvo ekstremnih bojovnika. Iako je nagovješten premještaj u učionice osnovne škole, još uvijek smo u silosu. Minusi veliki, posebno u ranim jutarnjim satima. Već od četiri sata stojimo na vratima i čekamo da nam omoguće izlaz radi fizioloških potreba.

Na naše patnje ne haju a bezvoljnost pravdaju šenlučenjem i opijanjem do ranih jutarnjih sati. Uz sve druge sadržaje torture, u silosu su, posebno za zatočenike iz "šestice", i na ovaj način manifestirali primitivan, životinjski odnos prema zatočenicima. U stanju opijenosti ili mahmurluka i ne pada im na pamet da otvore vrata kako bi nam olakšali teškoće. Neki od zatočenika nisu se mogli ni suzdržavati jer je nagon za vršenje nužde bio neizdrživ. Vrata otvaraju kada trebaju postrojavati za prisilni rad i za nove oblike robovanja.

Jednog jutra, negdje iza četiri sahata ujutro, dešava se nešto neočekivano, za uslove u silosu neuobičajeno. Iščekujemo, kao i inače, znak koji će nagovijestiti izlaz radi fizioloških potreba. Čuje se zveket željeza koje para sluh jer se otvaraju jedna po jedna čelijska željezna vrata.

Otvaraju se željezna vrata i u našoj ''šestici'' a na vratima pojavljuje naočit, visok bojovnik.

Obraća se na način koji se ni u snu nije mogao snivati.

"Dobro jutro ljudi, ko ima potrebu za wc neka izvoli", povikao je.

Iznenađeni smo, zabezeknuti stojimo, nijemo gledamo i ne vjerujemo da se to dešava. Hvatam sebe za obraz da kako bih utvrdio da li sam u budnom stanju, ili sanjam. Razmišljam kako se neki od pijanih bojovnika šali jer je nepojmljivo da neko zaluta u džehenemski pakao i da nas zbunjuje na takav način. Radoznalost je jača od fizioloških potreba, na koje je, zbog takvog načina obraćanja, većina već zaboravila. Našu radoznalost olakšava Beli, koji je mnogo puta ranije bio u ulozi informatora. Saopštava da je riječ o momku iz Debelog Brda kod Zavidovića, koji je iz Rijeke gdje je radio kao konobar, došao za božične blagdane i tada mobilisan. Pričao je o životu u Rijeci o druženju sa Bošnjacima, posebno sa Krajišnicima, o riječkim zelenim beretkama koje su, kao posebna bojna, dale značajan doprinos u odbrani od

agresije, posebno na zaustavljanju srpskih paravojski koje su napadale sa područja Kninske krajine, te u odbrani goransko-sinjskog kraja od četničkih napada. Kasnije sam se raspitivao o njemu i njegovoj porodici i saznao da su to ljudi dobrote, ljudi velikodušnosti, odanosti ljudskim vrijednostima, humani ljudi, ljudi koji imaju najviše dobrote u sebi. Rankovim primjerom su pokazali kako se odgajaju djeca, kako se gradi lićnost. Svojim postupcima i odnosom Ranko im je uzvratio. Pokazao je nama zatočenicima svoje moralne nazore, životne prioritete i način ophođenja sa ljudima, dokazao da i u tako zlom vremenu ima ljudi koji nastoje da moralnim vrijednostima oplemenjuju život.

Iako su mu mogućnosti za pokazivanje dobrote bile sputane, on je činio ono što je u tim okolnostima mogao. A da je samo stid pokazao bilo je dovoljno, jer se dobar čovjek zastidi i pred psom, kako je pisao poznati pisac [2].

Na zahtjev MKCK premještaju nas u učionice osnovne škole. Već je to bio jasan signal i nagovještaj da se džehenemska vatra iz logorske "šestice" ugasila i da će uslovi boravka u drugom prostoru biti neuporedivo bolji. Raspoloženje se popravlja, ne samo među zatočenicima, nego i među logorskim čuvarima i stražarima. Nakon što sam se počeo oporavljati od frakture lobanje koju sam zadobio od batinjanja i premlaćivanja, obilazi nas Čovo [3]. U toku razgovara sa zatočenicima iskoristio sam priliku da priđem bliže i da ga upitam ima li kraja ovom logorskom paklu. Nije ništa odgovorio ali me mrko pogledao i pogledom odaslao čuđenje, u kome se mogao prepoznati njegov rezon da školske učionice nisu pakao. Nastaje tajac, očekuje se reakcija, ali ona izostaje. Čovo se okreće i odlazi. Nekolicina hrabrijih zatočenika se divi budalaštini koju sam napravio, dok su slabići kritički raspoloženi, plašeći se za svoj položaj. Oni koji su u tom trenutku meni najbliži, šapatom preporučuju da se dobro obučem jer će odjeća ublažavati batine koje budem primao. Kao i mnogo puta do tada prekoravao sam svoj odvezani jezik i blentavi mozak za nesmotrenost koja mi nije trebala. Sve se dobro završilo a potvrda će stići već sutradan, kada sam, ne slučajno, bio pošteđen novog premlaćivanja.

Naša očekivanja da će stege u logoru popuštati kako se budu primicali božični i novogodišnji blagdani bila su iznevjerena, jer su primitivci sa blagdanskim orgijanjem i opijanjem bili još gori. Blagdane

---

[2] Anton Čehov, 1860-1904.godine, slavni ruski književnik, novelist, pripovjedač.

[3] Anto Jozić, pripadnik žepačke 111 xp brigade HVO-a.

su, umjesto skrušenosti i radosti, pretvorili u šenlučenje i u dobru priliku za još žešče iživljavanje i ponižavanje zatočenika.

Povremena premlaćivanja nastavljena su i u učionicama osnovne škole. Nakon porcije batina kojima je "počašćen" jedan od zatočenika iz "šestice", dužnost u noćnoj smjeni prima Ranko i odmah zaključaje ulazna vrata kako bi pijane bojovnike onemogućio da traže nove žrtve za premlaćivanje i maltretiranje. Tako je bilo svaki put u vrijeme njegovog dežurstva, posebno u situacijama kad se bojovnička družina opija, šenluči i puca "slaveći" blagdane, svoju raskalašenost i nedodirljivost.

Reci svojima da nismo svi četnici

Iako smo očekivali duže zadržavanje na prisilnom radu na tujničkom bojištu, već nakon trećeg dana prekidaju nam obećani odmor jer su dobili poruku da nas trebaju vratiti. Krenuli smo prema drugoj lokaciji na kojoj je posao odrađen u naše ime, jer je jedan od vojnika srpske paravojske poranio i uradio sve što smo trebali mi uraditi. Bio je to Mijo, dobričina, prisilno mobilisan u jedinicu srpske paravojske. Po dolasku na brdo uvjerili smo se, jer je naš posao već bio završen. Nakon tog iznenađenja slijedilo je novo, sa pozivom da se pridružimo,da zajedno popijemo kahvu i da doručkujemo. Pri kraju doručka poziva me Mijo da zajedno prošetamo kroz šumu kako bi donijeli granja za kamuflažu brovinga.

Ispostavilo se da je to bio samo povod, jer je želio da se izdvojimo kako bi se ''otvorio'' i prenio mi svoje muke u vezi sa vojevanjem i njegovom situacijom. Nakon što smo se poprilično udaljili pozvao me da sjednemo i da ''zapalimo'' po jednu. Osjećam da nešto smjera ali ne mogu predvidjeti šta je u pitanju. Osjećaj za predviđanje i sposobnost predviđanja bila je korisna u tim uslovima, makar se i nije moglo sve predvidjeti. Vratim se u trenutku na misao poznatog pjesnika [1] o tome da čovjek nije ono što misli da jest, niti ono što hoće da bude, već ono što radom potvrđuje, a ja bih dodao i da je ono što drugi hoće da bude. Ja sam radom mogao potvrditi to što jesam ali je Mijo odlućio drugačije. Odlućio je da sažaljeva i mene i sebe, valjda da se ''isprazni'' i rastereti. Možda bi taj osjećaj sažaljevanja teže podnio da on nije započeo sažaljevati i sebe.

Započeo je priču riječima ''ovo se mora brzo završiti, ne može ovo još dugo trajati, bit će te vi, ako Bog da, slobodni ljudi''. Nastavio je kao da se pravda ''molim te prenesi svojima da mi nismo svi četnici, da ni meni ovo što se radi nije po volji, ali mi je nametnuto kao obaveza koju sam morao izvršavati''. Malo je zastao, pogledao negdje u daljinu, pa nastavio ''Pokušavao sam, ali nisam mogao izbjeći ovu obavezu, nisam imao drugog izbora.

Odbijanje poziva bilo bi pogubnije iako sam znao da oni koji iz nacionalističke požude žude za tuđim, najčešće izgube i svoje, kako to kaže jedna stara japanska izreka. Odbijanje obaveza na liniji u trajanju od dvije sedmice, u najpovoljnijoj varijanti, moglo je završiti sa četverostrukim trajanjem, odnosno sa boravkom na liniji punih 56 dana bez mogućnosti

[1] Milan Vukasović, poznati srpski pjesnik

da se pravi i najmanja pauza ili trajanje boravka skraćuje". Vidim šta je u pitanju, vidim da i njemu teško pada nametnuto stanje i bi mi lakše.

Započinjem i ja njega tješiti, da dobro znam da svi nisu isti i da su se na činjenje zla i na zločine odlućili najveći primitivci i divljaci koji ne znaju ni za čast, ni za dostojanstvo, koji su zaboravili godine i decenije zajedničkog života u bivšoj državi. Nije trebalo puno priče da bi se u njegovom stanju prepoznala tuga, u njegovom pogledu prepoznala iskrenost. Oči su govorile više nego što je riječima kazivao. Oči su mu bile suzne i teško se suzdržavao da ne zaplače. Rekao sam da ga ne krivim ni za što, da ga ne smatram odgovornim za moj zatočenićki status, jer je on i u ovako kratkom prisilnom druženju pokazao da razumije tuđu nevolju kao svoju vlastitu. Priča se nastavila i o drugim temama ali se ni u jednoj nije moglo izbjeći vračanje na tragediju, na slijepu poslušnost nacionalističkim zabludama, na one koji su proizveli tragediju čije će se posljedice osjećati decenijama. Dijelimo slićna razmišljanja o ljudima, njihovim osobinama, o njihovoj transformaciji, o nevoljama onih koji su se "morali" svrstavati uz nacionalističke ideologe ali i onih koji su trpili zbog toga. Sa tim razmišljanjima smo se i rastali jer je mene i ostale sapatnike čekao povratak u džehenemski pakao žepačkog logora. Mnogo kasnije, možda desetak godina poslije susreta na borbenoj liniji, drugi su, u sasvim drugim okolnostima, imali priliku da se sretnu, da se podsjete na te teške dane i da

evociraju sjećanja. Bio sam obradovan tom viješću kao i saznanjem da su ti dobri ljudi preživjeli ratni haos i da će moći i u drugim uslovima demonstrirati znake ljudskosti. Na njihovu i na moju žalost preživjela je i glupost zbog koje smo dovedeni u teško stanje, preživjeli su i mnogi glupaci koji će čekati neku novu priliku da zagorčaju život dobrim ljudima. Oni će, kao što su to činili i s kraja prošlog stoljeća, ponovo pokušavati, ne da se prilagode normalnim, dobrim ljudima, nego da te dobre i normalne ljude prilagođavaju sebi.

Sa tim nacionalističkim luđacima ne može se računati ni na kakvu razboritost, osim da ih se ignoriše, jer nisu ništa naučili iz nećistog odnosa prema dobrim ljudima. Nisu čak ni pokušali da se operu od gadosti koje su činili, a mogli su to bar sa prljavom vodom. Danas, dvadeset i više godina od tog ratnog haosa svjedoćimo da su i dalje na sceni oni koji su činili ili podržavali zločine, kao i oni koji su sklapali oči pred zločinima i zločincima.

Da apsurd bude potpun, oni su dominirali i nažalost, predstavljali svoj narod, odnosno narode.Takvima se, nažalost, iskazuju i počasti, pred njima se klanjaju, a nije isključeno da se u budućem vremenu proglase i svetim. To nažalost, ponizuje čovjeka, jer te budale uspijevaju u svom zločinačkom podhvatu i što je još gore, ponose se svojim porazom, porazom ljudskosti u sebi. Potvrđuje to protivriječnost života, života koji vara svoje nade će se "pobjeći" od tog zla i da će biti bolje sutra. Srbinu Miji, meni i ostalim normalnim ljudima ostaje da čekamo trenutak da se na sva zla i počinjene zločine uzvrati pravdom a ne da ih se i dalje veliča. Takvih je mnogo, mnogo je krivih, ali je nažalost, malo okrivljenih. Zbog toga se čini i ovaj napor da ih se prikaže onakvim kakvi zapravo i jesu i da ih se možda nekad, spletom i drugih okolnosti, popravi kako bi postali bolji ljudi. Miji, meni i mnogim drugim dobrim ljudima ostaje da nikad ne ustuknemo pred nevoljama, pred zlom i zločincima, nego da još smjelije kročimo naprijed, kako je to nekad kazivao stari rimski pjesnik[2].

Sadašnjost se njigove neljudskosti srami. Vjerujem da će se budućnost sramiti još više, jer dobri ljudi neće dozvoliti da se prezire prošlost i sve što se nečasno u njoj događalo.

[2] Publije Vergilije, 70.g.p.n.e.-19.g.p.n.e.., rimski pjesnik, poznat po epu Eneida

Odgovornost za ratni haos i osumnjičeni

Odgovornost za ratni haos i za posljedice

Primitivni rat sa osvajačkim pohodom koji su započele postrojbe HVO u Žepču bio je motivisan predrasudom, osvetom, pljačkom i progonom sa izrazito nasilnim i za ratne uslove neprihvatljivim metodama ratovanja. Planiran je, započet i vođen za osvajanje teritorija, za progon bošnjačkog stanovništva sa tog teritorija, za pljačkanje bošnjačke imovine i za zatiranje tragova življenja bošnjačkog stanovništva na žepačkom području. U tom su ratu, kod većine bojovnika, razumni kapaciteti bili maksimalno reducirani a to šta je preostalo od tih kapaciteta bilo je upravljeno na prevare i izdaje u strategiji ratovanja, u početku u prikrivenoj, a s početkom sukoba u otvorenoj formi. Ni jedan teret nije teži od tereta loših uspomena ali ja taj teret nosim zbog proizvedenih ratnih posljedica. Ma koliko ga pokušavao pretovariti, ne uspijevam, jer su u tom ratnom haosu nečovječno postupali prema ljudima, nisu bili pravedni prema njima ni onda kad su ih zarobili i u logor zatočili. Proizvodili su potpuni haos ubijajući i povređujući ljude zaboravljajući potpuno da se tako odnose sa dojučerašnjim komšijama, susjedima, prijateljima, kolegama... Nacionalistićka zabluda im je toliko laskala da su sve to zaboravili i manifestirali neobjašnjiv nivo prezira i mržnje prema bošnjačkom stanovništvu.

Njihova zabluda doimala se lako ostvarivom, ali kad su joj se primakli, kad su joj prišli malo bliže, pokazala se kao veliki bezdan nedokučiv bez ratnog haosa i svega onoga što taj haos proizvodi. Ona ih je motivisala na agresiju, jer nisu bili spremni da se privid koji je stvarala zabluda izbjegne. Bilo je u tom haosu mnogo zlih ljudi, a neki od njih su prednjačili u zlim djelima, ali je, nažalost, najveći dio tog zla padao na teret mnoštva dobrih ljudi.

Opijeni tom zabludom oni su pobijedili, računajući da je pobjeda-pobjeda. Zaboravili su oni da i u pobjedi valja položiti račun, jer ima pobjeda koje su sramota, koje su sramotne. A još ako je pobjeda podmukla, izdajnička, kakva je bila u žepačkom ratnom haosu, onda to i nije pobjeda. Makar bila i sramna, a takva je bila, ona prepolovljuje plodove pobjede, zapravo ih potire. To je zapravo njihov poraz.

Njihova je pobjeda skupo plaćena. Plaćena je brojnim žrtvama i posljedicama koje će se sanirati desetljećima.

Upravo zbog toga njihovu pobjedu i "slavu" iz te pobjede doživljavam kao nadimanje stomaka nakon prejedanja grahom i kao puštanje najobičnije prdeži.

Da je kojim slučajem Žepče imalo više sreće, da je bilo pošteđeno i izbjeglo osvajački pohod i ratni haos, ko bi još znao za bojovničko društvo koje je predvodilo osvajački pohod.

Ko bi znao za Lozančića, Pericu, Dragičevića, Jozinovića i ostale komandne bojovničke barabe. Za njih i brojne druge uopće se ne bi znalo da nisu osumnjićeni za počinjene zločine. 'Slava" koju su stekli u toj ratnoj kaljuži zapravo je sramota koja im je donosila koristi na nevolji i nesreći tuđoj. Ona je najobičnija zakrpa na njihovoj trošnoj i oskudnoj pameti.

Njihova "slava" pobrisat će sve osim zločina koje su počinili ili ih organizirali i naredili.

Iako je skupo plaćena, poješće je moljci, poješće je vrijeme.

Upravo zbog toga je poučno govoriti i pisati o tim ratnim strahotama i o onima koji su organizirali zarobljavanje i tlačenje bošnjačkih stanovnika. Sve kad bi se i htjelo drugačije, prošlost je uvijek prisutna i bit će najmanje dotle dokle god se bude hvalilo "junaštvo" i prikrivali zločini. Do tada će žepački ambijent hramati i ni za dlaku se neće mijenjati. Zapravo se na tom ambijentu neće moći izgrađivati zdrava zajednica, jer temelj za takvu zajednicu ne počiva na otklonu od nacionalističke zablude. Narodna mudrost kaže da je teško nogama na mahnitoj glavi, a tako će biti teško i žepačkom prostoru utemeljenom na predrasudi i nacionalistićkoj zabludi., jer nacionalizam oslobođen moralnosti je bio i bit će način na koji se prikrivaju nećisti ciljevi. A baš takav je "dojahao" na žepački prostor i došao u dodir sa stvarnošću.

Žepče je bilo primjer tipićne bosansko-hercegovačke priče u to vrijeme o onima koji su "mnogo" vidjeli koji se sve užasi kotrljaju i najavljuju, a nisu se usuđivali da to vide, koji su sve na vrijeme čuli ali neki unutarnji poriv ih je tjerao da uvjeravaju sami sebe kako nije istina to što čuju, koji su naivno vjerovali u ono u šta više niko priseban nije mogao vjerovati, koji su sve do progona i ponižavajućeg zarobljavanja više vjerovali u neke nataložene zablude negoli u očite činjenice. Vjerovali su u ono karakteristićno "kako nikome nisu nikakva zla nanijeli" i da im se nemože i neće uzvratiti. Nesreća je došla i kako je vrijeme odmicalo pojačavala se mržnjom koja razgrađuje, koja prlja, koja spušta na najniže stepene, koja sputava normalno rasuđivanje. Ta mržnja koja je prethodila ratnom haosu nije dozvoljavala bojovnićkim predvodnicima da se iz

zablude vrate istini, nije dozvoljavala da im se zabluda ''oduzima''. Laskala im je toliko da su umislili da su mnogo sretniji što žive sa tom zabludom, nego sa istinom koja je tu, svuda oko njih.

Korijeni tog zla su beskonačni i svi oni koji su preživjeli tu nesreću, taj logorski džehenem moraju se toga sjećati. Sve i kad bi se htjelo drugačije prošlost će uvijek biti prisutna. Prezirati je ili je neznanje ili je strah. Doći će vrijeme kad će se to početi i zaboravljati, ali oni koji su zločine počinili neće ih moći zaboraviti nikada, jer ni jedan teret nije teži od tereta sjećanja na te zločine. Loši ljudi se uvijek boje da drugi s njima ne bi postupali onako kako su oni misle da zaslužuju, odnosno kako su oni postupali prema njima. Teško bi se među mnoštvom žepačkih Bošnjaka moglo naći pet procenata onih koji bi mogli hrvatskim sugrađanima činiti ono što su oni činili njima. Ne idealiziram i ne mislim da su Bošnjaci savršeni, da su savršeno dobri, ali sam posve siguran da nisu u stanju činiti takva zla djela, pogotovo ne zločine, pa čak ni nakon preživljenog logorskog džehenema. Ni nakon svega oni se nisu u stanju osvrnuti i priznati da su griješili, niti su u stanju izviniti se za počinjena zlodjela i obećati da će u budućnosti nastojati ljudskije se ophoditi prema žrtvama.

Čekam da njihova buduća djela bar ublažavaju posljedice njihovih prethodnih nedjela. Gledam te ljude i čekam trenutak kada će ti zli ljudi početi nadilaziti svoje greške iz ratnog haosa, kada će umjesto predrasuda, skučenosti, predubjeđenja u razne gluposti, ograničenja... početi ispravljati grijehe i sa razumom prigrliti svoje žrtve što bliže sebi nudeći im količinu ljubavi koja će biti recipročna počinjenim zlim djelima.

Oni prije svih moraju započeti sopstvenim ponašanjem i djelima pomjerati tasove vage na stranu popravki, da konačno prevagne tas dobrote. Pri tome moraju znati da vrijeme nije beskonačno i da i poslije dvadeset godina nije kasno da djeluju u smjeru priznanja i ostvarenja poželjnog odnosa prema žrtvama.

Nažalost, kako vrijeme prolazi oni propuštaju te mogućnosti za pozitivan odnos, zapravo se tih loših djela ne odriču. Ne odriču se ni njihovih počinilaca. Na počinjena zla djela oni dodaju nova, dodaju još loših djela jer omogučavaju da žive, da ovladaju njima i da ih drže zarobljenim. Takav odnos neće doprinjeti spokoju suživota između onih koji žele i čine dobro i onih koji se i dalje ''hrane'' zlim djelima.

Jedan je poznati mislilac.[1] govorio da tko ne kažnjava zlo da taj

---

[1] Leonardo da Vinci, 1452-1510.godine, poznati talijanski slikar, mislilac, izumitelj, arhitekt, matematičar

zapravo zapovijeda da se ono i čini. Za žepački ratni haos i njegove posljedice niko nije kažnjen, već se oni koji se sumnjiće za zla djela i zločine, koji zaslužuju velike kazne, nagrađuju, proglašavaju nacionalnim uzorima i herijima i čašćavaju odlikovanjima.

Davno su kazali da je griješiti ljudski i da za greške treba praštati i opraštati. Mnogo je onih koji su u žepačkom haosu pogriješili i kojima se može i treba oprostiti. Ali je takođe i ne mali broj onih koji su počinili zločine. Takvima se, pogotovo što zločine negiraju, ne smije opraštati, jer ko njima oprašta, postaje njihov saučesnik, kako je to svojevremeno pisao poznati filozof [2]. Nadati se da će za žepački ratni haos i posljedice tog haosa vrijeme izreći pravdu i sve staviti na svoje mjesto. Odsustvo odgovornosti prouzrokovalo je osjećaj pobjedničkog zadovoljstva a sve nas dovelo u situaciju u kojoj smo svi poraženi, i oni, koje srećemo sa pobjedničkim osmjehom na licu i nas, koji smo preživjeli logorski džehenem.

Tako se nažalost, postupa. Tako se to više od dvadeset godina prešučuje i pokušava ''pokriti'' zaboravom a ako se pitanje odgovornosti aktuelizira, onda se vrlo vješto pribjegava izjednačavanju odgovornosti. Neuspjesi i naslijeđe ratnog haosa, pokušavaju se pretvoriti u uspjehe a pri tome skrivati grijesi za koje se ne žele snositi posljedice.

Izbjegava se odgovornost. Pokušava se prikazati ta ratna prošlost tako da ntikoga ne obavezuje, osim na ponos, a i njega je sve manje. Nema odlućnosti da se posljedice ratnog haosa i logorskih trauma shvate u svom pravom značenju, pa ni kao poruke za budućnost, budućnost koja će se uprkos svemu dijeliti na ovom žepačkom prostoru, budućnost koja će se dijeliti kao prostor opstanka i jednih i drugih, svih koji na tom prostoru budu živjeli. Svi oni koji bježe od odgovornosti i od suočavanja sa počinjenim zločinima, ne čuju prave razloge i naloge za budućnost. Misle oni da je moguće da prođe ono što bezobzirnost učini, u čemu bezobzirnost, bar privremeno uspije. To je nažalost, moralni pad, odnosno dvostruki moral, to je lažno neprekidno hajdukovanje. Nikad nisam mogao shvatiti ljude koji su lagali i negirali tako važne stvari. Čini se da, s obzirom na veličinu zla i počinjenih zločina sve to traje mnogo duže nego što su žrtve u stanju to prihvatiti i što su u mogućnosti pretrpjeti.

Po ljudskoj logici, po svim moralnim principima, po zakonima ove zemlje, ipak se pitanje odgovornosti za žepačku tragediju mora završiti i to samo i isključivo porazom protagonista te ideologije i odgovornošću

---

[2] Fransoa Mari Arye-Volter, 1684-1778.godine, poznati francuski filozof, književnik, istoričar...

počinilaca zločina, odnosno pobjedom pravde i civilizacijskih vrijednosti. U to vjerujem, jer nisu se na žepačkom prostoru pogasila sva civilizacijska ognjišta, niti je bujica nacionalističke ideologije potopila Žepče. Porazno bi bilo da se pitanje odgovornosti zataška i da ta ideologija pobijedi. Vjerujem da je žepački prostor tvrd orah i da će na njemu klimave zube polomiti nosioci te ideologije i počinioci zlih djela.

Preskupo je plaćena ta žepačka ratna lekcija da bi se ostalo po strani, da bi se odustalo od borbe za pravdu, da bi se dopustilo odmicanje od istine, da bi se sve to prepustilo zaboravu.

Koliko god sam se trudio, nisam uspijevao naći ni jedan razlog za razumijevanje njihovog takvog postupanja. Nisam mogao vjerovati da taj žepački ekstremni nacionalista može zaroniti u takvu dubinu i ponor, da je u sebi nosio potenciju zla. To jednostavno nisam mogao pojmiti niti objasniti u odnosu na čovjekova svojstva. Sve su to stvari o kojima se razmišlja a ne pronalazi odgovor, već se utjeha traži u životu kao jednoj čudnovatoj tajni koja je sklona da po prirodi ili po nuždi često prijeđe preko svega i zamiće tragove i o nama i o žepačkoj ratnoj agoniji, pa i o onima koji su činili zločine. Trebat će dosta vremena da se stvari normaliziraju, a započet će se normalizirati onog trenutka kad pravda učini svoje.

Razumijem da ima ljudi kod kojih prevladava nagon za činjenjem zlih djela ali se stidim, osjećam se sramotno što potičem iz žepačkog kraja koji je iznjedrio takve. Veliku nedoumicu i potištenost osjetim svaki put kad razmišljam o svrsi življenja među takvim ljudima, ali se ponekad i tješim da možda žepački prostor i ono što su mu takvi priskrbili nije najgori. Zbog njih se često vratim prekrasnim stihovima koje je podarila naša pjesnikinja [3]

"Za onih deset ukradenih godina,
prokleti neka budu ...
Sva pakla svijeta, sva vatra neba,
sve im je po meni malo,
Toliko života, mučki otetih,
u knjigu ne bi stalo.
Mogu me zvati kako žele,
ime mi prljat' po blatu
al baš me briga ! To nisu ljudi !
Ni vuk to ne radi bratu !..."

---

[3] Indira Škrbić, 1956.godine iz zbirke pjesama "Kuća moje duše".

Osumnjičeni za počinjene zločine

Ni nakon dvadeset godina nema odgovora zašto za žepački ratni haos, za logor, za progon i etničko čišćenje, za pljačku i uništavanje materijalnih i drugih vrijednosti nema odgovornosti, nema odgovornih. Ne znam odgovor, ali znam da je zbog podjele političkog plijena odgovornost prilagodljiva različitim upotrebama i evo već dvadeset godina pravdana nekim višim, nacionalnim i političkim interesima. Na sceni je pitanje zamagljivanja odgovornosti u procesu "istjerivanja pravde" od koje, čini se, i pobjednici i poraženi, svaki iz svojih razloga ili potreba bježe. To je i danas neprihvatljiv odnos prema pitanju odgovornosti, pogotovo zbog činjenice da još uvijek nisu pronađeni svi posmrtni ostaci ubijenih. Meni su nedokučivi razlozi razvlaćenja pitanja odgovornosti za počinjene zločine i to nečinjenje pobuđuje sumnju u skrivene namjere. Kako vrijeme prolazi pitanje odgovornosti se sve manje aktuelizira, a svi oni koji su pobili na stotine nedužnih, koji su raselili na hiljade i danas se, nažalost, time ponose hraneći se i dalje zabludom zbog koje su to činili. Ne želi se završiti započeti posao utvrđivanja odgovornosti kako bi se, manje opterečeni onim što se desilo, lakše okretali budućnosti i podizali kvalitet života u sadašnjosti. Kao da nas sva proživljena bolna iskustva i i razočarenja nisu naučila kako da se zaštitimo od eventualnih slićnih pohoda, kako da se zaštitimo u budućnosti. Na ovaj način, sa ovakvim odnosom po pitanju odgovornosti, rizikujemo i otvaramo mogućnost da se to jednog dana, jedne godine ponovi, da se ponovi isto ili slićno.

Utvrđivanje odgovornosti, ma o kome se radilo, pomoglo bi prije svega žrtvama jer bi se brže oslobađale destruktivnih emocija, ali bi, sasvim je sigurno, pomoglo ozdravljenju i onima koji su nasilje i zločine činili. Razotkrivanje odgovornih za počinjene zločine učinilo bi brži otklon negativnog uticaja na život žrtava koje, razložno, zbog toga imaju hroničan osjećaj ogorčenosti i ljutnje. Bježanje od odgovornosti nije blagotvorno ni za žrtve ni za počinioce zločina, jer prve čini metom za novo nasilje, a druge ohrabruje da istrajavaju na zabludi zbog koje su zločine počinili. Oni koji su zločine počinili spustili su se niz liticu i neće se iz nje vratiti sve dok se ne istraži istina i dok se svi odgovorni ne privedu sudu pravde, jer im čast nisu oduzele žrtve, oni su je činjenjem zločina i drugih zlih djela sami izgubili. Ako pravde bude onda žepački zločinci imaju razloga za strah, a ako je ne bude onda se zločinci ne

moraju plašiti osude niti bremena nemirne savjesti, ako je imaju. Najbolje bi bilo da se sami propitaju i samoispitaju kako taj teret odgovornosti ne bi bio pripisivan mnogim časnim njihovim sunarodnicima koji nisu zastranjivali. Vjerujem da svaki od žepačkih stanovnika koji je bio svjedokom ratnog haosa ima o tome neko svoje mišljenje, pa i o tome ko je i zašto ratni haos pokrenuo, ima svoju percepciju i način na koji će to pokušavati pravdati i opravdati ali isto tako znam da ogromna većina želi da se utvrdi istina i odgovornost za posljedice ratnog haosa. Malo je onih, a to su uglavnom odgovorni za ratni haos, koji zagovaraju tezu da je glupo kažnjavati u sadašnjosti jer su zločini počinjeni u prošlosti. Svi, pa i oni koji slijede tu tezu moraju znati da se ljude ne može popravljati, bez da ih se prikaže onakvim kakvi zaista jesu, i bez da ih se sankcijama prevaspituje.

Svakom od nas Bog je dao onoliko koliko možemo podnijeti i baš za to je osnovano upitati se šta to još treba da se desi da se nešto nauči, kako se ne bi ponovilo i ponavljalo. Bježanje od utvrđivanja istine i od utvrđivanja odgovornosti je najkraći put za podhranjivanje i ponavljanje zla iz prošlosti. Stalno će mo se vrtiti u krugu nepovjerenja, mržnje i negativnih osjećaja. Možda bi u svemu, uz utvrđivanje odgovornosti najkorisnije bilo iskreno pokajanje za počinjene zločine kako je to svojevremeno učinio njemački državnik[1]. Nažalost, ni poslije dvadeset godina od počinjenih zločina izostaje iskreni ljudski, pa i vjerski princip o iskrenom gestu pokajanja i povezanosti sa zločinima i zlim djelima. Nema odlučnosti niti spremnosti da se superiornost iz žepačkog vremena zla manifestira i u priznanju odgovornosti za zločine.

Malo je ljudi spremno priznati krivicu i pokazati se odgovornim. Samo rijetki imaju tu odvažnost i spremnost, a mnogo više njih, ili gotovo svi oni, spremni su nalaziti i pronalaziti opravdanje sa nastojanjem da minimiziraju zla djela ili da ublaže svoju odgovornost i krivicu za počinjene zločine i druga nedjela. Većina njih će pravdati se na način "ja sam to činio u višem interesu, u interesu svog naroda i ne smatram se odgovornim". Slažem se da su vrlo složena i suptilna mjerila koja se postavljaju u vezi s tim, ali se počinjeni zločini ne mogu pravdati nikakvim drugim razlozima, pa ni "višim" interesima. Upravo na pitanju odgovornosti se zrelost da li postoji spremnost da se napravi izbor između

---

[1] Willy Brandt, 1913-1992.godine, njemački političar i državnik, dobitnik Nobelove nagrade za mir.

dvije ili više mogućnosti. Tu ne smije biti pravdanja u smislu ''zadovoljan sam sobom i svojim postupcima jer su u funkciji interesa mog naroda i zbog toga nisam mogao biti bolji''. Iz takvog odnosa progovara mrsko licemjerje hranjeno ostacima mržnje, zavisti i pakosti.

O pitanju odgovornosti i odgovornih imam samo vlastito iskustvo proživljavano devet mjeseci u zatočeništvu žepačkog logora. Imam saznanja o iskustvu mojih sapatnika. Imam i mnogo priča onih koji su logorski džehenem preživjeli na drugim lokacijama žepačkog logora. Imam saznanja o ubijenim u logoru u vrijeme kad su, kao zarobljenici, morali biti zaštićeni. Imam saznanja o onima koji su u logoru premlaćivali, ponižavali, silovali.

Sve to imam a ipak se nisam temeljitije bavio istraživanjem pitanja odgovornosti i odgovornih za sva zla nanesena logorskim zatočenicima, u žepačkom i hercegovačkim logorima u koje je veliki broj zatočenika bio deportovan. Računao sam da će se tim pitanjima baviti međunarodne i domaće institucije kojima je to i osnovna funkcija. Nažalost, te institucije koje imaju pravosudnu moć razvlaće pitanje odgovornosti i nešto muljaju i pored neoborivih činjenica o počinjenim zločinima. Nemam odgovor zašto je to tako. Tek mnogo kasnije, osam godina po izlasku iz logora, bio sam prijatno iznenađen smjelošću jednog izuzetnog novinarskog istraživača [2] koji je učinio napor da, na način koji mu je na raspolaganju, pokrene društvene aktere i pravosudne institucije na okončanje nezavršenog posla utvrđivanja odgovornosti za zločine počinjene u žepačkom ratnom haosu.

On je u istraživačkom tekstu pod naslovom ''Haški proces u Zenici'' pisao o osumnjičenim za ratne zločine počinjene u ''žepačkom gnijezdu suživota''. Te godine je trebala početi istraga u nadležnom tužilaštvu[3] i nadležnom sudu [4]protiv petnaest političara, oficira i vojnika Hrvatske Republike Herceg Bosna i Hrvatskog vijeća odbrane Žepče zbog osnovane sumnje da su odgovorni za ratne zločine nad srpskim i bošnjačkim stan ovništvom.

Zbog sadržaja i njegove važnosti, preuzeo sam dio teksta :

''Osumnjičeni su podijeljeni u dvije grupe, u prvoj grupi su osumnjičeni naredbodavci, a u drugoj grupi osumnjičeni izvršioci. Perica Jukić, predsjednik ratnog Predsjedništva Žepča i predsjednik Skupštine

2 Esad Hečimović, poznati novinar magazina ''Dani'' i neumorni istraživač ratnih zločina.
3 Kantonalno tužilaštvo u Zenici
4 Kantonalni sud u Zenici

Hrvatske Republike Herceg Bosna, Ivo Lozančić, zapovjednik 111 xp žepačke brigade Hrvatskog vijeća odbrane, Niko Jozinović, dozapovjednik 111 xp žepačke brigade Hrvatskog vijeća odbrane, Drago Dragičević, zapovjednik saznajne službe u stožeru Hrvatskog vijeća odbrane Žepče i Božidar Tomić, glavni operativac policije Hrvatskog vijeća odbrane u Žepču, terete se kao osumnjičeni naredbodavci. Osnovano se sumnja, tvrdi se iz tužilaštva, pozivajući se na saglasnost haškog tužilaštva, da su ova petorica osumnjičenih kršila pravila Ženevskih konvencija od aprila 1992. do početka 1994. godine u namjeri da etnički očiste područje Općine Žepče od srpsko-pravoslavnog i bošnjačko-muslimanskog stanovništva, te da prisvoje ili unište njihovu imovinu i onemoguće njihov povratak i opstanak na području Općine Žepče. Tvrdi se da su osumnjičeni, pri takvom postupanju sa srpskim i bošnjačkim stanovništvom, imali kao politički cilj pripajanje područja ove općine tzv. Hrvatskoj Republici Herceg Bosna. Sa takvim ciljem, oni su formirali i ustrojili vojne i policijske oružane snage Hrvatskog vijeća odbrane Žepče, donijeli o tome odluke i formirali logore za nehrvatsko stanovništvo u zgradama osnovnih škola u Žepču i Perkovićima i u Ljubatoviću, u hangarima preduzeća "Nova trgovina" Žepče i u silosu istog preduzeća u Žepču, te donosili odluke, naredbe i zapovijedi i komandovali u njihovoj realizaciji".

Isti tekst bavi se i ostalim osumnjičenim za počinjene zločine :

"Osumnjičeni Luka Babić, Mirko Jakovljević, Esad Čorlak, zvani "Albanac", Ivo Mrkonjić, Anto Kozić, Viktor Markanović, Slavko Spajić, Alojz Vrbić, Marinko Martić i Marinko Jakovljević, terete se da su naređivali i neposredno komandovali, kao i učestvovali u vojnim i policijskim operacijama u okviru Hrvatskog vijeća odbrane, s ciljem etničkog čišćenja Žepča od srpskog i bošnjačkog stanovništva".

Istraživački tekst bavi se i konkretnim sadržajem djela za koja se pojedinci sumnjiče:

"Perica Jukić i Ivo Lozančić terete se da su kao najviši politički i vojni zvaničnici u septembru 1992. godine dogovorili i naredili napad postrojbi HVO-a na srpsko selo Željeća, a potom u junu 1993. godine, opći napad svih vojnih i policijskih formacija HVO-a, svim sredstvima na sva naselja i objekte sa bošnjačkim stanovništvom.

Perica Jukić se tereti da je kao predsjednik ratnog predsjedništva OPĆINE Žepče imao vojnu i političku moć, ali i da je lično naredio zapovjedniku i pripadniku manje oružane postrojbe HVO-a Nikoli

Garačaiću, alias Slavku Pintariću iz Slavonskog Broda da pobije trinaest Bošnjaka, što je ovaj i učinio".

Kantonalni tužioci sumnjiće Ivu Lozančića da je "Krajem septembra 1992. godine naredio Bosiljku Mijatoviću, zapovjedniku manje postrojbe HVO-a u čijem je sastavu bila i specijalna postrojba "Albančevi anđeli", da izvrše napad na selo Želeča, u kome je živjelo srpsko civilno stanovništvo. U ovom napadu postrojbi HVO-a ubijeno je najmanje 42 civila, među kojima su [5]. Granatirano je, zapaljeno i oštećeno više kuća i objekata, preostalo srpsko stanovništvo protjerano a preostala imovina opljačkana i prisvojena od strane pripadnika jedinica HVO-a. Srbi su činili oko deset procenata u strukturi stanovništva žepačke općine. Prije rata u općini je živjelo 2.289 Srba, a prema procjeni iz decembra 1998.godine preostalo je njih samo sedamnaest na cijelom području općine Žepča. Srpski i jugoslovenski istraživaći ratnih zločina su uporno tvrdili da su počinjeni brojni ratni zločini nad srpskim stanovništvom u dolini rijeke Bosne, na području općine Žepče i Zavidovići ali je ovo prvi slučaj da se pred lokalnim domaćim sudovima procesuira masovni ratni zločin protiv srpskog civilnog stanovništva. To je vjerovatno, i prvi put da se pred jednim domaćim sudom istražuje i etničko čišćenje srpskog stanovništva".

Istraživački novinar se prema izvorima do kojih je došao referira na pitanje sadržaja odgovornosti i počinjenih zločina:

"Ivo Lozančić je osumnjičen i zbog progona bošnjačkog stanovništva. Po tvrdnjama iz nadležnog tužilaštva on je u junu 1993.godine naredio svojim vojnim i policijskim formacijama Hrvatskog vijeća odbrane Žepče opći napad svim borbenim sredstvima na sva naseljena mjesta i objekte sa bošnjačkim stanovništvom. Dio bošnjačkog stanovništva je protjeran, a najveći dio zatvoren u logore. U logorima je izdvajano stanovništvo sposobno za teže poslove i korišteno kao taoci i kao "živi štit" u borbenim dejstvima sa armijskim jedinicama. Izvršavajući takve naredbe HVO je od 24 juna do kraja jula 1993. godine pobio blizu tri stotine bošnjačkih stanovnika oba spola i svih uzrasta. U logoru su ubijena trideset tri zatočenika, od kojih najveći broj stradao u žepačkom logoru. U žepački logor na više lokacija je bilo zatočeno oko 4500 osoba. Sa žepačkog područja koji su osvojile postrojbe HVO-a protjerano je oko devet hiljada bošnjačkih stanovnika. Iz žepačkog logora je u hercegovačke

---

[5] Budo Ubiparipović, dr. Đorđe Zlatković, Novica Blagojević i mnogi drugi ubijeni su u napadu postrojbi HVO-a na naselje Želeča koje je naseljavalo srpsko stanovništvo.

logore deportovano oko 450 zatočenika, od kojih se znatan broj nikad nije vratilo, a sedam njih je ubijeno. Na stotine logoraša u ovim logorima zadobilo je teške tjelesne povrede od premlaćivanja i zlostavljanja ili od ranjavanja na borbenim linijama u "živom štitu" ili izvršavanju drugih prisilnih radnji. Srećni su bili logoraši koji su bili podvrgavani samo ponižavanju ili blažim oblicima nasilja. Na desetine bošnjačkih žena i djevojaka je silovano od strane primitivaca iz postrojbi HVO-a. Uništene su ili oštećene četiri džamije. Na području koje su osvojile postrojbe HVO-a prisvojeno je na stotine motornih vozila i pokretna imovina čija se vrijednost mjeri u milionima maraka.

Ivo Lozančić je osumnjičen da je po njegovoj zapovijedi stožer HVO-a postavio punktove na svim prilazima gradu Žepču i većim naseljima, na kojima je oduzimana imovina od bošnjačkog stanovništva i vršena naplata takse, poreza i carina, sve suprotno zakonskim propisima države. U zahtjevu za sprovođenje istrage, nadležno tužilaštvo ga tereti da je dogovorio, a potom i naredio da bojovnici pod komandom Mirka Jakovljevića, dio opljačkane imovine predaju njemu u posjed. Zabilježeno je da su bojovnici Ivi Lozančiću kući dovezli i predali mašine i drugu stolarsku opremu čija vrijednost prelazi pedeset hiljada maraka.

Perica Jukić i Ivo Lozančić sumnjiče se da su počinili ratne zločine protiv civilnog stanovništva, ratne zločine protiv ranjenika i bolesnika i ratne zločine protiv ratnih zarobljenika. Za ova djela osumnjičen je i Niko Jozinović, dozapovjednik 111 xp žepačke HVO brigade. Za njega se tvrdi i da je lično uputio pismenu prijetnju komandantu armijske brigade u Žepču da će artiljerijski sravniti naseljeno mjesto Preko. Uz artiljerijsko djelovanje i zastrašivanje, prisilio je bošnjačko stanovništvo ovog naselja da se iseli i da izbjegne u naselja u okruženju koja nisu bila pod kontrolom HVO-a ili u druge općine i inostranstvo".

Ne propušta novinarski istraživač da skenira i odgovornost Drage Dragičevića, zapovjednika saznajne službe u stožeru HVO-a :

"Drago Dragičević je osumnjičen za teror koji je HVO policija vršila nad građanima nehrvatske nacionalnosti. Osnovano se sumnja da je izdavao naređenja za privođenje, surovo ispitivanje, protivzakonito pritvaranje i ubistva građana nehrvatske nacionalnosti. Sumnja se da su, po njegovom naređenju, pripadnici policije HVO-a neutvrđenog dana 1992.godine ubili četiri civila srpske nacionalnosti, među kojima i ranijeg direktora zdravstvene ustanove.

On je za upravnike u logoru u Žepču, u junu 1993. godine postavio Luku Babića i druge, te rasporedio pripadnike HVO-a za dužnosti čuvara u logorskim prostorima. Za njega se tvrdi da je naređivao čuvarima logora i preko njih provodio ubistva logoraša, njihovo držanje u nepodnošljivim uslovima i svakodnevno premlaćivanje i druge vidove fizičkog i psihičkog zlostavljanja. Naređivao je da se logoraši odvode na prisilni rad i u ''živi štit'' a žene i djevojke na silovanje. Tereti se da je krajem juna 1993. godine lično naredio da policijski pripadnici liše slobode cjelokupno stanovništva Novog Šehera i okolnih sela i da ga zatvore u tunel na magistralnom putu prema Maglaju. U ovaj sabirni logor za bošnjačko stanovništvo zatvoreno je više od 1.500 civila bošnjačke nacionalnosti. Pri sprovođenju zarobljenih u ovaj tunel izdao je naredbu da postrojba HVO-a puca po civilima koji su se kretali u koloni. Pripadnici HVO postrojbi su tada ubili i ranili više civila. Naredio je da se civili iz tunela sprovedu i zatoče u žepački logor, što je također izvršeno. Tereti se da je pod njegovim rukovođenjem i nadzorom, početkom augusta 1993. godine najmanje 429 logoraša deportovano iz žepačkog logora u jercegovačke logore. Znatan broj deportovanih nikad se nije vratio a pouzdano se zna da je u tim logorima ubijeno sedam logorskih zatočenika. Osim za zločine za koje se sumnjiće Perica Jukić i Ivo Lozančić, tereti se i za surovo postupanje sa ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima''.

Istraženi ili preuzeti podaci upučuju da je za teror u Žepču bio zadužen Božidar Tomić, glavni operativac paravojne policijske strukture HVO-a.

''Tereti se za policijski teror koji su provodili pripadnici policije HVO-a. Naročito se tereti da je naređivao i provodio dugotrajna, iscrpljujuća ispitivanja uz primjenu raznih oblika torture. Posebno su tom tretmanu u junu, julu i augustu 1993.godine bili izloženi ugledni bošnjački intelektualci zatočeni u logor. Isti tretman praćen torturom prilikom ispitivanja provodio se i prema pripadnicima armijskih jedinica koji su se predali na poziv komandanta armijske brigade. U toku svirepog ispitivanja ubijeno je više zatočenika a tjelesnim i netjelesnim patnjama bio je izložen znatno veći broj, posebno onih pripadnika armijskih jedinica za koje se pretpostavljalo da su pružali otpor prilikom osvajačkog pohoda. Mnogi od njih su ubijeni nakon ispitivanja. Među ubijenim su i sljedeći zatočenici[1].

---

[1] Šahbaz Agić, Semiz Avdić, Mustafa Fejzić, Avdo Šačić, Nedžib Zgrčo, i drugi ubijeni logorski zatočenici.

Sumnjići se i da je lično naređivao dugotrajna ispitivanja uz fizičku i psihičku torturu, kojoj su naročito bili podvrgnuti logoraši [1] te da je naredio i ubistvo braće[2]. Za ova ubistva se tereti i Anto Pravdić, pripadnik postrojbi HVO-a.

U istražnim dokumentima se navode podaci o djevojkama i ženama koje su bile izložene silovanju i seksualnom zlostavljanju po njegovom nalogu''.

Preostali osumnjičeni, deset njih, takođe su bili predmetom sumnjičenja za počinjene zločine.

''Terete se da su bili neposredni naredbodavci ili i izvršioci zločina nad srpskim i bošnjačkim stanovništvom na žepačkom području.

Tako se Luka Babić, zapovjednik paravojne policije HVO-a tereti da je lično naređivao teror, ubistva i silovanja u logoru, sa identifikacijskim podacima ubijenih, silovanih i premlaživanih. Tereti se da je neposredno komandovao manjom oružanom formacijom HVO-a i u njenom sastavu učestvovao krajem juna 1993.godine kada je ubijeno devet civila koji su se krili u zgradi željezničke stanice u Žepču''.

Istraživački izvori navode da se za svakog od osumnjičenih, pojedinačno tretiraju podaci o počiniocu zločina i o žrtvi.

''Mirko Jakovljević, zapovjednik bojne ''Andrija Tadić'' tereti se da je ućestvovao u premlaćivanju i zlostavljanju zatočenika u logorskom objektu ''silos'' i u žepačkoj osnovnoj školi. Kao žrtve njegovog zlostavljanja navode se mnogi zatočenici sa tužilaštvu poznatim identitetom. Tereti se i za silovanja bošnjačkih djevojaka i žena.

Esad Čorlak, zvani ''Albanac'', kao pripadnik postrojbi HVO-a i kao zapovjednik specijalne postrojbe ''Albančevi anđeli'' osumnjičen je za napad na naselje Želeča i za ubistva srpskog civilnog stanovništva u tom naselju. Za njega se tvrdi da je ubio Novicu Blagojevića, potom odsjekao njegovu glavu i odnio je u Žepče gdje ju je javno pokazivao. Navode se i njegova zla djela tokom napada na naselja i objekte u kojima su boravili civili bošnjačke nacionalnosti. On se tereti i za pljačke, zlostavljanje logoraša, za silovanja...

Ivo Mrkonjić, pripadnik postrojbi HVO-a i saznajne službe u stožeru HVO-a sumnjiči se, uz ostale zločine, i za premlaćivanje do smrti

[1] Bečir Odobašić, Mirsad Kujadinović, Besim Ismičić, Omer Mehić, Jasmin Maličbegović, Šačir Prijić i dr.

[2] Edib Fejzić i Edin Fejzić, braća ubijena kao zatočenici u žepačkom logoru .

imama[9]. Neutvrđenog dana u ljeto 1993.godine toliko je tukao pomenutog imama da mu je nanio teške tjelesne povrede od kojih je izgubio svijest. Dok je ležao onesviješćen, osumnjičeni mu je skočio na glavu, pri čemu je nogama na kojima su bile vojničke čizme polomio lobanju, izazvao obilno krvarenje i povrede mozga i time smrt.

Anto Jozić, dozapovjednik oružanih formacija HVO-a i upravnik logora u hangaru, te pomoćnik upravnika logora osumnjičen je prije svega za zlostavljanja, mučenja i ubijanje logoraša.

Viktor Markanović, pripadnik postrojbe "Stojinih specijalaca" i saznajno-izvještajne službe HVO-a sumnjići se između ostalog, i da je u logoru osnovne škole u Žepču, zajedno sa Ivom Mrkonjićem, tukao i zlostavljao poznatog žepačkog novinara[10], prislonivši mu cijev pištolja na sljepoćnicu i okidajući na prazno, a potom mu nožem odsjekao dio školjke lijevog uha.

On se tereti da je izvršio prozivku i odabir 429 logoraša koji su 29.juna 1993. godine deportovani u hercegovačke logore na prisilni rad i za "živi štit" u borbenim operacijama.

Neposredno prije deportacije izdvojio je jednog logoraša [11] pretukao ga i potom ga vratio među logoraše za transport. Ovaj je logoraš, neutvrđenog dana ubijen u nekom od logora.

Slavko Spajić, pripadnik postrojbi HVO-a također se sumnjiči za zlostavljanje i mučenja bošnjačkih logoraša. Možda je u njegovom slučaju vrijedno istaći da su njegovi roditelji, u vrijeme kada je u logoru manjkalo hrane, pekli hljebove i krišom ih, kroz žicu, proturali logorašima, posebno ženama i djeci.

Njihov sin, nažalost, bio je sušta suprotnost od svojih roditelja. On se posebno isticao po brutalnom odnosu prema logorašima, posebno prema bivšem policijskom načelniku[12] Alojz Vrbić, pripadnik 111 xp žepačke brigade HVO-a sumnjiči se da se posebno isticao u zlostavljanju i premlaćivanju logoraša u periodu od početka do kraja jula 1993. godine.

Na silu dovedene bošnjačke stanovnike je bez ikakvog osnova lišavao slobode i posuđivao za prisilni rad kod bivše jugoslovenske armije

---

9 Nedžib Zgrčo, vršio službu imama u Begov Hanu, mučki ubijen u žepačkom logoru.

10 Šefik Mujkić, poznati i priznati žepački novinar koji je preživio logorski džehenem ali je od logorskih trauma umro nekoliko godina nakon povratka.

11 Hamdija Tabaković, deportovan u hercegovačke logore i mučki ubijen u logoru.

12 Muharem Pehlivanović, zatočenik u žepačkom logoru koji je vrlo često bio izlagan premlaćivanju.

i srpske paravojske. Logoraše je prestavljao kao mudžahedine zbog čega su ih pripadnici srpskih paravojnih formacija teško mučili, zlostavljali i ubijali. Među onima koji su ubijeni a za što se sumnjiči je i logoraš [13]

Preuzeti tekst ukazuje na glavne osumnjičene za zločine počinjene tokom žepačkog ratnog haosa i logorskog zatočeništva, ali je i to sasvim dovoljno da se shvati težina položaja logoraša i uslova koje su podnosili i podnijeli oni koji su logorski džehenem preživjeli.

Ako šta u životu, poslije ratnog haosa i lohorskog zatočeništva, može donijeti bar malu satisfakciju, onda je to podizanje optužnice protiv onih za koje se smatra da su bili organizatori, nalogodavci i izvršioci zločina i drugih nedjela. Podizanje optužnice, makar se proces utvrđivanja odgovornosti razvlačio, ne znam koliko dugo, je satisfakcija stotinama i hiljadama onih koji su, ni krivi ni dužni, proveli dio života u džehenemu žepačkog logora, koji su u tom periodu, ako su preživjeli, podnosili i podnijeli najteže životne uslove neprimjerene ljudskim bićima.

Možda ja nikad neću dočekati da se zlikovci kazne, da se osumnjičeni privedu pred lice pravde, ali će to, nadam se, ostati u amanet mom Ammaru i brojnim drugim "amarima" i narednim pokoljenjima da spoznaju i da dok traju znaju po imenu i prezimenu neprijatelje svog naroda, neprijatelje koji su htjeli da tog naroda ne bude. Što se mene tiče, živim za taj jedan dan, za dan u kojem će se na optuženičkoj klupi naći oni koji su osumnjičeni za počinjene zločine. Što se njih tiče, što se tiče tih zločinaca, kad god da se to desi, sve do tada će živjeti u strahu i imat će bojaznost, makar ih kazna stigla sa zakašnjenjem.

Ako i ne stigne ovodunjalučka, vjerujem da će ih stići ona Božija i to zato što su skrnavili i oskrnavili njegovo djelo, skrnavili čovjeka kao ljudsko biće.

---

[13] Nezir Okanović, ubijeni zatočenik u žepačkom logoru.

Nada u suživot

Ubijanje vjere u ljude

Dragi Bog je, baš svakog od nas, stvorio sa nekom svrhom, sa nekim naumom, a nama smrtnicima sve to neprozirnim i nevidljivim, sve dok ta njegova, naizgled, uzaludna tvorevina, ne zabluista punim sjajem u pozitivnom ili negativnom kontekstu. U slučaju žepačkog nacionalističkog divljanja i pomame, izgleda, kako i nosioci posve budalastih ponašanja mogu biti svjesni, a neki manje svjesni, prenositelji negativnih ponašanja koja su uključivala mržnju prema drugima koji su drugačiji po vjeri i naciji, ali su isto tako Božija stvorenja kao i oni što su. Svoju nacionalističku papazjaniju oni su izmjestili čak pet vijekova unazad kako bi predrasude o bošnjačkom stanovništvu predstavili još gorim. Oni su svoju nacionalističku papazjaniju širili gdje god su stigli, širili su je, nažalost, i na one među njima, među "svojima". Tom nacionalističkom histerijom oni su donijeli, ne simptom, nego bolest koja se nezaustavljivo počela širiti čak i kao bolest identitetskog terora.

To što su planirali i činili prema bošnjačkom stanovništvu može se donekle pravdati ali ne i opravdati, teritorijalnim aspiracijama i pretenzijama, predrasudama o njima i neuspjehom u "pripitomljavanju" hrvatskog "cvijeća", ali je loše kada su ti nacionalistički ekstremi pokušavali, a u dobroj mjeri i uspijevali, organizirati vlastiti obračun prema onima iz njihove nacionalne strukture koji se nisu uklapali u nacionalističku šemu, koji se nisu povinovali nacionalističkom zovu "za dom spremni".

Oni su te fine, dobre žepačke Hrvate iz susjedstva, iz komšiluka nastojali neutralizirati, stopirati i obeshrabrivati pokazujući animozitet prema njima, a ne rijetko i efikasne represivne intervencije, koje su kad-kad završavale i tragično. Prevarili su se. Nisu znali da je među njima veliki broj onih koji zrače dobrotom, onih koje karakteriše nesebićnost i briga za druge, koji su od Boga darovani dobrodušnošću, kojima je prava dobrota usađena u srca, kojima dobrota dolazi iz srca. Bilo je dosta žepačkih Hrvata koji su silom mobilisani, koji su se morali povinovati nosiocima ideološke zablude i koji su, zbog porodice ili životne ugroženosti, morali izvršavati obaveze , koji nisu imali smjelosti odbijati naređenja.

Vidjelo se po načinu ophođenja i po njihovim reakcijama prema nama logorskim zatočenicima da se dosta razlikuju, posebno u pogledu nastojanja da budu na usluzi, na pomoći, svaki put kad je to situacija dozvoljavala. Neki od njih rizikovali su i živote za taj ideal dobrote i

brige za druge i drugačije. Svjedočio sam takve primjere posmatrajući te dobre žepačke Hrvate i uporeďivao ih sa nacionalističkim ekstremnim ološem, iskompleksiranim tipovima koji su bili spremni na sve. Zbog toga i u ovome što se meni dešavalo, i ne samo meni, nego i svim ostalim sapatnicima, nema kolektivne krivnje žepačkih Hrvata za moju sudbinu i sudbinu mojih žepačkih sapatnika. Dobri među njima su imali dosta razumijevanja za težinu našeg položaja, a ja veliku zahvalnost za pokušaje ili za učinjeno i za usluge koje su činili svojim komšijama zatočenim u logoru.

Znao sam da su bili pod velikom presijom i zbog toga je njihova ljudska dimenzija dolazila još više do izražaja. Uz sav mrak logorskog života i svega što ga je pratilo, bilo je poučnih primjera ljudske brige i solidarnosti. Uz te dobre ljude osjećali smo se bar malo sigurnije, znali smo da nas neće izdati ili prevariti. Oni su prikupili dovoljno lične, vlastite snage da se oslobode straha od nacionalističkih ekstrema. Oni su pomagali da se ne gubi vjera u ljude, oni su činili da naše rane na dušama brže zarastaju, oni su raspolagali vrijednostima kojima se njeguje kultura mira i iskrene želje za suživotom. Oni su znali, a i primjerom pokazivali da nema boljih ili lošijih naroda, ali da ima dobrih i loših ljudi.

Oni, kao da su nadahnuti duhom budućnosti na način kako je to poimao poznati pisac [1],da budućnost ima više imena-za slabe i loše, ona je nedostižna, za bojažljive, ona je nepoznata, za odvažne, ona je šansa. Radujem se da je pisac bio u pravu, jer su pobijedili odvažni.

Oni nisu bili ravnodušni, bili su odvažni da se suprostave na predrasudama zasnovanoj ljudskoj bijedi, nasilju, lažima. Oni zaslužuju svo poštovanje jer su sačuvali vjeru u ljude. Logorska golgota i ratni haos pokazao je kako na djelu izgleda ljudskost i vjera u ljude. To su naučili "privatno", u lekcijama koje su im držali očevi, djedovi... Oni su dokazali vrijednosti kućnog odgoja u odnosu prema ljudima, prema komšijama, prema zajednici, prema društvu, ali i patrootske prema državi, jer su sa najboljom namjerom pripremali svojoj djeci bolju budućnost od one koju su propagirali i manifestirali nacionalistički ideolozi i ekstremi. Žepački neljudi pokušali su u meni ubiti vjeru u ljude, u katolika Ivicu, njegovu suprugu Veru, u njegovog oca Marka, u njegovu braču Antu i Niku, sestru Jelenu s kojima sam dočekao posljednji prijeratni Božić. Pokušali su

1 Victor-Marie Hugo, 1802-1885.godine, poznati francuski romanopisac, pjesnik, esejist, dramaturg i vrlo značajna ličnost francuskog romantizma.

ubiti moju vjeru u pravoslavca Ljubu, njegovu Draganu, njegovu djecu kod kojih sam dočekivao posljednju prijeratnu ponočku.

Ti neljudi su pokušali ubiti u meni vjeru u Anđelka s kojim sam se kumovao, ni sam ne znam po kom osnovu, vjeru u Ivana koji mi je pomogao u izgradnji vlastite porodične kuće, koji mi je pomogao u izgradnji restorana i picerije. Ti neljudi su pokušali ubiti u meni vjeru u Matu i njegovu braču Niku i Božu, koji su mi, u nedelju, poslije mise, radili i uradili fasadu na kući.

Ti neljudi su pokušali ubiti u meni vjeru u Slavka i njegovog brata Dodu, pokušali su ubiti vjeru u vrsne privrednike s kojima sam odrastao, u Ivicu, u braću Čuriće, u Tadu, u Zineta, u Ivicu i njegove sestre Gordanu i Maricu s kojima sam od malih nogu sušio pokošenu travu.

Ti razbijaći suživota pokušali su u meni ubiti vjeru u braću Pavloviće i Kneževiće, s kojima sam momkovao, vjeru u istaknute sportiste Galiće, Matu, Ivicu i mnoge druge.

Ti nikogojevići pokušali su ubiti u meni vjeru u pravoslavce Mijiće, kod kojih sam kao logoraš kopao rovove, koji su zbog toga pokazivali stid i nastojali da se ljudski ophode i da u ishrani i drugim stvarima zadovolje moje ondašnje potrebe.

Mogu nabrajati još mnogo dobrih ljudi koji su u žepačkom vremenu zla pokazivali i dokazivali ljudskost. Takvi nisu dozvolili da se u meni ubije vjera u ljude, vjera u suživot.

Uostalom, to će potvrditi i prvi dani nakon izlaska iz logora i traganje za smještajem u progonstvu. Stan u raseljeništvu u Kaknju dobio sam na korištenje od Jakova i njegove Janje i isti, uz plaćanje stanarine, koristio oko godinu dana. Žepački neljudi me prognali a dobri kakanjski Hrvati udomili u vlastitoj kući. Potvrdit će to i nova prijateljstva koja sam zasnovao u raseljeništvu sa Antom, sa Vinkom, sa Draganom i njegovom suprugom Jadrankom, sa Dragicom, i sa mnogima drugim.

Dakle, "psi rata" i nacionalistički ekstremi nisu u meni ubili vjeru u ljude, vjeru u suživot i u ljepotu života u različitosti. Iako su se nadmetali i nadopunjavali i jedni u odnosu na druge prednjačili u dokazivanju idiotizma i primitivizma tipa ko će više mrziti, ko će od njih biti gori i nazadniji, retrogradniji, ko će se više napregnuti da učini više zlih djela i zločina, ko će od njih što dublje smjestiti u prošlost vlastite nacionalne korijene i dokazati da je "stariji", na svu sreću, nisu uspjeli u svojoj tribalnoj, plemenskoj, nazadnoj svijesti.

Nada u suživot

I pored sve zloće i varvarstva kojem je bilo izloženo bošnjačko stanovništvo, posebno oni koji su kao zarobljenici i zatočenici preživjeli haos žepačkog logora, ali i oni koji su izvan logora, preživljavali u omeđenom getu žepačke čaršije, nacionalistička zabluda i njeni sljedbenici nisu pobijedili. Pobijedio je bošnjački prkos, da se i nakon svega, nakon progona, vrate u svoje i na svoje i da nastave borbu za život u novim okolnostima, da se nastave boriti za ozdravljenje i prevaspitanje onih koji su im o glavi radili, koji su ih beskućnicima učinili.

Upravo u tom prkosu vidim nadu, vidim da ona pulsira, vidim da ima vjere u suživot, vidim da dolazi neko drugo, bolje vrijeme. Ako blagodeti tog novog vremena i ne dočekam, dočekat će moj Ammar i brojni drugi "amari", dočekat će unuci i neka buduća, možda mnogo srećnija pokoljenja. Oni će nastaviti slagati nove cigle, ciglu po ciglu, vezivati ih neuporedivo čvršće u bošnjačku građevinu koja će biti, više nego danas obogačena patriotizmom prema žepačkom prostoru i prema ovoj bosansko-hercegovačkoj zemlji.

Još prije povratka prognanih sa žepačkog prostora počela se intenzivirati priča o povratku, o potrebi pomirenja i izgrađivanju odnosa povjerenja, kao uvjetu za zajednički život, za život koji je ondašnjih desetak godina bio izložen brojnim iskušenjima. Govorilo se, sasvim opravdano i poželjno, da je to viši interes, kao što i jeste, da je to humanistički pristup.

Među prvima sam povjerovao u tu "doktrinu" govoreći sam sebi da imam puno pravo da na vlastitoj muci gradim i dokazujem vrline i da sa tim vrlinama doprinosim izgrađivanju povjerenja. U to moje razmišljanje uklapao se i interes politike koja je uvjeravala da se pomalo zaboravlja, da se stare rane previše ne otvaraju, da se ne talasa i ne dao Bog ne pomišlja na osvetu koja bi, zbog učinjenog, zbog odbojnosti i ogorčenosti, za mnoge bila slađa i "djelotvornija" za proces izgrađivanja povjerenja. U tu su se priču uklapala i vjerska načela koja propovjedaju oprost drugom ili drugima za nevolje koje su nanijeli, oprost kao najveću vrlinu ljudske svijesti. Potpuno je razumljivo zašto se istrajavalo i istrajava na izgradnji harmoničnih odnosa bez obzira na ratne sukobe i posljedice, bez obzira na ogorčenost i veliko razočarenje. Promotori mračnjaštva su sva ta nastojanja, koja su u osnovi imala najbolje namjere, vrlo često zloupotrebljavali, negirajući odgovornost za počinjene zločine i bježeći

od istine pokušavali odgovornost ujednačavati, izjednačavati i između progonitelja i žrtvi praviti znak jednakosti. Nisu marili za civilizacijsku potrebu, za činjenicom da je njihov projekat podjela i mračnjaštva koje su sa tim projektom donijeli, propao, nisu uvažavali,ni poštovali koletivne, a posebno individualne ljudske patnje koje su bile i ostale, nažalost, samo jedna kratka epizoda u povijesti za gospodare ratnog haosa, a stalna i najveća trauma u preostalom životnom trajanju žrtava. Veliki broj onih koji su ratni haos proizvodili preko noći su postajali najveći ''pomiritelji'', čak i oni koji su u ''pomirenju'' vidjeli priliku da negiraju odgovornost i počinjene zločine. Oni bi da se sve to što prije da zaboravi, da se oprosti u ime svih onih koji su pobijeni i najteže životne traume doživjeli.

Tražilo se izgrađivanje povjerenja uz zamagljivanje istine i uz bježanje od odgovornosti za ono što se pokušava potpuno zaboraviti.

Nije se tada, kao što se ni danas, pomišljalo na način da je teško i milimetar dalje ako se ne slijedi istina, ako se bježi od njenog prihvatanja i od odgovornosti. Tek kad svi planeri, zločinci, progonitelji stanu pred lice pravde moći će se govoriti o istinskom pomirenju. Tek tada će se moći govoriti o pojedinačnom i kolektivnom pomirenju, izgrađivanju povjerenja i razgovarati s onu stranu mržnje.

Bez obzira na sve to, ubijedio sam sebe da te poruke treba slijediti i da se i prije zvaničnog početka povratka, trebam vratiti. Nažalost, u tu potrebu nisu se uvjerili svjedoci pada, svjedoci mizerije nedostojne čovjeka u koju su me doveli nacionalističi hajvani. Oni to nisu željeli, oni su i dalje živjeli u nacionalističkoj zabludi bez spremnosti da se odriču ratnog plijena i svega što su pljačkom namicali.

U vrijeme mog povratka još uvijek su živjeli u uvjerenju da je sve ono što su osvojili njihovo vlasništvo, uključujući i svojatanje teritorija s kojeg su protjerali bošnjačko stanovništvo.

Spremnost da se zagnjuri glava u pijesak pred opasnošću povratka, povratka kad mu vrijeme nije, krila je u sebi novu opasnost da se prerano zakorači u još uvijek nacionalističkim nabojem i mržnjom osvojeni a potom i ''zapišani'' teritorij. Tada je to još uvijek bila nezdrava sredina i nespremna da se suoči sa onim što će neminovno doći.

Povodio sam se izrekom [1]koja kaže da ko na dlanu nema ranu, može da drži i otrov na dlanu.

[1] Buda, 560.godine p.n.e.-480.godine p.n.e., osnivač budizma

Osim ogorčenosti, razočarenja, povrijeđenosti i trauma iz ratnog haosa i logorskog zatočeništva s povratkom u nevakat nisam provocirao, nego sam samo podsjećao na vlastitu želju, motivaciju i energiju da istrajem sa povratkom i sa vraćanjem u posjed svega što mi je pripadalo. Ničin nisam davao opravdanje bojovničkim hoštaplerima da uzvrate na način na koji su to činili u vrijeme ratnog haosa i logorskog zatočeništva. Razumijem da u to vrijeme, možda, nisam precizno opažao ono što sam trebao i morao opažati. Sebe sam vidio sa osobinama i namjerama koje se njima nisu dopadale. Trajalo je to neko vrijeme dok toga nisam postao svjestan i dok njihove reakcije nisu zaprijetile ponovnom prijetnjom smrču.

Nažalost, umjesto da pomognu povratak nekome koga su nepunih devet mjeseci ugnjetavali, umjesto da su pokazali bar mali dio osjećaja krivice zbog neljudskih postupaka, oni su, sa novim progonom, nahranili sebe novim osjećajem bezvrijednosti.

Svojstvo iz citirane izreke koje nije trebalo dodatno povrđivati ili čekati da ga zli potvrđuju i životni put koji me žepačkom kraju nosio poput zahuktalog voza ipak je ostalo nedohvatno jer su bojovnički ekstremi učinili da poremete taj povratnički hod.

Oni su nažalost, i tada, nakon što su ratni sukobi zaustavljeni, svojim mislima, osjećajima, svakodnevnim opijanjem, uživanjem u opljačkanom, još uvijek bili u ratu. Moj prijevremeni povratak bio je dokaz da zabrinutosti nije nestalo, govorio je da je to ratno stanje i nered koji je u ratnom haosu proizveden, ostao biti opako prisutan u žepačkoj stvarnosti. Oni su i nakon ponovnog progona i mog bijega nastavili svoje unutarnje ratove, ratove sa samim sobom.

Mene je sreća poslužila da se od nacionalističke pomame oslobađam pričom o ratu i pisanjem o tom nesrećnom periodu života. Nisam želio da ponovo budem uvučen u rat na drugi način, odnosno u novo stradanje bez rata, s nadom da će moji sunarodnici imati mnogo više sreće pri povratku nakon progonstva. Ne gubim nadu koja je poklopiva sa onim što nosim u sebi, što je veliko civilizacijsko dostignuće.

Iako se još nisam vratio, sa gorkim okusom u ustima hranim se energijom da istrajem i da te neprijateljske namjere, uz potrebnu distancu, približim njihovom konačnom kraju.

Ne želim da se "bijegom" ili odustajanjem od povratka svrstavam na tu stranu mračnjaštva, na stranu onih koji su mom narodu i meni nanijeli neopisive boli.

Vračam se Žepče tebi, makar izgledao kao avet, makar se vukao u hodu kao starac. Iako mnogi znaci u Žepču govore suprotno od onog što podrazumijeva suživot, vračam se, ne zato što se to od mene očekuje, to najmanje, vračam se jer želim i na taj način doprinositi pobjedi dobra nad zlom, doprinositi porazu nacionalističke ideologije i politika podjela svega i svačega. Vračam se jer me brine "mirna" sadašnjost i neprekidna borba osvajača žepačkog prostora za prevlast i nadmoć nad ostalim narodima, posebno nad bošnjačkim, koji je dekretom majoriziran i diskriminiran.

Životna lekcija

Živio je višak života

Smrt nije bila izvan njega. Ona je bila u njemu i sa njim od onog trenutka kada je na početku osvajačkog pohoda, bez razmišljanja i bez straha od smrti, utrčao u vatrenu buktinju. Hodala je smrt zajedno s njim sve dok napokon nije stigla. Ja sam ga ispisao iz živih onog trenutka kad je kao mahnit uletio u drvenu štalu kako bi spašavao hajvana. To što je tada učinio graničilo je sa ludošću, sa hrabrošću sigurno nije, jer se hrabrost ne testira sa umiranjem, nego sa življenjem. Tu je zapravo započeo njegov životni svršetak, a onaj smrtni došao je kasnije.

To što je od tada živio bio je ustvari višak života. Umro je prije smrti, ne zbog straha od smrti, nego zbog nedaća života koje su prekinule njegovo mirno i sigurno trajanje. U tom periodu umiranja do smrti on je, da bi preživio, pokušavao živjeti tamo gdje nije želio da živi i da tako zavarava sebe, ali nije uspio. Njega je ubijala žepačka promašenost, daljina i čežnja, baš kao što je to pjesnik opisivao : ''vama sam čežnje dao, i dio srca dao... o daljine, al' zavičaj je daljina naj bolnija''[1].

Nisam nalazio odgovore, možda su oni bili tu negdje, a možda će pristići tek kasnije, možda ću nekad shvatiti zašto se to njemu dogodilo jer je imao puno toga ponuditi i učiniti u svom životu. Možda je dio odgovora pokušao na poučan način prenijeti poznati pisac

'' Da živi ništa ne znaju. Poučite me, mrtvi, kako se može umrijeti bez straha, ili bar bez užasa. Jer, smrt je besmisao, kao i život'' [2].

Možda je upravo zbog toga i ovaj moj rukopis ''stajao'' na vratima štamparije i ''nešto'' čekao. Ispostavilo se da je čekao vijest, tužnu vijest da je moj Senad umro i da bih ja, nepripremljen za njegovu smrt, ostao potpuno zatečen tom viješću, jer odlazi jedna od mojih čvrstih veza, odlazi dio mene. Zove me Beli [3], plače i u grču kaže ''preselio je Senad''. Vijest me zatiće u Tešnju gdje sam boravio radi poslova u vezi sa prodajom knjiga i nabavkom hemijskih supstanci za pripremu bazena za predstojeću ljetnu sezonu. Vijest me uznemirava, srce mi ledi, a razum tjera na nevjericu. Pljusak boli i tuge otvara ranu. U grlu nešto zastalo, guši me, plač natopljen suzama, onda jecaj za jecajem probada i stvara duši

---

[1] Stihovi iz nostalgične pjesme autora A.Ivanovića.

[2] Citat iz romana ''Derviš i smrt'', od bosansko-hercegovačkog pisca Meše Selimovića

[3] Ernad Muftić –Beli, logorski zatočenik i sapatnik

ranu, srcu bol koja sabire svu tugu. Iz tog trenutnog košmara, unutarnja uzbunjenost navaljuje krik. Uspijevam ga prevladati, razum se javlja i ostvaruje kao reduktor. Bol razdire grudi, ja skamenjen, duša ječi kao da se sama izjeda, pustoš u meni, bijesnim bijesom ljubavi, prožet sam mukom, uzdasi ne oslobađaju nego guše, tuga ima svu vlast nad mojom dušom, teška patnja razapinje, dišem a uzdasi još više troše vazduha kojeg ionako nema dovoljno. U nevjerici provjeravam tačnost vijesti. Beli je potvrđuje, ništa više ni on nije u stanju da kaže, već spušta slušalicu telefona. Sjećanja naviru u talasima i sprovode plač koji se pretvara u jecaj. Srce probada i nabire tugu, dušom pripadam njemu kao da sam njegova polovina. Provalija u meni se proširuje, pitam Boga hoće li se ove nevolje umoriti i neiskušavati sabur zamkom smrti. Onda mi bi jasno zašto je rukopis čekao, zašto nije ugledao svjetlo dana, prije mjesec dana, kako sam planirao. Čekao je ovu vijest, čekao je njegovo preselenje.

Nakon smiraja naviru sjećanja i u njima prva slika. Ona s početka osvajačkog pohoda na žepački prostor. Vidim Senada kako trči u drvenu štalu koja je u plamenu. Trkom upada u buktinju da spašava i spasi komšijinog konja koji je privezan u štali. Rizikuje život, stavlja život na kocku, kao da je život u dijelovima a ne u cjelini. Nije razmišljao o životu kao izazovu, kao zadatku, kao borbi, već je razmišljao o tome kako je u toj vatrenioj stihiji nekome potreban. Sav uspaničen zbog njegove nepromišljene odluke vićem iz sveg glasa "stani, stani Senade, gdje ćeš u taj džehenem". Ne okreće se, poziv kao da ne čuje i nestaje u plamenom ognju. Sekunde se čine kao da su vječnost. Neizvjesnost ubija. Čekamo i strahujemo. Supruga Jasminka i njena djeca oplakuju, a njihovo začeto dijete još uvijek nema potvrdu života da bi mu se darovala roditeljska ljubav. Muče me crne slutnje a misli zaokupljaju brigom za njihovu sudbinu. Ne razmišljam o njemu, njega otpisujem iz živih. Razmišljam kako će bez njega nastaviti surovi život, kako će predeverati sva iskušenja koja donosi žepački ratni haos. Tmurne misli prekinula je vriska konja koji je u galopu iskoćio iz štale i nezaustavljivo nastavio galopirati dodatno unezvjeren odjecima minobacačke i puščane paljbe. Nedugo zatim iz štale izlijeće i Senad. Ne može se prepoznati od gareži. Istrčava pred nas i podiže ruke sa osmjehom punim zadovoljstva što je spasio životinju. Osjećaji su bili pomiješani. Bijes koji se kumulirao zbog nepromišljenog poteza se tanjio i ustupao mjesto radosti i zadovoljstvu, jer je spasio i konja i sebe.

Ima ljudi koji tako skrušeno, skromno hodaju ovom zemljom i koji paze da nikoga ne povrijede, da nikome uvredu ne nanesu, da se paze da nikome kakvu ružnu riječ ne kažu, da ga ne olajavaju ili ne daj Bože da nekome zlo učine. Ima ljudi koji vole ljude, vole ih iako su drugačiji po naciji, po vjeri, po rasi, po statusu. Ima ljudi koji vole životinje jer su i one Božija stvorenja. Jedan od takvih bio je moj Senad. Predstavljao se kao dobra čovjek, i bio je to, na način kako je to opisivao veliki sufijski pjesnik i mislilac "Ili budi onakav kakvim se predstavljaš ili se predstavljaj onakvim kakav jesi". [4]

Neobavljena posla vračam se kući. Okupiran mislima i nošen sjećanjima prolazim pored Maglaja a da ga i ne primječujem. Izgubljen sam u vremenu i u prostoru jer ne uspijevam osjećaje tuge i boli podijeliti ni sa Jasminkinom rodbinom koja živi u Tešnju. Senadov lik mi je stalno pred očima. Ne napušta me. Razmišljam o teškoćama koje su ga pratile u životu, o dubinama proživljenog iskustva, o emotivnom saživljavanju žepačke tragedije, o njegovom "prisilnom"odlasku u tuđinu.

Razmišljam o njegovoj ljubavi prema Žepču, o tom neizmjernom sentimentu prema žepačkoj čašiji, prema ljudima, o njegovom žalu za ovim prostorom. Znao sam da mu je tamo negdje u tuđini mozak stalno zaokupljen mislima o prijateljima, o druženju sa njima, da se kao rijetko koji žepački prognanik razboljevao gorčinom i razočaranošću zbog osamljenosti, zbog osjećaja da više ne pripada ni tamo gdje je otišao, ni ovdje gdje je djetinjstvo i mladost provodio. Sjećam se kada je govorio koliko se osjeća nelagodno zbog odlaska, da mu je to stalno bilo poput kamena u cipeli koji je vukao sa sobom.

Govorio je da se, bez obzira na nelagodu, na kamen čak i navikao, ali da mu nikada nije bilo ugodno, jer je nostalgija učinila da ono čega se morao odreći vrijedi mnogo više, mnogo više od prividno "ljepšeg" života u tuđini. Ponavljao je da vrijeme neke stvari mijenja i promijeni a da prvi privremeni povratak nazad podsjeti na izgubljenost u međuprostoru, podsjeti da odlazak nije riješio problem, da nije donio ono što se želilo i očekivalo. Bez ustezanja je govorio o svojim osjećajima, o tome kako se bore misli njegove a da ih srce, što polagano umire, ne čuje i ne razumije jer se slama od nostalgije.

---

[4] Rumi,

Nije govorio na način na koji te nostalgićne osjećaje iskazuju pjesnici, a meni se učinilo da bi bilo primjereno te njegove osjećaje smjestiti u stihove

Kažu da sutra bit će bolje, a lažu svi k'o nekad ti
Al' ja za sutra nemam volje, volje mi uvijek zafali
Al' ipak čuvam sliku staru, da svaki dan me podsjeća
na mog života ljepšu stranu i sreću što sam imao [5]

Sjećanjem se vratim na dane provedene u logoru i na njegovu nesebićnost, na spremnost da pomaže zatočenicima, posebno onima koji se u takvim logorskim uslovima teže snalaze.

Činio je to iz zadovoljstva rizikujući vrlo ćesto i vlastiti život, baš kao na početku osvajačkog pohoda kada je spašavao komšijinog konja. Sa logorskim društvom "asova" [6] neprestano je smišljao načine kako da se zatočenicima boravak u logoru i život učini snošljivijim.

Vozim se kući i prebirem sjećanja. Stalno naviru i ne znaju kojim će redoslijedom da me podsjećaju. Nameće se sjećanje na dolazak u splitsku luku i ispraćaj za daleku tuđinu. Sa petero ženske čeljadi, par putnih torbi i nešto malo novaca odlaze i ostavljaju ovdje sve što su kućili i skučili u prijeratno vrijeme. Uporno je pokušavao i mene ubijediti da sve ostavim i da se zajedno uputimo u mirniji životni ambijent, ali nije uspijevao, jer sam, vjerujući da će poratno stanje donijeti životno zadovoljstvo, čvrsto odlućio da to iskušam, da budem i ostanem svoj na svome, a ne zauvijek stranac u tamo nekoj drugoj zemlji.

Rastajemo se spontano pogledima, sa suzama u očima. Ne znam kome je rastanak teže padao, meni koji ostajem ili njemu koji ide u novu neizvjesnost, da se uklapa u društvo u kome nije odrastao, da tamo u tuđini započinje "novi" život. Znam da je meni bilo teško ali je njemu bilo mnogo teže ma koliko pokušavao da to prikrije, bar sam tako rastanak doživljavao.

Taj žepački sentiment ponovit će se već nakon godinu dana od njegovog odlaska sa pozivom da im se pridružimo i da u brojnijem familijarnom ambijentu lakše savladavamo životne izazove, da se manje

---

5 Stihovi iz pjesme Allegro benda, mužičkog sastava

6 Ernad Muftić, Nedeljko Veselinović, Muhamed Hadžihasanović, nerazdvojnio logorsko društvo.

osjeti nedostajanje porodice i prijatelja, da se usamljenost lakše podnosi, da se teret nostalgije lakše nosi u društvu koje djeluje poprilično hladno, nedruželjubivo, da se ostvari brža prilagodba zahtjevima novog okruženja. Imao je on mnošto razloga kojima je podastirao poziv da se pridružimo, uključujući i onaj o raseljeničkom statusu u vlastitoj zemlji. Da sam u to vrijeme mogao predvidjeti nevolje koje su bile na putu povratka u žepačku čaršiju, probleme nakon povratka i ponovni bijeg u raseljeništvo, da sam mogao bar naslutiti razočarenja ispunjena gorčinom, vjerovatno bi se bez razmišljanja i mi otisnuli na put, u iseljeništvo, u daleki svijet kako bi započinjali od nule i puno dalje od ''prisile" da u vlastitoj zemlji živimo raseljeničkim životom.

Sjećanjem se potom vratim na vijesti koje je sa radošću odašiljao o adaptaciji u novom društvu, o životnim izazovima, o životu koji mu vraća ono što je davao drugima, o životnim iskustvima u novom okruženju, o mirnom porodićnom životu bez straha i pribojavanja da će se dogoditi nešto ružno, o odrastanju djece, o tome kako mu je najstraija kćerka završila fakultet, kako se i za koga udala, o hadžu koji je sa suprugom obavila.

Javljao je o istinskim radostima života, životnim planovima, namjerama i snovima o povratku.

Prije nekoliko godina je dolazio u svoju voljenu čaršiju. Društvo mu je pravila najmlađa kćerka koja je rođena u paklu žepačkog logora. ''Želim da najmlađa kćerka završi fakultet, da se uda, a onda u penziju pa povratak u voljeno Žepče", govorio je i ne sluteći da će mu smrt uskratiti planove o povratku. Za povratak se i pripremao, vlastitu kuću renovirao, kadilaka dovezao, uživao u razmišljanju o povratku, čak je i smrt u svojoj čaršiji planirao, govoreči ''želim i umrijeti u svome Žepču".

Samo je pitanje vremena kada i nitko ne može znati kada i kako će neko otići sa ovog svijeta. Svjestan sam da na svijetu sve ima svoj početak i svoj kraj, vidimo to redovno u izmjeni dana i noći, u izmjeni godišnjih doba, u izmjeni... različitih stadija promjena i ciklusa u kojima sudjelujemo. Smrt jeste ''prizivao" u životnim situacijama koje su tražile žrtvovanje za druge, ali je nije ''prizivao" nezdravim načinom života, a ipak je došla a da za nju, niko od nas nije bio pripremljen, jednostavno, nije se očekivala u toj produktivnoj životnoj dobi.

Zaboravila ga je u drvenoj štali i u drugim po život opasnim situacijama, ali ga nije zaboravila onda kad joj se najmanje nadao.

Bila je brža od svega i nije bila podložna njegovim željama.

Sa dobrotom, odnijela je njegove planove i želje, pa i želju da umre u svome Žepču.

Nekako sam se pribojavao za njega, plašio se, misleći da je njegovo srce ''slomljeno" životnim nedaćama i logorskom traumom. Ne znam kako su se drugi osjećali i nosili sa užasima logorskog džehenema, ali sigurno znam da je njegovo srce bilo previše smireno i ''preslabo" da bi izdržalo željezne okove koji su nametnuti u logoru.

Imao sam osjećaj da njegovo srce nije moglo podnijeti strahovite emotivne patnje i iskušenja., da mu srce ''krvari", da se rastaje i da bi ga, kako to reče pjesnik [7] ''trebalo konačno sastati sa već davno odbjeglim vlastitim srcem". Pokazalo se da je moj strah bio opravdan, jer njegovo čisto bošnjačko srce nije izdržalo, ''prepuklo" je od silne tuge i nepravdi koje su učinjene njemu i njegovoj porodici. Skrhan bolom i tugom, opsjednut mislima i sjećanjima, nakon dva sahata vožnje,stižem kući. Osjećam se usamljeno kao nikad prije u životu, iako su moji najdraži pored mene.

Bolno iskustvo sa njegovim odlaskom me razdire. Ne mogu se pomiriti sa situacijom iako sam svjestan realnosti. Jednostavno ne dopuštam da realnost bude realnost. Znam da to stvara dodatnu patnju, znam da tu ništa ne mogu promijeniti, ali ne mogu prihvatiti njegovo preselenje kao nešto neizbježno. Znam da je čovjek, ma ko bio, određen trajanjem i smrću, da je smrt ona tužnija strana života i da je ona jedino što je istinito i što se stvarno događa. Moja pobuna protiv njegove smrti, moje nepristajanje, ne pomaže. Samo odmaže u traženju izlaza u bezizlazu. Supruga i sin dijele tugu ali i zabrinutost za moje stanje zbog straha da ću klonuti, da će me tuga slomiti, da srce neće izdržati zbog gubitka četvrtog, najmlađeg brata.

Slomljeno jeste, ali je smoglo snage da napokon prihvati realnost i istinu i da kaže ''doviđenja brate, doviđenja, ti mi brate jednom bijeaše sve, ovaj rastanak bez našeg htijenja, obećava sastanak, zar ne", kako je to kazao i poznati pjesnik [8].

Meni, do tog sastanka, ostaje da te se sjećam sa radošću i sa uvjerenjem da ćeš dragi brate tamo gdje si preselio biti još korisniji.

[7] Mehmedalija Mak Dizdar, 1917-1971.godine, bosansko-hercegovački pjesnik, poznat po domoljubnoj i ljubavnoj poeziji. Poznate pjesme ''Kameni spavač", ''Modra rijeka" i dr.

[8] Sergej Aleksandrović Jesenjin, 1895-1925.godine ruski pjesnik. Poznate knjige ''Izabrane pjesme", ''Crni čovjek" i druge.

Životna lekcija

Život je neshvatljivo čudo. Neprestano se osipa a ipak traje. Sve do svog kraja.

U logorskom dijelu života vidio sam samo nesreću. To je bio život na nizbrdici, kotrljao se onako kako su zli ljudi određivali. Iako sam od tog života mnogo patio, ipak sam ga branio, kako god da živim, samo da živim. Preživio sam i tek tada sam shvatio pravu suštinu života i svih stvari koje se u životu dešavaju. Mnogo puta sam u to vrijeme postavljao pitanje-zašto baš ja, zašto se baš meni desilo nešto neobjašnjivo, nepravedno, čak surovo da surovije nije moglo biti. Izmjenjivali su se zbunjenost, povrijeđenost, razočarenje, ali sam nakon proteka nekog vremena shvatio da sve što se dešava u životu ima neki svoj razlog, da sve to ima neko svoje značenje, svoju svrhu i skrivenu poruku. Mnoge stvari sam teško razumjevao ali sam ipak shvatio da čak i najgore nevolje, kao što je moja logorska, nose u sebi skrivene mogućnosti i značajne lekcije koje nikad ne bih naučio ni na kakav drugi način.

Do logorskog zatočeništva živio sam po nekim svojim pravilima, onako kako sam smatrao da je najbolje, ali je došao trenutak da sam takav život nastavio na način koji su određivali drugi, onako kako su oni htjeli. U takvim životnim uslovima nisam mogao uticati na događaje jer se nije moglo ni pretpostaviti šta će se dešavati već sutra ili sljedećeg dana. To je, uz svu nepredvidivost, bila vrlo važna lekcija za ubuduće, lekcija koja je plaćena sa najvećom patnjom.

Kad je sve prošlo vrlo često sam se vraćao na prelijepe stihove koji su pjesnički ''složeni'' na vrlo upečatljiv način

Svaki je život k'o jedan san
i jedna nada u bolje sutra
a svaka smrt je ugasli dan
i nova strepnja do narednog jutra [1]

Stvarni život bio je na trenutak poremećen. Planovima o tom životu usprotivilo se ono što se ''slučajno'' desilo, što je do izvjesne mjere bilo predvidivo, ali i nepredvidivo u pogledu dramatićnosti položaja koji se

[1] Antun B. Šimić 1898-1925.godine, hrvatski pjesnik, esejist, kritičar i prevodilac. Poznata djela su Izabrane pjesme.

poistovjećivao sa položajem hajvana, nepredvidivo u pogledu tragičnosti, razočarenja i bola. Tok takvog života nije zavisio od mene, nikako ili vrlo malo, ali je način na koji sam podnosio taj dio života, logorski život, u dobroj mjeri zavisio od mene. Zbog tog dijela života ću, kako to kaže poznati pisac[2] do kraja života upoznavati ljude a da ih nikada neću upoznati, jer će me zbunjivati neobjašnjivošću svojih postupaka.

Smrti koje su se u osvajačkom pohodu na žepački prostor događale, pa i smrti u logoru, primoravale su da se bolje razumije i osjeti život ali se i tada teško moglo odgonetnuti šta to upravlja ljudskim životom. Možda je, opet pjesnički to najbolje dočarano u stihovima

Život je rijeka što brzo teće
i nikad ne znaš šta sutra nosi...
uzvodno ne možeš, bez obzira ko si [3]

Duh je odnekud, ne znaš odakle u tvojim prsima, kako se useli u kuću od njedara i kako vuče tijelo u nepoznate vrleti, ništa ne znaš. Samo te duh vodi i vuče te, ne znaš kuda, ne obilježava ti put. Iz nesvjesnosti tijela koje kao da ne funkcioniše, samo se duh uspinje da se brani i odbrani od traume. Zato život i jeste neshvatljivo čudo jer se neprestano osipa, a ipak traje. Kako je trajao u logoru znaju samo oni koji su logor preživjeli. U logoru se patilo i od života. Jeste život drag, ali se i takav logorski život branio po onoj - kako god živiš – samo da živiš.

To je bio život na nizbrdici, život u kojem se vidjela samo nesreća.

Sve je na ovom svijetu relativno i nema čovjeka i položaja od kojeg ne bi ništa gore moglo biti. Ali, živeći život, nesreća se i kad je sičušna, teško podnosi, ali i pomaže da se bolje upoznaju drugi, da se bolje upoznaš, da spoznaš kako se podnosi takva bol.

Slažem se sa onima koji govore da bol ima snagu koja popravlja, koja pomaže da se bude boljim, da osvješćuje i uvjerava da kratki život, kakav god da je, treba posvećivati dobru. Kad bol krene uvis, kad je najmučnija, ne ona tjelesna, nego netjelesna, ona više ne može ostati u tami. Ona ima nevjerovatnu snagu, pokreće se. Dosta puta u logoru sam osjećao snažno naviranje krvi prećeno prepoznatljivim bolom u potiljku

[2] Meša Selimović , 1910-1982.godine, bosansko-hercegovački pisac. Poznata ejela "Derviš i smrt", "Tvrđava" i mnoga druga

[3] Vladimir Perić, manje poznati pjesnik

i atipićnom zujanju u ušima, drugačijim od svih drugih šumova koji dopiru iz logorskog pakla i logorskog stanja koje me okruživalo. Ostat će tajna kako se taj logorski vremeplov mogao podnijeti. Riječima se mogu izraziti opće, obićne stvari ali one teško mogu prikazati i predstaviti dubinu te velike životne boli i životnu neizvjesnost. I u takvom paklu bude lijepa svaka noć kad se spozna da će svanuti novi dan, da će se sigurno dočekati još jedno jutro, da će se i takav život ipak nastaviti. To je bila mala utjeha u uslovima u kojima utjehe nije moglo biti, u kojima je jedina utjeha mogla biti neutješnost. Opisujući vlastitu bol, makar i na ovaj način, olakšat ću teret od loših uspomena, ili bar mislim da će tako biti. Ne plačem pri opisivanju vlastite boli i te životne lekcije da bih se tješio i utješio, kako je to svojevremeno mislio poznati filozof[4]. Ništa novo ne otkrivam, drugi su kazali da velika životna bol traži i velike duše. Zbog brojnih životnih lekcija i moja se duša "raširila" postala neuporedivo veća i sve dok je postojala, a trajala je, dokazivala je da postojim i da trajem u tom besmislu u kojem su drugi procjenjivali moju percepciju života. U tom životu na nizbrdici, u toj nesreći, ona je poticala da se brže misli, da se bude mudriji, pametniji, da se mnoge stvari bolje shvate i shvaćaju. Nisam istraživao koliko sam i sam bio uzrokom svog jadnog položaja, svoje nesreće i boli.

Za sve to ne optužujem prilike jer su te okolnosti proizveli ljudi koji su otišli u drugu krajnost, ljudi koji su tu nesreću iznjedrili. Ta nesreća je donijela novu spoznaju, otkrila je one koji se razilaze sa ljudskim vrijednostima. Ništa ne ponizuje čovjeka toliko koliko to što vidi da budale uspijevaju u poduhvatu koji je u svakom pogledu naopak, pisao je svojevremeno jedan poznati državnik[5]. Nisam bio, bar direktno, kovač svoje nesreće ali sam u toj nesreći imao i sreće jer sam preživio, a da nisam "ljubio" noge onima koji su me gazilii, nisam tražio njihovu samilost koja bi mi svaki put oduzimala dio časti. Tu logorsku lekciju tlačitelja doživljavao sam i kao iskušenje na životnom putu, pa i u toj životnoj nizbrdici. Možda mi je izrugivanje tih nečasnih ljudi bilo gore od boli i patnji koje sam preživljavao jer su uživali u tome što su činili kako bi što više ponižavali i ponizili.

---

[4] Ugo Ojetti, 1871-1946.godine, poznati talijanski pisac, likovni kritičar...

[5] Mustafa Kemal Ataturk, 1881-1938.godine turski vojskovođa, narodni vođa, osnivač turske republike i njen prvi predsjednik.

Recenzija

Jedan od egipatskih mislilaca ostavio je iza sebe zapis o knjizi koji glasi:

''knjiga je vrednija od svih spomenika ukrašenih slikama, reljefom, duborezom, jer ona sama gradi spomenik u srcu onoga koji je čita''.

Dokumentarno i autobiografsko štivo Edhema Ede Isića naslovljeno sa ''Ispiranje duše-logorima protiv suživota'', spomenik je od slike i riječi podignut protiv zaborava svega onoga što se događalo u ratnom žepačkom kazamatu smrti u kome je i sam autor bio zatočenik. Isić dakle, ''živom glavom na ramenu'' svjedoći kako su dželati mučili žrtve samo zato što su nosile drugačija imena'', ali njegov dokument u najvećem dijelu nije posvećen ''ratnoj tematici'', najavljujući to za drugu priliku, jer ciljano je ''probrao'' i objedinio najvažnije povijesne događaje u žepačkom kraju koji su u neraskidivoj vezi sa sadašnjošću. Tako je realizacijom ideje (čitati : želje) sagradio dva spomenika od riječi u jednom ''paketu'' nudeći čitaocima vrijedan dokument kompletiranih podataka o Žepču i krvavu istinu stradanja Bošnjaka u logoru na području Žepča koji je bio pod kontrolom ekstremnih hrvatskih snaga.

Autor, kako u predgovoru veli ''nije ušao u knjigu sa ulice'', već iz povijesti, želeći tako čitateljstvu hronološkim redom predstaviti ''rodni grad'' kao višestoljetno gnijezdo suživota. Kroz dugu i burnu povijest Žepačko Polje je bilo poprište ratnih sukoba, što je inače ukletost balkanskih prostora, ali ratno đavolje kolo nije nikada moglo posve ''pomesti'' suživot, pokazujući iznova kako iz ratova niko nikada nije izlazio kao pobjednik. Na kraju krajeva, gubitnici su bili i stranci koji su sa sve četiri strane svijeta u osvajačkim pohodima kidisali na Bosnu. Sve je prolazilo, Bosna i Hercegovina je ostajala, a u Žepačkom Polju su nastavljali suživot domicilni Hrvati, Srbi, Bošnjaci...

Istorija je po ko zna koji put bila učiteljica koja uči kako se ratne rane najbolje liječe opraštanjem i tolerancijom u nemonovnoj spoznaji kako ni jednima, ni drugima, ni trećima, nema druge nego nastaviti živjeti zajedno.

U različitostima i jeste ljepota življenja u Bosni i Hercegovini koja jednako pripada hriščanstvu koliko islamu, ili drugim narodima različitih vjeroispovijesti. Ova knjiga u isto vrijeme itzmiruje račune da je bilo tako kako je bilo i brani od zaborava počinjeno zlo. Poglavlje o logorskim

patnjama nosi u sebi korisnu pouku i pojednostavljenu poruku - treba oprostiti, ali se ne smije zaboraviti. Ovu knjigu nije ispisala mržnja već istina ispod koje je podvučena crta - da se zlo više nikada i nikome ne ponovi!

Uopćeno gledano, po ponudi čitateljstvu svega što ovu knjigu čini kompletnim dokumentom uz zanimljiv autobiografski životopis, naslov knjige je komotno mogao biti i drugačiji, ali autorovo pravo je da je naslovi tako kako je mislio da je najbolje.

Pa ipak, naslov neće bitno uticati na promišljanje kako je Edhem Isić uspio u naumu da ostavi iza sebe dragocjen pisani trag, pa i u spoznaji kako svako misli ili piše na svoj način, te kako svako čita knjigu na drugačiji način.

Veliki Horhe Luis Borhes je bio u pravu:

"Plug i mač su produžetak ruku, mikroskop je produžetak očiju, a knjiga je više od toga, ona je produžetak pamćenja, shvatanja".

Mustafa Smajlović

Recenzija

Otrgnuto sjećanje od zaborava

Tako Edhem Edo Isić, čovjek koji trideset i nešto godina druguje sa knjigom, otkida od zaborava sjećanja i ostavlja ih budućim generacijama koje dolaze u knjizi "Ispiranje duše-logorima protiv suživota".

U ovoj Edinoj knjizi ima za svakog ponešto.

Autor, koji je i sam zatočenik koncentracionog logora, opisao je mnoge detalje iz različite dobi svog života. Tako Edhem Edo Isić čitaocu prezentira ljepotu grada svoje mladosti, ljepotu Žepča, grada u kojem je rođen, odrastao, gdje se borio za egzistenciju.

Predstavio je on svoju porodicu, prodični album i samo mali dio ratnih strahota koje je preživio u svom gradu, najavivši novo djelo u kojem će predstaviti sve strahote žepačkog ratnog haosa i logorskog zatočeništva. Najavio je, a sa ovom knjigom ostvario tu najavu, da čitaocima i javnosti približi svojih 276 logorskih dana, ali i logorske dane i traume ostalih logorskih sapatnika.

Ako je te dane poredio sa boravkom u logorskom džehenemu, onda to zavređuje čitalačku pažnju jer je riječ o vlastitom logorskom iskustvu. Edo ni ovo dopunjeno i izmjenjeno izdanje ne ispisuje perom mržnje, nego perom nade u bolji život, perom suživota i tolerancije sa željom da se nikada i nikome ovo zlo ne ponovi, a pogotovo ne bošnjačkom stanovništvu koje je bilo izloženo progonu i neviđenim patnjama.

Treba se sve oprostiti ali se ne smiju zaboraviti preživljene strahote, provejava iz njegove knjige. Provejava i ono što nije za oprosta.

Bilo kako bilo knjiga je čovjeku najbolja prijateljica i svesrdno je predlažem za štampanje, uvjeren da će ona sama pronaći put do čitaoca, u prvom redu među rodbinom, prijateljima i poznanicima njenog pisca, a onda zasigurno i šire na prostorima, ne samo žepačkog kraja, nego na teritoriju cijele države.

Bajruzin Hajro Planjac

Recenzija

Pisanje drugog, izmjenjenog i dopunjenog izdanja ove knjige autor je najavio na pomalo neuobičajen način. Ja sam to vidio kao pokušaj nekog ko je u žepačkom ratnom haosu poražen i ponižen kako bi čitaocima i javnosti pružio poučan primjer kako treba odgovoriti, kako se ponašati, kako i nakon poraza i poniženja treba ustati.

Edo je još prije sedam godina odlučio da o žepačkoj ratnoj agoniji i logorskim strahotama ne šuti, jer je znao da će se šutnja, nažalost, sve više predstavljati kao vrhunska vrijednost u bijedi nemoralnog postupanja na koje se navikavamo. Znao je on da je posebno pogubna nezdrava šutnja pred nadolazećim zlom ili šutnja nakon zla koje se dešavalo i desilo.

Nema nikakve sumnje da je Edina odluka da zapiše strahote žepačkog ratnog haosa i sve što ga je pratilo bila i jeste izuzetna odvažnost na koju se samo rijetki usuđuju, odvažnost kojom je on zastupljenoj ravnodušnosti tresnuo istine o odnosu prema Žepču i prema njegovim žiteljima, posebno onim koji su bili u ulozi žrtve.

Kroz svoje traumatično logorsko iskustvo on zapravo otkriva i nudi šire spoznaje o ondašnjoj politici koja se etablirala na žepačkom prostoru u nastojanju da dokaže i dokazuje nedokazivo, da njene katarzične dimenzije u etičkoj ravni predstavi potrošenim, a njene ideologe, protagoniste i realizatore da demistificira na način na koji bi se mogli smjestiti na teren njihove ljudske preostalosti.

Odlučio se da piše, ne zato što se to od njega očekivalo, to najmanje, nego za to što je o žepačkoj ratnoj agoniji imao šta reči i napisati, što je bio svjedokom tog tragičnog komada žepačkog vremena.

Zna on da usmena prenošenja i kazivanja vremenom izblijede, da tokom pričanja ili prepričavanja pretrpe mnoga oduzimanja ili dodavanja i da dožive različite improvizacije u zavisnosti od interesa aktera tih tragičnih događaja. Preživio je Edo logorski džehenem, kako često u knjizi predstavlja devet mjeseci teških i nesnosnih logorskih uslova.

To je bio jedan od motiva za pisanje izmjenjenog i dopunjenog izdanja knjige. Mnogo važniji motiv prepoznao sam u njegovoj nakani da se ostavi pisani trag o tom ratnom haosu i njegovim posljedicama, jer pisano kazivanje ostaje za dugo sjećanje, ostaje za nezaborav. Posebno je korisno kazivanje o Žepču u njegovom povijesnom hodu. Zavičaj je,

vjerovatno, jedino mjesto na svijetu gdje se tjesno dodiruju obradovanosti i tuga, ponos i rezigniranost, ushit i razočarenje, optimizam i svijest o nekim dunjalučkim uzaludnostima, kakva je bila i žepačka ratna agonija. Edo se potrudio da ta uzaludnost, pa i ova žepačka, ne stekne nepredvidive pričalačke rukavce ili različite verzije jednog te istog događaja i sudionika u njemu, da na žepačkom prostoru pobijede i pobjeđuju ljudi koji nikad više neće dozvoliti pojavljivanje gomile iskompleksiranih nesretnika da bi proizvodili nered, nesreće i patnje.

Možda je i ovaj moj komentar suvišan, jer je poruka njegove knjige sasvim jasna.

Safet Dervišević

Sadržaj knjige

Izrazi zahvalnosti

Kada se uživa plod, treba se sa zahvalnošću sjetiti onih koji su pomogli da do ploda dođe, kaže jedna stara vijetnamska izreka.

Kao autor knjige koju izdajem, uživam u tom plodu, ali imam i osjećaj dužne zahvalnosti prema onima koji su omogućili da taj plod bude dostupan i da ima vrijednost za sve one kojima je namijenjen.

- Nastajanju ovog ploda pomogli su :
- Džemal Ugarak iz firme "Ugarak" Visoko
- Kasim Badnjar iz firme "Prograd" Žepče
- Mirsad Novalić iz firme "Kula" Gradaćac
- Ismet i Besim Begić iz firme "Almy" Zenica
- Hamzalija Ibrić iz firme "Jata" Srebrenik
- Džemal Salihspahić utemeljitelj medrese u Visokom
- Sead Džafić iz firme "Unistok" Kalesija
- Mato Bradara iz firme "Stihl" Visoko
- Šefik Veladžić iz firme "Zlatni ljiljan" Bužim
- Džavid Muratbegović iz firme "Igman" Konjic
- Mirso Sikira vlasnik taverne "S" Kakanj
- Munever Čengić iz RMU "Banovići" Banovići
- Ibrahim Lapandić iz RMU "Banovići" Banovići
- Hasan Uščuolić iz firme "Polo Junior" Kalesija
- Tahir Jaganjac iz hotela "Stari Grad" Bosanski Petrovac
- Hasib Šabanović iz firme "Šabanović" Živinice
- Muriz Alić iz firme "Murai komerc " Vogošća
- Maid Omerović sa Fakulteta u Travniku
- Ismet Alija sa Pravnog fakulteta Ilidža
- Besim Gljiva iz Mjesne zajednice Gajevi, Ilijaš

Oskar Vajld je jednom prilikom kazao da je sve u novcima. Ne sporim to ali dodajem da je ipak sve u ljudima.

Da nije ljudi ovaj plod ne bi bio dostupan onima kojima je namijenjen.

Stara bosanska poslovica kaže da se dobro dobrim vrača.

Na njihovo dobro ja uzvraćam izdavanjem ove knjige.

Uzvratit ću i tako što ću pronositi glas o njima kao o dobrim ljudima.

O posljednjih 18 godina u Visokom, ponovnog izbjeglišta i o Džehenemu izbjegličkog života stotine hiljada izbjeglica, pa i mene i moje porodice, u sljedečoj trećoj knjizi

?!!!

Edhem Edo Isić
Rođen u Žepču 1956. godine.
Do prvih izbora 1990 - Ratnog stradanja 1993. bio privatni poduzetnik. Poslije nepunih godinu dana logora protjeruju ga prema Zenici tj Kaknju odakle se vraća u Žepče 1997.
1999. nakon više incidenata, zbog opasnosti i fizičke likvidacije, zbog supruge na čije su zdravlje incidenti strašno utjecali i zbog tek rođenog sina ponovo napušta Žepče i još uvijek živi na Općini Visoko sa nadom da se vrati u svoje Žepče.
Od tad se uključuje u CID saveza logoraša BiH, a poslije IDC Bošnjačke lige P.Z.R Sarajevo gdje radi na prezentaciji i širenju istine o ratnim stradanjima Bosne i Bošnjaka.
Među prvim je ili prvi koji je knjigu posvetio obićnom čovjeku Bosancu, Hrvatu, Srbinu, Bošnjaku, ljudima svih profesija. Pažljivo razvrstavajući ljude od neljudi, odgojenih od neodgojenih, patriote od ONIH drugih.
Slijedeću treću knjigu ću izdati po povratku u svoje Žepče i bit će posvećena đehenemu izbjegličkih života, većine izbjeglica koji ne traže ništa drugo osim da ih prihvataju kao ljude u svom privremenom boravku u Općini Visoko.